

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI

XXII

HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2019

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2019. 336 lpp.

Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Vēstures katedras zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures paligzinātņu jomā. Iznāk vienu reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" pieejams EBSCO datubāzē.

Redkolēģija

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtė (Vytauta Diža universitāte, Lietuva)
Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)
Tatjana Kuzņecova (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)
Ilgvars Misāns (Latvijas Universitāte, Latvija)
Vaļerij Nikuļin (I. Kanta Baltijas Federālā universitāte, Krievija)
Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)
Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārās redaktores

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Gaļina Sirica

Tehniskie redaktori

Sergejs Kuzmins, Vita Šotaka

Maketētāja

Marina Stočka

ISSN 1691-9297

© Daugavpils Universitāte, 2019

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXII*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saule”, 2019. 336 p.

The collection of articles “History: Sources and People” of History Department of the Faculty of Humanities of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editions of the collection of articles “History: Sources and People” are indexed in EBSCO database.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Vytautas Magnus University, Lithuania)
Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils University, Latvia)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Tatjana Kuzņecova (Daugavpils University, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Ilgvars Misāns (University of Latvia, Latvia)
Valerii Nikulin (I. Kant Baltic Federal University, Russia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Gaļina Sirica

Technical editors

Sergejs Kuzmins, Vita Štotaka

Lay-out

Marina Stočka

SATURS / CONTENTS

Ilga Apine	
Starp divām dzimtenēm: Latvijas krievu piemērs	9
Tatjana Bartele	
Krievu kultūras dienas svinēšanas pirmsākumi Rīgā 1925. gadā	17
Kristīne Beķere	
Latviešu Nacionālās padomes politiskā darbība (1948–1951)	28
Edgars Ceske	
Dažas šveiciešu astronoma Johana III Bernulli ceļojuma aprakstā caur Jelgavu un Rīgu (1777, 1778) pieminētās Vidzemes un Kurzemes kultūrvēsturiskās ainas	38
Евгений Гребень, Алеся Корсак	
Восприятие военной действительности населением Западной Беларуси (по материалам полевых исследований) ...	45
Sandra Grigaravičiūtė	
Authorized Representatives of the Council of Lithuania and Their Activities in Ukraine in 1918	58
Галина Яковлева	
«Хочу быть хорошей работницей на еврейской улице»: Витебский еврейский педагогический техникум и его студенты в 1920-е годы	72
Ēriks Jēkabsons	
Vēsturnieks Boļeslavs Brežgo (1887–1957): nezināmais biogrāfijā	83
Vytautas Jokubauskas	
Activities of the History Section of the Society of Military Sciences in Lithuania (1923–1933)	94
Iveta Krilova	
Daugavpils prese par sieviešu krāpnieciskiem darījumiem (1953–1964)	102
Сигитас Лужис	
Пярлойская республика: между мифом и реальностью	112
Vladislavs Malahovskis	
Katoļu un luterāņu attiecību atspoguļojums latviešu nacionāli un klerikāli konservatīvajā presē (1920–1934)	121

Arvydas Malonaitis	
Hillforts in the Eyes of Residents: Preliminary Findings	130
Максим Моисеев	
Выкуп пленных как форма деловой активности представителей знати Крымского ханства	138
Евгения Назарова	
Научные интересы подпоручика Рудолфа Клинсона	147
Alise Ozola	
6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrības darbība (1925–1939)	155
Guntis Pakalns	
Kārlis Arājs un “Džūkstes pasakas”	167
Silva Pocytė	
The Formation of a New Society in Klaipėda Region after 1945	174
Andis Rasums	
No padomju milicijas darbinieka līdz nacistu Drošības policijas virsniekam un nacionālās pretošanās kustības dalībniekam: Jura Aires VDK krimināllieta	183
Тереза Рончка-Езиорска, Павел А. Езиорски	
Базилианский «монастырь» в Якобштадте в свете источников из архива графов Борхов в Варакиянах	191
Galina Sedova (nun Euphrosyne)	
Closing Orthodox Churches in Vidzeme in the 1960s	201
Mindaugas Sereičikas	
Geographical Localization and Intensity of the Lithuanian Wars of Independence with the Red Army	215
Raitis Simsons	
13.–14. gadsimtā Prūsijā izdotās dzirnavu un krogu tiesības: to raksturojums un analīzes iespējas	225
Henrihs Soms	
Latviešu periodiskā prese par Daugavpils kaujām 1918. gadā	239
Elita Stikute	
Luda Bērziņa daudzpusīgā zinātniskā un pedagoģiskā darbība	248

Kaspars Strods	
Noziedzība Latvijā (1918–1940): historiogrāfijas apskats	262
Елена Сумко	
Послевоенная действительность в воспоминаниях жителей Западной Витебщины (по материалам полевых исследований)	273
Гинтаутас Сургайлис	
Бои Литовской армии с Красной армией в Илукстском уезде в 1919 году	281
Vitālijs Šalda	
Latviešu biedrības Pēterburgā (19. gadsimta otrā puse – 1914. gads)	291
Ramunė Šmigelskytė-Stukienė	
The Parliamentary Activity of the Livonian Exiles in 1792	308
Манвидас Виткунас, Гинтаутас Забела	
Военная археология в Литве: новейшие исследования	316
Ziņas par autoriem / Authors	334

Ilga Apine

Starp divām dzimtenēm: Latvijas krievu piemērs

Atslēgas vārdi: tēvzeme, mītnes zeme, diaspora, identitāte, etnopolitika

Globālā migrācija mūsdienās veicina zinātnieku interesi par indivīdu un lielu ļaužu grupu izjūtām, ilgstoši atrodoties starp savu vēsturisko tēvzemi un mītnes zemi. Lai cik atšķirīgi būtu krievu iebraucēji Latvijā pēc Otrā pasaules kara un patvēruma meklētāji no Āfrikas mūsdienās, pamatā ir viens process – migrācija, identitātes izvēle un integrācija.

PSRS sabrukuma un robežu izmaiņu rezultātā ap 25 miljoniem krievu nonāca jaunajās vai atjaunotajās nacionālajās valstīs ārpus Krievijas. Tā bija nopietna problēma politiķiem un jauns zinātnisko pētījumu lauks zinātniekiem bijušajā PSRS un rietumu valstīs. Cik spēcīga būs krievu identitāte atrautībā no etniskās dzimtenes? Cik ilgi saglabāsies padomju mantojuma ietekme cilvēku prātos un uzvedībā? Vai krievi svešā etniskā vidē gribēs veidot un prātīs aizstāvēt savu valodu un kultūru?

20. gadsimta 90. gados kļuva plaši lietojams termins “diaspora”, aktualizējās diskusijas par tā saturu un būtību. 1998. gadā Maskavā sāka iznākt žurnāls “Diasporas” (*Диаспоры*). Krievijas vēstures pētnieki Natālija Kosmarska (*Наталья Петровна Космарская*), Valērijs Tiškovs (*Валерий Александрович Тишков*), Sergejs Savoskuls (*Сергей Сергеевич Савоскул*) un citi savās publikācijās rakstīja par krievu uzvedības tipoloģiju un stratēģiju attiecībās ar titultautām. Arī bijušajās republikās (Kirgīzijā, Kazahijā, Igaunijā, Latvijā) zinātnieki izrādīja lielu interesi par krievu uzvedības perspektīvām. Vienā žurnāla “Diasporas” numurā (2002. gada Nr. 3) parādījās trīs publikācijas no Latvijas: Tatjanas Feigmanes (*Татьяна Фейгмане*), Borisa Infantjeva (*Борис Инфантьев*, 1921–2009) un Ilgas Apines raksti. Vairākas publikācijas sagatavoja Vladislavs Volkovs (*Владислав Волков*).

Lielu teorētisko ieguldījumu sniedza Rietumu pētnieki. Kembridžas universitātes profesors Rodžers Brubeikers (*Rogers William Brubaker*) rakstīja par nacionālo jautājumu jaunajā Eiropā un piedāvāja savu koncepciju par treju veidu nacionālismu, ar ko sastapās krievu diasporas postpadomju situācijā. Vienu diktēja vēsturiskā dzimtene, otru viņi izjuta mītnes zemē, un arī paši veidoja sava nacionālisma aprises. R. Brubeikers ar “kataklizmu diasporas” teoriju brīdināja, ar ko var kļūt bīstama Krievija. Šī teorija atstāja lielu iespaidu, un citi pētnieki vairākkārt citēja R. Brubeikera idejas. Par jauno krievu

diasporu rakstīja norvēģu zinātnieks Pols Kolsto (*Pål Kolstø*); Deivids Leitins (*David Laitin*) ASV izvirzīja hipotēzi, ka krievi ārpus Krievijas var izveidoties par jaunu nacionalitāti bez dzimtenes (Космарская 2003, 147–152). Veidojās teorētisks nodrošinājums tālākiem pētījumiem.

Vai varam atsaukties uz līdzīgu precedentu vēsturē un salīdzināt krievu situāciju atšķirīgos gadījumos? Tāds precedents it kā pastāv. Pēc revolūcijas, 20. gadsimta 20. gados, no Krievijas emigrēja miljoni. Literatūrā par šo emigrācijas vilni izcelta spilgta epizode ar nosaukumu “Filozofu kuģis”. 1922. gada rudenī ar vairākiem kuģiem no Padomju Krievijas tika izraidīti Krievijas gaišākie prāti, starp tiem – filozofi Semjons Franks (*Семён Франк*, 1877–1950), Nikolajs Berdjajevs (*Николай Бердяев*, 1874–1948), Pitirims Sorokins (*Питирим Сорokin*, 1889–1968), ievērojamākie mākslinieki Sergejs Rahmaniņovs (*Сергей Рахманинов*, 1873–1943), Fjodors Šaļapins (*Фёдор Шаляпин*, 1873–1938), Ivans Buņins (*Иван Бунин*, 1870–1953) un citi. Kāda bija šo izraidīto sajūta un attieksme pret dzimteni Krieviju? Par to varam lasīt Svetlanas Kovaļčukas (*Светлана Ковальчук*) grāmatā ar zīmīgu nosaukumu “Īsts trimdinieks visu aiznes sev līdzi” (*Настоящий изгнанник все с собой уносит*). Šai emigrantu plejādei Krievija bija kļuvusi sveša, galvenā vēlme emigrācijā bija ņemt līdzi krievu garīgo mantojumu un tur to saglabāt (Ковальчук 2017, 6–9, 15).

Tomēr šo divu vēstures gadījumu salīdzinājums nav iespējams. Pēcrevolūcijas emigranti pameta revolūcijas saplosītu, N. Berdjajeva vārdiem runājot, “boļševistiskā mēra pārņemtu Krieviju” (Ковальчук 2017, 43). Latvijas krievi gan pēc Otrā pasaules kara, gan 20. gadsimta 90. gados uzskatīja Krieviju par karā uzvarējušu un šo tēlu savā apziņā arī saglabāja. Atšķirība bija arī sociālajā sastāvā. Latvijā iebrāukušie krievi nebūt nebija tik sociāli vienoti kā 1922. gada “Filozofu kuģa” pasažieri.

Padomju režīma uz Latviju pārvietotiem krieviem bija raksturīga sociāla dažādība. Latvijā jau dzīvoja vēsturiskie krievi. Vecticībnieku dzimtas te jau bija nodzīvojušas gadsimtus. Pētnieku intervējamo vidū nonāca, piemēram, ar Kuzņecova porcelāna fabriku saistītās dzimtas pārstāvji (Pazuhina 2017, 88), kas jau sen bija Latvijā integrēti. Citāda sajūta varēja būt kara laikā vācu administrācijas pārvietotiem civiliedzīvotājiem no Krievijas. Padomju laikā pārvietoto iedzīvotāju sastāvu galvenokārt veidoja strādnieki un militāristi. Uz Latviju tika norīkoti augstskolu beigušie speciālisti. Kā atzist pētnieks Renalds Simonjans (*Ренальд Симонян*), krievu intelīģences slānis iebrāucēju vidū bija neliels (5–6%), un tas kavēja visa pēckara iebrāucēju masīva integrāciju. Katrai sociālajai grupai bija savs adaptācijas un pielāgo-

šanās temps. Mutvārdu vēstures pētniece Māra Zirnīte šo procesu redz kā horizontāles un vertikāles savijumu: vertikāle rāda kultūras savdabības mantojuma turpināšanu arī svešumā, bet horizontālā līmenī notiek pielāgošanās jaunai videi (Zirnīte 2017, 49).

Literatūrzinātnieka Jurija Abizova (*Юрий Абызов*, 1921–2006) publikācijās atrodams daudz vērojumu un spriedumu par krievu vēsturisko vilkmi uz Baltiju un pielāgošanās procesa īpatnībām. Baltijas dzīvesveida citādība krievus pārsteidz un pievelk. 19. gadsimtā krievu iebraucējs ir pārsteigts, ieraugot pilsētas važoni ar avīzi rokā, ko tas lasa (Симоных 2003, 99).

Krievi novērtē no Livonijas laikiem mantoto “tiesību spēku”, kas arī viņiem nodrošina stabilitātes garantiju. Dzīvojot te ilgāk, krievi izjūt Rietumu elpu, uzsūc jaunos iespaidus, paši kļūst citādi, atšķirīgi no krieviem Krievijā. J. Abizovs uzskata, ka jau 19. gadsimtā ir izveidojusies Baltijas krievu jaunā formācija (Абызов 2002, 305–306, 422).

Latvijas krievu citādību saskata arī mūsdienu pētnieki. Dagmāras Beitneres-Le Gallas pierakstītā intervijā Dmitrijs atzīstas, ka, nonācis dienestā padomju armijā, nejutās tuvs saviem tautiešiem krieviem no citām PSRS vietām, bet gan tuvāki izrādījās dienesta biedri latvieši. Savu identitāti raksturo tā: svešinieks krievu vidū, bet citāds arī latviešu vidū (Beitnere-Le Galla 2017, 128).

Piederība mītnes zemei un tās dzīvesveidam veidojās cilvēciskā saskarsmē arī bez speciālas integrācijas politikas. Jau 90. gadu pētījumos bijušajās PSRS republikās konstatēts, ka tur dzīvojošie krievi jūtas piederīgi savām mītnes zemēm (Космарская 2003, 169). Piederība Latvijai krievu dzīvesstāstos apliecināta spilgti, dažkārt arī emocionāli izjusti. Nadeždas Pazuhinas (*Надежда Пазухина*) pierakstītā liecība: “.. šī pasaule manī ir tik dziļi, esmu daļa no valsts, no dzīves vietas” (Pazuhina 2017, 92). D. Beitneres-Le Gallas pierakstītā dzīvesstāstā ar Krieviju saistot valoda un kultūra, bet sajūta esot: “Krievs būdams, esmu latvietis, jo piederu Latvijai, vairāk piederu Latvijai, un te nav nekādu variantu” (Beitnere-Le Galla 2017, 129).

Dzīvesstāstos var redzēt piederības veidošanās ceļus. Kādi būtiski faktori ir identitāti konstruējoši? Daudziem raksturīga pieķeršanās dzīvesvietai, pilsētai, kurā ilgstoši rit cilvēka ikdienas dzīve, – Daugavpili, Jelgavu, Rēzekni. Lokālpatriotisms ir nozīmīgs faktors ceļā uz piederību Latvijas valstij, tam perspektīvā jākļūst par Latvijas patriotismu. Spilgti iezīmējas pieķeršanās Rīgai, kurā dzīvo daudz krievu. Rīga pievelk ar savu multikulturālo vidi, kurā var atrast dažādu etnisko kultūru elementus. Krievu iebraucējiem nav grūti ieraudzīt Rīgā agrākās vietējās krievu kultūras pazīmes. To pamanīšana

var neko daudz nenožīmēt latviešiem, bet krievus aizkustina tas, ka viņi uzzina par Veras Muhinas (*Вера Мухина*, 1889–1953) dzimtas ieguldījumu Rīgas dzīvē, ierauga Mihaila Bulgakova sievas Jeļenas Sergejevnas dzīvesvietu Vīlandes ielā. Sev radniecīgas kultūras pazīmes viņi sastop Rīgas apbūvē: Mihaila Eizenšteina (*Михаил Эйзенштейн*, 1867–1921) projektētos namos vai Maskavas forštates seno laiku celtnēs. Žurnāliste Anna Stroja, dzimusi Rīgā, pēc studijām Maskavas Universitātē darbojusies Latvijā integrācijas pētīšanas laukā, par savu identitāti nešaubīgi paziņo, ka pēc tautības esot rīdziniece (Stroja 2016, 163).

Dzīvesstāstos pārsteidz tas, cik lielu lomu savas identitātes tapšanā cilvēki ierāda Latvijas, Rīgas vizuālajam tēlam. Iebraucējus apbur Latvijas dabas skaistums. “Rīgas gadījumā Eiropas arhitektūras estētika piedzīvota kā acīmredzams pretstats padomju sērijveidīgajai apbūvei, kā cita mākslinieciskā valoda,” raksta pētniece N. Pazuhina. Viņas pierakstītā dzīvesstāstā kāds vecāka gadagājuma stāstītājs izsaka sajūsmu par gotikas arhitektūru, ko līdz šim bija redzējis tikai mācību grāmatu attēlos (Pazuhina 2017, 93). Skaisti veidota, sabalansēta vide rada attieksmi, kļūst par pašidentifikācijas kritēriju un ir pastāvīga vērtība integrācijas procesā.

Dzīvesstāsti liecina arī par to, ka jaunākai paaudzei var būt citi pašidentifikācijas faktori – mode, uzvedības stils, brīvā laika pavadīšanas veids. Bet arī šīnī gadījumā jaunieši saskata Rīgas rietumniecisko šarmu un citādības zonu.

Diasporas krievu interese par Krieviju, attiecības ar to jāpieņem kā dabiska parādība. Tur ir krievu valodas īstā vieta, lielā krievu kultūra, tur ir tuvinieki, dzimtās vietas. Krievi visā pasaulē nekad nebūs vienaldzīgi pret tēvzemes Krievijas likteņiem. Un arī Krievija nav vienaldzīga pret krievu diasporām citās zemēs – tas ir viņas resurss. Tāpat kā Latvija uztur pastāvīgus sakarus ar latviešu grupām ārzemēs un veicina reemigrāciju. Krievijas – lielvalsts – interese par savu resursu citās valstīs iegūst starptautisku nozīmi. To labi parāda R. Brubeikera koncepcija par “kataklizmu diasporām”. Tā atgādina vēsturisko pieredzi. Lielvalstis var izmantot lielās tautiešu grupas citās valstīs arī provokācijām, pat agresijai. Tā tas notika ar Sudetu apgabalu 1938. gadā, kad hitleriskā Vācija atņēma Čehoslovākijai Sudetus ar to vāciski runājošiem iedzīvotājiem.

Eksperti spriež, ka mūsdienās Sudetu gadījums vairs nevar atkārtoties. Bet Krimas pievienošana Krievijai tomēr notika? Par Krieviju R. Brubeikers raksta īpaši, izceļot tās stāvokli pēc PSRS sabrukuma. Krievija zaudēja teritoriju, ko uzskatīja par savu, kā arī lielvalsts prestižu, bet saglabāja militāro

potenciālu un impēriskās tieksmes. Tur arī slēpjas kataklizmu iespējas, kas uztrauc mazās kaimiņu valstis.

Krievijas Federācija attiecības ar tautiešiem kaimiņos uzskata par svarīgu ārpolitisku funkciju. Interesi izrāda Krievijas oficiālās institūcijas visos varas līmeņos. Centrālo, korigējošo lomu spēlē īpašs departaments Ārlietu ministrijā (Apine 2010, 21). Tiek piešķirti arī prāvi līdzekļi. Vai tie tiek tērēti humāniem nolūkiem, lai veicinātu krievu kultūras saglabāšanu svešumā? Lai arī tas netiek deklarēts, patiesībā Krievija īsteno savus politiskos mērķus, vēloties šo resursu – krievus – paturēt savā politiskajā ietekmē. Tam arī kalpo “tautiešu kustība” Latvijā.

Iniciatīva nāca no Krievijas. “Tautiešu kustības” aktivitātes labi pamanāmas 2008.–2010. gadā. Notiek konferences Latvijas un Baltijas mērogā, sāk iznākt žurnāls “Baltijas Pasaule” (*Балтийский мир*) Tallinā. Toreizējais Krievijas Federācijas vēstnieks Latvijā Aleksandrs Vešņakovs (*Александр Альбертович Вешняков*) paziņoja, ka ar “tautiešu kustību” saistītas 60 Latvijas krievu sabiedriskās organizācijas. Preses saturs, konferenču lēmumi ļauj spriest par viedokļiem Latvijas krievu vidū. Tie bija dažādi, pat polāri. Kustības dalībnieku viena daļa gatavi pieņemt Krievijas aizbildniecību, arī to politisko atmiņu, kas ar to saistīta. Viņi izrādīja politisko vienprātību ar Krieviju konflikta laikā ar Gruziju.

Pilnīgi pretēju viedokli pauda tie rakstu autori, kuri brīdināja, ka krieviem Latvijā ir bīstama attālināšanās no mītnes zemes un domstarpību pieaugums ar titultautu – latviešiem. Vērojumi ļauj izteikt pieņēmumu, ka dedzīgo Krievijas atbalstītāju nav daudz. Šajā vidē ir vecākās paaudzes pārstāvji, Krievijas pilsoņi, cilvēki, kuri psiholoģiski jūtas piederīgi padomju pagātnei (Apine 2010, 24). “Tautiešu kustība” aktīvāka nekļūst. Piederību Latvijai vai Krievijai vairāk izšķir situācija pašā Latvijā, nevis “tautiešu kustība”.

Krievu iedzīvotāju vidū atsvešinātība laika gaitā mazinās, bet pavisam neizzūd. Tās pazīmes nosakāmas, ņemot vērā krievu noskaņas aptauju laikā. Ir arī objektīvi – statistiski – rādītāji. Piemēram, demogrāfiskā bedre krieviem ir dziļāka nekā latviešiem un prombraucēju uz Angliju, Īriju relatīvi vairāk. Cēlonis saprotams: krievu vidū mazāk pašlāvības, mazāk uzticības Latvijai, ka tā aizstāvēs, atbalstīs.

Labi zināms arī atsvešinātības sākums. Daži var precīzi noteikt datumu – 1991. gada 15. oktobris, kad kļuva zināms, kāds būs Latvijas Pilsonības likums. Cittaunieši to uztvēra kā atgrūšanu. Eiženija Aldermane, ilggadējā Naturalizācijas pārvaldes vadītāja, labi pārzina Latvijas etnopolitikas klupšanas akmeņus; intervijā Guntaram Gūtem viņa atgādināja vienu no tiem.

Aktīvie valdības ēku sargātāji barikāžu dienās, kuru vidū bija arī krievi, saņēma Pilsoņu kongresa apliecības reizē ar solījumu, ka kļūs Latvijas pilsoņi. Un tika piemānīti. Šādu vilšanos grūti aizmirst (Gūte 2017, 16–17).

Latvijas etnopolitika neveicināja atsvešinātības izzušanu. Tā ir institucionalizēta, iestrādāta likumos, svētku reģistros. Etnocentriska savā būtībā tā padara cilvēkus uzņēmīgākus priekšstatiem no Krievijas. Cittautieši uztver kā atgrūšanu gan likumus, gan medijos bieži izteiktos pārmetumus par nelojalitāti un naidīgu retoriku. Krievijai vieglāk piesaistīt tautiešus sev, un tā to arī dara.

Esam mēģinājuši izgaismot krievu diasporas divas klasiskas situācijas – pieaugošo pieķeršanos mītnes zemei vai tuvības saglabāšanu ar tēvzemi Krieviju. Iespējams arī trešais ceļš – neintegritāšanās, nepiederēšana nevienai pusei. Pēdējos gados publicētajos Latvijas krievu dzīvesstāstos nav atrodamas skaidras apliecinājums šai nepiederībai. Taču trimdas latviešu vidū tāds stāvoklis parādās. Savulaik dzejniece Margita Gūtmane, kuru agrā bērnībā tuvinieki aizveda no Latvijas, no mātes, rakstīja par svešumā pazudušo mājas sajūtu. Gleznotājs Imants Tillers, kas dzīvo Austrālijā, savu gleznu izstādi veltījis Latvijas simtgadei. Pats atzīst, ka izstāde esot par piederību un nepiederību, par attiecībām starp tēvzemi un diasporu (Ansone 2017, 22–23).

Drīz būs pagājuši 80 gadu kopš laika, kad pēc Otrā pasaules kara sāka ieplūst padomju režīma sūtītie krievi, citi brauca šurp labākas dzīves meklējumos. Latvijā būs izaugušas divas jaunas paaudzes. Par ko liecina statistikas rādītāji? No visa Latvijas krievu iedzīvotāju masīva 13% gatavi pieņemt visu, kas nāk no Krievijas. Piederību Latvijai 2017. gadā atzina 84% krievu (katru gadu ir pieaugums), bet 8% nejūtas ar Latviju saistīti (Orupe 2017, 2). Laiks rādīs, uz kuru pusi veidojas dziļākas saites.

Avotu un literatūras saraksts

- Ansone, E. (2017) Ceļojums uz nekurieni. *Kultūras Diena*, 28. decembris.
- Apine, I. (2010) Krievijas jaunie uzstādījumi par attiecībām ar tautiešiem Latvijā. *Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils: Saule. 21.–27. lpp.
- Beitnere-Le Galla, D. (2017) Pašizpratne un piederības meklējumi krievu dzīvesstāstos. *Piederēt un atšķirties*. V. Skultāne, red. Rīga: LU FSI. 123.–154. lpp.
- Gūte, G. (2017) Valoda ir būtisks, bet ne vienīgais integrācijas elements. *Diena*, 26. oktobris.
- Orupe, A. (2017) Mazākumtautības jūtas Latvijai piederīgas. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 12. oktobris.

Pazuhina, N. (2017) Saskatīt sevi: pašrefleksija un identitātes konstruēšana krievu dzīvesstāstos. *Piederēt un atšķirties*. V. Skultāne, red. Rīga: LU FSI. 75.–97. lpp.

Stroja, A. (2016) Vērtībām ir emocionāls raksturs. *Visi esam sava laikmeta bērni: krievu dzīvesstāsti Latvijā*. Rīga: LU FSI. 154.–167. lpp.

Zirnīte, M. (2017) Etnisko kultūru saskarsmes dzīvesstāstos. *Piederēt un atšķirties*. V. Skultāne, red. Rīga: LU FSI. 18.–50. lpp.

Абызов, Ю. (2003) Феномен культуры русских Латвии. *Русские в Латвии. Из истории и культуры староверия*. Выпуск 3. Рига: Веди.

Брубейкер, Р. (2000) Диаспоры катаклизма в Центральной и Восточной Европе и их отношения с родинami (на примере Веймарской Германии и постсоветской России). *Диаспоры*, № 3, Москва.

Ковальчук, С. (2017) *Настоящий изгнанник все с собой уносит*. Москва: Новый хронограф. 431 с.

Космарская, Н. (2003) Русские диаспоры: научный дискурс и низовые восприятия. *Диаспоры*, № 4, Москва.

Симонян, Р. (2003) *Россия и страны Балтии*. Москва: Российская Академия наук, Институт социологии. 516 с.

Ilga Apine

Between Two Motherlands (example of Russians in Latvia)

Key words: motherland, home country, diaspora, identity, ethnopolitics

Summary

The article deals with the feeling of Russians (Russian speaking population) in Latvia who have been living for a long time between their historical ethnic motherland Russia and home country Latvia. What factors determine their choice? Migrant behaviour types comprise an urgent problem on European, even global, scale. Breakdown of the USSR caused 25 million Russians find themselves residing in other countries. Nowadays migration from Africa and Middle East to European countries takes place. Though these cases are different, there are similarities in the motives of human behaviour. Migration, choice of identity, integration – these are the options of a person having left one's motherland. The question about the fates of 25 million Russians in other countries has serious theoretical support. The well-known Western scientists Rogers Brubaker, Pal Kolsto, David Laitin and others have keenly followed the fates of Russians. In Russia and in former Soviet republics already

in the 1990s, intense studies were carried out and discussions developed on many related issues including those about the essence and the use of the term “diaspora”. In Latvia, in the Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia, this theme had an important role in ethnic studies (E. Vēbers, V. Volkovs, I. Apine, L. Dribins). The base sources of the present article are life stories of Russians in several published collections (M. Zirnīte, V. Skultāne, etc.). The life stories of Russians in Latvia allow noticing several essential factors resolving the choice of identity. Undoubted is the significance of local patriotism. Attachment to one’s dwelling site is a natural step to national patriotism. The visual image of the home country has an extraordinary great importance: the beautiful nature of Latvia, aesthetics of Riga architecture. Beautiful, balanced environment forms a corresponding attitude, whereas ethnonationalism institutionalized by Latvian ethnopolitics can estrange Russian people from their home country. The estrangement increases the influence of their historical motherland Russia.

Tatjana Barteļe

Krievu kultūras dienas svinēšanas pirmsākumi Rīgā 1925. gadā

Atslēgas vārdi: krievu diaspora ārvalstīs, krievu minoritāte, krievu kultūra, krievu kultūras darbinieki emigrācijā

Krievu kultūras dienas tradīcijai krievu diasporā 20. gadsimta 20.–30. gados mūsdienās tiek veltīta pastāvīga uzmanība. Saistoši tematiski materiāli par to norisi Latvijā regulāri parādās timekļa projektā “Latvijas krievi” (*Русские Латвии*), kura zinātniskā vadītāja ir vēstures doktore T. Feigmane. Šīs dienas nozīmei krievu emigrācijas dzīvē dažādās valstīs ir veltītas gan atsevišķas publikācijas, gan monogrāfiju sadaļas (Петрушева [b. g.]; Ковалев 2014; Климович 2017; Савченко 2011; Микуленок 2016; Гаврилин 2015; Ковалев М. В. 2012; Березовая [b. g.]). Parasti publikācijas aptver Krievu kultūras dienas svinēšanu dažādās valstīs visā starpkaru periodā.

Šajā rakstā pētīti krievu preses materiāli, kas atspoguļo pirmās Krievu kultūras dienas norisi Rīgā 1925. gada 20. septembrī. Pētījuma avoti ir Rīgas laikraksti “Segodņa” (*Сегодня*), “Segodņa Večerom” (*Сегодня Вечером*), “Večernee Vremja” (*Вечернее Время*), “Ponedelņik” (*Понедельник*) un avīze “Ruļ” (*Руль*), kura tika publicēta Berlīnē, “Ziņojums par krievu kultūras dienas svinībām 1925. gadā”, ko sagatavoja N. Curikovs (*Н. А. Цуриков*, 1886–1957) Pedagoģijas biroja Prāgā uzdevumā.

Krievijas impērijas sabrukums noveda pie tā, ka krievu cilvēki bija izkaisīti pa visu pasauli. Bēgļi, kuri atstāja Krieviju revolūcijas un Pilsoņu kara rezultātā; krievu intelligences pārstāvji, 1922. gadā izraidīti no Padomju Krievijas vai emigrējuši no tās pēc Oktobra apvērsuma 20. gadsimta pirmajā pusē; kā arī tie, kuri jau gadsimtiem ilgi dzīvoja impērijas nomalēs un tagad izrādījās jaunizveidoto valstu pilsoņi.

Latvijā un Igaunijā pēc Krievijas impērijas sabrukuma turpināja uzturēties vietējie krievu iedzīvotāji, kuri gadsimtiem bija tur dzīvojuši. Viņiem pievienojās ievērojams skaits bēgļu. Saskaņā ar nepilnīgajiem Tautu Savienības Bēgļu dienesta datiem Latvijā 1924. gadā bija apmēram 40 tūkstoši krievu bēgļu, pēc 1925. gada tautas skaitīšanas datiem, 193 648 vietējie krievu iedzīvotāji (Ионцев 2001). Tajā pašā laikā kaimiņvalstī Igaunijā bija 9,5 tūkstoši emigrantu un 92 tūkstoši vietējo krievu iedzīvotāju – pilntiesīgu pilsoņu (С педагогического съезда 1925, 1).

Līdz 20. gadsimta vidum norisa “bēgļu” juridiskā pārtapšana par “emigrantiem”. Pēc revolūcijas bēgli no Krievijas zaudēja pilsonību un kļuva par cilvēkiem bez dzimtenes jeb “bezvalstniekiem”, kā tos sauca Tautu Savienības oficiālajos dokumentos. Starp krievu emigrantiem, kuru skaits svārstījās no 1,5 līdz 3 miljoniem, bija daudz bērnu. Šajā sakarā krievu inteliģence emigrācijā saskārās ar jautājumu, kā novērst nacionālās identitātes zaudēšanu jaunajā paaudzē. Tolaik emigrantu vidē sāka izmantot jēdzienu “denacionalizācija”, saprotot ar to pirmām kārtām jaunās emigrantu paaudzes nacionālās identitātes zaudēšanu. Par vienu no pasākumiem, vēršoties uz krievu kultūras saglabāšanu un to krievu, kas 20. gadsimta 20.–30. gados tika emigrācijā, apvienošanu, kļuva Krievu kultūras dienas tradīcijas ieviešana.

Ideja par šādiem svētkiem ārpus Krievijas radās Igaunijā, kur krievu minoritāte, tāpat kā Latvijā, “pārstāv organisku daļu valsts kopības”, kā rakstīja laikraksts “Russkij deņ” (*Русский день*), kas 1925. gadā tika izdots sakarā ar Krievu kultūras dienas atzīmēšanu Latvijā (*Русский день* 1925, 1). Iniciators bija krievu skolotājs, Krievijas impērijas un Igaunijas sabiedriska darbinieks A. K. Jansons (1866–1941). 1923. gada decembrī Tallinā krievu pedagogu kongresā viņš sniedza ziņojumu par “Krievu apgaismības dienu”. Tad arī tika pieņemts lēmums “noteikt Igaunijā Krievu apgaismības dienu, lai apvienotu krievus uz viņu nacionālās kultūras pamata” (Исаков 2014). 1924. gada 26. maijā (pēc vecā stila) – A. Puškina dzimšanas dienā – Igaunijā tika sarīkoti pirmie Krievu apgaismības dienas svētki.

Krievu diaspora Igaunijas ierosmi uztvēra arī citur, pirmām kārtām krievu emigrantu aprindās Čehoslovākijā. Sākās intensīvi sagatavošanās darbi pirmās Krievu kultūras dienas ārzemēs svinībām. 1925. gada maijā krievu organizāciju pārstāvju sanāksmē Prāgā tika izveidots pastāvīgs prezidijs, kurā ietilpa grāfiene S. Paņina (*С. В. Панина*, 1871–1956), aktrise V. Iolšina-Čirikova (*В. Г. Иолишина-Чирикова*, 1875–1966), Ļeva Tolstoja pēdējais sekretārs V. Bulgakovs (*В. Ф. Булгаков*, 1886–1966), kņazs P. Dolgorukovs (*П. Д. Долгоруков*, 1866–1927). Par sekretāru tika noteikts students no Latvijas Ivans Zavoloko (*И. Н. Заволоко*, 1897–1984) (*День Русской культуры* 1926, 34). Visām krievu organizācijām, kuras vēlējās piedalīties svētkos, tika ierosināts veidot sakarus ar Krievu studentu savienību un sūtīt vēstules uz I. Zavoloko vārda (*К празднованию* 1925, 6).

Pirmo reizi Krievu kultūras dienu krievu diaspora ārzemēs svinēja 1925. gada vasarā. Svētki, lai arī ne visur vienā un tajā pašā laikā, notika 13 valstīs, kopā 39 pilsētās un citās apdzīvotās vietās.

Rīgā 1925. gada jūnijā Krievu kultūras diena netika svinēta. 8. jūnijā laikrakstā “Ponedēļnik” pirmajā lappusē zem virsraksta “Krievu kultūras diena” tika iespiests neliels raksts “Ikdienas vietā svētki”, kurā norādīts, ka “diemžēl ne Rīgā, ne Latgalē, kur koncentrēta lielākā daļa krievu iedzīvotāju, nekas nav darīts, lai cienīgi nosvinētu krievu kultūras dienu”. Raksta autors uzsver, ka nav neviena, kas sasauktu, apvienotu un iedvesmotu cilvēkus (День русской культуры. Вместо праздника.. 1925, 1). Tikai neliela grupa 1925. gadā izveidotās Krievu emigrantu biedrības Latvijā locekļu nelielā telpā šaurā lokā atzīmēja Krievijas ģēnija dzimšanas gadadienu. Zāle bija pārpildīta. Sanāksmē tika nolasīti divi ziņojumi: Krievu universitātes zināšanu institūta (*Русский институт университетских знаний*) lektors Rīgā V. Abrijutins (*В. А. Абриютин*, 1872–1944) – par A. Puškina nozīmi pasaulē, V. Sņegirevs (*В. И. Снегирев*) – par krievu kultūras nozīmi. Pazīstami krievu aktieri deklamēja A. Puškina dzejoļus. Vakars beidzās ar dejām un sarunām pie tējas tases (Вечер в память 1925, 7; День русской культуры. Вместо праздника.. 1925, 1).

Kāpēc Krievu kultūras dienas svinības Latvijā nenotika A. Puškina dzimšanas dienā, līdz šim nav izdevies noskaidrot. 20. septembrī laikraksta “Segodņa” publikācijā “Krievu kultūras diena” pausta doma, ka “tā kā Latvijā tie [svētki] nenotika, sabiedrība nolēma labot šo negadījumu”. Savukārt laikrakstā “Balss” 21. jūnijā ievadraksta vietā pirmajā lappusē tika publicēts bijušā Latvijas izglītības ministra A. Dauges raksts “Strīdi ap valodām un kultūrām”. Tas neatsaucās uz jau pagājušajām Krievu kultūras dienas svinībām citās valstīs, bet bija saistīts ar diskusiju Izglītības ministrijā par to, kādas svešvalodas vajadzētu apgūt. Tomēr autors sīki izskatīja parādību, ka daļa inteliģences, tostarp no zinātniskās vides, noraidoši izturējās pret krievu kultūru, un konstatēja, ka “dažs labs no mūsu inteliģentiem un pat mācītiem vīriem, kam gandrīz par visu, kas viņam ir no zinātniskas vai mākslinieciskas kultūras, jāpateicas krievu kultūrai, savā naidā pret to, kas šinī kultūrā ir nepilnīgs, mūsu psihei svešs vai varbūt pat bīstams, mēdz un mīl noliegt visu krievisko. Pēc viņu domām un sprieduma, krievi nekad nav bijis ne zinātniskas, ne estētiskas, ne ētiskas kultūras; viņi vieglu sirdi spēj apgalvot, ka krievu starpā nav neviena godīga domātāja, pētnieka, mākslinieka, pat vai neviena godīga cilvēka”. A. Dauge minēja līdzīgus izteikumus par vāciešiem un to kultūru: “Mums nav jānoliedz ne vācu, ne franču, ne krievu kultūru, nav tās jāapkaro, nav no tām jābaidās” (Dauge 1925, 1). Iespējams, ka šis raksts kaut kādā veidā bija saistīts arī ar faktu, ka A. Puškina dzimšanas dienā Rīgas krievu sabiedrība nesolidarizējās ar krievu emigrācijas pamatmasu ārzemēs.

Krievu prese nesniedza viennozīmīgu atbildi, kāpēc svētki tika atlikti uz rudenī. 8. jūnijā “Segodņa Večerom” rakstīja, ka vispārējo svētku rīkotāji pieņēma to, ka “Rīgā, Daugavpilī un citās vietās: ne tikai pilsētās, bet arī ciematos 8. jūnijā tiks organizētas svinības”. Taču, kā atzīmēja laikraksts, “komiteja netika izveidota laikus, un tika nolemts, ņemot vērā brīvdienu laiku, kā arī nepietiekamas gatavības dēļ atlikt Krievu kultūras dienu līdz rudenim” (Празднование 1925, 2). Jau septembrī īpaši šim gadījumam izdots laikraksts ievadrakstā norādīja: “[..] virkne tehnisku grūtību piespieda krievus Latvijā atlikt svinības līdz mācību gada sākumam rudenī” (Русский день 1925, 1).

Tas, ka svētku rīkošanai, iespējams, traucēja mācību gada beigās, neizklausās pārliecinoši. Tā kā presē neizdevās atrast citu skaidrojumu, kāpēc Rīgā Krievu kultūras diena netika svinēta kopā ar citiem krievu centriem, var pieņemt, ka tas nebija saistīts ar mācību gada beigām. Čehoslovākijā, kaimiņvalstī Igaunijā, kur situācija bija līdzīga, Krievu kultūras diena tika atzīmēta ļoti plaši, arī jaunākajā paaudzē. Pasākuma nerīkošana Rīgā nenozīmēja, ka vietējā krievu prese neatspoguļoja notiekošo citviet un sabiedrība nezināja par svētkiem. Jau 8. jūnijā laikrakstā “Segodņa Večerom” tika publicētas pirmās atsauksmes – “Puškina diena” un “Krievu kultūras dienas svinēšana dažādās valstīs”. “Puškina dienas” autors rakstīja: “[..] lai ikgadējā Krievu kultūras diena, ko iemieso lielais Puškina, atgādina mums, ka būt saistītam ar krievu kultūru ir gan gods, gan prieks” (B. T. 1925, 2; Празднование 1925, 2). Laikraksts “Segodņa” vairākas dienas publicēja savu korespondentu ziņojumus par svētkiem Eiropas valstīs, piemēram, K. Belgovska publikāciju par svinībām Prāgā, I. Savina – Helsingforsā (Helsinki), anonīma autora – Igaunijā (Бельговский 1925, 5; Савин 1925, 5; А. III. 1925, 6).

Var pieņemt, ka situācija, gatavojoties svētkiem Rīgā, mainījās, kad Rīgā no Prāgas vasarā ieradās I. Zavoloko, kurš kļuva par vienu no svētku rīkošanas iniciatoriem. “Labāk vēlū nekā nekad. Manuprāt, mēs, krievi Latvijā, neesam izpildījuši savu pienākumu dienā, kad Krievu kultūras dienu svinēja visos ārzemju Krievijas stūros. Un mums parāds ir jānolīdzina kaut nelielā mērā,” rakstīja I. Zavoloko savā iesniegumā Svētku organizēšanas Latvijas komitejai (Ржоутил 2010, 360). Kā svinību organizators sākotnēji uzstājās Krievu nacionālā biedrība, pēc tam – Latvijas skolotāju savienība (Рижский комитет 1925: 4). Aktīva gatavošanās svētkiem sākās vasaras beigās. 5. augustā notika pirmā organizatoriskā sanāksme, kurā tika izveidota Svētku organizēšanas komiteja, savukārt otrajā sanāksmē 11. augustā tika izstrādāta programma. (День русской культуры 1925, 4) Augusta vidū lasītāji varēja iepazīties ar

svētku programmu. Par svētku dienas galveno vietu bija izraudzīta Maskavas priekšpilsēta. Programmā tika iekļauta kora dziedāšana, tautas dejas, dažādas rotaļas, sporta spēles, kurās piedalījās skolu sporta organizācijas, u. c. pasākumi.

Presē tika publicēts Svētku organizēšanas komitejas aicinājums “Krievu tautai”, kurā bija uzsvērts, ka “ši ir diena, kad jāaizmirst visi partiju saukļi, visi partiju strīdi, ka šī ir apvienošanās diena. Šajā dienā mums ir jāatceras viena lieta: Es esmu krievs. Es arī esmu gaudiņš šajā lielajā kuģī, ko sauc par “Krievu kultūru”. Visu krievu cilvēku un krievu organizāciju morālais pienākums ir nākt pretī šai iniciatīvai, gan ar personīgu līdzdalību, gan ar iespējamu naudas ziedojumu” (День.. Программа праздника 1925, 5, 4, 12).

Laikraksti pastāvīgi informēja lasītājus par gatavošanos svētkiem un par organizācijām, kuras bija kļuvušas par komitejas locekļiem. 24. augustā tika publiskots komitejas prezidija locekļu sastāvs, tostarp A. Šeršunovs (*А. Г. Шершунов*, 1889–1970), kurš tajā laikā bija krievu skolotāju savienības valdes loceklis, par mantzini kļuva N. Kuzminskis (*Н. Кузьминский*), par sekretāri – E. A. Knaufa (*Магнусговска*) (*Е. А. Кнауф (Магнусговская)*, 1880–1939), kurai tika uzdots sagatavot vienas dienas avīzi “Russkij deņ” (*Русский день*) (День русской.. 1925a: 6; День русской.. 1925b: 3).

Aktīvi gatavojās svētkiem vietējie kori. Jau 10. augustā Svētku organizēšanas komiteja sasauca garīgo un laicīgo koru vadītāju tikšanos. Tika paredzēta apvienotā kora un arī atsevišķu koru uzstāšanās. No ziņojumiem presē var saprast, ka gan šie, gan citi sagatavošanās pasākumi notika privātos dzīvokļos (День.. в Риге 1925, 8; День русской культуры 1925c, 7).

27. augusta sanāksmē komiteja apstiprināja lēmumu svētku dienā publicēt “vienas dienas laikrakstu, kuram būs sveša jebkāda politiska nokrāsa”.

Būtisks jautājums bija par līdzekļu piesaistīšanu svinībām. Augusta beigās Svētku organizēšanas komiteja paziņoja, ka, neraugoties uz to, ka gandrīz visas organizācijas jau ir ieguldījušas naudu un ienāk arī “ziedojumi no privātpersonām”, tomēr līdzekļu vēl nepietiek (День Русской.. 1925b, 3). Jāatzīmē, ka naudas vākšana notika arī Krievu kultūras dienas laikā. Tā pirms svinību oficiālās daļas, ieejot zālē, katrs apmeklētājs ielika savu ziedojumu “metāla krūzē” un saņēma “īpaši izgatavotu svētku emblēmu” (Поморский 1925: 4).

Kopš 10. septembra laikraksts “Segodņa” sāka drukāt reklāmu par Krievu kultūras dienai veltīta īpaša laikraksta numura izdošanu. Tika reklamēta arī viendienas avīzes “Russkij deņ” iznākšana. Prese nemītīgi atgādināja: “Neaizmirstiet, ka 20. septembrī KRIEVU KULTŪRAS DIENA.”

Svētku priekšvakarā “Segodņa” tika publicēts raksts, kurā bija sniegta detalizēta svētku programma, sākot ar 19. septembra vakaru un visai 20. septembra dienai. Tā paredzēja gan maksas, gan bezmaksas pasākumus visdažādākajiem visu vecumu Rīgas iedzīvotāju slāņiem. Tika paziņots, ka svētku norises un laikraksta “Russkij deņ” izplatīšanas vietās notiks ziedojumu vākšana (День русской культуры 1925d, 6).

20. septembrī iznāca īpašs laikraksta “Segodņa” numurs, kura pirmajā lappusē lieliem burtiem publicēts kopējs virsraksts – ““Segodņa” numurs Krievu kultūras dienā”. Izdevumā publicēti I. Repina (*И. Репин*, 1844–1930) memuāri par Ļevu Tolstoju, K. Baļmonta (*К. Бальмонт*, 1867–1942) dzejolis “Četri dārzi”, V. Ņemiroviča-Dančenko (*В. Немирович-Данченко*, 1825–1936) atmiņas, A. Kizevetera (*А. Кизеветтер*, 1866–1933) raksts “Puškina un Krievija”, apceres: V. Tatarinova “No Lomonosova līdz Pavlovam”, J. Aihenvalda (*Ю. Айхенвальд*, 1872–1928) “Skaistā Krievija”, P. Piļska (*П. Пильский*, 1879–1941) “Krievu teātra novēlējumi”. Atsauksmes par Krievu kultūras dienas svinībām publicēja arī laikraksti “Segodņa Večerom”, “Večernee Vremja”, “Ponedelņnik”. 20. septembrī tika publicēts arī vienas dienas laikraksts “Russkij deņ”, kuru iedzīvotāji aktīvi izpirka, sūtīja uz ārzemēm. Izdevums saturēja dažādu politisko uzskatu un sociālās izcelsmes cilvēku rakstus.

Laikrakstu izdevēji neaprobežojās tikai ar materiāliem, kas bija tieši saistīti ar svētkiem. Tika publicēti vairāki raksti, kas stāstīja par krievu kultūras nozīmi, iepazīstināja sabiedrību ar krievu kultūras vēsturiskajām saknēm Latvijā. Tematiskos aprakstus caurvija divas galvenās tēzes, kuras izteica praktiski visi Krievu kultūras dienas dalībnieki Krievijas ārvalstīs: nepieciešama aizgājušo piemiņa un apvienošanās bez politisko viedokļu atšķirībām. “Lai šī diena kļūst par ķīlu to cilvēku vienotībai un sadraudzībai, kas ciena un mīl krievu kultūru,” aicināja ievadraksta autors (Русский день 1925; 1). Uz to pašu rosināja kņazs Līvens (1872–1937), uzsverot, ka Krievijas kultūras dienai “ar vienotas cieņas jūtām pret bagāto krievu kultūru jāapvieno visi ārzemju krievi neatkarīgi no tā, vai viņi ir emigranti vai arī nomaļu valstu pilsoņi, liekot aizmirst politiskos strīdus” (Ливен 1925: 2). Rakstā “Par mūsu kultūru” autors uzsver, ka “lai šī diena ir atmiņas diena par visiem tiem, kas piepildīja svēto trauku – krievu kultūras Svēto Grālu!”, un piedāvā cienīt jau aizgājušo piemiņu un pasniegt roku dzīvajiem, neraugoties uz visiem okeāniem, kas šķir krievu ļaudis. Pie tiem krievu ļaudīm, kuri nākotnē aizstās toreizējos krievu kultūras kopējus, viņš vērsās ar V. Brjusova (*В. Брюсов*,

1873–1924) vārdiem: “Par jums es lūdzu, nezināmie, vēl nedzīvojušie, nakts eņā slēptie gaismekļi!” (E. M. 1925: 1)

Aktivajai krievu kultūras dzīvei Rīgā lasītāju uzmanību piesaistīja skolo-tājs un sabiedrisks darbinieks F. Erns (*Ф. Эрн*, 1863–1926). Viņš atgādināja vietējās krievu sabiedrības veikumu kopš 19. gadsimta 70. gadiem un uzsvēra, ka “pagājušā gadsimta beigās krievu rīdzinieki augstu vērtēja krievu kultūru un savu spēku robežās veicināja tās attīstību un izplatīšanu starp plašām iedzīvotāju masām”. Viņš arī izteica vispārēju cerību, kura tādā vai citādā veidā parādījās presē, ka “pirmā Krievu kultūras diena, apvienojot mūs visus spēcīgā mīlestībā pret krievu tautu, atgādinot mums par krievu literatūras, krievu zinātnes un krievu mākslas lielo vispasaules nozīmi, liks mums atcerēties savu pienākumu pret krievu kultūru” (*Эрн* 1925, 4).

Starp laikrakstu publikācijām jāatzīmē vairāki būtiski raksti: profesora K. Arabažina (*К. Арабажин*, 1865–1929) “Krievu kultūras vērtības”, dzej-nieka un latviešu atdzejojātāja V. Tretjakova (*В. Третьяков*, 1888–1961) “Krievu spēka pirmavoti”, žurnālista un vēsturnieka B. Šalfejeva (*Б. Шалфеев*, 1891–1935) “Aizmirstā avīze”, kā arī citi apraksti par krievu kultūras dziļu tradīciju Latvijā.

20. septembrī Krievu kultūras dienas svinības sakrita ar ebreju Jauno gadu, kā arī ar pirmsvēlēšanu kampaņas sākumu Latvijas Saeimā. Tā kā daudzi pasākumi norisinājās ne tikai telpās, bet arī brīvā dabā un bija bez maksas, tas vēl vairāk veicināja lielu daļu pilsētas iedzīvotāju, dažādu politisko uzskatu un sociālās izcelsmes ļaudis piedalīties svētkos.

Svētku dienas priekšvakarā – 19. septembra vakarā – Ivana baznīcā Maskavas priekšpilsētā notika dievkalpojums, ko noturēja arhibīskaps Jānis (Pommers, 1876–1934). Neraugoties uz to, ka arhibīskaps bija etnisks latvie-tis, viņš aktīvi atbalstīja Krievu kultūras dienas norisi. 20. septembrī katedrālē arhibīskaps vadīja Dievišķo liturģiju un pēc tam svinīgu lūgšanu (*День рус-ской культуры* 1925e, 1).

Galvenais oficiālais Krievu kultūras dienas notikums bija ceremoniālais akts zālē “Uļej” (*Улей*). Atklājot svētkus, priekšsēdētājs A. Šeršunovs “piedā-vāja pateicībā Latvijas valdībai par atļauju [rikt svētkus] noklausīties Latvijas valsts himnu”. Pēc tam viens no pasākuma rīkotājiem E. Tihonickis (*Е. М. Ту-хоницкий*, 1875–1942) savā uzstāšanās runā teica, ka “krievu cilvēkam ir jāpārdzīvo iznīcināšana, apspiešana, izsūtījums, lai izprastu un novērtētu Krievu kultūras dienas nozīmi, kura veidojas no krievu valodas, krievu skolas, krievu teātra un krievu dvēseles” (*День русской культуры* 1925e, 1).

Krievu kultūras dienas sakarā no lielākiem pasākumiem jāatzīmē simfoniskais koncerts, kura laikā orķestris (vad. A. Kreislers (*Aleksander fon Kreisler*, 1898–1969)) izpildīja krievu komponistu darbus. Uztādoties pārtraukumā, profesors A. Arabažins uzsvēra, ka “krievu tauta nav gājusi pazušānā un nepazudis, ir vienīgi jātic un nedrīkst aizmirst savu dzimto kultūru” (День русской культуры 1925e, 1).

Krašņs svētku notikums, kas piesaistīja publikas uzmanību, bija “dekorētu automašīnu un ekipāžu brīnišķīgs korso [brauciens]”. Pilsētas rajonos notika bezmaksas koncerti, visvairāk apmeklētie norisa Maskavas priekšpilsētā, tostarp Kuzņecova rūpnīcas teritorijā. Centrā svētku vieta bija Gaiziņa iela, bet Pēterburgas piepilsētas nomalē – Miera iela. Daudzi pasākuma dalībnieki bija krievu tautas tērpos.

Krievu kultūras dienas svinību noslēdzošais pasākums bija koncerts Krievu drāmas teātrī, kurā tika izpildīti tikai krievu autoru darbi. Atklāšanas runā pirms koncerta ievērojams sabiedrisks darbinieks L. Ostrouhovs (*Л. С. Остроухов*, 1867–1937) vēlreiz uzsvēra, ka “kultūra nepazīst partijas un grupas. Tā ir vienota” (День русской культуры 1925e, 1).

Par svētku apmeklētāju noskaņojumu atskaitēs rakstīja dažādi. Piemēram, laikraksta “*Večernee Vremja*” korespondents atzīmēja, ka kopēju noskaņu nevarēja nosaukt par svētkiem atbilstošu: “Jutās sava veida nacionālās sāras, skumjas pēc dzimtenes, vēl neizgaisušās pārdzīvotā un pārdzīvojamā pēdas”. (День русской культуры 1925e, 1) “*Segodņa Večerom*” ziņojumā tika atzīmēts, ka “gaissotne bija svinīga, cerību pilna” (Поморский 1925, 2). Tomēr visās publikācijās tika uzsvērti radusies cerība, ka šī diena veicinās krievu kultūras pārstāvju apvienošanos.

Notikušie krievu kultūras svētki tika augstu novērtēti gan Rīgā, gan emigrācijā ārzemēs. Laikraksts “*Ruļ*” rakstīja, ka “Krievu kultūras diena Rīgā bija izcila. To iezīmēja spēcīga nacionālās noskaņas atmoda un reta vienprātība, ar kuru notika visi tās pasākumi” (M 1925, 2). Svētku panākumi apliecināja, ka, sakļaujoties zem kultūras karoga, krievu minoritāte prot aizmirst savus ikdienas strīdus un ķīviņus un ka krievu iedzīvotāju labākais ceļš ved nevis caur politiskiem džungļiem, bet gan pa plašu kultūras ieleju (Поморский 1925, 4).

Mūsdienu pētījumos atzīmēts, ka “ideja, kas iekļauta Krievu kultūras dienā – emigrantu kopienas apvienošana, balstoties uz kopīgu valodu, vēsturi un kultūru –, neraugoties uz ideoloģiskām atšķirībām, nodrošināja tās vitalitāti. Papildu iekšējo problēmu risināšanai šie svētki piesaistīja uzņēmēj-

valstu sabiedrību un veicināja starpkultūru saikņu attīstību” (Климович 2017, 363). Taču tas nevarēja notikt īsā laika posmā. Zīmīgi, ka tā laika latviešu presē ne jūnija sākumā, ne septembrī raksta autore nevarēja atrast nevienu atsauksmi par Krievu kultūras dienas svinībām ārzemēs un pēc tam arī Rīgā. Pirmās Krievu kultūras dienas panākumi un Latvijas krievu inteliģences centieni ļāva saglabāt šo tradīciju līdz 1940. gadam. Mūsdienās tā tika atjaunota 2011. gadā.

Avotu un literatūras saraksts

- Dauge, A. (1925) Strīdi ap valodām un kultūrām. *Balss*, 21. jūnija.
- А. Ш. (1925) «День Просвещения» в Эстонии. *Сегодня*, 9. jūnija.
- Бельговский К. (1925) День русской культуры в Праге. (От пражского корреспондента «Сегодня»). *Сегодня*, 13. jūnija.
- В. Т. (1925) Пушкинский день. *Сегодня Вечером*, 8. авг.
- Вечер в память Пушкина (1925) *Сегодня*, 9. jūnija.
- День русской культуры. Вместо праздника будни. (1925) *Понедельник*, 8. jūnija.
- День русской культуры. Программа праздника (1925) *Сегодня*, 16. авг.; *Понедельник*, 17. авг.; *Наш огонек*, 22. авг.
- День русской культуры (1925) *Понедельник*, 17. авг.
- День Русской культуры (1925а) *Понедельник*, 24. авг.
- День Русской Культуры (1925b) *Понедельник*, 31. авг.
- День русской культуры (1925с) *Сегодня*, 19. авг.
- День русской культуры (1925d) *Сегодня*, 19. сент.
- День русской культуры (1925е) *Вечернее время*, 21. сент.
- День русской культуры в Риге (1925) *Сегодня*, 9. авг.
- Е. М. (1925) О нашей культуре. *Русский день*, сент. (единичный номер)
- К празднованию дня русской культуры (1925) *Руль*, 17. мая.
- Ливен П. А. кн. (1925) День Русской культуры. *Русский день*, сент. 1925.
- М. (1925) День русской культуры. *Руль*, 26. сент.
- Поморский Б. (1925) Как прошел «День русской культуры». *Сегодня Вечером*, 21. сент.
- Празднование «дня русской культуры» в разных странах (1925) *Сегодня Вечером*, 8. jūnija.
- Рижский комитет по устройству праздника (1925) *Русский день*, сент.
- С педагогического съезда (1925) (Из Праги) *Руль*, 10. jūlija.

Савин И. (1925) День русской культуры в Гельсингфорсе. *Сегодня*, 10 июня.

Эрн Ф. (1925) Из прошлого Риги. *Русский день*, сент.

Березовая Л. Г. Культура русской эмиграции 1920–30-х гг.: культурная миссия послереволюционной эмиграции как наследие серебряного века. <http://ricolor.org/europe/stati/ruev/3/> (17.11.2017)

Гаврилин А. (2015) Русские эмигранты в межвоенной Латвии: правовой статус и попытки самоорганизации. В кн.: *Россия и Латвия в потоке истории. 2-я половина XIX – 1-я половина XX в.* Москва. С. 234–250.

День Русской культуры. Отчет о праздновании Дня русской культуры за рубежом в 1925 году. (1926) По поручению Педагогического бюро составил Н. А. Цуриков. Прага. 109 с. http://kaf.lv/wp-content/uploads/2016/10/День_русской_культуры_Отчет_о_праздновании_-Дня_рус_культуры_-за_рубежом_в_1925_г.pdf (15.11.2017)

Ионцев В. А., Лебедева Н. М., Назаров М. В., Окорочков А. В. (2001) *Эмиграция и репатриация в России*. Москва. 490 с. http://gulevich.net/statii.files/emigrated_glavy_iz_knigi.htm (20.11.2017)

Исаков С. Г. (2014) *Союз русских просветительских и благотворительных обществ в Эстонии (1923–1940)*. http://www.slavia.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=14417:istoricheskaya-spravka-soyuz-russkikh-prosvetitelnykh-i-blagotvoritelnykh-obshchestv-v-estonii-1923-1940&catid=415&Itemid=1222 (05.12.2017)

Климович Л. В. (2017) Праздники российской эмиграции как отражение исторического кода дореволюционной России (1920–1930-е гг.). *Научный диалог*. № 11: 356–368. http://nauka-dialog.ru/assets/userfiles/3678/356-368_Klimovich_ND_2017_11.pdf (12.12.2018)

Ковалев М. В. (2012) Исторические праздники русской эмиграции как способ сохранения коллективной культурной памяти. В кн.: *Кризисы переломных эпох в исторической памяти*. Москва: ИВИ РАН. С. 268–287.

Ковалев М. В. (2014) *Повседневная жизнь российской эмиграции в Праге*. Саратов. 154 с. <http://www.rfh.ru/downloads/Books/144193501.pdf> (20.12.2018)

Микуленок А. А. (2016) День Русской культуры в лимитрофных государствах в 1924–1939 гг. *Вестник Томского государственного университета. История*. № 2 (40): 77–80.

Ржоутил М. (2010) Иван Никифорович Заволоко в Праге. В кн.: *Старообрядчество в России (XVII–XX века)*. Выпуск 4. Москва: Языки славянских культур. С. 349–385.

Савченко Т. (2011) «Дни Русской культуры» в Русском зарубежье 1920–1930-х годов. *Русский язык за рубежом*. № 5 (228): 89–95.

Tatjana Bartele

The First Celebration of the Day of Russian Culture in Riga in 1925 (based on press materials)

Key words: Russian Diaspora abroad, Russian minority, Russian culture, developers of Russian culture in exile

Summary

The Day of Russian Culture was first celebrated among Russians abroad in summer 1925 (on the birthday of Alexander Pushkin). In Riga it was postponed to autumn. Preparation for this celebration began in August. I. N. Zavoloko was one of its initiators. There was established a committee for the organization of the celebration which drew up a program. In Russian press there was published an appeal of the Organizing Committee “To the Russian People!” Press regularly reported on the preparations for the celebration. The festival was held in Riga on 21 September. The most part of the activities were organized in the city area named the “Moscow suburb”, which is the place of residence of a significant part of the Russian population of Riga. The main official event was a grand activity in the hall “Uley” (Улей). During the symphony concert, which was an important part of the celebration, the works of Russian composers were performed. The closing event was a musical performance at Russian Drama Theatre, which presented only the pieces by Russian authors. The tradition of Russian Culture Days in Latvia existed until 1940 and was resumed in 2011.

Kristīne Beķere

Latviešu Nacionālās padomes politiskā darbība (1948–1951)

Atslēgas vārdi: latviešu bēgļi, pārvietoto personu nometnes, Latviešu Nacionālā padome

Pēc Otrā pasaules kara Vācijā pārvietoto personu nometnēs esošie latviešu bēgļi dibināja dažādas (izglītības, mākslinieciskās pašdarbības, savstarpējās palīdzības u. c.) organizācijas. Bija arī vairāki mēģinājumi izveidot vienu centrālo latviešu bēgļu politisku pārstāvniecību. Tomēr, bēgļu vidū pastāvēt savstarpējai konkurencei, dažādām interesēm un uzskatiem, vienas kopīgas organizācijas izveidošana nebija vienkārša. Pēc vairākiem neveiksmīgiem mēģinājumiem, piemēram, Latviešu Organizāciju apvienības dibināšanas (LNA LVA, 1971. f., 1. apr., 32. l., 1. lp.), tādu izdevās izveidot tikai 1948. gadā Virčburgā (*Würzburg*), nosaucot to par Latviešu Nacionālo padomi (LNP).

Raksta mērķis ir analizēt LNP politisko darbību Latvijas atbrīvošanas veicināšanai, pievēršot uzmanību LNP uzskatiem un plāniem šajā jautājumā, kā arī raksturojot galvenās problēmas, ar kādām LNP saskārās šo plānu īstenošanā. Raksta avotu bāzi veido galvenokārt Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā (LNA LVA) uzglabātie LNP prezidija sēžu un kopsapulču protokoli.

LNP augstākā vara piederēja tajā ietilpstošo organizāciju delegātu sapulcei. Šādu organizāciju LNP darbības laikā bija no 14 līdz 16, bet delegātu kopskaits variēja no 55 līdz 59. No šī delegātu skaita vairāk nekā pusi – 36 – deleģēja trīs lielākās dalīborganizācijas un LNP dibinātājas: Latvijas Centrālā padome (LatCP)¹, Latviešu Centrālā padome (LCP)² un karavīru organizācijas³, kuras katra deleģēja 12 pārstāvjus. Delegātu sapulcēm pēc statūtiem

¹ Latvijā 1943. gada 13. augustā ar mērķi atjaunot neatkarīgu, demokrātisku Latviju un pretoties okupācijas režīmiem izveidota Latvijas Centrālā padome, kura pēckara gados daļēji turpināja darboties ārpus Latvijas, galvenokārt Vācijā un Zviedrijā.

² Nepolitiska visu latviešu bēgļu centrālā pārstāvniecība, izveidota Vācijā 1945. gada vasarā.

³ Iesaistīto karavīru organizāciju skaits bija mainīgs. Pastāvīgi piedalījās bijušo leģionāru apvienība “Daugavas Vanagi”, ar laiku iegūstot arvien vairāk delegātu vietu,

bija jāsanāk vismaz divas reizes gadā. 4. sapulcē – 1950. gada 22.–23. jūlijā – statūtus grozīja, nosakot, ka sapulcei jāsanāk reizi gadā (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 9. l., 5. lp.). LNP pastāvēšanas laikā notika piecas kopsapulces.

LNP izpildorgāns bija kopsapulces ievēlēts prezidijs 9 cilvēku sastāvā: divi locekļi no katras lielākās dalīborganizācijas (LatCP, LCP un DV) un vēl 3 no pārējiem dalībniekiem. LNP pastāvēšanas laikā LNP prezidijs sanāca uz 30 sēdēm, tās notika ar neregulāriem intervāliem, sākotnēji reizi divās nedēļās, vēlāk reizi mēnesī vai retāk. Visu LNP pastāvēšanas laiku prezidijs mainījās maz. Tā priekšsēdētājs visu darbības laiku bija Jānis Celms (1895–1960). Ilgāku laiku darbojās arī Ādolfs Klīve (1888–1974), Jānis Lavenieks (1890–1969), Arnolds Endziņš (1903–1969), Roberts Liepiņš (1890–1978), Voldemārs Lambergs (1905–1973), Vilis Janums (1894–1981), Voldemārs Bastjānis (1884–1975).

LNP nebija savu pastāvīgu finansējuma avotu, lielāko daļu tās finansējuma sastādīja LCP izpildorgāna – Latviešu Centrālās komitejas (LCK) – dotācijas (LCK ieņēmumu galvenais avots bija latviešu bēgļu maksātās nodevas), kurām pievienojās dažādās ziedojumu akcijās iegūtās summas un no 1949. gada otrās puses – ienākumi par latviešu ārzemju pasu izsniegšanu.⁴ LNP prezidijs saņēma pastāvīgas algas, kas ir netipiski bēgļu organizācijām. LNP darbība bija sadalīta astoņās nozarēs, kurās katrā bija 1–3 algoti darbinieki, piemēram, mašīnrakstītājas. Darbības sākumā 1948. gada pēdējos 5 mēnešos LNP budžets bija nepilni 12 000 vācu marku, 1949. gadā tas tika plānots pat 41 000 marku apmērā (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 6. l., 79. lp.), reālajiem ienākumiem gan sasniedzot tikai ap 20 000 marku. Budžeta apmērs

bet delegātu mandāti īsāku vai ilgāku laiku bija arī citu organizāciju pārstāvjiem, piemēram, Latviešu Veco strēlnieku biedrībai, biedrībai “Kalpaka bataljons”, Lāčplēša kara ordeņa kavalieru biedrībai u. c. Pastāvīgi mainīgais karavīru dalīborganizāciju skaits raksturo kopējo situāciju Vācijas bēgļu noietnēs, kad tika dibināts ļoti daudz dažādu organizāciju, kas nereti pastāvēja ļoti īsu laiku, bieži apvienojās, mainīja nosaukumus utt.

⁴ Tiesības izsniegt Latvijas pasus bija Latvijas Republikas diplomātiskajam dienestam, kurš turpināja darbu arī pēc kara, Latvijas sūtņa Lielbritānijā Kārļa Zariņa (1879–1963) vadībā. Pases uz vietas dažādās valstīs izsniedza vai nu sūtniecības, vai konsuli, kur tādi bija, vai arī kāds cits K. Zariņa pilnvarots pārstāvis. 1949. gada otrajā pusē K. Zariņš deleģēja pasu izsniegšanas tiesības Vācijā LNP. Par pases saņemšanu bija jāmaksā nodeva. Daļa saņemtās nodevas LNP bija jāatmaksā sūtniecībai Londonā, lai segtu pasu izgatavošanas izmaksas, bet atlikums palika tās rīcībā.

pakāpeniski samazinājās, līdz 1951. gadā tas vairs bija tikai 7 400 marku (Švābe, 1323).

LNP dibināšanas mērķi bija izteikti statūtu pirmajā punktā: Latvijas atbrīvošana, tautas saglabāšana un latviešu organizāciju sadarbība. Šo mērķu īstenošana un LNP politiskā darbība sakņojās politiskajos uzskatos attiecībā uz Latvijas Republikas neatkarības jautājumu, kurus LNP skaidri deklarēja jau savā pirmajā pilnsapulcē un vēlākajos gados vairākkārt atkārtoja. LNP asi nosodīja Latvijas Republikas okupāciju, sovetizāciju, neatkarības iznīcināšanu un tai sekojošās deportācijas, nacionalizāciju un kolektivizāciju. Tāpat LNP deklarēja, ka neatzīst un nekad neatzīs Padomju Savienības veikto Latvijas okupāciju, un izteica savu paļāvību un cerību, ka demokrātiskās rietumvalstis darīs visu iespējamo un rūpēsies par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarības atjaunošanu (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 5. l., 11. lp.).

Savukārt politiskās darbības galvenos vispārīgos virzienus iezīmēja tāpat pirmajā pilnsapulcē pieņemtā citā rezolūcijā noformulētie darba uzdevumi LNP prezidijam. Tie paredzēja izstrādāt un novirzīt pēc piederības vēstījumu dzimtenei, uzsaukumu bēgļiem, memorandu par Latvijas stāvokli un iesniegt to “mūsu centieniem atbilstošās organizācijās draudzīgās valstīs” un ANO pilnsapulcei (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 5. l., 12. lp.). Šie īsie uzdevumi būtībā aptvēra visus galvenos politiskās darbības virzienus, kuri saskatāmi ne tikai LNP, bet vēlākajos gados arī daudzu citu latviešu organizāciju politiskajā darbībā mītnes zemēs, proti, mēģinājumi morāli atbalstīt Latvijas neatkarības idejas saglabāšanos pašā Latvijā, nosūtot (vai vēlākajos gados – pārraidot ar radio palīdzību) informāciju uz Latviju; rūpes par latviskuma un Latvijas neatkarības idejas saglabāšanu pašu latviešu bēgļu vidū; politiskā lobija darbs mītnes zemēs un starptautiskās organizācijās, iepazīstinot tās ar Baltijas valstu situāciju un meklējot atbalstu tās risināšanai.

Tomēr LNP ātri bija spiesta konstatēt faktu, ka praktiska Latvijas neatkarības atjaunošana tajā brīdī nebija reāli iespējama. 1949. gada vidū LNP secināja, ka līdzšinējais darbības princips – prasība atjaunot Baltijas valstis, nedod panākumus un par galveno darbības principu ir jāizvirza komunisma apkarošana kā tāda, pielietojot “bagātīgu, objektīvu un asu informāciju pasaules sabiedriskās domas noskaņošanai pret totalitāro komunismu un policijas režīmu” (LNP biļetens, 1. lpp.). Jāatzīmē, ka komunisma apkarošanas virziens tiešām līdz pat 70. gadu sākumam bija vadošais visās mītnes zemēs, visspilgtāk izpaužoties antikomunistiskā darbībā ASV.

Reāla darbība politiskos jautājumos notika vispirms saistībā ar ANO pilnsapulci Parīzē 1948. gada rudenī. Tajā informācijas materiālus, iesnie-

gumus un memorandus par situāciju Baltijas valstīs ciešā sadarbībā sagatavoja un delegācijām iesniedza Baltijas valstu diplomātiskie dienesti un dažādas bēgļu organizācijas, tostarp LNP. LNP pārstāvis arī atradās Parīzē, diemžēl viņam gan neizdevās tikties ar pilnsapulces vadītāju, bet viņu pieņēma vairāku valstu, piemēram, Beļģijas un Austrālijas, delegāti. Īpaši labvēlīgi noskaņots pret baltiešiem bija pāvesta nuncijs, apsolut atbalstu Romā un Dienvidamerikā (teritorijās, kurās katoļu baznīcai bija vislielākā ietekme). Tāpat latvieši Parīzē mēģināja uzturēt iespējami plašus sakarus ar presi, bet līdzekļu trūkuma dēļ varēja sarīkot presei “tikai vienas brokastis” (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 6. l., 57.–48. lp.).

LNP priekšsēdētājs un ārējās informācijas daļas vadītājs arī vēlāk kopā ar citu tautību pārstāvjiem parakstīja vairākus iesniegumus ANO, lielākoties gan šos iesniegumus sagatavoja un iesniedza LR diplomātiskais dienests (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 73. lp.). Protesta notas dažādām rietumvalstu valdībām tika iesniegtas arī par notikumiem Latvijas PSR, piemēram, par okupācijas varas Latvijā 1950. gada 12. martā izsludinātām vēlēšanām (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 101. lp.). Tomēr praktiski visu šo tiešo politiskā lobija pasākumu iniciatore bija kāda cita organizācija, un LNP vai nu piedalījās pārrunās un dokumentu sagatavošanā, vai lielākoties pievienoja savu parakstu. Tieši LNP iniciētas politiskas akcijas vai iesniegumi bija reti un salīdzinoši maznozīmīgi, piemēram, 1949. gada februārī nosūtīts apsveikums Norvēģijas valdībai sakarā ar tās stingro nostāju attieksmē pret PSRS prasībām (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 1. lp.).

LNP pārstāvji piedalījās vairākās tikšanās ar bēgļu nometnes pārvaldošās IRO (*International Refugee Organization*, Starptautiskā bēgļu organizācija) amatpersonām un Vācijas pārvaldes amatpersonām, bet tajās tika apspriesti lielākoties praktiski ar bēgļu aprūpi saistīti jautājumi. Piemēram, 1949. gada sākumā LNP pārstāvi pieņēma ASV militārais gubernators Vācijā ģenerālis L. Klejs (*Lucius Dubignon Clay*, 1898–1978) un pārrunāja tādas tēmas kā LNP dibināšana un mērķi, bēgļu evakuācija bruņota konflikta gadījumā, nacionālo pārstāvju dalība ASV imigrācijas komisijās (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 25. lp.).

Tajā pašā laikā LNP atteicās piedalīties atsevišķās akcijās ar politisku raksturu. Piemēram, atzīmējot Baltijas valstu okupācijas desmitgadi, Latviešu Nacionālais fonds (LNF) Zviedrijā piedāvāja LNP kopīgi izdot grāmatu, kas “dokumentētu latviešu tautas iznīcināšanu 10 gados”, un palīdzēt organizēt masveida vēstuļu akciju Rietumeiropas valstu galvām un augstākajām amatpersonām. LNP prezidijs bija skeptisks par grāmatas izdošanu, par ko turpi-

nājās tālākas sarunas, bet strikti atteicās palīdzēt organizēt vēstuļu akciju, sakot, ka tas ir “tehniski grūti realizējams” (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 104.–105. lp.). Protams, šodien vairs nav iespējams uzzināt, kādi bija patiesie atteikuma iemesli. Līdzīgas vēstuļu akcijas tika rīkotas vairākas reizes gan bēgļu nometņu laikā, gan arī vēlāk, tādēļ īpašas “tehniskas grūtības”, visticamāk, ir tikai atruna. Ļoti iespējams, ka LNP neuzskatīja par savu pienākumu iesaistīties šādā tīri praktiskā darbā. Tāda attieksme saprotami izraisīja sašutumu citās trimdas organizācijās.

Veismīgāka bija LNP informatīvā darbība jeb “pasaules sabiedriskās domas ietekmēšana” latviešiem par labu, kuru LNP jau savā darbības sākumā atzina par vienu no darbības prioritātēm (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 6. l., 6. lp.). LNP prezidijs uzsvēra informatīvo materiālu dažādās mītnes zemju valodās sagatavošanas lielo nozīmi un, lai tādu sagatavošana būtu efektīvāka, aicināja informācijas materiālus latviešu organizācijām dažādās valstīs izdot koordinēti, apmainīties ar publicējamo informāciju un arī nodrukātajiem materiāliem (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 11.–12. lp.). Informācijas materiālu izdošanā LNP cieši sadarbojās ar LCK informācijas nozari, lielākoties piedaloties dažādu izdevumu sagatavošanā, piemēram, pretkomunistiska brošūra “*The pestilence grasps for you*” (“Sērga sniedzās pēc tevis”), grāmata “*The Baltic peoples want to exist*” (“Baltijas tautas grib dzīvot”) u. tml. (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 18. lp.). Kopumā tika izdots un arī izplatīts diezgan liels skaits dažādu materiālu: bukleti par Latviju un Baltijas valstīm (par Latvijas Republikas neatkarības zaudēšanu un ar to saistītajiem apstākļiem, par okupācijas režīma Baltijas valstīs nodarītajām pārestībām, piemēram, reliģiskām vajāšanām), kā arī vispārīgas pretkomunistiska rakstura brošūras. LNP organizēja arī radio raidījumus Vācijas vietējos raidītājos, piemēram, Latvijas Republikas proklamēšanas dienā (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 6. l., 35. lp.).

Sekmīgākai informācijas aprites darba finansēšanai 1949. gada otrā pusē LNP kopā ar LCK izveidoja Ārējās informācijas fondu, kura galvenais uzdevums bija līdzekļu vākšana tieši informatīvai darbībai (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 67. lp.). Fonds darbojās sekmīgi un spēja piesaistīt ziedotāju līdzekļus, taču tā darbība acīmredzami arvien vairāk nonāca LCK, nevis LNP pakļautībā. Līdzās publiskiem informācijas materiāliem LNP izdeva iekšēju biļetenu “LETA”⁵, pavisam iznāca 5 biļetena numuri, pēdējais no tiem –

⁵ Acīmredzot izmantots starpkaru Latvijā labi pazīstamās Latvijas telegrāfa aģentūras LEТА nosaukums, kas asociējās ar plašas un uzticamas jaunākās informācijas sniegšanu.

sadarbībā ar LCK un apkopoja informāciju par 1949. gada jūliju, augustu un septembri.

LNP salīdzinoši sekmīgi veidoja sadarbību ar citu tautu trimdas organizācijām, visvairāk uzturēja kontaktus, protams, ar lietuviešiem un igauņiem, izdodot arī kopīgus informatīvus materiālus (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 85. lp.). 1949. gada nogalē kopīgu vēstuli ANO ģenerālsekretāram iesniedza 11 pārstāvji savu valstu vai tautību vārdā (baltkrievi, bulgāri, čehi, igauņi, ungāri, latvieši, lietuvieši, poļi, slovāki, ukraiņi, kā arī Dienvidslāvijas pārstāvji), šo iesniegumu no Latvijas puses parakstīja LNP vadītājs J. Celms (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 87.–88. lp.). Plašāku sadarbību bieži vien gan kavēja dažādu tautību vēsturiski izveidojušās savstarpējās nesaskaņas, piemēram, robežu jautājumos (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 59. lp.). LNP uzturēja ciešus sakarus ar Latvijas Republikas diplomātisko dienestu, kas uzskatāms par īpašu gadījumu, jo vēlākajos gados latviešu organizāciju mītnes zemēs un diplomātiskā dienesta attiecības arvien attālinājās, ko noteica diplomātiskajam dienestam viņu diplomātiskā statusa uzliktie ierobežojumi⁶ un ļoti ierobežotie resursi, no vienas puses, un bieži vien trimdas organizāciju neizpratne par šiem ierobežojumiem, no otras. Tāpat LNP ļoti aktīvi iesaistījās dažādās Eiropas federālisma un apvienošanas kustībās, pamatoti uzskatot to par Eiropas nākotni.

Kopumā tieša vai netieša politiskā darbība sastādīja tikai nelielu daļu no visām LNP aktivitātēm, kas politiski pozicionētai organizācijai nav pašsaprotami. Darbošanās citās, saistītās, bet ne tieši politiskās darbības sfērās varētu būt daļēji izskaidrojama vispirms jau ar to, ka organizācijas mērķi statūtos bija noformulēti ļoti vispārīgi un pieļāva interpretācijas iespējas. LNP nodarbojās, piemēram, ar grāmatu vākšanu bibliotēku fondā, komplektēšanu un izsūtīšanu latviešu organizācijām dažādās pasaules malās, kopumā izsūtīt pāri par 20 000 grāmatu eksemplāru (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 8. l.,

⁶ Diplomāti nedrīkst iejaukties uzņemošās valsts, kurā viņi pārstāv savas valsts intereses, iekšējās lietās. Pārliecinošs vairākums latviešu pieņēma mītnes zemju pilsonību, līdz ar to latviešu organizācijas, piemēram, ASV bija no ASV likumdošanas viedokļa ASV pilsoņu organizācijas, kuras izmantoja demokrātiskas valsts pilsoņiem pieejamās tiesības mēģināt ietekmēt savas valsts valdības politiskos lēmumus. Aktīva diplomātu iesaiste ASV latviešu organizāciju politiskajā darbībā vai šīs darbības organizēšana būtu iejaukšanās ASV iekšējās lietās un apdraudētu diplomātu statusu kā tādu, kurš savukārt bija ļoti svarīgs no Latvijas Republikas *de jure* pastāvēšanas saglabāšanas viedokļa.

23. lp.); sastādīja plānus tālākai bēgļu sieviešu, bērnu un karot nespējīgo vīriešu evakuācijai uz Eiropas dienvidiem kara gadījumā; iesaistījās emigrācijas galvojumu⁷ un leģionāru emigrācijas jautājumu⁸ risināšanā; u. c.

Vērojama arī neatbilstība starp to, ko no LNP sagaidīja citas trimdas organizācijas, pirmām kārtām jau tās, kas LNP izveidoja un ko par savu misiju un uzdevumu uzskatīja pati LNP. LNP prezidija attieksme, izteikumi un rīcība liecina, ka viņi uzskatīja sevi nevis vienkārši par organizāciju, kas izveidota politiskās darbības īstenošanai ar mērķi mēģināt panākt Latvijas Republikas atjaunošanu, bet gan par kaut ko līdzīgu valdībai trimdā, visu latviešu bēgļu politiskās vadīšanas centru (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 8. l., 3.–5. lp.). Jāņem vērā, ka LNP varas un potenciālās autoritātes pamats bija tās dibinātājorganizāciju mandāts, kuras arī vēl finansēja LNP aktivitātes. Dibinātājorganizāciju vienošanās izveidot kopīgu organizāciju un deleģēt tai kādus uzdevumus vēl pati par sevi neradīja šai organizācijai kādu autoritāti, tikai iespēju tādu izveidot ar savu rīcību. Praksē LNP attieksmē bieži bija vērojams pretējais. Lai arī LNP finansiāla atkarība no LCK ir acīmredzama, LNP prezidijs 1949. gada sākumā uzstādīja LCK visai augstas prasības, pieprasot sev 25% no visiem LCK ieņēmumiem, kā arī lai LCK informētu LNP par saviem lēmumiem finanšu jautājumos un pieaicinātu finanšu jautājumus lemt šīs sēdēs piedalīties divus LNP prezidija locekļus (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 6. l., 80. lp.). LNP vairākkārt izteica nosodījumu par dažādām ar politiku saistītām darbībām, kas veiktas bez saskaņošanas ar LNP (neapšaubot šo darbību saturu vai lietderību kā tādu). 1950. gadā LNP izteica neapmierinātību, ka LCK kopā ar citām organizācijām iesniegusi Vācijas Augstajiem Komisāriem DP likumprojektu, nesaskaņojot ar LNP (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 105. lp.). Līdzīgus iebildumus LNP izteica pat par Latvijas Repub-

⁷ Vairākās valstīs, tostarp ASV, lai bēgļiem atļautu iecelt, bija nepieciešams galvojums no kādas organizācijas vai privātpersonas uzņemošajā valstī, ka tā apņemas iecelto šajam bēglim noteiktu laiku (parasti gadu vai divus) nodrošināt darba vietu vai iztikas līdzekļus.

⁸ Daudzas valstis neuzņēma kā ieceltājus bijušos leģionārus, uzskatot nacistiskās Vācijas bijušos kareivjus par nevēlamiem un bīstamiem. Plaši tika izmeklēta arī bijušo karavīru iespējamā daļa kara noziegumos. Latviešu organizācijas aktīvi mēģināja pierādīt, ka baltiešu leģioni nav pielīdzināmi citām vācu karaspēka vienībām un ka to lielākā daļa sastāv no piespiedu iesauktajiem. Diskusijas par baltiešu leģionāru statusu ilga vairākus gadus. ASV Pārvietoto personu komisija tikai 1950. gadā pieņēma lēmumu, ka baltiešu leģioni uzskatāmi par no vācu SS atšķirīgiem un nav uzskatāmi par ASV naidīgiem, atļaujot bijušo leģionāru iecelšanu ASV.

likas diplomātu darbībām, tādējādi apliecinot, ka uzskatīja savu autoritāti par zināmā mērā saistošu arī diplomātiem. Tā 1951. gadā, kad ASV tika izveidota Komiteja Latvijas brīvībai, tai delegātus no latviešu vidus nominēja ASV sūtnis J. Feldmanis (1889–1953), nekonsultējoties ar LNP. LNP vairākkārt pieprasīja paskaidrojumus (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 8. l., 75. lp.). Šādas nepamatotas ambīcijas neapšaubāmi grāva LNP prestižu un neļāva iegūt bēgļu atbalstu un uzticēšanos, kas sekmīgai centrālas organizācijas darbībai bija nepieciešami.

Neapmierinātība ar LNP darbošanos skaidri norāda, ka pārējās organizācijas sagaidīja no LNP politisku darbību, aktivitāti, nevis tikai norādījumus un kontroli. Jau 1949. gada oktobrī LNP prezidija locekļiem nācās konstatēt, ka “LNP ir radījusi tautiešos vilšanos” (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 7. l., 75. lp.). Gadu vēlāk, 1950. gada vidū, secinājums bija vēl skarbāks: “Fakti liecina, ka trimdas saime labprāt dāvā savu uzticību un atbalstu tiem, kas patiesi veic vajadzīgu, konkrētu darbu. LNP to visiem spēkiem līdz šim nav darījusi.” (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 8. l., 3. lp.)

LNP darbībai beigas pielika vairāki faktori, ne tikai tās zemā efektivitāte. Pirmkārt, sākot ar 1947. gadu, noritēja latviešu izbraukšana no Vācijas uz pastāvīgām mītnes zemēm darbaspēka vervēšanas akciju ietvaros – uz Angliju, Beļģiju, Kanādu un Austrāliju. Izceļošana kļuva masveidīga, sākot ar 1949. gadu, kad aizsākās lielāka skaita bēgļu izceļošana uz ASV. LNP plāni pārcelties uz kādu vienu mītnes zemi un turpināt darboties tur nerealizējās. 1951. gadā izceļojusi jau bija arī daļa LNP prezidija locekļu, un organizācija īsti nebija vairs darboties spējīga. 1951. gadā LNP palika gandrīz bez līdzekļiem, jo LCK pārtrauca savas dotācijas (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 8. l., 56. lp.). 1951. gada 30.–31. jūlijā Anglijā tika izveidota visus latviešus Eiropā apvienojoša organizācija – Latvijas Atbrīvošanas komitejas Eiropas centrs (LAK EC), kuru dibinot LNP tika pieaicināta, bet tās viedoklis praktiski netika ņemts vērā (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 8. l., 119. lp.). LNP delegātu 5. kopapulcē 1951. gada 25. septembrī biedrība “Daugavas Vanagi” izstājās no LNP un atstāja sapulci, LCP delegāti arī atstāja sēdi, gan paziņojot, ka formāli no LNP neizstājās (LNA LVA, 2335. f., 1. apr., 9. l., 25.–27. lp.). Ar to organizācijas darbība izbeidzās.

LNP bija pirmā sekmīgi izveidotā (darbību uzsākt un kaut cik laika periodu turpināt spējusi) kopīga latviešu bēgļu pārstāvība politisko jautājumu risināšanai. Tās izveidošana bija pirmais solis pretī savstarpējo nesaskaņu risināšanai bēgļu vidū. Tika izveidota platforma, uz kuras dažādiem spēkiem bija iespējams vismaz mēģināt kopīgi vienoties par noteiktām aktivitātēm.

Pilnīgas saskaņas iestāšanās bēgļu vidū nebija panākta, pretrunas plosīja LNP arī iekšēji, pat prezidija locekļiem bieži vien esot pretējās domās. Galvenās nesaprašanās LNP darbības sakarā radās jautājumā par to, kas šādai centrālai organizācijai būtu jādara – vai LNP ir t. s. “cīņas centrs”, kurš aktīvi darbojas, vai arī formāla vadības organizācija, kas nosaka un kontrolē citu darbu. Principā LNP ar savu eksistenci pierādīja, ka bēgļiem nebija vajadzīgas tādas formālas organizācijas, kuras pašas neveic aktīvas darbības, bet uzrauga un kontrolē citus. Ārpus Latvijas esošo latviešu vienkāršajos varas attiecību modeļos tāda nevajadzība kļuva acīmredzama ļoti ātri, proti, ar finanšu līdzekļu izbeigšanos. Ziedojumi bija galvenais finanšu avots, un cilvēki neziedoja organizācijām, kuru darbošanās tiem nelikās vērtīga.

Deklarācijās un darbības plānos LNP jau savā darbības sākumā bija iezīmējusi praktiski visus tos galvenos darbības virzienus un paņēmienus, kas vēlākajos gados bija raksturīgi latviešu organizācijām visās mītnes zemēs un tika plaši pielietoti Latvijas Republikas neatkarības idejas saglabāšanai ārpus Latvijas padomju okupācijas periodā. Tomēr praktiski LNP visveiksmīgāk darbojās ar politiskajām lietām nesaistītajos jautājumos. Politiskās darbības stratēģijas neizdevās īstenot dažādu iemeslu dēļ. Tie bija gan LNP iekšēji iemesli, piemēram, nesaskaņas un ar reālo situāciju nesamērojamas ambīcijas, finanšu trūkums u. c., bet organizācijas darbību ietekmēja arī ārēji faktori. Tieša politiska darbība no Vācijas pirmajos pēckara gados varbūt vēl bija iedomājama, bet ātri vien, līdz ar Aukstā kara un tā divu galveno pretspēku – ASV un PSRS – nostiprināšanos, kļuva skaidrs, ka Vācija nebūs tā vieta, kur tiks lemti pasaules politikas jautājumi, kas varētu ietekmēt Latvijas valsts likteni. Faktiski šāds politiskās darbības centrs varēja atrasties vienīgi ASV un nedaudz vēlāk arī tika izveidots, dibinot Pasaules Brīvo latviešu apvienību. Turklāt strauji mainīgā situācija Vācijas nometnēs, kad dažādās LNP daliborganizācijas tika dibinātas un drīz atkal izbeidza darbu, bet iesaistītie darbinieki cits pēc cita izceļoja uz pastāvīgām mītnes zemēm, prasīja nemitīgu pielāgošanos un pārstrukturizēšanos, kas ļoti apgrūtināja organizācijas darbu.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), 2335. f. (Latviešu tautas kopība Vācijā)

LNA LVA, 1971. f. (trimdas latviešu organizāciju dokumenti)

LNP un LCK biļetens, nr. 5, 1949. gada jūlijs, augusts, septembris.

Švābe, A., red. (1952) *Latvju enciklopēdija*, 2. sējums. Stokholma: Trīs zvaigznes.

Kristīne Beķere

Political Activities of Latvian National Council (1948–1951)

Key words: Latvian refugees, displaced person camps, Latvian National Council

Summary

Latvian refugees living in the Displaced Person camps in Germany after World War II established many organizations for educational purposes, art activities, mutual social help, etc. There were also several attempts to create a single central political organization. It was successfully created in 1948 and named the Latvian National Council (*Latviešu Nacionālā padome*, LNP). The goal of the present article is to analyse the political actions of LNP aimed at the restoration of the statehood of the Republic of Latvia, giving special attention to the attitudes and plans of LNP in this field and problems encountered by the council when attempting to execute the aforementioned plans. The article is based mainly on the minutes of LNP presidium meetings and general meetings (held at Latvian National Archives). LNP was the first successful attempt to create a single central political agency representing all Latvian refugees. Although internal conflicts occurred often and not infrequently hindered the activities of LNP, still the establishment of the council united the refugees to a certain degree and offered a platform for cooperation and discussion for bearers of different political ideas among them. The strategies and plans that LNP developed for sustaining the idea of Latvian state independence were in general appropriate for the circumstances and mentioned basically all main directions of activities and methods used by Latvian exile organizations in different countries during later years. Among the activities of LNP, the most successful were those not connected to the actual political dimension of their endeavours. The strictly political strategies failed to be successfully implemented because of various reasons, including internal conflicts and ambitions, lack of finances, and also external factors.

Edgars Ceske

Dažas šveiciešu astronoma Johana III Bernulli ceļojuma aprakstā caur Jelgavu un Rīgu (1777, 1778) pieminētās Vidzemes un Kurzemes kultūrvēsturiskās ainas

Atslēgas vārdi: Johans III Bernulli, ceļojumu apraksti, 18. gadsimta zinātnes vēsture, Latvijas kultūras vēsture, muzeji un kolekcijas

Šveiciešu izcelsmes vācu zinātnieka Johana III Bernulli (*Johann III Bernoulli*, 1744–1807) vārds ir plaši pazīstams. Viņa ceļojumu uz Kurzemi un Vidzemi piemin gan zinātnes vēsturnieks, akadēmiķis Jānis Stradiņš (Stradiņš 2012, 282, 307), gan mākslas vēsturnieki Imants Lancmanis (Lancmanis 1983, 27, 77, 208, 210; Lancmanis 1986, 64, 125, 157, 158) un Romis Bēms (Bēms 1984, 29, 144), gan kultūras vēsturnieks Andrejs Johansons (Johansons 2011, 70, 113, 131, 557, 564). Bernulli ceļojumam veltītas divas līdz šim apzinātas vācu zinātnieku publikācijas (Ramspott 1970, Marti 2005).

Pētījumos Johana III Bernulli ceļojumu apraksts pieminēts vienīgi saistībā ar tajās apskatāmo tēmu. Šajā rakstā aplūkots ceļojums kopumā, noskaidrojot autora aprakstāmās prioritātes, kultūrvēsturiskos faktus un detaļas, kas līdz šim latviešu valodā nav nosaukti.

Johans III Bernulli cēlies no ļoti ievērojamas šveiciešu (Bāzeles) matemātiķu un astronomu dinastijas. Vectēvs Johans I Bernulli (*Johann I Bernoulli*, 1667–1748) bija matemātiķis ģēnijs. Viens no izcilākajiem sava laika matemātiķiem Leonhards Eilers (*Leonhard Euler*, 1707–1783) bija viņa skolnieks. Ievērojams matemātiķis bija arī tēvs Johans II Bernulli (*Johann II Bernoulli*, 1710–1790). Vairāki Bernulli dzimtas locekļi, piemēram, tēvabrālis Daniels Bernulli (*Daniel Bernoulli*, 1700–1782), strādāja Pēterburgas Zinātņu akadēmijā.

Johans III Bernulli jau pusaudzā gados tika atzīts par brīnumbērnu. Tēvs viņu izglītoja matemātikā, tēvabrālis – astronomijā. 14 gadu vecumā kļuva par maģistru, turklāt nevis matemātikā, bet gan jurisprudencē. Vēl agrāk – 13 gadu vecumā – ieguva filozofijas doktora grādu. 18 gadu vecumā tika uzņemts Berlīnes Zinātņu akadēmijā, vēlāk kļuva par Prūsijas otro astronomu. Diemžēl drīz vien spožā zvaigzne kļuva daudz blāvāka – Berlīnes Zinātņu akadēmijas vēstures enciklopēdijā Johans III Bernulli raksturots kā “agri nobriedis zēns, kurš ne visā pilnībā attaisnoja tās cerības, ko tika modinājis”

(Ramspott 1970, 441). Biogrāfs Vilhelms Štīda (*Wilhelm Stieda*, 1852–1933) nožēloja, ka jauneklis, kurš “bija izcili apdāvināts kā matemātikā, tā jurisprudencē, izšķieda sevi sikumos ar pārejošu vērtību” (Ramspott 1970, 441). Kā astronoms novērotājs Johans III Bernulli strādājis ļoti maz. Cēlonis tam bija interešu maiņa, proti, no astronomijas pārgāja uz ģeogrāfiju, resp., ceļojumiem.

Viens no galvenajiem mērķiem Bernulli ceļojumam no Berlīnes cauri Baltijai uz Pēterburgu bija cerība ar ģimenes drauga Leonarda Eilera starpniecību saņemt labi atalgotu darbu Zinātņu akadēmijā (Ramspott 1970, 440). Turklāt Bernulli bija piekritis iesaistīties sava drauga, ievērojamā Eiropas mineraloga un Jelgavas Akadēmiskās ģimnāzijas (*Academia Petrina*) profesora Johana Ferbera (*Johann Jakob Ferber*, 1743–1790) vērienīgajā projektā, kas paredzēja izdot Eiropas apceļošanas enciklopēdiju. Visas aprakstāmās personas un objekti korespondentiem, kuru vidū bija arī Johans III Bernulli, vajadzēja apmeklēt personīgi. Par aprakstiem bija paredzēta samaksa (Marti, 497). Iecere izdot šādu universālu enciklopēdisku ceļvedi (*vademecum*) gan nerealizējās; tika publicēts vienīgi Johana III Bernulli ceļojumu apraksts 6 sējumos.

Berlīni Bernulli atstāja 1777. gada maijā, lai caur Dancigu dotos uz Kēnigsbergu un no turienes caur Liepāju, Jelgavu, Rīgu, Tērbatu u. c. – uz Pēterburgu. Ceļojuma aprakstā uzkrītoša šķiet zinātnisko interešu dominante, kas līdzās ierobežotajiem laika resursiem traucēja aprakstīt apmeklētās pilsētas kopumā. Zīmīga detaļa – Prūsijas pilsētu Elbingu (tagadējo Elblongu Polijā) apskatīt “neiznāca laika”, toties pietika laika sastādīt precīzu ģimnāzijas bibliotēkas 50 vērtīgāko grāmatu sarakstu. Ceļojuma apraksta liela daļa veltīta Dancigas, Kēnigsbergas un Pēterburgas zinātnes dzīvei un akadēmiskajām aprindām. Tādēļ Kurzemes hercogiste, Vidzemes un Igaunijas guberņas noteikti nebija Bernulli uzmanības centrā – no ceļojumu apraksta 6 sējumiem Kurzemei un Vidzemei veltīti tikai nepilni 5% teksta.

Cauri Baltijai Johans III Bernulli devās divas reizes – 1777. gada jūlijā pa ceļam uz Pēterburgu un 1778. gada septembra sākumā atgriežoties; tagadējo Latvijas robežu pie Liepājas šķērsoja 6. jūlijā un Valku sasniedza 19. jūlijā. Savukārt atceļā no Pēterburgas Rīgā ieradās 9. septembrī, bet Jelgavu atstāja 13. septembrī, lai dotos uz Lietuvu. Tādējādi Kurzēmē un Vidzemē Bernulli uzturējās apmēram 17 dienas, kas nav sevišķi daudz; no tām apmēram nedēļa pagāja pārbraucienos no vienas pilsētas uz citu.

Vienīgā pilsēta, par kuru sniegts nedaudz plašāks apraksts, ir Liepāja: “Šī pilsēta ir liela un dzīvespriecīga, tomēr nelielas, ka tā būtu sevišķi blīvi

apdzīvota. Ielas ir ļoti platas, un dažas no tām bruģētas. Mājas pa lielākai daļai ir no koka, tomēr jaukas (*artig*), pa daļai to sienas izkrāsotas tā, ka izskatās, it kā būtu no ķieģeļiem; tāpat kā lielākajai daļai koka māju Kurzemē, Vidzemē utt., tām ir tikai viens stāvs (*Stockwerk*), un spēcīgo vētru dēļ šeit arī augstākas nedrīkst celt” (Bernoulli 1779, 217). Liepājas aprakstā pieminēta nesen uzceltā Trīsvienības baznīca, kura, lai gan iesvētīta jau 1758. gadā, vēl neesot gluži pabeigta, jo tornim trūkstot divu augšējo stāvu. Turklāt baznīcai neesot arī ērģeļu, jo iepriekšējās “izrādījās nederīgas un bija jāizmet”. Ar visu to baznīca, pēc Bernulli domām, “uzrāda neparasti labas celtniecības prasmes” (Bernoulli 1779, 219–220). Atzīmēts arī pilsētas ievērojamais stāvoklis hercogistē: “Liepāja ir **gandrīz kā brīvpilsēta**; [...] tirdzniecības ziņā tā bauda ļoti privilēģētu stāvokli, [jo] Kurzeme no fabrikām vēl ir ļoti tukša, daudz ir jāieved no svešām zemēm”. Liepāja, pēc Bernulli domām, “sava stāvokļa ziņā varētu pretendēt uz **galvaspilsētas**¹ statusu” (Bernoulli 1779, 221); [izcēlums mans – E. C.]

Kultūrvēsturiski interesantas ir aprakstā pieminētās ziņas par Kurzemes krogiem, kuri no citiem patikami atšķiroties ar savu tīrību, taču to nevarot teikt par ēdienu izvēli: “Ēdiens šeit nav visai labs; var dabūt vistas un citus mājdzīvniekus, pilnīgi svaigus vai pat vēl nenokautus, tā ka visi gaļas ēdieni jābauda ne citādi, kā neizvārijušies, un derīgi – labākajā gadījumā – tikai labai zupai. Pienu un olas, protams, var dabūt neierobežotā daudzumā; dārzeni un zaļumi turpretim ir reta manta; labu maizi ceļotājam jāved līdz pašam, un bez tam daudzās vietās nepieciešams arī pašam savs pavārs” (Bernoulli 1779, 223).

Ceļotāju patikami pārsteidza Skrundas pastmeistara fon Toka (*von Tock*) muižas apmeklējums. Līdzās citām eiropēiskā komforta pazīmēm un “īsti kurzemnieciskām vakariņām” Bernulli pieminējis arī muižnieka dēla grāmatu krājumu, sastāvošu “no labākajiem filozofu, literātu utt. rakstiem” (Bernoulli 1779, 225).

Zīmīgi, ka Bernulli gandrīz pilnīgi ignorējis vietējos zemniekus – latviešus un igauņus. Vienīgā vieta, kur tie pieminēti, ir vērojums Tērbatas apriņķī, kur autors, redzot zemniekus strādājam pie siena novākšanas, priecājas, ka sakrautās gubiņas esot “akurāt” tādas pašas kā Hupela kunga (*August Wilhelm Hupel*, 1837–1819) gravīrā (Bernoulli 1779, 279).

Ar Bernulli sociālo “aklumu” kontrastē kādreizējā rīdzinieka, vēlākā Ansbahas–Bavārijas firsta galma padomnieka Andreasa Meijera (*Andreas*

¹ Protams, Kurzemes hercogistes.

Meyer, 1742–1807) piezīmes 1769. gada ceļojuma laikā. Meijeram “nožēlojamie” (*armselige*) latviešu zemnieki “ir, mazākais, mūsu līdzjūtības vērti. [...] Nezinādams, ka viņš ir kas vairāk nekā tikai nesaprātīgs dzīvnieks, viņš ir tikai vergs tiem, kam pieder kā dzimtcilvēks” (Meyer 1777, 78–79). Turklāt gadu iepriekš iznākušais Meijera sacerējums Johanam III Bernulli bija pazīstams – viņš uz to savā darbā atsaucās, kritiski norādot, ka tajā palikuši daudzi “baltie plankumi” (Bernoulli 1779, 258, zemsp. piez.). Kā ceļotājam un zinātniekam Bernulli bija raksturīga pamatīga iepriekšēja iepazīšanās ar apceļojamām zemēm. Šveiciešu zinātnieka darbā bieži sastopamas atsaucēs uz pieminētā A. Hupela “Topogrāfiskajām piezīmēm”², Frīdriha Konrada Gādebuša (*Friedrich Konrad Gadebusch*, 1719–1788) “Livonijas bibliotēku”³, angļa Nātaniela Viljama Reksela (*Nathaniel William Wraxsall*, 1751–1831)⁴ ceļojuma aprakstu, kā arī citiem avotiem.

Par citām tagadējās Latvijas pilsētām ceļojumu aprakstā pateikts ļoti maz vai arī nekas. Tā par Jelgavas ārējo tēlu autors nesaka neko, sniedzot sīku hercoga Pētera Akadēmiskās ģimnāzijas aprakstu un tajā strādājošo profesoru dzīvesstāstus. Arī Rīgas iekšpilsēta netiek aprakstīta, par pirms 35 gadiem uzcelto sv. Pētera baznīcas torni pasakot vienīgi to, ka tas esot “noliecies uz vienu pusi”. Toties īpaši izcelta pareizticīgo baznīca. Tiesa, vairāk pieminēta Rīgas apkārtnē – Pirmais un Otrais ķeizardārzs, netālās muižīņas (Āgenskalns, Zolitūde) u. c. No citiem Rīgas ievērojamākajiem objektiem nosaukts “800 soļus garais” plostu tilts pār Daugavu (Bernoulli 1779, 257–258; 270–271). Par Valmieru pateikts vienīgi tas, ka tā esot “jauka vieta (*Flecken*) ar pasta staciju, 106 verstis no Rīgas”; savukārt par Valkas “pilsētiņu” – tikai tas, ka tur pārlaiduši nakti (Bernoulli 1779, 277; 278).

Jelgavā un Rīgā sīki raksturotas dažādas bibliotēkas un kabineti, arī Kurzemes hercoga gleznu kolekcija kādā nenosauktā galma vasaras rezidencē (ne Rundālē).

Visplašākā informācija sniegta par dažādām kolekcijām, visvairāk dabaszinātņu jeb, kā toreiz mēdza teikt, naturāliju kolekcijām. Šķiet, ka autors gluži vai apmāts ar eksotisku krājumu aprakstīšanu Rīgā un viņam nav atlicis laika apskatīt pašu pilsētu. Uzskatāms piemērs: rātskunga Johana Kristofa

² Hupel, A. W. *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland*. 3 Bde. Riga, 1777–1782.

³ Gadebusch, K. F. *Livländische Bibliothek*. 3 Bde. Riga, 1777.

⁴ Wraxsall, N. W. *Cursory Remarks made in a Tour through some of the Northern Parts of Europe*. London, 1775.

Bērensa (*Johann Christoph Behrens*, 1729–1792) namā Bernulli satiek viņa jaunāko brāli Reinholdu (*Reinhold Behrens*, 1745–1823), ārstu un botānikas amatieri, kurš nupat ieradies atvaļinājumā no Irtišas krastiem. Bernulli ieinteresē “ievēribas cienīgās lietas”, ko viņš atvedis no Sibīrijas: dārgās kažokādas, minerālu kolekcija, reto augu sēklas, kā arī monētas. Tām veltīts vairākas lappuses garš specifiski zinātnisks apraksts, kam ar Rīgas pilsētu it kā nebūtu nekāda sakara. Nozīmīgs ir Himzela⁵ muzeja apmeklējums. Tas esot “diezgan bagāts ar Sibīrijas un citiem minerāliem un tāpat ar pārakmeņojumiem (*Petre-fakten*)”; tomēr tā “iekšējais sakārtojums nav nedz metodisks, nedz klasisks” (Bernoulli 1779, 266). Jāatzīmē, ka Bernulli ziņojums ir pirmais publicētais Himzela muzeja apraksts.

Otru reizi ierodoties Rīgā, Johans III Bernulli raksturojis aptiekāra Rosta priekšzīmīgi iekārtoto farmācijas kolekciju, kā arī Rīgas Doma baznīcas virsmācītāja fon Essena (*Immanuel Justus von Essen*, 1719–1780) vērtīgo bibliotēku, pazīstamā brīvmūrnieka Baltazara Bergmaņa (*Balthasar Bergmann*, 1736–1789) naturāliju un jo īpaši – Livonijas monētu kolekciju. Pieminēts arī Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823), tomēr tikai kā izcils zīmētājs, nevis latviešu un lībiešu zemnieku dzīvesveida atainotājs (Bernoulli 1780, 7–9, 13, 16, zemsv. piez.).

Izsakoties metaforiski, Bernulli nebrauca uz Latviju, lai redzētu Latviju, bet gan lai, piemēram, Rīgā redzētu Sibīrijas kažokādas un Urālu minerālu paraugus, Dienvidamerikas tauriņus un renesanses meistaru gleznas, pārakmeņojumus, gliemežnīcas, monētas utt. H.-P. Marti, runājot par Bernulli ceļojumu pa Kurzemi, konstatē: “Kopā ar Bernulli uz Jelgavu ceļo Berlīnes apgaismība, kura tur meklē ne jau Kurzemi, bet gan pati sevi – un sevi arī atrod” (Marti 2005, 500). Šo rezumējumu var attiecināt arī uz Vidzemes un Igaunijas aprakstiem. Diemžēl tāda tajos laikos bija daudzu ceļojošo zinātnieku programma. Turklāt “Bernulli domāšanu un rīcību nosaka eidemonisks⁶ pragmatisms” (Marti 2005, 504). Tādējādi Johana III Bernulli ceļojuma apraksts vērtējams kā tipisks apgaismības laikmeta zinātnieka ceļojuma apraksta (*Gelehrterreisebeschreibung*) paraugs.

⁵ Saskaņā ar Rīgas ārsta Nikolausa fon Himzela (*Nicolaus von Himsel*, 1729–1764) novēlējumu no viņa kolekcijām 1772. gadā izveidots Rīgas pilsētas muzejs, kas bija pirmais publiskais muzejs ne vien Rīgā, bet arī Baltijā.

⁶ Eidemonisms (no gr. *eudaimonia* ‘laime, labklājība’) – ētikas virziens, kas atzīst, ka tikumības pamats ir cilvēka tiekšanās pēc laimes.

Avotu un literatūras saraksts

- Bernoulli, J. (1779) *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Curland, Russland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*. Dritter Band. Leipzig, bey Caspar Fritsch, 298 S.
- Bernoulli, J. (1780) *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Curland, Russland un Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*. Sechster Band. Leipzig, bey Caspar Fritsch, 298 S.
- Bēms, R. (1984) *Apceres par Latvijas mākslu simt gados*. Rīga, Zinātne, 191 lpp.
- Johansons, A. (2011) *Latvijas kultūras vēsture 1710–1800*. Rīga, Jumava, 638 lpp.
- Lancmanis, I. (1986) *Jelgavas pils*. Rīga, Zinātne, 167 lpp.
- Lancmanis, I. (1983) *Liepāja no baroka līdz klasicismam*. R., Zinātne, 215 lpp.
- Marti, H. P. (2005) Aufklärung in Kurland im Spiegel der Freundschaft des Astronomen Johann III Bernoulli mit Johann Jakob Ferber, Professor an der Academia Petrina in Mitau. In: Walter, A. E. (Hg.) *Regionaler Kulturraum und intellektuale Kommunikation von Humanismus bis ins Zeitalter des Internet*. Amsterdam New-York. S. 489–520.
- Meyer, A. *Briefen eines jungen Reisenden durch Liefland, Kurland und Deutschland*. Th. 1. [Erlangen, 1777], 298 S.
- Ramspott, U. (1970) Johann Bernoullis “Reisen durch Brandenbug, Pommern, Preußen, Curland, Rußland und Pohlen, in den Jahren 1777 und 1778”. In: Grasshof, H. und Lehmann, U. (Hg.). *Studien zur Geschichte der Russischen Literatur des 18. Jahrhunderts*. Bd. IV. Akademie-Verlag Berlin, S. 439–453.
- Stradiņš, J. (2012) *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds, 640 lpp.

Edgars Ceske

**Some Historico-Cultural Pictures of Courland and Livland
in the Travel Description of Swiss Astronomer Johann III Bernoulli
in Mitau and Riga in 1777 and 1778**

Key words: Johann III Bernoulli, travel journals, 18th century history of science, 18th century history of Latvian culture, museums and collections

Summary

The German scientist of Swiss origin, the second astronomer of Prussia, Johann III Bernoulli (1744–1807) belonged to a very notable family of mathematicians and astronomers of the second half of the 17th and the 18th century. The main aim of his journey from Berlin to St. Petersburg through Prussia, Poland, Courland, Livland, and Estland was to get acquainted with more remarkable scientific institutions, the academies of sciences, collections and museums, especially those of history of nature and personally meet the most prominent scientists of East Europe. The focus of his interests lay on the scientific life in Königsberg, Danzig, and St. Petersburg. The experience of his travels was expounded in the book “*Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Curland, Russland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*” (The journey through Brandenburg, Pomerania, Prussia, Courland, Russia and Poland in the years of 1777 and 1778) published in 6 bands from 1779 to 1780.

Bernoulli, during his journey through the Duchy of Courland and Governorates of Livland and Estland, paid attention mainly to scientific institutions, libraries, museums and private collections, principally those of natural sciences. The academic high school in Mitau (now Jelgava), founded by Duke of Courland, Peter Biron, and its library have been described in detail adding the biographies of the professors who taught at the high school. Bernoulli describes also the collection of pictures of Peter Biron. Bernoulli also gives the information about several private collections and museums in Riga, including the museum of the physician Nicolaus von Himsel, the oldest one in the Baltics.

Bernoulli shows little interest in objects other than those related to science. He briefly describes the architecture of Libau (now Liepāja), especially the Holy Trinity Church; he also highly evaluates the economy of Libau in regard to other towns of Courland. In opposite, nothing has been told about the customs and the social situation of the local people, Latvian and Estonian peasants. Thereby, Johann III Bernoulli's travel journal confidently represents the type of the travel literature of scientists of the age of Enlightenment (*Gelehrtereisebeschreibung*).

Евгений Гребень, Алесь Корсак

Восприятие военной действительности населением Западной Беларуси (по материалам полевых исследований)

Ключевые слова: Беларусь, нацистская оккупация, воспоминания, полевые исследования

В исследованиях, посвященных ситуации в Западной Беларуси в период нацистской оккупации, можно встретить стереотипы, что, в силу специфики региона, здесь имело место массовое негативное отношение к советской власти и поэтому приход немецких оккупантов мог восприниматься как избавление от большевиков, что было очень мало партизан, которые в основном, были выходцами из восточной части Беларуси, а также наблюдался антисемитизм среди гражданского населения и партизан (Бракель (2013), 303–337; Габерер (2013), 223–224; Татаренко (2006), 257–258). В статье оккупационная повседневность реконструирована на основе воспоминаний очевидцев, проживающих в Поставском районе Витебской области.

Среди авторов воспоминаний люди разного возраста, социального статуса, разных мест первичного проживания. Воспоминания охватывают период с конца 1930-ых до конца 1940-ых гг., отобраны сведения об интересующем нас периоде нацистской оккупации. В исследовании используются воспоминания, зафиксированные исследователями в 2017 г. в ходе экспедиций территории Поставского района.

Для верификации и реконструкции событий через призму восприятия очевидцев авторами было применено несколько методов. Типологический метод позволил выделить повторяющиеся сюжеты. Сравнительно-исторический метод использован для выделения разных точек зрения в описаниях одних и тех же событий и максимального выяснения причины такого расхождения. Кроме того, анализ внешних и внутренних факторов, оказавших влияние на историческую интерпретацию исследуемых событий, позволил объяснить отношение авторов воспоминаний к тому или иному сюжету.

Было опрошено 16 респондентов. Метод анкетирования практически не применялся, задавались некоторые наводящие вопросы.

Таблица 1

**Данные о респондентах,
воспоминания которых использованы в исследовании**

№	Год рожде- ния	Пол	Место проживания на данный момент	Место прожи- вания на период оккупации 1941–1944 гг. ¹	Социальный статус семьи на момент начала оккупации 1941–1944 гг.
1	2	3	4	5	6
1	1929 г.	муж.	д. Груздово Поставский р-он	д. Груздово Поставский р-он	бедняки, нанима- лись на работы
2	1932 г.	жен.	д. Груздово Поставский р-он	д. Груздово Поставский р-он	нет сведений
3	1929 г.	жен.	д. Ляховщина Поставский р-он	д. Ляховщина Поставский р-он	нет сведений
4	1927 г.	жен.	д. Теляки Поставский р-он	д. Надозерье Поставский р-он	сирота
5	1935 г.	жен.	д. Миськие Поставский р-он	д. Миськие Поставский р-он	нет сведений
6	1922 г.	жен.	д. Петровичи Поставский р-он	д. Петровичи Поставский р-он	владели 17 га земли
7	1931 г.	муж.	д. Попелики Поставский р-он	д. Попелики Поставский р-он	владели 8 га земли
8	1928 г.	жен.	д. Камаи Поставский р-он	д. Камаи Поставский р-он	владели 8 га своей земли и 8 га арендовали
9	1927 г.	жен.	д. Ковали Поставский р-он	д. Девгутишки Поставский р-он	нет сведений
10	1922 г.	жен.	г.п. Лынтупы	д. Жукойни Поставский р-он	нет сведений Поставский р-он
11	1923 г.	жен.	д. Переслега Поставский р-он	д. Переслега Поставский р-он	бедняки, нани- мались на работы
12	1927 г.	жен.	д. Свируды Поставский р-он	д. Мастяни Поставский р-он	бедняки, нани- мались на работы
13	1923 г.	жен.	д. Сороки Поставский р-он	д. Сороки Поставский р-он	нет сведений

¹ Названия населённых пунктов и их административно-территориальная при-
надлежность даны на момент 2018 г.

1	2	3	4	5	6
14	1924 г.	жен.	д. Теляки Поставский р-он	д. Теляки Поставский р-он	владели около 7 га
15	1920 г.	жен.	г.п. Лынтупы Поставский р-он	д. Ромашковичи Поставский р-он	нет сведений
16	1932 г.	жен.	д. Попелики Поставский р-он	д. Попелики Поставский р-он	10 га земли

Исходя из данных таблицы 1, по гендерному признаку из 16 человек — 2 мужчин и 14 женщин (причина диспропорции — в продолжительности жизни, а также в том, что мужчины обычно служили в рядах Красной Армии; по возрастному признаку — 6 человек родились в период с 1920 г. — по 1925 гг., 6 человек — с 1926 г. по 1930 г., 4 человека — с 1931 г. по 1935 г. Образование, как правило, — несколько классов польской начальной, реже — советской школы, одна неграмотная. За редким исключением, опрошенные до войны проживали в семьях, владевших землей (7 — 12 га), скотом, то есть среднего достатка.

По территориальному признаку (карта 1. «Поставский район в современных границах с нанесением населённых пунктов, где проводились полевые исследования») 5 населённых пунктов находились с 1 апреля 1942 г. в Свирском уезде Виленского округа (*Bezirk Wilna-Land*) генерального округа Литва (*Generalbezirk Litauen*), остальные в Глубокском округе (*Bezirk Glubokoje*) генерального округа Беларусь (*Generalbezirk Weißruthenien*). Таким образом, в период нацистской оккупации современный Поставский район оказался разделённым и представлен в составе двух административно-территориальных единиц рейхскомиссариата Остланд. В отличие от Восточной Беларуси, в районе действовала немецкая гражданская оккупационная администрация, однако нахождение района в различных административно-территориальных единицах наложило свой отпечаток на оккупационную повседневность.

Приходится учитывать и то, что до сентября 1939 г. район, как и вся западная часть Беларуси, находился в составе Польши. Довоенные годы при польской власти люди вспоминают в основном без негатива. Большинство информантов с дискриминацией по национальному признаку не сталкивались, в материальном плане семьи жили в относительном достатке, но и небогато. Непродолжительный период советской власти (сентябрь 1939 — июнь 1941 гг.) также оценивают, как правило, нейтрально. Коллективизация в районе проводилась только с начала 1950-х гг., по-

этому в предвоенные годы при советской власти повседневная жизнь радикально не изменилась (Петровская).

Немцы заходили в дома большинства информантов. Исключение составляет воспоминание жительницы д. Комаи, в которой размещался литовский гарнизон, и немцы в дома местных жителей не заходили (Каркоз). Большинство людей констатирует страх перед немцами, мародерство («приедут, постреляют кур и поедут»), необходимость кормить немецких солдат, ночевавших в домах (Грибко, Петровская, Федарович, Койра). Перманентный страх мог быть обусловлен довоенным статусом человека, как в случае жительницы д. Ромашковичи, бывшей депутатом при советской власти, отчего весь период оккупации ей приходилось прятаться (Урбанович). Отсутствие боязни врага было крайне редким (Журомский). Даже если немцы и не жгли деревни и, по определению информанта, «было тихо», то их появление во время танцев заставляло разбегаться молодежь (Койра).

Если семья (или населенный пункт) не пострадали так, как соседи, оценка оккупационного периода нейтральная. В послевоенный период, когда стали известны масштабы геноцида, конкретные факты насилия по отношению к жителям соседних деревень, лично знакомым или родственникам, ситуация, в которой оказался сам информант в годы войны, ему не кажется катастрофической. Жительница д. Теляки характеризует свой опыт следующим образом: «Нормально жили, никто не пострадал. Мы войны и не знали, можно сказать, как другие горели, голодали». Несмотря на то, что страх по отношению к немцам присутствовал («когда брали вещи, так еще ничего, а вот как стали брать в Германию — стали плакать», «танцы были, пока в Германию не стали брать»), есть четкое понимание, что могло быть намного хуже (Теляк).

Крайне редко отношение к немцам было нейтрально-положительным и обуславливалось это специфической ситуацией в конкретном населенном пункте. Если деревня находилась в зоне устойчивого контроля немцев (гарнизон размещался в ней или очень близко), а распоряжения оккупационной администрации исполнялись, население не подвергалось насилию и не испытывало страха. Так, жительница д. Сороки отмечала: «Мы, можно сказать, и не видели войны». Немцы, гарнизон которых размещался около железнодорожной станции Новодруцк, ничего плохого не сделали, приходили в деревню и даже давали пострелять местным юношам. Лояльность и отсутствие партизан (и среди местных, и среди приходящих) рассматривается ею как фактор, благодаря которому деревня

не была сожжена, в отличие от соседних. Продуктов питания хватало, промтовары получали от немцев путем обмена, и негативно женщина оценивает не военные события, а послевоенные годы. Хотя в то же время она упоминает угон людей в Германию, но, поскольку ее семью он не затронул, воспоминания не являются тяжелыми, в отличие от воспоминаний о действиях партизан, забравших у отца коня и сани (Сакович). Также крайне мало помнят о действиях немцев на оккупированной территории бывшие оstarбайтеры, для которых наиболее ярким (негативным или нейтральным) воспоминанием, затмившим события на оккупированной территории, является время, проведенное в Германии (Гиль, Лукашевич).

Деревенский староста (информанты используют польский термин «солтыс») практически во всех случаях воспринимался как свой («каждому государству нужны начальники»), не сделавший односельчанам ничего плохого (Альфер Ю., Каркоз, Сакович, Урбанович). В связи с тем, что староста назначал граждан на работу, собирал налоги, порой его приходилось задабривать самогоном или деньгами, и это воспринималось как неизбежное (Койра, Грибко, Петровская). Люди понимали, что старостой приходилось быть вынужденно, часто исполнение обязанностей было чревато угрозой для жизни со стороны партизан, поэтому практиковалось поочередное исполнение мужчинами обязанности старосты (Грибко, Головко, Теляк, Федарович).

Налогов многие не помнят (воспоминания тех, кто во время войны были детьми) или воспринимают их как грабеж со стороны немцев. Изъятие продуктов питания в рамках сбора натуральных налогов часто могло производиться не через старост, а немецкими солдатами и полицией, которые, помимо фиксированного контингента, забирали часть продуктов по собственной инициативе (Альфер А., Каркоз). Информанты постарше помнят, что отец сдавал натуральный налог, хотя и не могут сказать точно, в каком объеме (Койра, Урбанович). В одном из случаев информант сообщает, что немцы брали меньше, чем советская власть после войны (Грибко). Часть информантов помнит исполнение трудовой повинности: сельскохозяйственные работы, расчистка дороги от снега, восстановление сожженных партизанами мостов, работа на лесопилке, вывозке леса, вязание теплых носков немцам («они же под Москвой снега боялись») (Федарович, Урбанович, Койра, Грибко). В случае отсутствия в семье мужчины приходилось передавать коня другим односельчанам, выполнявшим гужевую повинность (Федарович). Дополнительной повиннос-

тью для некоторых семей было содержание поочередно жителей, принудительно перемещенных немцами из фронтовых районов в тыл (Головка). В одном из рассказов упоминается факт премирования крестьянина за добросовестный труд и образцовое содержание хутора сельхозинвентарем (Грибко). Это был крайне редкий случай, хотя в обращениях немецких властей к населению такая возможность декларировалась.

Образ полицейского традиционно негативный. Местные полицейские появлялись в деревнях Поставщины, входившей в состав Глубокского округа генерального округа Беларусь. Например, в волостном центре д. Груздово в начальный период оккупации находилось около 12 полицейских (позднее были уничтожены партизанами), имелось помещение для арестантов. Отношение местных жителей к ним информант выразил следующим образом: «даже дети боялись!» (Альфер А.). Мотивация поступления местных жителей в полицию либо неизвестна, либо трактуется как поиск «хорошей жизни». По крайней мере, поступление в полицию как реакцию на репрессии советской власти местные жители не рассматривают, что было бы логично предположить в данном регионе (Альфер А., Журомский, Петровская, Лукашевич). В одном из воспоминаний сообщается о принудительном рекрутировании молодежи в полицию (Грибко).

Западная часть района входила в Свирский уезд Виленского округа и, помимо немецких сил, контролировалась литовской полицией. Местные жители в полицию не рекрутировались. Информации о них немного, скорее всего потому, что в западной части Поставского района активность партизан была ниже, и литовские полицейские чаще всего находились на опорных пунктах, и их было меньше, нежели полиции в других регионах. Они контактировали с местным населением. Поэтому в воспоминаниях информация о них варьируется от простого упоминания, что здесь были литовские полицейские («которые за немцев»), до незначительных эпизодов с их участием, которые запомнились жителям деревень запада Поставщины (Журомский, Урбанович, Куницкая). Упоминается наличие обмундирования, отличного от немецкого, мобилизация в Германию на работу, привлечение к работе в местах дислокации полицейских (Каркоз, Койра, Федарович). С местными жителями литовские полицейские общались по-польски (Петровская). Знали, что литовцы воевали с партизанами (Федарович). Жительница д. Комаи рассказывает о неудавшемся нападении партизан на литовский гарнизон (Каркоз). Нейтральная, в целом, оценка литовцев контрастирует с описанием по-

пытки насилия литовского нетрезвого полицейского, закончившейся сожжением части деревни и убийством молодого человека (Теляк).

Во множестве воспоминаний фигурируют евреи. Если евреи и не жили до войны в деревне информанта, то они были знакомы по поездкам в магазины в ближайшее местечко. Абсолютно все воспоминания о трагедии евреев проникнуты сочувствием к ним («заодно жили, не было разницы»). Евреи, столетиями проживавшие в Беларуси, воспринимались как свои, такие же люди, как и белорусы (Теляк). Люди видели, как евреев гнали в гетто, видели множество расстрелянных евреев из гетто в Дуниловичах (Головко, Грибко). Ужас от увиденного одной женщиной передан словами: «Возят, как дрова» (о телах убитых евреев) (Грибко). Другая рассказчица описывает евреев, отправленных на добычу торфа, следующим образом: «Евреи бедные с песней идут, а какие там песни? Кровавые!» (Федарович). Сочувствие проявлялось не только на словах, но и на деле. Несмотря на исключительно высокий риск для себя и семьи, многие родители информантов помогали евреям (Грибко, Койра). Отец одной женщины, возивший в Поставы сено, прятал под ним продукты для евреев — бывших соседей (3 семьи), которые до отправки из Комай в гетто месяц прятались в их доме (Каркоз). Об укрывательстве евреев рассказали еще две женщины, отец одной прятал их на своем хуторе, вторая знала, что их укрывала женщина из соседней деревни (Куницкая, Федарович).

На территории Поставского района не располагались партизанские зоны, тем не менее, партизаны здесь действовали, и советские и польские. В Поставском и соседних Браславском, Глубокском, Миорском и Шарковщинском районах были проведены две крупные карательные операции немцев против партизан: «Нюрнберг» (22—28.11.1942 г.) и «Фриц» (сентябрь — октябрь 1943 г.) (*Карательные акции* 2008, 37—38, 44—45). Партизаны фигурируют во всех воспоминаниях. В целом, отношение к ним было ярко выраженное негативное, которое усиливалось от востока к западу.

Во многих воспоминаниях делается акцент на низкой морали местных партизан, противопоставление местных пришедшим из Восточной Беларуси и других регионов СССР, а также польским партизанам. Последние не совершали насилия над гражданскими лицами и, по определению женщины, на чьем хуторе они останавливались, были «более культурными» (Каркоз, Грибко). Местных советских партизан информанты обвиняют в тотальном мародерстве, когда у семьи забирались последние

продукты, птица и скот (Грибко). Возмущение вызывали реквизиции женской одежды, изымаемой для подруг партизан, конфискация у детей обуви зимой (Каркоз, Альфер А., Альфер Ю.). Практиковалась имитация расстрела крестьянина, не соглашавшегося отдать что-либо (Альфер Ю.). Вспоминается принудительная мобилизация местной молодежи в партизаны во время танцев (Василевская). Порой высказывается удивление по поводу бедности партизан, которые в одной семье просили хозяйку напоить их хотя бы молоком, в соседней семье съели грибы (Федорович). В другом случае на просьбу молодого партизана к хозяйке дать ему портянки последовал вопрос, почему же тебе мать их не дала? (Гиль).

Лишь в одном воспоминании, несмотря на упоминание неоднократных реквизиций, содержится понимание важности партизанской борьбы: «Если б не партизаны, дольше война была бы» (Грибко).

Во всех воспоминаниях присутствует четкое понимание того факта, что репрессии немцев следуют в ответ на акции партизан. Ярким примером является убийство немецкого чиновника партизаном Ф. Марковым (1913—1958, выпускник диверсионных курсов НКВД, командир отряда имени Суворова, позднее Герой Советского Союза) (Легендарные комбриги). Эпизод вспоминают все информанты, жившие в западной части района, поскольку немцы в качестве возмездия расстреляли множество мирных жителей в Лынтупах и окрестностях. Одни просто констатируют связь между поступком партизана и убийством невинных людей, другие говорят об этом с ярко выраженным его осуждением (Куницкая, Койра, Журомский, Урбанович, Федарович).

Даже если деревня не пострадала, люди понимали, что соседние деревни и хутора сожжены именно из-за их действий. В восточной части района, которую затронули две карательные экспедиции, картина военной повседневности схожа с другими районами Витебской области и Беларуси в целом: сожжение домов, согнанные в одно место и со страхом ожидающие своей участи жители (сожгут, расстреляют, угонят в Германию?), бомбардировка населенных пунктов, суровый быт погорельцев, ютящихся в немногих уцелевших сельскохозяйственных строениях и землянках. Такие же воспоминания есть и у жителей деревень в глубине партизанских зон (Головка, Альфер А., Альфер Ю., Василевская). Единственное отличие — негативное отношение к партизанам, которое жители восточной Витебщины демонстрируют значительно реже (Гребень 2018, 91).

Карательные акции нацистов против партизан, в ходе которых страдало мирное население, остались в памяти всех, кто их видел, независимо от возраста. Граждане, бывшие в годы оккупации детьми, могут не помнить (или не знать) каких-либо подробностей, связанных с оккупационной повседневностью, например, какие налоги платила семья в пользу оккупационных властей, где родители могли достать промтовары, были ли в окрестностях врач и так далее, но конкретные примеры насилия со стороны немцев описывают чаще всего детально. Например, проживавшая в годы войны в д. Ельняки женщина 1935 года рождения описывает, как их дважды бомбили самолеты («пули сыпались как звезды с неба»), гибель собаки, сидевшей на цепи возле горящего хлева, попытки детей ее спасти, помнит, что деревня была сожжена в октябре 1943 г. (карательная операция «Фриц»), когда была посеяна озимая рожь (Головко).

Во время освобождения района от немцев в населенных пунктах, в которых проживали информанты, боевые действия не велись, тем не менее, многие вспоминают, как немцы сжигали населенные пункты, угоняли скот, поэтому люди массово прятались в лесах со своим имуществом (Каркоз, Урбанович, Койра, Лукашевич, Теляк). В одном случае семья использовала окопы, оставшиеся еще с Первой мировой войны (Грибко).

Таким образом, проживавшие в одном районе информанты имели сопоставимые социальный статус и материальное положение накануне войны. В то же время, административно-территориальное деление Поставского района в условиях нацистской оккупации обусловило некоторые отличия оккупационной повседневности, в частности, наличие либо отсутствие местной полиции, литовских полицейских формирований и бойцов польской Армии Крайовой. Вне зависимости от места проживания информантов общими моментами их воспоминаний являются страх перед немцами и нелояльное отношение к партизанам; и отдельные исключения лишь подчеркивают тенденцию. Практически все опрошенные, в том числе даже те немногие, кого, по счастливой случайности, ужасы оккупации непосредственно не затронули, вспоминают войну как самое тяжелое жизненное испытание для себя лично и для белорусского народа в целом.

Список источников и литературы

(Альфер 2017) Воспоминания Альфера Антона, д. Груздово Поставского района 13 августа 2017 года; аудиозапись (1 час, 12 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Альфер 2017) Воспоминания Альфер Юлии, д. Груздово Поставского района 13 августа 2017 года; аудиозапись (40 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Василевская 2017) Воспоминания Василевской Любви, д. Ляховщина Поставского района 7 октября 2017 года; аудиозапись (1 час, 29 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Гиль 2017) Воспоминания Гиль Прасковьи, д. Тяляки Поставского района 13 августа 2017 года; аудиозапись (46 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Головко 2017) Воспоминания Головко Анны, д. Миськие Поставского района 13 августа 2017 года; аудиозапись (42 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Грибко 2017) Воспоминания Грибко Марии, д. Петровичи Поставского района 7 октября 2017 года; аудиозапись (1 час 21 минута на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Журомский 2017) Воспоминания Журомского Бронислава, д. Попелики Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (24 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Каркоз 2017) Воспоминания Каркоз Виктории, д. Комаи Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (51 минута на русском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Койра 2017) Воспоминания Койры Фелиции, д. Ковали Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (1 час 3 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Куницкая 2017) Воспоминания Куницкой Ванды, пос. Лынтупы Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (35 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Лукашевич 2017) Воспоминания Лукашевич Ядвиги, д. Переслега Поставского района 7 октября 2017 года; аудиозапись (22 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Петровская 2017) Воспоминания Петровской Фелиции, д. Свирдуны Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (29 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Сакович 2017) Воспоминания Сакович Леокадии, д. Сороки Поставского района 7 октября 2017 года; аудиозапись (14 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Теляк 2017) Воспоминания Теляк Тамары, д. Теляки Поставского района 13 августа 2017 года; аудиозапись (24 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Урбанович 2017) Воспоминания Урбанович Елены, пос. Лынтупы Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (1 час 11 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

(Федарович 2017) Воспоминания Федорович Виктории, д. Попелики Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (52 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве авторов.

Бракель А. (2013) Адносіны паміж савецкімі партызанамі і цывільным насельніцтвам Беларусі пад нямецкай акупацыяй (1941–1944 гг.). *ARCHE*, № 1: 303–337.

Габерэр Э. (2013) Нямецкая жандармерыя і беларускія партызаны ў 1941–1944 гг. *ARCHE*, № 1: 202–233.

Гребень Е. (2018). Партизаны в воспоминаниях очевидцев нацистской оккупации Беларуси. В кн.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI. – Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saulē”*. С. 90–97.

Карательные акции в Беларуси (2008) Сост.: В. Герасимов, С. Гайдук, И. Кулан. Минск: Сталія. 164 с.

Легендарные комбриги. Федор Марков. <http://peramoga.belta.by/ru/leader?id=272651> (27.02.2018).

Татаренко А. (2006) *Недозволенная память: Западная Беларусь в документах и фактах. 1921 – 1954*. Санкт-Петербург: «Архив АТ». 802 с.

Jevgeņijs Grebeņš, Alesja Korsaka

Kara realitāte Rietumbaltkrievijas iedzīvotāju uztverē (lauka pētījumu materiāli)

Atslēgas vārdi: Baltkrievija, nacistu okupācija, atmiņas, lauka pētījumi

Kopsavilkums

Pētījumā analizēta Rietumbaltkrievijas iedzīvotāju nacistiskās okupācijas ikdienas uztvere. Analīzei izmantotas Baltkrievijas–Lietuvas pierobežas reģiona – Vitebskas apgabala Postavu rajona – iedzīvotāju atmiņas. Hronoloģiski respondentu atmiņas aptver visu Otrā pasaules kara periodu: padomju varas posmu, kas reģionā tika nodibināta 1939. gada septembrī, nacistu okupācijas režīma izveidi 1941. gada vasarā. Īpaša uzmanība vērsta reģiona iedzīvotāju,

kuri okupācijas laikā atradās dažādās administratīvi teritoriālās vienībās (Ostlandes reihskomisariāta Baltkrievijas ģenerālapgabālā un Lietuvas ģenerālapgabālā), ikdienas dzīves diskursu salīdzinājumam: attieksmei pret vāciešiem, baltkrievu un lietuviešu policiju, poļu un padomju pretestības kustības cīnītājiem.

Yauhen Hreben, Alesya Korsak

Perception of the War Reality by the Population of Western Belarus

Key words: Belarus, the Nazi occupation, memories, field studies

Summary

The paper analyses the perception of the reality of the Nazi occupation by the population of Western Belarus. The research draws on the memories of the inhabitants of the Belarusian-Lithuanian borderland living in Postavy district, Vitebsk region of the Republic of Belarus. Informants living in one region on the eve of World War II had a comparable social status and material position. Chronologically, memories cover the whole period of World War II. The establishment of the Nazi occupation regime in the summer of 1941 is characterized by the perception of informants of the Soviet power, established in the region in September 1939. Their memories accentuate general and specific moments of everyday life of the inhabitants of the region, which appeared during the period of the occupation as part of various occupational administrative-territorial units (the general district of Belarus and the general district of Lithuania of the *Reichsmissariat* of *Ostland*): the attitude towards the Germans, the Belarusian and Lithuanian police, the Polish and Soviet fighters of the movement of resistance.

Sandra Grigaravičiūtė

Authorized Representatives of the Council of Lithuania and Their Activities in Ukraine in 1918

Key words: Council of Lithuania, Supreme Lithuanian Council in Ukraine, Vilnius, Ukraine, Kyiv, Juozas Jankevičius

Introduction

Lithuanian-Ukrainian historical and political relations today draw considerable attention on behalf of politicians and historians. They try to trace links and parallels and offer us to learn from the mistakes of the past. Historians usually investigate the period of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth, whereas politologists address the lessons of the Orange Revolution and the Maidan. The period when World War I was about to end and the two nations (Lithuanians and Ukrainians) declared their independence and started to build democratic states receives far less attention from researchers. Lithuanian historiography mostly centres around Lithuanians and their public activities in Ukraine between 1915 and 1919 (Sperskienė 2000; Čepėnas 1992) without focusing on the role of the Council of Lithuania and its authorized representatives in this process except Aldona Gaigalaitė (Gaigalaitė 1994). Our colleagues, historians from Latvia (Jēkabsons, Ščerbinskis 2003; Lerhe 2005) and Ukraine (Марценюк 2013), have been slightly more productive in researching this period.

The representation of the Council of Lithuania in Ukraine is important due to several aspects. First, the way authorized representatives in Ukraine were appointed by the Council of Lithuania reveals the overall diversity of the process of appointment of the authorised representatives of the Council of Lithuania at that time (authorizing a member of the Council of Lithuania; a Lithuanian citizen having arrived in Vilnius from abroad; a person domiciled abroad). Second, we can clearly see how the status of authorized representatives changed, i.e. the country's chief representatives rather than those of the Council of Lithuania were already delegated as of 22 July 1918 (e.g. in Moscow, Petrograd, Kyiv). Third, the study on the representation of the Council of Lithuania in Ukraine (1918) is important as it reveals the overall process of representation of the Council of Lithuania abroad from 21 September 1917 to 11 November 1918 and its specificity in the states newly established on the ruins of the former Russian Empire.

The research **chronology** covers the period from the beginning of May 1918 to the beginning of November 1918, i.e. from the appointment of Jonas Vileišis to the position of the authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine to the formation of the Provisional Government of Lithuania. The chronological limits were only crossed when analyzing the circumstances of termination of Juozas Jankevičius' activities (at the start of 1919). The activities of the authorized representatives of the Council of Lithuania in Ukraine can be divided into two stages: the first – from 4 May 1918 to 22 July 1918 – as the stage of the authorized representatives of the Council of Lithuania, and the second – from 22 July 1918 to 11 November 1918 – as that of the country's chief representative. In addition to Juozas Jankevičius, the authorized representative of the Council of Lithuania based in Kyiv, during the first stage the Council of Lithuania also delegated other authorized representatives – Jonas Vileišis, Martynas Yčas, Romanas Chodakauskas – for specific missions in Ukraine. During the second stage, when Juozas Jankevičius was appointed to the position of the country's chief representative in Ukraine, two more authorized representatives of the Council of Lithuania – Edvardas Adamkavičius and Narutavičius – were appointed on 14 August 1918 as his assistants and subordinates.

The research **geography** covers the governorates of Kyiv, Volyn, Podolia, Poltava, Chernihiv, Kharkiv, Yekaterinoslav, Kherson, and Taurida (Crimea) (Nepriklausomoji Ukrainos valstybė 1918). The research object is the appointment of the authorized representatives of the Council of Lithuania in Ukraine, their competence, subordination and activities in 1918 in the general context of the return of Lithuanian deportees and refugees and their property back to Lithuania from the states newly established on the territory of the former Russian Empire. The **aim of the paper** is to investigate the mechanism of the appointment of the authorized representatives of the Council of Lithuania in Ukraine and to reveal the specificity of activities of each of them in 1918.

The research was accomplished on the basis of published (press, memoirs, published documents) and unpublished sources. The material kept in Inventory 1 of the Fund of the State Council of Lithuania (F. 1014) of the Lithuanian Central State Archives (LCSA) as well as the funds of the Manuscripts Department of the Worblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences (MD WLAS) (f. 255-1001, f. 255-1048, f. 255-1096), the published documents of the Council of Lithuania and the Presidium of the Council of Lithuania, the memoirs of Martynas Yčas (Yčas 1990) and the press of that time (*Darbo balsas* (Vilnius), *Vienybė* (Kaunas), *Lietuvos aidas* (Vilnius), *Tėvynės sargas*

(Vilnius)) helped to find out the time and circumstances of the appointment of the authorized representatives of the Council of Lithuania in Ukraine, their competence and the specific nature of activities. The study applied the methods of analysis and comparison, as well as the descriptive method. The logical-analytical method was used in processing the primary sources in German and French (the notional content and information analysis was performed).

1. The mission of lawyer Jonas Vileišis in Ukraine (May 1918)

On 20 February 1918, Antanas Smetona, Chairman of the Council of Lithuania, applied to the chief of the German military administration in Lithuania trying to obtain a permit for an authorized representative of the Council of Lithuania to go to Ukraine and to organize the return of deportees and refugees (Letter 20 February). However, he was not successful. Before the Council of Lithuania delegated its authorized representative to Ukraine, Rapolas Skipitis, a member of the Supreme Lithuanian Council in Russia, served as “a permanent Lithuanian representative in Ukraine”, with Juozas Jankevičius appointed his deputy (Yčas 1990).

On 30 April 1918, *Lietuvos aidas* reported that the representative authorized by the Council of Lithuania, lawyer Jonas Vileišis was sent to Ukraine “to negotiate the return of Lithuanian refugees living there to Lithuania with the local government” (Pabėgėlių grąžinimas Lietuvon 1918, 30. balandžio.). During the trip he was planning to visit Kyiv, Poltava, Kharkiv, “to handle the affairs of Lithuanians residing there” and to bring back his family from Sumy on his way back (Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. L. Tarybos narys adv. J. Vileišis). *Tėvynės sargas* (Pabėgėlių grąžinimas Lietuvon 1918, 8. gegužės.) reported on Vileišis’ trip to Ukraine on 8 May 1918 and *Darbo balsas* (Mūsų žinios. Vilnius. Tremtinių reikalais) on 9 May 1918. It was the purpose of the mission undertaken by the authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine, which was announced publicly.

In fact, Vileišis went to Ukraine to establish a direct contact between the Council of Lithuania and Ukrainian Lithuanians and to inform the Lithuanian congress in Kyiv on the activities of the Council of Lithuania and the situation in the country. **Jonas Vileišis**, an authorized representative of the Council of Lithuania, departed to Kyiv at the beginning of May 1918 (possibly 8 May) (Minutes No. 29 of the Meeting of the Presidium of the Council of Lithuania¹). A more accurate date of departure is not yet known.

¹ The congress took place on the initiative of the Kyiv Lithuanian Council. It drew around 40 representatives from various Lithuanian organizations in Ukraine.

On 12–13 May 1918, the Lithuanian congress in Kyiv elected the Supreme Lithuanian Council in Ukraine. Engineer Juozas Jankevičius was elected its chairman. Jonas Vileišis issued “an authorization to handle the affairs of deportees and their return to Lithuania and to represent the Council of Lithuania in the Ukrainian government as regards these affairs” (Minutes No. 29) to the elected chairman Juozas Jankevičius. According to Vileišis, there were around 40,000 deportees in Ukraine. The authorization issued to Jankevičius was approved by the Presidium of the Council of Lithuania on 28 May 1918. Based on this authorization, a permission was obtained from the Government led by Pavel Skoropadsky “to issue special certificates of personal identity in place of passports” (Yčas 1990) to Lithuanian citizens. The certificates issued by the Supreme Lithuanian Council in Ukraine included the following wording: “By virtue of the independence of Lithuania proclaimed by the Council of Lithuania on 22–23 March 1918 and the universally binding international law, this citizen of Lithuania, his/her apartment and property are inviolable; his/her arrest, search and seizure of property are only possible in the presence of a representative of the Council of Lithuania.” (Certificate issued to Klemsas Matusevičius)

Upon return from Ukraine, on 29 May 1918, Vileišis gave a detailed report on his trip to the Presidium of the Council of Lithuania. The members of the Presidium were informed about the congress in Kyiv and the situation of Lithuanians in Ukraine (Minutes No. 29). A request from Ukrainian Lithuanians asking to transport the Lithuanian hospital from Ungheni (Bessarabia) (with inventory, medications, instruments and staff) and to provide assistance in the organized return of 40,000 Lithuanian deportees (centres in Kyiv, Kharkiv, Poltava), in particular pupils and students, was forwarded to the Council of Lithuania. The city of Gomel was proposed as the return centre. Three hundred railwaymen in this city were already waiting for their coming back to Lithuania. It was requested that deportees went through quarantine procedures already in Lithuania (Minutes No. 29).

After hearing out Vileišis’ report, the Presidium of the Council of Lithuania decided to apply to the German military administration in Lithuania, requesting for its mediation in the transportation of the Lithuanian hospital from Ungheni. The Commission for the Return of Deportees and Prisoners of the Council of Lithuania was entrusted with the organizational work of the hospital’s transportation (Minutes No. 29). The mission of the hospital’s transportation (along with its staff and inventory) from Ungheni was assigned

to Martynas Yčas, Chairman of the *Lithuanian Society's* Central Committee, upon his return from Russia (in April the *Lithuanian Society* delegated him to the Commission for the Return of Deportees and Prisoners of the Council of Lithuania as its permanent authorized representative (Aničas 2001). The news on Yčas' trip to Ukraine "to negotiate the return of deportees with General Eichhorn and the Ukrainian government" was printed in *Lietuvos aidas* on 30 May 1918 (M. Yčo kelionė 1918).

After Vileišis appointed the authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine (Kyiv), in June 1918, the re-evacuation of Lithuanian deportees from Ukraine through Rovna and Gomel began (Tremtinių grąžinimo iš Ukrainos klausimu 1918). On 20 June 1918, the Presidium of the Council of Lithuania asked to prevent entry of deportees and refugees from Ukraine along the route Gomel–Minsk, because there were already around 8,000 individuals gathered in the environs of Gomel and waiting for their comeback to Lithuania. It was requested to permit access of the gathered refugees through Gomel and Baranavichy where the crossing points were open (Letter 20 June).

2. Martynas Yčas' visit in Ukraine and its results (June 1918)

It was not by accident that the mission was entrusted to Martynas Yčas. The hospital was located in Ungheni (Bessarabia), and the Ukrainian-Bessarabian border was closed. A permit from the Romanian government was required for the evacuation of the hospital. Therefore, the Presidium of the Council of Lithuania issued two letters of authorization to Martynas Yčas – one "for entering into relations with the Ukrainian government and establishing the general principles for the return of deportees and institutions" (Authorization 1 June) on 1 June 1918, and the other "for organizing the transportation of the Lithuanian hospital and its staff from Ungheni (Bessarabia) to Lithuania" and "for requesting civil and military assistance in this mission from the Romanian and Ukrainian government" (Authorization 7 June) (in French). It was mentioned in the second letter of authorization, dated 7 June 1918, that 15 wagons were required for transportation (Authorization 7 June).

The news about the negotiations held by Martynas Yčas with the Ukrainian government regarding the return of deportees and the property of institutions was reported in *Lietuvos aidas* (Lietuvos Tarybos atstovas Kijeve 1918) on 22 June 1918 and in *Tėvynės sargas* (Lietuvos Tarybos atstovas Kijeve

1918) on 7 July 1918. Later reports in the press hint that the negotiations were not only held over the return of deportees and their property but also over the treaty. On 4 August 1918, the press informed that Lithuanian representatives in Brest Litovsk spoke to Ukrainian representatives about the common defence against Poles who were “willing to get lands from Ukraine as well as Lithuania” (*Lietuvių ir Ukrainiečių sutartis*).

At the end of June, Kharkiv Lithuanians returned from Ukraine together with Martynas Yčas (see Table 2) (*Pabėgėlių grįžimas 1918*). On 1 July 1918, Yčas informed the Presidium of the Council of Lithuania on the results of his trip (*Minutes No. 41*). Yčas later wrote about the trip to Ukraine in his memoirs; he wrote that he met Hetman of Ukraine Pavlo Skoropadsky, held a meeting with the Lithuanians willing to come back to Lithuania and the representatives authorized by their organizations. General Silvestras Žukauskas was among them (Yčas M. *Kaip gen. Žukauskas 1937*).

3. Romanas Chodakauskas’ mission in Ukraine and Romania (July 1918)

There is no mention of the matters regarding the return of the Ungheni hospital in the minutes of the Presidium of the Council of Lithuania of 1 July; however, as shown by later appointments, another special mission was required for that matter (*Minutes No. 41*). We learn about the results of the conversation between Yčas and Eichhorn from the minutes of the Council of Lithuania of 9 July 1918. Yčas informed the members of the Council of Lithuania about his request expressed to Eichhorn “to say a word for Lithuanian affairs” in Ungheni. It turned out that on 6 June 1918 (*Eidintas, Lopata 1992*) Romanians decided to “keep the hospital for themselves” and they were therefore not willing to give permission for Lithuanian doctors to come back to Lithuania and closed the border with Ukraine. Eichhorn promised to help. Though the minutes of the Presidium of the Council of Lithuania say nothing about it, it was mentioned in the meeting of the Council of Lithuania that “the Presidium resolved to delegate an influential person” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1991*, p. 252.). It turned out that this matter was entrusted to Romanas Chodakauskas, a brother-in-law of Antanas Smetona. On 12 July 1918, lawyer **Romanas Chodakauskas** (personal authorization No. 22587) was appointed to the position of the representative of the State Council of Lithuania in Ungheni and Iasi for the transportation of the hospital to Lithuania (Letter 17 July). According to Yčas, in addition to the objectives

that were already listed, he was also assigned to provide assistance to Gen. Žukauskas to come back to Vilnius (Yčas M. Kaip gen. Žukauskas 1937). On 16 August 1918, upon return from his mission, Chodakauskas was assigned to act in the capacity of the authorized representative of the Council of Lithuania for handling the matters of support and return of prisoners in Germany (Minutes No. 50). The results of the mission became known when, on 3 September 1918, *Lietuvos aidas* reported that Romanians “seized and liquidated Lithuanian reserve hospital No. 226 in Ungheni” and doctors Kaunas, Sližys (Šližys in other sources), Ingelevičius and pharmacists Kalvelis and Andrejauskas came back to Lithuania (Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. Grįžo 1918).

4. The country’s chief representative in Ukraine Juozas Jankevičius (appointment, subordinates, activities)

On 22 July 1922, Juozas Jankevičius, an authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine, became the country’s chief representative in Ukraine (*General-Landesvertreter in Ukraine*) (Letter 23 August) with the headquarters in Kyiv, Great Zhytomyr Street 10. The Presidium of the Council of Lithuania informed the German military administration about his appointment on 23 August 1918. It was promised in the same letter to specify other two members of Jankevičius’ representation at a later date (Letter 23 August). In fact, the candidacies for the associates of the country’s chief representative had already been known as far back as 14–20 August 1918. The Presidium of the Council of Lithuania resolved to back up Juozas Jankevičius, who had already been delegated to Kyiv, with two more authorized representatives of the Council of Lithuania – Adamkavičius² (MD WLAS, 255-1048. f., 3. l.) and Narutavičius (see Table 1) (Minutes No. 50).

² Captain Edvardas Adamkavičius was the commander of the Lithuanian battalion in Rivne. In the summer of 1918 in Kyiv he received 500 roubles from the authorized representative of the Council of Lithuania Martynas Yčas in Ukraine for the battalion’s return to Lithuania. See Attestation of the commander of the Lithuanian battalion in Rivne, Captain Edvardas Adamkavičius on the receipt of five hundred roubles from the authorized representative of the Council of Lithuania Martynas Yčas for the battalion’s return to Lithuania of 20 July 1918. Kyiv.

Table 1

**Authorized representatives of the Council of Lithuania
in Ukraine (and Romania) in 1918**

Name and surname of an authorized representative	Date of appointment	Notes
Jonas Vileišis	4 May 1918 28 May 1918	Returned from the mission on
Juozas Jankevičius	28 May 1918	Appointed to the position of the authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine (letter of appointment received from Vileišis and approved by the Presidium of the Council of Lithuania)
	7 June 1918	Appointed to the position of the authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine
	22 July 1918	Appointed to the position of the country's chief representative in Ukraine
Martynas Yčas	1 June 1918– 30 June 1918	Authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine
	7 June 1918– 30 June 1918	Authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine and Bessarabia (Romania) for the affairs of transportation of the hospital
Edvardas Adamkavičius	14 August 1918	Authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine subordinated to Jankevičius
Narutavičius	14 August 1918	Authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine subordinated to Jankevičius
Romanas Chodakauskas	12 July 1918	Appointed to the position of the authorized representative of the State Council of Lithuania to Ukraine (and Romania)

Compiled by the author with reference to: Paskutinės žinios.

On 14–20 August 1918, the Presidium of the Council of Lithuania considered the matter of transportation of the mental hospital from Sloviansk (Ukraine). It was resolved to entrust the Health Commission to draw up the project for the arrangement and maintenance of the hospital and to assign the matter of its transportation from Sloviansk to the delegation of the Council of Lithuania in Ukraine (Minutes No. 50).

Juozas Jankevičius informed the Presidium of the Council of Lithuania about the results of his activities in bringing Lithuanian deportees back from Ukraine on 28 August 1918 (Minutes No. 52). In the process of the return of deportees, Jankevičius received active help from the Lithuanian Relief Committee in Poltava and the Lithuanian National Council in Yekaterinoslav. During World War I Yekaterinoslav was home to around 6,000 Lithuanian deportees. The Lithuanian National Council in Yekaterinoslav issued passports to them to enable their return to the Homeland (Lietuviai svetur. Ekaterinoslavas 1918). Those who could not come back at their own expense were supported by the authorized representatives of the Commission for Deportees and Prisoners of the Council of Lithuania delegated to Yekaterinoslav for that purpose on 27 October 1918 (Tremtinių ir belaisvių grąžinimo 1918); they had been allocated 22,500 marks for the return of under-age and adult Lithuanian deportees (Tremtinių ir belaisvių grąžinimo 1918).

By 1 October 1918, the Lithuanian Relief Committee in Poltava aided in the homecoming of 1,000 Lithuanian deportees. From 1 October 1918, the Lithuanian Relief Committee terminated its activities. The office was transferred to the governorate's committee and the documents in Lithuanian were handed over to the State Council of Lithuania "as the documents which may one day have some historical value" (L. Šelpimo komitetas 1918).

By November 1918, around 20,000 Lithuanians returned from various places in Ukraine. It was believed that roughly 10,000 deportees could still be residing in Ukraine (Tremtinių grąžinimo iš Ukrainos klausimu. 1918). On 1 November 1918, around 50,000 Lithuanian deportees from the neighbouring territories of Ukraine (Don, Caucasia, Crimea) were planning on returning through Ukraine. Approximately 15,000 Lithuanian deportees had already gathered near the border of Soviet Russia and Ukraine in "Khutor Mikhailovsky and Korenev" alone (Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. Tremtinių iš Ukrainos grąžinimo klausimu 1918).

Table 2

List of intellectuals having returned from Ukraine in 1918
(as reported by *Lietuvos aidas*)

Date of return (reporting on return)	Place of departure from Ukraine	Names and surnames of returnees (intellectuals and others)	Notes
4 July 1918	Kharkiv	Juozas Bukota, Vincas Žemaitis, Boublauskas, Priest Pranas Kavaliauskas.	Returned with Yčas
18 August 1918	Kyiv	An echelon with 1,000 deportees arrived in Lithuania. The following individuals returned to Lithuania: Kazimieras Svilas (teacher), Elena Urbanaitė (student of commerce courses), Rozalija Mileikaitė (student of commerce courses), Juozas Dailidė (student of commerce courses and secretary of the Supreme Lithuanian Council in Ukraine), Marija Tribienė with her family, Jurgis Karosas, Petras Kuginis, Povilas Kazakas (agronomist), Viktoras Čepurnovas, Adolfas Vaizmūzis.	The quarantine in Povarsk lasted about two weeks
26 October 1918	Ukraine (city not specified)	Vincas Vitkauskas (student of mathematics), Jonas Statkevičius (poruchik), Stasys Zienius (student of philology), Stasys Jakštys (praporshchik, student of mathematics), Matas Mickus (orthopedic surgeon), Juozas Kandratas (poruchik).	
21 December 1918	Kyiv	Paltarokas (student of Kyiv Polytechnic Institute), Slanščinskas (student of Kyiv Polytechnic Institute), Kačergis (student of Kyiv Polytechnic Institute), Gen. Žukauskis, Col. Meškauskis, Neniškis.	

Source: Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. Grįžo iš Kijevo 1918; Grįžo iš Ukrainos 1918; Tremtinių grįžimas iš Ukrainos 1918; Žinios iš Lietuvos. Vilnius. Grįžo Lietuvon 1918; Pabėgėlių grįžimas 1918.

In January 1919, Jankevičius and the Supreme Lithuanian Council in Ukraine under his leadership suspended their activities, as Kyiv was occupied by the Bolsheviks (Sperskienė 2000).

Conclusions

The investigation of the process of appointment of authorized representatives of the Council of Lithuania in Ukraine between May 1918 and August 1918 made it clear that the authorization to represent the Council of Lithuania used to be issued by the Presidium of the Council of Lithuania, the Presidium of the Council of Lithuania along with Chairman of the Commission for Deportees and Prisoners, Antanas Stulginskis or an authorized representative having authorization from the Presidium of the Council of Lithuania; however, the authorization issued by the latter had to be approved by the Presidium of the Council of Lithuania. Members of the Council of Lithuania (Vileišis, Yčas), individuals having the confidence of the Presidium of the Council of Lithuania (Chodakauskas) as well as the leaders of Lithuanian national councils in Ukraine (Jankevičius) used to be appointed the authorized representatives of the Council of Lithuania in Ukraine.

Every authorized representative of the Council of Lithuania in Ukraine had a special mission: Vileišis had to establish a direct contact with Ukrainian Lithuanians and the Ukrainian government; Yčas and Chodakauskas were entrusted the transportation of the Lithuanian hospital from Ungheni, whereas Yčas also had to agree with the Ukrainian government on the general principles regulating the return of Lithuanian deportees and their property to Lithuania. Juozas Jankevičius, along with Adamkavičius and Narutavičius, under his authority accomplished the greatest job in bringing Lithuanian deportees back from Kyiv, Kharkiv, Poltava, Yekaterinoslav.

References

Authorization 1 June of the Presidium of the Council of Lithuania to Martynas Yčas of 1 June 1918. MD WLAS, 255-1096 f., 12. l.

Authorization 7 June of the Presidium of the Council of Lithuania to Martynas Yčas of 7 June 1918. MD WLAS, 255-1096 f., 14. l.

Certificate issued to Klemensas Matusevičius by the Supreme Lithuanian Council in Ukraine on 9 July 1918. LCSA, 928. f., 28. i., 3. c., 246a. l.

Letter of the Chairman of the Council of Lithuania to the German military administration in Lithuania of 20 February 1918. MD WLAS, 255-1001. f., 4. l.

Letter from the Presidium of the Council of Lithuania to the Supreme Commander in the East (*Oberbefehlshaber Ost*) of 20 June 1918. LCSA, 1014. f., 1. i., 31. c., 16a. l.

Letter from the Presidium of the Council of Lithuania to the Supreme Commander in the East (*Oberbefehlshaber Ost*) of 17 July 1918. LCSA, 1014. f., 1. i., 31. c., 11. l.

Letter from the Presidium of the Council of Lithuania to the German military administration in Lithuania of 23 August 1918. MD WLAS, 255-1096. f., 29. l.

Eidintas, A.; Lopata, R. (1992) Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, p. 101–139.

Grįžo iš Ukrainos. *Lietuvos aidas*, 1918. 26. spalio.

L. Šelpimo komitetas. *Lietuvos aidas*, 1918. 8. lapkričio.

Lietuviai svetur. Ekaterinoslavas. *Darbo balsas*, 1918. 5. rugsėjo.

Lietuvių ir Ukrainiečių sutartis. *Tėvynės sargas*, 1918. 4. rugpjūčio.

Lietuvos Tarybos atstovas Kijeve. *Lietuvos aidas*, 1918. 22. birželio.

Lietuvos Tarybos atstovas Kijeve. *Tėvynės sargas*, 1918. 7. liepos.

Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. (1991) Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslas. p. 252.

Minutes No. 29 of the Meeting of the Presidium of the Council of Lithuania of 29 May 1918. In: Eidintas, A.; Lopata, R. (1992) Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, p. 118–119.

Minutes No. 41 of the Meeting of the Presidium of the Council of Lithuania of 1 July 1918. In: Eidintas, A.; Lopata, R. (1992) Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, p. 125.

Minutes No. 50 of the Meeting of the Presidium of the Council of Lithuania of 14, 16, 20 August 1918. In: Eidintas, A.; Lopata, R. (1992) Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, p. 129–130.

Minutes No. 52 of the Meeting of the Presidium of the Council of Lithuania of 28 August 1918. In: Eidintas, A.; Lopata, R. (1992) Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, p. 130.

M. Yčo kelionė. *Lietuvos aidas*, 1918. 30. gegužės.

Mūsų žinios. Vilnius. Tremtinių reikalais. *Darbo balsas*, 1918. 9. gegužės.

- Nepriklausomoji Ukrainos valstybė. *Tėvynės sargas*, 1918. 25. sausio.
- Pabėgėlių grąžinimas Lietuvon. *Lietuvos aidas*, 1918. 30. balandžio.
- Pabėgėlių grąžinimas Lietuvon. *Tėvynės sargas*, 1918. 8. gegužės.
- Pabėgėlių grąžimas. *Lietuvos aidas*, 1918. 4. liepos.
- Paskutinės žinios. *Vienybė*, 1918. 10. gruodžio.
- Tremtinių grąžinimo iš Ukrainos klausimu. *Lietuvos aidas*, 1918. 1. lapkričio.
- Tremtinių grąžimas iš Ukrainos. *Lietuvos aidas*, 1918. 5. rugsėjo.
- Tremtinių ir belaisvių grąžinimo Komisijos atstovų įgaliotinių paskyrimas. *Lietuvos aidas*, 1918. 27. spalio.
- Yčas M. Kaip gen. Žukauskas įstojo į jaunutę Lietuvos kariuomenę (M. Yčo susitikimas su velioniu Kijeve). *Lietuvos aidas*, 1937. 26. lapkričio.
- Yčas, M. (1990) *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*. T. 3. 2-oji laida. [Chicago], 1990, p. 179–181.
- Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. Grįžo iš Kijevo. *Lietuvos aidas*, 1918. 21. gruodžio.
- Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. Grįžo. *Lietuvos aidas*, 1918. 3. rugsėjo.
- Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. L. Tarybos narys adv. J. Vileišis. *Lietuvos aidas*, 1918. 5. liepos, p. 3.
- Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. Tremtinių iš Ukrainos grąžinimo klausimu. *Lietuvos aidas*, 1918. 1. lapkričio.
- Žinios iš Lietuvos. Vilnius. Grįžo Lietuvon... *Lietuvos aidas*, 1918. 5. rugsėjo.
- Aničas, J. (2001) *Petras Vileišis, 1851–1926*. Vilnius, Alma litera, p. 324.
- Čepėnas, P. (1992) *Naujųjų laikų Lietuvos istorija. 2 tomas*. Vilnius: Lituanius. Fotografuotas leidimas. 840 p.
- Gaigalaitė, A. (1994) Lietuvos Tarybos diplomatija. In: Mokslinės konferencijos *Iš Lietuvos diplomatijos istorijos* medžiaga. Kaunas, p. 22–38.
- Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. (2003) *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991*. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Zinātne, 2003, 435 lpp.
- Lerhe, A. (2005) *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941*. Rīga, 2005, 228 lpp.
- Sperskienė, R. (2000) Lietuviai Ukrainoje 1915–1921 m. In: *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas. Tarptautinė konferencija Vilnius, 1999 m. spalio 14–16 d.* Vilnius: Vaga, 2000, p. 100.
- Марценюк, Р. (2013) Связи профессоров юридического факультета Университета св. Владимира в Киеве с Латвией и Эстонией. В кн.: Saleniece I.,

atb. red. (2013) *Vēsture: avoti un cilvēki. XXII zinātniskie lasījumi. Vēsture XVI*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, c. 232–240.

Sandra Grigaravičiūtė

**Lietuvas Padomes pilnvarotie pārstāvji un viņu darbība
Ukrainā 1918. gadā**

Atslēgas vārdi: Lietuvas Padome, Lietuvas Augstākā Padome Ukrainā, Viļņa, Ukraina, Kijeva, Juozs Jankevičs

Kopsavilkums

Pētījuma priekšmets ir Lietuvas Padomes pilnvaroto pārstāvju Ukrainā iecelšana, to kompetence un subordinācija 1918. gadā. Hronoloģija ietver laika posmu no 1918. gada maija sākuma līdz novembra sākumam, t. i., no Jona Vileiša iecelšanas Lietuvas Padomes pilnvarotā pārstāvja amatā līdz Lietuvas Pagaidu valdības izveidei. Notikumi noris Kijevas, Volīnijas, Podolijas, Poltavas, Čerņigovas, Harkivas, Jekaterinoslavas, Hersonas un Tauridas (Krimas) guberņu teritorijā. Lietuvas Padomes locekļi Vileišis un Ičs, Lietuvas Padomes Prezidija pārstāvis Hodakausks, kā arī Lietuviešu Nacionālās Padomes Ukrainā pārstāvis Jankevičs tika iecelti par Lietuvas Padomes pilnvarotajiem pārstāvjiem Ukrainā. Lietuvas Pilnvarotie pārstāvji nodibināja attiecības ar Ukrainas valdību, izsniedza dokumentus (pases, apliecības) un palīdzēja lietuviešu bēgļiem atgriezties dzimtenē.

Галина Яковлева

**«Хочу быть хорошей работницей на еврейской улице»:
Витебский еврейский педагогический техникум
и его студенты в 1920-е годы**

Ключевые слова: идиш, хедер, Витебский еврейский педагогический техникум

В дореволюционной России у евреев наиболее развитой была система традиционного образования (хедеры, талмуд-торы и иешивы). Мальчики начинали свою сознательную жизнь с хедера, которое давало религиозное образование, формировавшее еврейскую идентичность. В январе 1918 г. Советом народных комиссаров Российской Советской Республики был принят декрет «Об отделении церкви от государства и школы от церкви». Преподавание религиозных вероучений во всех государственных и общественных, а также частных учебных заведениях, где преподавались общеобразовательные предметы, не допускалось. Также объектами для борьбы стали традиционные еврейские общинные структуры, иврит, сионизм, иудаизм. Бытовой уклад жизни евреев, обусловленный религиозными нормами, стал рассматриваться как отсталый и реакционный. Стала создаваться советская система образования. «Борьба с еврейскими клерикальными просветительными учреждениями (хедерами и ешиботами) вплоть до их закрытия», — такова была задача, которую предстояло решить Центральному еврейскому бюро при НКП РСФСР в 1922 г. (ГАВО. Ф. 246. Оп. 1. Д. 324. Л. 14).

Под руководством еврейской секции Витебского губернского комитета РКП(б) началось закрытие синагог. Стала разворачиваться кампания против субботнего отдыха, что затрагивало религиозные чувства правоверных евреев. Огромное внимание уделялось подрастающему поколению с целью его советизации. В Витебске был проведен показательный «суд над хедерами», в Полоцке — реальный суд над меламедами (учителями в хедерах) (ГАВО. Ф. 246. Оп. 1. Д. 321. Л. 28). Началось закрытие хедеров и перевод детей в создаваемые советские школы на языке идиш. С целью подготовки учителей для этих школ в 1921 г. в Витебске начал работу еврейский педагогический техникум с преподаванием на идише, первый на территории будущего СССР. Будущие «красные учителя» дол-

жны были привить детям новые ценности, способствовать их интеграции в новые советские реалии. Техникуму был выделен один этаж в здании бывшей талмуд-торы на ул. Набережной Витьбы, д. 3 и присвоено имя Эстер Фрумкиной (*Esther Frumkin*, 1880–1943). Учеба была рассчитана на 4 года. Первые два года заведующим техникумом был Л. И. Фельдман; с сентября 1924 г. по июль 1931 г. — Л. С. Калецкий (1884–1953) (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 3. Л. 21, 58). Из 12 преподавателей 3 были членами РКП(б). Большинство преподавателей — евреи, но работали в нем также белорусы и русские. Среди 86 слушателей первого набора было 30 коммунистов, 7 членов партии Поалей Цион, 1 — член Бунда (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 5. Л. 114).

С момента создания техникума преподаватели и студенты стали активными участниками антихедерной кампании. Часть преподавателей входила в комиссию по закрытию хедеров. Еврейская секция губернского отдела народного образования привлекла студентов первого набора к обследованию хедеров. Из-за нехватки учителей их направляли работать в создаваемые советские еврейские школы (ГАВО. Ф. 246. Оп. 1. Д. 324. Л. 18).

Многие поступали в техникум по направлениям отделов народного образования, еврейских секций губернских и уездных комитетов РКП(б), РКСМ, профсоюзов. Так, по направлению Витебского губернского комитета КСМ в 1921 г. был принят в техникум «рабочий-пекарь с 7-летним стажем» Х. М. Дунец, возглавивший в 1923 г. еврейскую секцию губкома РКП(б). В начале 1924/25 учебного года в техникуме уже работали все четыре курса и обучалось 162 человека: 60 мужчин и 102 женщины. 21 учащийся был членом КП(б)Б, 31 — комсомольцем. 122 студента были выходцами из округов БССР, 18 — из РСФСР, 13 — из УССР, 11 — из других мест. Поступление в техникум осуществлялось по принципу социального отбора. Из 162 студентов 68 были детьми рабочих и крестьян, 6 — крестьянами, 45 — рабочими, 43 — служащими (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 15. Л. 3). Среди студентов преобладали горожане и выходцы из местечек. Постепенно контингент молодел, становилось больше девушек, меньше партийцев, больше комсомольцев.

Начиналась работа техникума в трудных условиях. Не было учебников, программ, пособий, в условиях перехода к нэпу были проблемы с финансированием. В октябре 1921 г. Л.И. Фельдман даже боялся «массового бегства из техникума», т.к. слушатели буквально голодали. Оказывали помощь студентам американские благотворительные организации

«ARA» (*American Relief Administration*) и «Джойнт» (*American Jewish Joint Distribution Committee, JDS*), а также Еврейский общественный комитет помощи жертвам войны и погромов. В 1924 г. состоялся первый выпуск 14 студентов, которые в 1921 г. поступали сразу на второй курс. Проверочная комиссия беседовала с выпускниками по следующим предметам: теория и практика трудовой школы, практическая работа в школе, еврейская литература, русская литература, политэкономия и политические знания, а также Конституция СССР и экономическая география СССР. Все выпускники в годы учебы работали в еврейских учебных или дошкольных заведениях. В 1925 г. состоялся второй выпуск техникума (31 человек). Секретарь Витебского окружкома КП(б)Б, поздравляя выпускников, призвал их идти в местечки и еврейские земледельческие поселения, действовать рука об руку с советскими и партийными органами, выкорчевывать безграмотность и суеверия, строить новую трудовую школу и сеять «семя коммунизма в среду трудящихся масс» (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 24. Л. 143). Выпускники должны были способствовать формированию новой социальной идентичности в еврейской среде.

В 1924/25 учебном году в трех аудиториях учились уже четыре курса. Руководство предприняло активные попытки получить все здание. К концу 1925 г. техникум получил помещения на 2-м этаже, был сделан ремонт, проведено электричество, что улучшило условия для проведения занятий. Большинство студентов техникума не имело других доходов кроме стипендии, которая была небольшой, но для них очень значимой. Тогда стипендия на руки не выдавалась. На эти деньги организовывались трехразовое питание в столовой, поход в баню, покупка мыла, стирка белья. В 1920-е гг. большую роль в обеспечении работы столовой играл профком, студент — член хозяйственной комиссии — закупал продукты, вел документацию, участвовал в составлении меню. По указанию Народного комиссариата просвещения СССР в конце 1924 г. стипендии можно было делить пополам. С декабря 1924 г. 59 стипендий разделили между 76 студентами — на 42 полные и 34 половинные стипендии. Руководство пыталось устраивать студентов в дом отдыха общества «Друг детей», выделяло материальную помощь больным, стремилось получить дополнительные средства от «Джойнта». В апреле 1925 г. была подготовлена докладная записка в окружком партии. В ней говорилось о тяжелом положении, которое сложилось в связи с тем, что на 159 студентов выделено 65 стипендий. В техникуме училось только 14 местных жителей, 24 — это «беспризорные и бездомные, потерявшие связь с семьей». Среди них были

детдомовцы, выходцы из «закордонной Белоруссии и Польши». Стипендиальная комиссия оказалась в сложном положении. Отказ в стипендии вынудил бы 30 студентов «вернуться в местечко без перспектив к дальнейшему образованию и существованию» (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 23. Л. 1, 1 об.). Стипендии перераспределяли из-за изменения социального и имущественного положения родителей или самих студентов. Оставались без стипендии те, чьи родители имели патент на торговлю. Сняли стипендию со студентки, которая вступила в брак, и, наоборот, назначили половинную стипендию студентке, которая была на иждивении мужа, но развелась. Получил половинную стипендию студент, чей отец, «ранее бывший меламедом, теперь стал сторожем».

Что касается учебных планов, то они менялись на протяжении всех 1920-х гг. Это было связано с педагогическими новациями тех лет, с политизацией образования, с административно-территориальными изменениями. В 1924 г. изучались математика, природоведение, география, история, обществоведение, русский и еврейский языки, физвоспитание, рисование и пение, русская и еврейская литературы, «трудовые процессы», физика, анатомия и физиология человека, химия. С включением Витебской губернии в состав БССР в 1924 г. и реализацией политики белорусизации в учебные планы добавилось изучение белорусского языка и литературы; в ведении документации начал использоваться белорусский язык. Русская литература объединилась в один блок с западноевропейской. Русский язык исчез из программы, но был восстановлен в 1928 г. Испытал на себе техникум и все педагогические поиски 1920-х гг.: с 1925 г. перешли на Дальтон-план, потом появилась педология. Много внимания уделялось педагогической практике. Появилась военная подготовка.

Начало «Великого перелома» сразу сказалось и на работе техникума. В 1928/29 учебном году в план добавились следующие предметы: методика политико-просветительской работы с населением, основы кооперации и коллективизации сельского хозяйства (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 59. Л. 4). С активизацией в 1929 г. антирелигиозной борьбы в программе курса по политико-просветительской работе больше часов уделялось антирелигиозному воспитанию. В «Схему изучения местечковой школы» в ходе практики на IV курсе добавили интернациональное и антирелигиозное воспитание. Практикантам следовало выяснять, как школа борется с хедерами и с влиянием религиозных праздников на детей. Это, кстати, косвенно свидетельствует о том, что подпольные хедеры и традиционные еврейские бытовые практики, основанные на религии, по-прежнему

сохраняли свою роль и значение для жителей местечек. Если ранее в ходе практики собирали еврейский фольклор, то теперь предлагалось выявлять, какие шовинистические словечки и фразы по отношению к не евреям имеются у детей и как шла борьба с ними? Необходимо было беседовать с детьми на темы антисемитизма, еврейского шовинизм и национализма (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 64. Л. 7). В 1929/1930 учебном году в «Схеме» появился раздел «Вопросы классового воспитания детей» с целью выявления настроений учеников в связи с развертывавшейся коллективизацией.

Ужесточились требования к социальному происхождению студентов. Требования «пролетаризации студенчества» привели к увеличению количества студентов, исключенных «за сокрытие ими своего социального положения». В БССР из учебных заведений было исключено более 200 студентов (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 74. Л. 7). Весной 1929 г. Совет техникума рассматривал 5 таких дел. Анализ протоколов заседаний Совета техникума показывает, что мнения студентов и преподавателей часто не совпадали. Преподаватели пытались защитить хороших студентов. Профком был настроен радикально. Например, студентам была подозрительна «скрытность» сокурсницы и они делали вывод, необоснованный, по мнению преподавателей, что она «будет вредным спецом». Чуждой им была также «склонность ко всякого рода настроениям и мечтательность» другой сокурсницы. Преподаватели не желали исключать «одну из лучших студенток» в первом случае, а во втором случае родители «мечтательницы-студентки» (мать — торговка яблоками, отец — сборщик тряпья при семье в составе 8 человек) ими не воспринимались как социально чуждый элемент. Однако студентка С. была исключена без споров: в анкете к слову «торговец» она дописала «первого разряда», хотя ее отец занимался торговлей кожаными товарами (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 72. Л. 21, 22, 17). Дело в том, что патент 1-го разряда выдавался мелким торговцам, что было более приемлемо по социальным критериям. Так ломались судьбы молодых людей, вынужденных «подстраивать» свои биографии под нужные классовые критерии.

Выпускники техникума должны были работать в школах с обучением на идиш, много часов выделялось на изучение еврейского языка и литературы, был введен также курс истории еврейской культуры. Однако сама концепция еврейской истории была исключена из программы. Попытки ввести хотя бы факультативное изучение древнееврейского языка одобрения в Москве не получили (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 9. Л. 9). В начале 1922 г. по приказу губоно здание бывшей талмуд-торы с размещенными

там несколькими еврейскими школами, педагогическим техникумом, вечерними еврейскими курсами надо было впредь именовать «Домом просвещения имени Менделе Мойхер-Сфорим» (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 9. Л. 10). И хотя Дому присваивалось имя одного из классиков еврейской литературы (настоящее его имя Шолем-Янкев (Яков) Абрамович, 1835—1917) и создавался он как центр еврейской культуры, виделся он тем не менее вне иудаизма и бытовых практик, им обусловленных. В апреле 1923 г. еврейское бюро губоно извещало руководство техникума, что «в субботу, 22 апреля в 7 часов вечера, в Доме им. Менделе состоится собрание культработников. На повестке дня вопрос о введении воскресного отдыха в школах и детских учреждениях» (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 11. Л. 16). Показательна не только повестка собрания, но и время его проведения: бороться с традицией Шабата следовало именно в субботу!

В техникуме готовили «красных учителей», которые должны были нести в еврейские массы новый взгляд на мир, способствовать их включению в социалистическое строительство. Понимание и принятие этого прослеживается в письменных работах, которые писались абитуриентами при поступлении. В 1924 г. молодой человек отвечал на вопрос вступительного сочинения «Чего я жду от евпедтехникума?» так: «Евпедтехникум — кузница, которая вырабатывает еврейских педагогов, которые отдадут свою жизнь для того, чтобы вывести рабочий класс и крестьянство от фанатизма, от тьмы к свету». Абитуриентка из Хотимска писала, что если поступит в техникум, то будет жить со своими товарищами одной семьей, будет учиться не для того, чтобы сделать карьеру, а чтобы «дать пользу государству в смысле просвещения детей в какой-либо глухой деревушке». Другая девушка хотела поступить в техникум для того, чтобы стать «хорошей работницей на еврейской улице» (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 4. Л. 2, 11, 5). Интересны сочинения на тему «Как у нас встретили смерть Ленина». В описании траурных собраний, проходивших в местечках, можно прочесть, что «смерть Ленина была встречена у нас очень трогательно и с ужасом». В сочинении другого абитуриента было написано: на сходке, организованной сельсоветом в их деревне, беднота по поводу смерти Ленина волновалась, а из богатейших говорили: «И Троцкому тудды хорошо!» (Там же. Л. 4, 22, 9 об., 16).

Интересно сочинение Льва Талалая (1906—1943) о его первых впечатлениях от Витебска и техникума, в который он поступил в 1925 г. Работа отличалась неплохим стилем («проворные трамваи», «величественная Двина», «глухая деревня, где вечно тихо и где жизнь однооб-

разна»). В ней были расставлены все нужные акценты: поощряемые властью профессиональные занятия еврейского парня, требуемое социальное положение и политические предпочтения. Крестьянин-землепашец, он своим примером развенчивал стереотипы, что «евреи не бывают земледельцами». Л. Талалай в сочинении красочно описал свой сон в первую ночь пребывания в Витебске. Автор писал, что во сне видел родную деревню. «Она была на красном фоне. Возле читальни собрались крестьяне... Читают газету «Дер Векер» и именно ту заметку, которую я перед отъездом послал в редакцию; о том, что у нас нет школы, а потому детишки не учатся или же попадают в «хедер», где «меламед» их воспитывает плетью и пощечинами на сгнившей от ветхости библии». Комментарий комиссии: «Прекрасная работа во всех отношениях» (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 20. Л. 4). Л. Талалай в годы учебы участвовал в литературных вечерах, позже служил в РККА, работал в минских еврейских газетах, учительствовал. Автор трех сборников стихов на идиш, Л. Талалай погиб в годы войны (Подлипский 2004, 109).

В характеристике выпускников отмечались политическая подготовка, участие в общественной жизни, способность работать в учебном заведении определенного уровня, возможность привлечения к пропагандистской работе, организаторской деятельности, к преподаванию той или иной дисциплины. Например, одного из выпускников 1924 г. рекомендовали использовать как преподавателя обществоведения, поскольку в годы учебы он руководил кружком по изучению программы РКП(б), кружками по чтению газет, по поручению парткома делал доклады в техникуме и на рабочих собраниях города о еврейской пасхе, о МОПР, Коминтерне, жизни и деятельности В. И. Ленина (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 8. Л. 10). Выпускники должны были отработать несколько лет по распределению в учреждениях, подчиненных НКП БССР. Однако кое-кто из них не доезжал до места распределения. В связи с этим НКП БССР присылал письма с требованием не выдавать на руки выпускникам аттестаты и их копии. Часть студентов, пополнив знания на первых курсах, бросали техникум и поступали в высшие учебные заведения. Уровень подготовки в техникуме удовлетворял не всех, да и значительных перспектив для себя без хорошего образования на русском языке они не видели.

Много времени отнимала общественная нагрузка, без которой была немыслима учеба в 1920-е гг. Молодежь выписывала газеты на еврейском языке, оказывала помощь в ликвидации неграмотности, самые подготовленные руководили политическими и литературными кружками,

работали в местных школах и детских садах. Студенты играли важную роль в жизни самого техникума. Еще с 1921 г. сложилась практика участия студенческой академической комиссии профкома в организации учебного процесса. В Совет техникума входили члены академической комиссии, председатель профкома, представители от партийной и комсомольской ячеек студентов (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 38. Л. 96). Это помогло руководству техникума знать настроения студентов, степень их удовлетворенности учебой. Сотрудничество студентов и преподавателей протекало мирно, хотя зависимость от студенческих голосов при принятии решения не нравилась преподавателям. Конфликты бывали из-за несовпадения оценки работы отдельных преподавателей, объема нагрузки. Студенты вызывали недовольство преподавателей тем, что проводили заседания или собрания в часы учебных занятий и т.д. В 1920-е гг. в техникуме действовали многочисленные кружки: художественный, спортивный, декламации, драматический, хоровой. Выпускники должны были стать активными проводниками политики партии на местах, их учили писать корреспонденции в газеты и руководить газетными кружками, изучались постановления съездов ВКП(б) и КП(б)Б, конгрессов Коминтерна, будущие учителя должны были стать организаторами юношеского движения. Девушки принимали участие в работе среди женщин. Сотрудничал техникум с губернской советско-партийной школой, проводились совместные мероприятия на предприятиях (литературные суды, спектакли, вечера, митинги). Много внимания уделялось государственным праздникам, формировавшим новые политико-идеологические ориентиры населения: 1-ому Мая, 7-ому Ноября, Дню Парижской коммуны, 8-ому Марта. 25 января 1924 г. в техникуме состоялся траурный вечер, посвященный смерти В.И. Ленина. После «зачитывания воспоминаний» о В. И. Ленине в ЦК РКП(б) была послана телеграмма, где говорилось, что «образ вождя будет нашей путеводной звездой в борьбе за его идеалы» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 65 об.).

Еврейский педагогический техникум был не просто учебным заведением, дававшим сумму знаний по предметам на еврейском языке. Он был местом воспитания, и прежде всего воспитания советского. Заведующий техникумом Л.С. Калецкий возглавлял витебское отделение Общества по землеустройству трудящихся евреев. В 1926 г. с участием студентов и преподавателей в клубах города были проведены вечера, посвященные 10-летию кончины писателя Шолом-Алейхема (1859–1916).

Студенты и преподаватели собирали деньги на еврейский самолет, вели агитацию против еврейских религиозных праздников. Включались в процесс усвоения новой советской обрядности: участвовали в проведении свадеб без попов и раввинов, «красных обрезаний» с выбором для новорожденных новых советских имен (Кима, Воля, Деяна — в честь 9-ого января 1905 г.) или имен в честь вождей (Роза, Карл, Владимир). Появились смешанные браки, но преобладающая их часть все же заключалась в своей среде. Многие преподаватели в анкетах отмечали, что «женаты гражданским браком», а дети зарегистрированы в ЗАГСе. Кто-то, совсем в духе времени, указывал свой «фактический брак» (ГАВО. Ф. 905. Оп. 1. Д. 54. Л. 29, 33, 4).

Преобладающая часть евреев из местечек сохраняла приверженность своей вере и традициям. Юноши и девушки, окончив советскую школу, а затем оказавшись в стенах техникума и вступив в члены партии или ЛКСМБ, быстрее отказывались от бытовых практик, обусловленных иудаизмом, легче адаптировались к новым социально-политическим реалиям. Однако документы свидетельствуют, что не все студенты проявляли ожидаемую от них общественную активность. Многие, внешне подчиняясь требованиям, сохраняли приватное пространство, например, увлекаясь занятиями в драматическом кружке или литературным творчеством, тем не менее были пассивны в общественной жизни.

Итоги работы техникума в Витебске были подведены на праздновании его 5-летия. За это время он подготовил 86 учителей (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 95. Л. 15). Советизация с помощью идишизации давала свои результаты. Среди молодежи нарастали процессы аккультурации и ассимиляции. Стала фактом самоидентификация евреев вне религиозных рамок.

Список источников и литературы

Государственный архив Витебской области (ГАВО). Фонд 246 (Витебский губернский отдел народного образования). Оп. 1. ДД. 321, 324.

ГАВО. Фонд 905 (Витебский государственный еврейский педагогический техникум). Оп. 1.

ГАВО. Фонд 2289 (Коллекция периодической печати) Оп. 2. Д. 91, 93, 95. Подлипский А. М. (2004) *Евреи в Витебске: В 2 т. Т. 1*. Витебск: УПП «Витебская областная типография». 176 с.

Сокращения

Бунд (на идиш «союз») — Еврейская социал-демократическая партия, основанная в 1897 г.

РКП(б) — Российская коммунистическая партия (большевиков)

НКП — Народный комиссариат просвещения

Galina Jakovļeva

“Vēlos kļūt par labu strādnieci ebreju ielā”:

Vitebskas Ebreju pedagoģiskais tehnikums 1920. gados

Atslēgas vārdi: jidišs, hedera, Vitebskas Ebreju pedagoģiskais tehnikums

Kopsavilkums

Pirms Oktobra revolūcijas ebreju bērni mācījās reliģiskās skolās. Pēc revolūcijas kā pretsvaru tradicionālajai reliģiskai izglītībai sāka veidot padomju skolas jidišā. Lai sagatavotu “sarkanos skolotājus”, 1921. gadā tika dibināts Vitebskas Ebreju pedagoģiskais tehnikums, kur mācījās jaunieši no dažādiem BPSR, KPFSR un UPSR novadiem. Tehnikums bija izglītības iestāde, kas veicināja ebreju jaunatnes sovetizāciju. Mācības notika jidišā, mācību programmā bija ebreju kultūras kurss, taču nebija ebreju vēstures. Mēģinājumi vismaz fakultatīvi apgūt ivritu bija bez rezultāta. Studentu (galvenokārt to, kuri nāca no miestu nabadzīgajām ģimenēm) studiju un dzīves apstākļi bija grūti. Tehnikuma studenti piedalījās pret reliģiskajām mācību iestādēm, reliģiskiem rituāliem vērstās kampaņās, padomju rituālu propagandā, bija pionieru kustības organizētāji. Sovetizācija caur jidiša valodu deva rezultātus. Jauniešu vidū pieauga asimilācija.

Galina Yakovleva

“I want to be a good worker in the Jewish street”:

Vitebsk Jewish Pedagogical College and Its Students in the 1920s

Key words: Yiddish, heder, Vitebsk Jewish Pedagogical College

Summary

Before the October revolution, Jewish children were taught in religious schools. In contrast to the traditional religious education, in the Soviet system of education there were created schools using Yiddish as the language of instruction. In order to train “red teachers”, Vitebsk Jewish Pedagogical College was opened in 1921. It enrolled young people from different parts of

the BSSR, the RSFSR, and the USSR. The College was an educational institution that contributed to the Sovietization of the Jewish youths. Teaching was conducted in Yiddish, there was a course of Jewish culture, yet there was no subject on Jewish history. Attempts at optional study of Hebrew failed. Conditions of study and life of students, mostly from the village poor, were difficult. Students of the College participated in anti-heder campaigns, propaganda of Soviet antireligious rites, joined the pioneer organization. Assimilation processes were increasing among the young Jewish people.

Ēriks Jēkabsons

Vēsturnieks Boļeslavs Brežgo (1887–1957): nezināmais biogrāfijā

Atslēgas vārdi: vēsturnieki, Boļeslavs Brežgo, biogrāfija

Viens no ievērojamākajiem Latgales un Latvijas vēsturniekiem neapšaubāmi ir Boļeslavs Brežgo. Viņš tiek uzskatīts par pirmo Latgales latviešu vēsturnieku, ir sarakstījis daudzus Latvijas vēsturē nozīmīgus darbus latviešu, krievu, poļu un baltkrievu valodā par Latgales vēsturi. Profesors Heinrihs Strods (1925–2012) pamatoti atzīmē, ka B. Brežgo biogrāfija maz minēta Latvijas Republikas un arī trimdas enciklopēdijās un biogrāfiskajās vārdnīcās (B. Brežgo veltīta šķirkļa nav ne Latviešu konversācijas vārdnīcā, ne arī 1939. gadā izdotajā biogrāfiskajā vārdnīcā “Es viņu pazīstu”, kur iespējams atrast ziņas pat par vidēja ranga ierēdņu, atsevišķu pagastu vecāko un citu būtībā mazāk svarīgu darbinieku gaitām). B. Brežgo paveiktais daudzās Latgales vēstures jomās vēl joprojām ietilpst vienīgo par tēmu tapušo pētījumu skaitā augstā profesionālā līmenī. Tomēr viņa biogrāfijā ierakstīta virkne neprecīzu dzīves faktu un daudz kas noklusēts. Raksta mērķis ir šo “balto plankumu” izgaismošana.

B. Brežgo oficiālā biogrāfija

Saskaņā ar B. Brežgo rakstītajām autobiogrāfijām un oficiālajiem dokumentiem viņš dzimis 1887. gada 31. martā Dricēnu pagasta Aizpuriešos, galdnieka un bezzemnieka Ričarda Brežgo ģimenē (piederīgs zemnieku kārtai). 1897. gadā ģimene pārcēlās uz Rēzekni, kur Boļeslavs mācījās pilsētas skolā. Padomju laikā rakstītajā autobiogrāfijā autors pats norāda, ka 1902.–1905. gadā bijis nelegālā skolēnu pulciņa “Iskrovec” dalībnieks. 1905. gadā beidzis skolu un līdz 1911. gadam strādāja par māj skolotāju Rēzeknē un Vitebskā. 1910. gadā sagatavoja plašu latgāliešu-krievu vārdnīcu (rokraksts gājis bojā karadarbības izraisītajā ugunsgrēkā Daugavpilī 1944. gadā). Vienlaikus ar māj skolotāja darbu gatavojies ģimnāzijas gala pārbaudījumiem, ko 1910. gadā sekmīgi nokārtoja kā eksternis Vitebskas klasiskajā ģimnāzijā. Tas devis iespēju 1911. gadā iestāties Maskavas Arheoloģijas institūtā (autobiogrāfijā B. Brežgo raksta: “1910. gadā beidzot man izdevās Vitebskā kā eksternim nokārtot eksāmenu par vidusskolas kursu un nākamajā gadā iestāties Maskavas Arheoloģijas institūtā.”). Mācības turpinājis līdz Pirmā pasaules

kara sākumam. 1914. gada vasarā mobilizēts armijā, 9. Sibīrijas strēlnieku pulkā un drīz nosūtīts uz Tiflises (mūsdienās – Tbilisi Gruzijā) kājnieku karaskolu, kurā dažos mēnešos beidzis saīsināto kara laika virsnieka sagatavošanas kursu (B. Brežgo: “1914. gadā karš pārtrauca manas mācības, jo beidzās atbrīvošanas termiņš no armijas. Es tiku mobilizēts un nosūtīts uz Tbilisi karaskolu, pēc paātrinātā kursa pabeigšanas mani nosūtīja uz fronti [..]”). Piedalījies cīņās Austrumprūsijā, 1. decembrī smagi ievainots. Pēc izveseļošanās atzīts par derīgu tikai aizmugures dienestam un dienējis kā Daugavpils kara apgabala štāba adjutants (H. Strods raksta, ka apakšpraporščika pakāpē, kas ir absurdi, jo podpraporščiks Krievijas armijā nebija pat zemākais virsnieks – praporščiks, kādu pakāpi saņēma rezerves virsnieki, bet kara laikā uzreiz arī saīsināto karaskolu kursu beidzēji. Acīmredzot H. Strods domājis podporučiku, taču arī tas nebūtu pareizi un iespējami, ja Brežgo būtu beidzis saīsināto karaskolas kursu.). Autobiogrāfijā rakstīja, ka dienesta laikā štābā “rakstījis karadarbības vēsturi”. 1917.–1918. gadā viņam “izdevies” ar zelta medaļu pabeigt studijas Arheoloģijas institūtā, iegūstot arheologa, arheogrāfa un mākslas vēsturnieka apliecinājumu (pats uzskaita trīs disertāciju nosaukumus – “Polockas-Vitebskas apgabala arhīvi pagātnē un tagadnē”, “Materiāli pie Vitebskas guberņas arheoloģiskās kartes” un “Jans Matejko kā poļu vēsturiskās glezniecības pārstāvis”). Turpināja institūta zinātnisko darbu, sagatavots profesora amatam Ziemeļrietumu apgabala senatnes katedrā, 1918. gada 6. februārī ar institūta padomes lēmumu ievēlēts par Vitebskas nodaļas pārzini, savukārt 1918. gada 14. novembrī – par asistentu tajā pašā katedrā un 1920. gada 25. janvārī par Slāvu-krievu paleogrāfijas katedras profesoru. 1920. gada martā ievēlēts par institūta rektora palīgu, jūnijā – par prorektoru, 1921. gada 3. janvārī – par profesoru, amatā palika līdz institūta slēgšanai 30. jūnijā, lasot lekcijas arī slāvu-krievu paleogrāfijā. Līdz 1924. gada 31. decembrim bija “Glavarhiv” (Galvenā arhīvu pārvalde) pilnvarotais Minskas apgabalā un Vitebskas Valsts arhīva zinātniskais līdzstrādnieks. 1921. gadā Voronežas Valsts Universitātes (izveidota uz evakuētās Tartu Universitātes bāzes) Filoloģijas fakultātē nokārtojis mutiskus pārbaudījumus mākslu teorijas un vēstures maģistra grāda iegūšanai.

1919.–1923. gadā B. Brežgo bija Galvenās arhīva lietu pārvaldes un Centrālā arhīva pilnvarotais, 1923.–1925. gadā strādāja materiālās kultūras vēstures akadēmijas uzdevumā. 1918. gada beigās, iespējams, pēc B. Brežgo iniciatīvas, institūta Vitebskas nodaļa bija pārņēmusi savā pārziņā bijušo guberņas arhīvu, turklāt viņš tika iecelts arī par šīs iestādes pārzini.

1925. gadā B. Brežgo atgriezās Latvijā. Pēc H. Stroda atmiņām, B. Brežgo kādreiz privātā sarunā izteicies, ka viņa dzīvē bijušas trīs “ārējas traģēdijas”. H. Strods pieļauj, ka par pirmo B. Brežgo uzskatījis savu slikto uzņemšanu Latvijā – uz lūgumu pieņemt darbā Latvijas Valsts Universitātē piedāvāta vien krievu valodas lektora vieta, ko viņš nepieņēmis, bez atbildes atstāts lūgums pieņemt darbā Valsts arhīvā. Galu galā ar 1925. gada 27. martu B. Brežgo tika pieņemts darbā Pieminekļu valdē kā līdzdarbinieks (līdzstrādnieks).

Jau 1925. un 1926. gadā B. Brežgo vadīja arheoloģiskās ekspedīcijas Latgalē, bet 1931. gadā kļuva par Pieminekļu valdes Latgales apgabala inspektoru. 1932. gadā par valdes priekšsēdētāju kļuva profesors Francis Balodis (1882–1947), kurš aizrādīja B. Brežgo, ka ziņojumi jāraksta valsts – latviešu valodā (H. Strods raksta: “Saprotams, ka ilgi Krievijā dzīvojot, B. Bežgo labāk pārvaldīja krievu valodu un sākotnēji savus ziņojumus viņš rakstīja krievu valodā, kādreiz jaucot krievu un latviešu vārdus kopā.”). Tomēr sekojuši jauni aizrādījumi, un 1933. gadā B. Brežgo atbrīvots no amata Pieminekļu valdē.

1933. gadā “Brišeles universitātē” Beļģijā par darbu franču valodā “Latgales zemnieki 1772.–1861. gadā” piešķīra vēstures doktora grādu. Diemžēl jānorāda, ka lietotais nosaukums gan ir zināmā mērā maldinošs – nav runa par valsts universitāti, bet par nenožīmīgu peļņas organizāciju “Filotehniskā universitātē”, kas piepelnījās, izsniedzot diplomus, kuri Beļģijā netika atzīti (eksāmenus varēja nokārtot pat korespondences ceļā). Par to Latvijas varas iestādes 1931. gada nogalē oficiāli brīdināja Beļģijas sūtniecība Rīgā, kad presē parādījās “universitātes” aicinājumi pieteikties studijām (*Latvijas Kariēvis* 1931.17.11).

No 1925. līdz 1937. gadam B. Brežgo lasīja lekcijas privātajos Krievu universitātesursos (no 1930. gada – Universitātes zināšanu Krievu institūts; 1937. gadā iestāde slēgta), pats autobiogrāfijā rakstot – kā slāvu-krievu paleogrāfijas profesors, turklāt no 1930. gada skaitoties institūta Arheoloģijas katedras profesors. 1937.–1940. gadā B. Brežgo bija instruktors Latgales Centrālā muzeja izveides organizēšanā Daugavpilī.

Pēc valsts okupācijas no 1940. gada 19. decembra B. Brežgo bija Daugavpils Valsts arhīva pārzinis (līdz 1941. gada 26. jūnijam, kad Daugavpilī ienāca vācu karaspēks, bija Latvijas PSR vecākais arhīvu inspektors). Vācu okupācijas laikā 1941. gada 1. septembrī no darba atlaists un “pakļauts novērošanai”, 1942. gadā kādu laiku bija ieslodzīts Rīgā Ostlandes politiskajā Centrālcietumā kopā ar arhivistu Georgu Jenšu (1900–1990). No 1942. gada

15. marta līdz 1943. gada 1. aprīlim bija Valsts arhīva arhivists, pēc tam lielāko daļu laika rediģējis savus darbus V. Loča latgaliešu grāmatu izdevniecībā Daugavpili (štātā kā pagaidu zinātniskais redaktors).

Pēc Sarkanās armijas ienākšanas no 1944. gada 9. novembra bija Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva nodaļas vadītājs, no 1945. gada 1. aprīļa – profesors LVU Filoloģijas fakultātē (no 1945. gada 12. aprīļa apstiprināts par profesoru Slāvu filoloģijas katedrā), no 1947. gada 9. janvāra – katedras vadītājs. Vienlaikus no 1946. gada 1. jūlija bija fakultātes prodekāns. 1946. gada 31. jūlijā LVU padome B. Brežgo piešķīra profesora nosaukumu (35 padomes locekļi balsoja “par”, 3 – “pret”). Taču 1948. gada 12. augustā no PSRS Augstākās izglītības ministrijas Maskavā pienāca rīkojums atbrīvot viņu no darba LVU sakarā ar štatu saraksta izmaiņām un reorganizāciju. H. Strods pauž neizpratni par iemesliem un aizdomas, ka B. Brežgo “iekļauts kādā melnajā sarakstā un kritis par upuri staļinisma vajāšanām”.

B. Brežgo no 1946. gada 28. decembra strādāja Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūtā, kur turpināja strādāt arī pēc atbrīvošanas no universitātes kā Feodālisma vēstures sektora vecākais zinātniskais līdzstrādnieks (līdz 1948. gadam – pusslodzē, pēc tam – pilnā slodzē). 1953. gadā no darba tika atbrīvots, pamatojoties uz varas iestāžu atklāto faktu, ka oficiālajās biogrāfijas “slēpis” apcietināšanu vācu okupācijas laikā. Miris 1957. gada 30. septembrī Rīgā (sk.: LZAA; LNB RGRN; Strods 1990, 3–17; Лисов 2018, 28–35).

Īstā biogrāfija: noklusētais

Oficiālajā biogrāfijā minētais, ka 1910. gadā B. Brežgo beidzis ģimnāziju Vitebskā (kā eksternis) un iestājies Maskavas Arheoloģijas institūtā, neatbilst patiesībai, jo 1912. gada vasarā, izvēlēties kļūt par profesionālu Krievijas armijas virsnieku, iestājās vienā no divgadīgajām kājnieku virsnieku mācību iestādēm – Lielknaza Mihaila Nikolajeviča karaskolā Tiflisā. Ģimnāzijas izglītība iestājoties netika prasīta, B. Brežgo tādas arī nebija. Mācību laikā viņš uzrādīja izcilas sekmes, tāpēc tika iecelts par junkuru (karaskolas audzēknis), rotas jaunāko, pēc tam vecāko portupejjunkuru (unteroficieri) un visbeidzot junkuru rotas felfdfēbeli (minētais patiesi bija izcils sasniegums, jo pat viens no talantīgākajiem un spējīgākajiem latviešu karavīriem F. Briedis (1888–1918) 1909. gadā beidza Vladimira karaskolu Pēterburgā tikai kā vecākais portupejjunkurs).

Pirmā pasaules kara priekšvakarā – 1914. gada 12. jūlijā (vecais stils) – B. Brežgo beidza karaskolu ar izcilām sekmēm – I šķiru, kas deva viņam tie-

sības izvēlēties savu nākamo dienesta vietu. Viņš apliecināja savu nodomu par spožu militāro karjeru, izvēloties (izvēles tiesības bija tikai labākajiem absolventiem) nevis kādu no daudzajiem pulkiem Baltijas guberņās vai Kauņas, Vitebskas, Viļņas, Minskas, Grodņas, vai kādā citā mājām tuvākā guberņā, bet 9. Sibīrijas strēlnieku pulku tālajā Vladivostokā (trīs dienesta dienas Tāla-jos Austrumos, Sibīrijā, Turkmēnistānā virsniekiem tika ieskaitītas par četrām, tādējādi paverot ātrākas militārās karjeras iespējas). Oficiālajā biogrāfijā teiktais, ka mobilizēts kara sākumā un Tiflisas karaskolas īso mācību kursu beidzis kara laikā, neatbilst patiesībai.

Pēc karaskolas absolvēšanas jaunie virsnieki saņēma apmēram mēnesi ilgu atvaļinājumu, ko parasti pavadīja dzimtenē vai citā sevis izvēlēta vietā. Tomēr šajā gadījumā jaunais podporučiks un viņa kursa biedri pat nepaspēja no Tiflisas izbraukt – notikumi Eiropā attīstījās strauji, 19. jūlijā Krievijā tika izsludināta vispārēja mobilizācija, bet vēl pēc dažām dienām Krievija iesaistījās “Lielajā karā” pret Vāciju un Austroungāriju, kā arī tās sabiedrotajiem. Podporučiks B. Brežgo nekavējoties ieradās 9. Sibīrijas strēlnieku pulkā, kas neilgu laiku kopā ar Japānas armiju piedalījās vācu kontrolēta apgabala Ķīnā – Kvindao (*Cjindao*) cietokšņa aplenkšanā (LZAA). Drīz pēc tam pulks tika nosūtīts uz Rietumu fronti pret Vācijas karaspēku un podporučiks B. Brežgo uzreiz iesaistījās kaujās Austrumprūsijā. 1914. gada 13. decembrī tika smagi ievainots cirkšņu apvidū pie Haljenas ciema un evakuēts uz hospitāli aizmugurē (LZAA). Līdz ar smago ievainojumu aktīva dalība tālākajās kara norisēs viņam faktiski kļuva neiespējama, viņš tika atzīts par derīgu vienīgi ārrindas dienestam aizmugurē. Vēl 1915. gada aprīlī B. Brežgo par Austrumprūsijas kaujās parādīto varonību tika apbalvots ar Svētās Annas IV šķiras ordeni ar uzrakstu “Par drošsirdību” (Русский инвалид. 1915.10.04; Разведчик. 1915.26.05). Sakarā ar ievainojuma smagajām sekām 1915. gadā pēc izārstēšanās hospitālī viņu sākumā piekomandēja Daugavpils kara apgabala štābam Viļņā, 1916. gada jūnijā oficiāli pārvietoja no sava pulka uz Daugavpils kara apriņķa virsnieku rezervi Vitebskā (Русский инвалид. 1916.05.07), ieceļot par Daugavpils apvienotās rezerves inženieru brigādes štāba adjutantū (РГВИА. Ф. 2152. Оп. 2. Д. 246. Л. 83, 113 об., 114; Русский инвалид, 1914.16.07; 1915.10.04; 1916.05.07; Разведчик. 1915.26.05). Savukārt 1916. gada augustā podporučiku apbalvoja ar Svētā Staņislava III šķiras ordeni. Pēc tam saskaņā ar paša rakstīto autobiogrāfiju kādu laiku dienējis armijas Intendantūras pārvaldē Petrogradā, no kurienes 1917. gada janvārī nosūtīts ārstēties no ievainojuma sekām uz Vitebsku, kur turpināja dienestu rezerves karaspēka inženieru brigādes štābā, bet jau pēc tā likvidācijas 1917. gada beigās – sekre-

tārs Vitebskas pilsētas kara komisariātā. Pats B. Brežgo atzīmē, ka Viļņā, Petrogradā un Vitebskā atradis iespēju strādāt arī vietējos arhīvos, vācot materiālus par Latgales vēsturi (LZAA).

Saskaņā ar krievu vēsturnieces Jevgeņijas Nazarovas uz Maskavas pilsētas Centrālajā arhīvā esošajiem studentu un darbinieku personisko lietu materiāliem balstīto pētījumu par Maskavas Arheoloģijas institūta Vitebskas nodaļā studējošajiem latviešiem droši redzams, ka B. Brežgo iestājas tajā tikai 1915. gadā, atrodoties dienestā pilsētā dislocētajā Daugavpils apvienotās rezerves inženieru brigādes štābā. J. Nazarova arī konstatē, ka pirmie divi latvieši iestājās institūta Vitebskas nodaļā tiešām pirmajā tā darbības – 1911. gadā, taču tie bija Vitebskas pilsētas policijas priekšnieka (policijmeistara) vietnieks Kārlis Berķis un Vitebskas gubernatora kancelejas pārziņa palīgs Jānis Ansabergs, bet ne B. Brežgo (Назарова 2012, 38).

Jau lielinieku diktatūras laikā 1918. gadā institūts no privātas mācību iestādes pārtapa valsts iestādē ar bezmaksas apmācību. 1915. gadā B. Brežgo sāka studijas Arheogrāfijas nodaļā, bet 1917. gada beigās iestājās Arheoloģijas nodaļā un acīmredzot šajā laikā, līdzīgi pārējiem karavīriem un virsniekiem, tika atvaļināts no Krievijas armijas, jo no 1918. gada janvāra saņēma mācību stipendiju. Pēc pusgada – vasarā sekmīgi nokārtoja eksāmenus Arheoloģijas nodaļā, uzreiz iestājās Mākslas vēstures nodaļas 4. (pēdējā) kursā un pabeidza tajā pašā gadā. Vienlaikus šajā vasarā (trīs gadus pēc studiju uzsākšanas un triju nodaļu beigšanas šajā laikā) tika iecelts par institūta Vitebskas nodaļas pārzini. Tādējādi tieši boļševiku režīma laikā, pametot darbu daudziem agrākajiem pasniedzējiem, viņam pavērās arī straujas administratīvās karjeras iespējas. Un tieši šajā brīdī sakarā ar ģimnāzijas izglītības trūkumu (tāda pārzinim vismaz formāli bija nepieciešama) bija jānokārto astoņu klašu vīriešu ģimnāzijas latīņu valodas kurss, ko Brežgo arī sekmīgi paveica (nevis kā apgalvots autobiogrāfijās – pirms šķietamās iestāšanās institūtā 1911. gadā).

Interesanti, ka šajā laikā institūts lielā mērā kļuva par darba un mācību vietu vēl dažiem B. Brežgo dzimtas pārstāvjiem. 1916. gadā institūta Vitebskas nodaļā iestājās arī Boļeslava vecākais brālis Aloizs (dzimis 1882. gadā, miris 1944. gadā Svētē, beidzis Rēzeknes pilsētas skolu, ieguvis privātdokāta tiesības, 1917. gadā tika iecelts par Krievijas Pagaidu valdības komisāru Drisas apriņķī, turklāt, tāpat kā Boļeslavs un pat vēl isākā laikā, arī beidza visas trīs institūta nodaļas!), bet 1917. gadā – arī jaunākais brālis Staņislavs (dzimis 1890. gadā, beidzis Rēzeknes pilsētas skolu un mērnieku kursus, 1915. gadā mobilizēts, 1916. gada rudenī beidzis Saratovas praporščiku skolas kursu un

dienēja 109. rezerves kājnieku pulkā) (РГВИА. Ф. 409. П/с 177–588. Л. 523–524, 525). Savukārt 1919. gadā mācības institūta Arheogrāfijas nodaļā uzsāka Anatolija Brežgo, dzelzceļu kalpotāja Grigorija meita. Vēsturniece J. Nazarova pieļauj, ka Vitebskas ģimnāziju beigusi sieviete bija B. Brežgo brāļameita vai vismaz radniece, sākusī mācības pēc viņa ieteikuma (Назарова, 39–40). Tomēr jādomā, ka runa ir par B. Brežgo sievu Anastasiju, kura arī bija Grigorija meita (ģimenē jau 1916. gadā Vitebskā bija piedzimis dēls Arkādijs).

Tādējādi B. Brežgo pildīja Maskavas Arheoloģijas institūta Vitebskas nodaļas pārziņa amatu līdz pat 1922. gadam. Šajā gadā sastādītajā darba gaitu sarakstā (formulārā) fiksēts, ka 1920. gada 25. janvārī institūta padome viņu ievēlējusi par profesoru Pirmatnējās arheoloģijas katedrā un Vispārējās mākslu vēstures katedrā (LNB RGRN) (biogrāfijā minēta Slāvu paleogrāfijas katedra, kas nav norādīta oficiālajos dokumentos), taču jāņem vērā, ka pēc boļševiku apvērsuma 1917. gada beigās Padomju Krievijā tika pilnībā atcelti visi “vecās iekārtas” tituli un grādi, arī zinātniskie. Sakarā ar to 1918. gadā augstskolu pasniedzējiem tika ieviesta primitīva sistēma, sadalot visus pasniedzējus divās kategorijās – profesori (tie, kas patstāvīgi vada nodarbības) un pasniedzēji (visi pārējie). Tikai 1934. gadā Padomju Savienībā tika atjaunoti zinātniskie nosaukumi un grādi (*Императорский Московский университет: 1755–1917, 752–753*).

Jāsecina, ka līdz 1918. gadam institūtā triju gadu laikā iegūtā izglītība pielīdzināma drīzāk tautas augstskolas līmenim, jo iegūta par maksu, līdzās savam pamatdarbam (vakaros), studējošajiem nebija nepieciešama pat iepriekšēja ģimnāzijas izglītība (pietika ar pilsētas skolas izglītību), bez kuras nav iedomājamas studijas universitātē. J. Nazarova atzīst, ka institūts līdz 1918. gadam nav uzskatāms par augstskolu (Назарова 2012, 35–36). Kā apliecinājums minētajam jāmin fakts, ka institūta Vitebskas nodaļu 1914. gadā, vienlaikus ar mācībām bez pārtraukuma turpinot pildīt savus darba pienākumus, beidza jau pieminētais šīs lielās pilsētas policijmeistara (pilsētas policijas priekšnieka) palīgs – latvietis Kārlis Berķis, formāli iegūstot arheologa kvalifikāciju (LNA LVVA, 5604. f., 1. apr., 653. l., b. p.).

Institūta izglītība jāatzīst par labu, turklāt, ja studējošais bija ieinteresēts (pie tādiem noteikti piederēja arī B. Brežgo), viņš varēja sasniegt augstu kvalifikāciju. Latvijas Republikā viņam netika apstiprināti zinātniskie grādi un profesora nosaukums. Arheologs F. Balodis bija informēts par iestādes statusu, jo pats 1912.–1918. gadā bija strādājis par Maskavas Arheoloģijas institūta ēģiptoloģijas docentu (Maskavā). Pieļaujams, ka tieši tas bija vismaz viens

no jau pieminētās F. Baloža nelabvēlīgās attieksmes cēloņiem pret darbinieku B. Brežgo Pieminekļu valdē.

Oficiālajā biogrāfijā noklusēti fakti, kas liecina par B. Brežgo “dalīto etnisko identitāti” jeb Latgales specifisko apstākļu radītās etniskās paš-identifikācijas īpatnībām, kādas piemita daudziem iedzīvotājiem: sākot no 1925. gada un 30. gadu pirmajā pusē latvietis pēc izcelsmes B. Brežgo darbojās ne tikai vietējās poļu organizācijās, bet arī Daugavpils pilsētas domē (periodiski arī valdē), kurā pastāvīgi tika ievēlēts no poļu sarakstiem (sk., piemēram: Daugavas Vēstnesis 1925.06.11; Latgales Ziņas 1931.17.04). Savukārt vācu nacistiskās okupācijas laikā 1941.–1944. gadā B. Brežgo aktīvi darbojās okupācijas varas iestāžu atbalstītajā baltkrievu nacionālajā kustībā. Pie Latvijas ģenerālapgabala baltkrievu apvienības centrālās valdes Rīgā no 1942. gada marta darbojās zinātnes sekcija, un tika mēģināts sekcijas nodaļu izveidot Daugavpilī, par tās vadītāju uzaicinot vēsturnieku B. Brežgo, kurš vienlaicīgi bija arī apvienības centrālās valdes sekcijas priekšsēdētāja vietnieks, ar uzdevumu veikt “baltkrievu zinātnisko darbu” Latgalē. Tomēr sekcija Daugavpilī izveidota netika. B. Brežgo dzīvesbiedre Anastasija bija Daugavpils baltkrievu skolas skolotāja un Baltkrievu apvienības biedrene, savā anketā kā vīra tautību norādot “baltkrievs” (LNA LVVA, P-712. f., 1. apr., 1. l., 44. lp.). Jāatzīmē, ka 1942.–1944. gadā bija nesekmīgi mēģinājumi panākt baltkrievu ģimnāziju izveidošanu arī Pasienē un Daugavpilī, turklāt B. Brežgo bija paredzēts kā Daugavpilī atveramās skolas vai vismaz pastāvošās Indras baltkrievu ģimnāzijas Daugavpils paralēlklases skolotājs un klases audzinātājs (LNA LVVA, P-712. f., 1. apr., 4. l., 13., 30. lp.; 3. l., 4. lp.; P-951. f., 1. apr., 93. l., 26.–45. lp.)

Visbeidzot pēdējais noklusētais fakts izcilā vēsturnieka biogrāfijā, kas to padara skaidrāku: atlaišana no darba universitātē padomju varas apstākļos pēc kara bija gaidāma, jo jau 1946. gada 7. maijā “par pretpadomju aģitāciju” tika arestēts un par darbību vācu okupācijas laikā Ostlandes propagandas filmu nozarē ar ieslodzījumu sodīts viņa dēls Arkādijs (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17556. l.). 1951. gadā tapušajā autobiogrāfijā B. Brežgo rakstīja, ka viņš (turklāt nosauc to par “pieņemto dēlu”) strādā par radiotehniķi izpētes vietās pie Uhtas (realitātē tas nozīmēja soda nometni) (LZAA). Turklāt zināmā mērā pat pārsteidzošs, ievērojot minētās varas nežēlību šajā laikā, ir samērā maigais represīvo soļu raksturs pret B. Brežgo.

B. Brežgo neapšaubāmi bija izcils vēsturnieks, turklāt ar savu profesionālo darbību skaidri apliecināja, ka zinātniskajiem grādiem un nosaukumiem ne vienmēr ir izšķiroša nozīme. B. Brežgo labi saprata, ka nav iespējams augstu,

profesora amatam atbilstošu kvalifikāciju, turklāt veselās trīs specialitātēs, klasiskā augstskolā un normālā valstī iegūt divos – trijos gados, bet profesora nosaukumu faktiski divus gadus pēc vidējās izglītības iegūšanas, kā tas bija izdevies viņam brūkošajā Krievijas impērijā faktiski tautas augstskolā, vienlaikus atrodoties aktīvajā karadienestā (arī Viļņā un Petrogradā) un neregulāri mācoties Maskavas Arheoloģijas institūta Vitebskas nodaļā vakaros. Tāpēc, atgriežoties Latvijā, B. Brežgo apgalvoja, ka institūtā mācījies jau no 1911. gada, “aizmirstot” savu dienestu Krievijas armijā un virsnieka specialitāti. Kopumā visi noklusējumi un klajas nepareizības biogrāfijā cēlušās tieši viņa paša teiktā un rakstītā dēļ. Pēc atgriešanās Latvijā B. Brežgo uzstājīgi uzsvēra savu profesora titulu (publikācijās, sarunās ar žurnālistiem u. c.), turklāt darīja to arī vēlāk – vācu okupācijas laikā, lai gan 20. gadu sākumā Padomju Krievijā lietotais apzīmējums nebija klasisks un pamatots, bet Latvijā viņš bija profesors vienīgi nevalstiskajos Krievu universitātesursos. Acīmredzot talantīgais vēsturnieks ļoti vēlējies būt profesors, turklāt Padomju Krievijā vairāku gadu garumā piedzīvotais – vispārējais haoss, šķiru cīņas, lozungu apdullināto varas iestāžu un pūļu attieksme pret bijušajiem virsniekiem – arī varēja ietekmēt vēlmi noslēpt šo savas biogrāfijas lappusi. Tiesa, Padomju Krievijā šo faktu pilnībā nevarēja noslēpt, ko apliecina arī 1922. gadā sastādītais dienesta saraksts, kurā skaidri atzīmēts, ka B. Brežgo beidzis Tiflisas karaskolas “pilnu kursu” (saraksts tika iesniegts, stājoties darbā Latvijā, taču neviens nepievērsa uzmanību šim ierakstam).

Savukārt ģeopolitisko izmaiņu izraisīto jucekli reģionā kopumā apliecina tas, ka Latvijā minēto biogrāfijas faktu noslēpt izdevās. Akcentējot B. Brežgo izcilo vēsturnieka talantu un unikālo pieredzi darbā ar arhīva avotiem, var būt saprotams, ka viņš zināja – kādreiz minētā fakta noklusēšana nāks gaismā.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17556. l.)

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA)

LNA LVVA, P-712. f., 1. apr., 3., 4. l.

LNA LVVA, P-951. f., 1. apr., 93. l.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa (LNB RGRN), B. Brežgo f., 22. mape, 2. apvāks

Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs (LZAA), B. Brežgo lieta

Российский Государственный военно исторический архив (РГВИА)

РГВИА. Ф. 409, П/с 177–588.

РГВИА. Ф. 2152. Оп. 2. Д. 246.

Daugavas Vēstnesis, 1925.

Latgales Ziņas, 1931.

Latvijas Kareivis, 1931.

Разведчик, 1915.

Русский инвалид, 1914, 1915, 1916.

Императорский Московский университет. 1755–1917: энциклопедический словарь. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2010.

Strods, H. (sast.) (1990) Profesora B. Brežgo dzīve un darbs. *Profesors Boļeslavs Brežgo. Lekciju konspekts*. Rēzekne, 3.–17. lpp.

Лисов, А. (2018) Болеслав Брежго – историк латгальского крестьянства. *VI starptautiskā zinātniski praktiskā konference “Māksla un mūzika kultūras diskursā”*. Rēzekne, 28.–35. lpp.

Назарова, Е. (2012) Латыши в Витебском отделении Московского археологического института. *Ученые записки Витебского государственного университета*. Т. 13. С. 34–43.

Ēriks Jēkabsons

The Historian Boļeslavs Brežgo (1887–1957): the unknown in his biography

Key words: historians, Boļeslavs Brežgo, biography

Summary

Boļeslavs Brežgo is one of the most talented Latvian and Latgalian historians of all times. However, in his biography one encounters rather many ambiguities and even falsehoods. The aim of the present article is the disclosure of these. The official biography of B. Brežgo states that he studied at the Moscow Archaeological Institute (branch in Vitebsk) already from 1911, while in reality from 1912 to 1914 he studied at the military college in Tbilisi and graduated from it in July 1914 as a professional officer of the Russian Imperial Army. He entered the institute only in 1915 while serving in the rear military institutions in Vitebsk as an officer. During three years he graduated from three programs of the institute, which in fact was closer to a “folk university”, and not a classical university. B. Brežgo graduated from the high school (gymnasium) only after that – in 1918 (and not in 1910 as

stated in the biography), when he became the administrator of the Institute branch in Vitebsk during the Bolshevik regime. Boļeslavs Brežgo undoubtedly was an outstanding historian and he became such because of the complicated situation created by the war. He was elected a professor in Soviet Russia in 1920, when the academic degree system had been completely degraded, but B. Brežgo considered himself as a professor also after returning to Latvia in 1925 – actually this is the main reason why he adjusted his biography because it is clearly impossible to reach the level of professor 3 years after the beginning of studies at the institute and 2 years after graduating from a high school. B. Brežgo also had some difficulties with his ethnic self-identification as he related himself not only to Latvian but also Polish and Belarusian ethnicities. There exist also other untold facts in his biography, which allow us to better understand not only his personality but also that period of time when he was working as a scientist in the independent Latvia, and also later during the Soviet regime.

Vytautas Jokubauskas

Activities of the History Section of the Society of Military Sciences in Lithuania (1923–1933)

Key words: military history, military sciences, Lithuanian armed forces, society, history of science

Military history is regarded as a key component of military sciences, which enjoys particular attention with military forces and military schools in many countries. Military history is employed in the training of armed forces, military planning and patriotic education of army personnel. Lithuania being absent from the political world map for over a hundred years, there was neither an army nor a greater need to inquire into military history. The situation changed in 1914 with the outbreak of the First World War and especially so in 1915 when the Lithuanian governorates got involved in intense military activities. The press of that period started to call for the collection of the materials related to war history that would serve as a foundation for the future research in military history.

The period of warfare that stretched for nearly seven years (World War I from 1914 to 1918, and Lithuanian Wars of Independence from 1919 to 1920) was not an opportune time for a comprehensive gathering and studies of military history materials (sources). The state of things changed in 1921 with the realization by a concrete group of persons of the significance of military history and the influence of the interests of the Lithuanian army. The search, collection, and organisation of primary sources of military history were set as a priority objective.

The present research aims at analysing the beginnings of an institutional organisation of military history research in the interwar Lithuania and the people that made considerable contributions to this process. The research is based on the analysis of archival sources and publications that appeared in printed media. It is a historical research from the viewpoint of military history. The Society of Military Science, including its section for military history, has already received attention in historiography (Juzefovičius 2002). This issue is also contextually touched upon in historiographical (German term *Historik*) studies and works on the Lithuanian community of historians in the first half of the twentieth century (Ragauskas 2001; Lasinskas 2004; Selenis 2007;

Gieda 2013; Gieda 2017). In 2016 the author of this research published a study on the importance of military history in the Lithuanian army (Jokubauskas 2017). We plan to enhance the current research in the future and examine the activities of the Section for Military History in 1935–1940 as part of the Staff of the Lithuanian Armed Forces.

With the end of active military operations during the Lithuanian Wars of Independence, a society for the promoters of military science was established at the beginning of 1921 (*Naujas laikraštis*) chaired by General Leonas Radus-Zenkavičius, with Maj. Vytautas Steponavičius acting as first secretary. The society arranged public lectures at the General Staff premises every Thursday. The contents of lectures, however, attracted a great deal of criticism in the press suggesting that a more serious attitude towards the activities of the society should be taken because military science played a major role for the state and armed forces, and a question “why have they undertaken it” if “they are incapable of doing it properly” was asked (Steponaitis 1921). The activities of the society, however, soon waned as a result of an alleged formalization of its activities and the establishment of the Department for Military Science at the General Staff of the Lithuanian Armed Forces on 29 May 1921. The department consisted of the Council of Military Science (the head of the department acted as its chairman) and the sections for military science, personnel training, and the press. The new department was expected to engage in military research, to standardize and supervise military training and to supply the armed forces with necessary literature (*Isakymas kariuomenei* 1921). General L. Radus-Zenkavičius was appointed the head of the department, and while the society was a provisional option for the development of military science, with the establishment of the department at the General Staff and nomination of the chairman of the society as its head, the activities relocated to the department.

The aforementioned department at the staff of the armed forces, however, apparently failed to meet the expectations because a new organization – the Society of Military Science (SMS) – was founded after a few years. Gen. L. Radus-Zenkavičius had made prior preparations for the establishment of a new society in view of the fact that Maj. Vaclovas Biržiška, head of the Military Training Division, sent a draft statute of the society for review to Col. Petras Šniukšta, the chief justice of the Army Court, and said that the society was scheduled for incorporation on 13–15 July during the festival on the occasion of the senior staff officer courses (LCVA, f. 929, ap. 6, b. 55,

l. 494). A convention of graduates of the senior officer training courses and other officers took place on 12–15 July 1923, whose aim it was to present the latest developments in military sciences and to establish the SMS which would be concerned with military science in the armed forces (Ruseckas 1923). The Society, with its branches in other Lithuanian cities and towns, comprised several sections including a section for military history.

Maj. V. Biržiška was appointed to conduct the activities of the history section (Karo mokslo draugija 1923) but he resigned office later in the year, and therefore Maj. Petras Ruseckas of the Section for Military Science of the General Staff was entrusted with organizational work in 1924. The first meeting was scheduled to take place at the officers' club on 31 March (Karo mokslo draugija 1924). The meeting was attended by the chairman of the SMS, General L. Radus-Zenkavičius, its secretary Maj. V. Steponaitis, professors Augustinas Janulaitis and Mykolas Biržiška, associate professor V. Biržiška, Maj. Juozas Šarauskas, Maj. P. Ruseckas, and Capt. Bronius Basiulis. In his speech Maj. P. Ruseckas noted a strong interest in history among officers. One of the immediate tasks for the section and its members involved gathering of historical records and materials associated with the struggles for independence. Gen. L. Radus-Zenkavičius argued for the need to store collected materials in archives. V. Biržiška and A. Janulaitis emphasized the need to study Lithuanian history from the earliest times. According to A. Janulaitis, "the current events of historic significance can be duly appraised only in the light of a good understanding of the past of our country and nation". Maj. V. Steponaitis pointed out the urgency of publishing historical records and expressed a hope that two volumes containing historical materials would see the light in 1925, having in mind the Military Archives (*Karo archyvas*). The first meeting of the section formulated three objectives of its activities: "a) to gather and collect materials for the history of Lithuania; b) to process them and produce historical writings; c) to publish and disseminate historical knowledge among military personnel and public at large". Measures for the implementation of the stated objectives were identified including establishment of museums, archives, and libraries for the storage of the collected materials and records; preservation and maintenance of historically significant sites with their photographic recording; gathering artefacts, collecting and storing records of oral history; preparation and publication of methodological aids related to the issues of gathering and research of historical records; analysis of the collected materials; organising lectures, tours, and excursions, and

publication of historical writings. Professor A. Janulaitis was elected the chairman of the section with P. Ruseckas as secretary (Kariuomenės gyvenimas 1924).

At the meeting of the History Section held on 15 September 1924, Prof. A. Janulaitis undertook to develop educational and study programme for the history of Lithuania, and Maj. P. Ruseckas – to draw up methodology for writing memoirs on the wars of independence. It was resolved to turn to archaeologist Konstantinas Jablonskis regarding the development of a programme for collecting materials and to Maj. Petras Tarasenska regarding methodology for collection of materials on historical sites and places and asking him to adapt his already published text (Tarasenska 1924) for the research of military history and publication thereof in the magazine *Karys* or in *Mūsų žinynas*. It was further decided to appeal to the participants in the Uprising of 1863–1864 asking them to write their reminiscences of the insurrection, also the immediacy of the collection of the materials on the Napoleonic campaign in Lithuania in 1812 was emphasized. The same meeting, having in mind the section's task to “disseminate the knowledge of military history”, recognised as a priority and resolved to make available “manuals in the Lithuanian language on the history of wars in Lithuania and on the general military history”. It was planned to start with a handbook on the Lithuanian military history by making use of and adapting to Lithuanian conditions handbooks in military history published in other countries (LCVA, f. 889, ap. 1, b. 22, l. 86). By the decision of the board of the History Section of the SMS of 1925, A. Janulaitis published an article containing chronological programme for the studies of the Lithuanian history in the magazine *Kardas* (Janulaitis 1925). Historical knowledge was disseminated not only in the press; already during the first years of the organization operation, the importance of public lectureship activities was accentuated (Juzefovičius 2002: 188).

A meeting of the History Section of the SMS was convened on 16 November 1925 after “a longish interval”, the chairman of the section, Prof. A. Janulaitis suggested that Swedish and Napoleonic wars and the Uprising of 1830–1831 be investigated in research papers and lectures. Maj. P. Ruseckas admitted that it was much more important to write down memoirs of the officers who had participated in the Wars of Independence. The meeting passed a decision to engage in the work of the section a greater number of those who took interest in history or pursued activities related to history (*Mūsų kariuomenės gyvenimas. Karo mokslo d-jos sekcijos* 1925). The very next

day, 17 November 1925, at the meeting of the Central Board of the Society, the abovementioned proposal of the History Section was put forward, namely “to undertake the following topics for lectures: 1. The Uprising of 1830–31 from a military perspective <...>; 2. The Swedish wars. In addition, the History Section encourages all the officers to write down their reminiscences” of the wars of independence because a greater part of military operations were neither analysed nor described, and memoirs were deemed an important source (Mūsų kariuomenės gyvenimas. Karo mokslo draugija 1925). The meeting also decided to ask senior lieutenant J. Balčiūnas to give lectures to the audience of officers: *The 1831 Uprising from a Military Perspective* (lith. 1831 m. sukilimas karišku atžvilgiu) and *the Swedish Wars* (lith. Švedų karai). Maj. P. Ruseckas was entrusted to work out methodological guidance plans for partial historical and memoir writings with their subsequent publishing in *Kardas* and distribution among unit commanding officers. The meeting also resolved to invite other persons to join the section as members. Such invitations were extended to Maj. V. Steponaitis, Maj. Aleksandras Ružencovas, Col. Mykolas Velykis, Maj. P. Tarasenska, Maj. Juozas Šarauskas, Maj. Juozas Tomkus, and Sr. Lt. Klemas Martinkus (LCVA, f. 889, ap. 1, b. 22, l. 46).

The meeting of the SMS History Section held on 18 September 1926 elected Maj. P. Tarasenska as its secretary after Maj. P. Ruseckas had resigned, while A. Janulaitis remained in the position of its chairman. The members of the section were assigned topics on which they were to produce research papers. A. Janulaitis said that he had already written a monograph *The Trans-Neman Region under the Prussians 1795 to 1807* (lith. Užnemunė po prūsais 1795–1807 m.) and promised that he would give a lecture on that topic to the society members. Maj. P. Tarasenska suggested that officers should join in the hill-forts survey works which were planned by the State Archaeological Commission for 1927 (Mūsų kariuomenės gyvenimas 1926).

There were fears by the end of 1926 that the SMS activities were inefficient and that it was bound to disintegrate. It was only the section for military sanitary that was active in the years 1925–1926, while the section for tactics had terminated its activities completely. A wide range of causes were suggested: 1) overlapping activities of the society and army units; 2) unavailability of the society members; 3) officers were preoccupied with “acquisition of academic qualifications” and were unable to spare their time for the military studies; 4) negative attitudes of wider public; 5) lack of a proper statute of the society; 6) negligence by the central board in the support of garrison circles; 7) lack

of funding. Proposals were put forward to identify activities that would involve every member of the SMS such as “collection of materials for military history, geography or for any other branch of knowledge; writing of memoirs on the Wars of Independence; collection of oral history records” (V. J. 1926).

The failure of recovery of the SMS activities is demonstrated by the fact that a convention of the SMS did not take place until 17 March 1931 after a lapse of several years (the last one was convened on 14–15 December 1928) and it was attended by 22 representatives. The convention claimed that starting from 1928 military education of school learners constituted the key activities of the society and that its activities eventually waned with the Ministry of Education permanently taking over that work in 1930–1931 with the approval from the General Staff. Hence, an option of attaching the society to *Ramovė*, the Kaunas Garrison Officers’ Club, was considered. After 25 January 1933, upon the decision adopted jointly by the board of the Lithuanian Officers Club *Ramovė* and the central board of the Society of Military Science, the two officer organizations merged (Informacija 1933). The activities of the society were inspired by L. Radus-Zenkavičius and his retirement concurred with the dissolution of the society’s operation. It is thus probable that following the resignation of the general and his retiring to reside in the countryside, there were no persons left who, possessing both influence and vision, would have been capable of coordinating activities of this society.

References

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (hereafter – LCVA), f. 889 (Karo mokslų draugija).

LCVA, f. 929 (Kariuomenės štabas)

Gieda, A. (2013) *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m.* [doctoral dissertation], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 482 p.

Gieda, A. (2017) *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 640 p.

Informacija. Karo mokslų draugijos likimas. *Kardas*, 1 June 1933, Nr. 2 (164): 22.

Isakymas kariuomenei, 11 June 1921, Nr. 133: 1–2.

Janulaitis, A. (1925) Lietuvos istorija ir raštija. *Kardas*, 1 October, Nr. 18: 7–9.

Jokubauskas, V. (2017) Karo istorija ir jos svarba Lietuvos kariuomenei tarpukariu. *Karo archyvas*, vol. 32: 161–217.

Juzefovičius, R. (2002) Istorinė švietėjiška karo mokslų draugijos veikla 1923–1933. *Karo archyvas*, vol. 17: 181–194.

Kariuomenės gyvenimas. Karo mokslo draugijos istorijos sekcijos uždaviniai ir darbuotė. *Karys*, 17–23 April 1924, Nr. 16 (256): 136–137.

Karo mokslo draugija. *Karys*, 25–31 October 1923, Nr. 43 (281): 477–478.

Karo mokslo draugija. *Karys*, 20–26 March 1924, Nr. 12 (252): 102.

Lasinskas, P. (2004) *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*. Vilnius: Vaga. 325 p.

Mūsų kariuomenės gyvenimas. Karo mokslo d-jos sekcijos. *Kardas*, 15–31 December 1925, Nr. 23–24: 22–23.

Mūsų kariuomenės gyvenimas. Karo mokslo draugija. *Kardas*, 1 December 1925, Nr. 22: 13.

Mūsų kariuomenės gyvenimas. Karo mokslo draugija. *Kardas*, 30 September 1926, Nr. 27 (51): 428.

Naujas laikraštis. *Karys*, 19 May 1921, Nr. 20 (104): 234.

Ragauskas, A. (2001) Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, vol. 19: 59–70.

Ruseckas, P. (1923) Karo mokslo draugija. *Karys*, 6–12 December, Nr. 49 (237): 542.

Selenis, V. (2007) *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 218 p.

Tarasenka, P. (1924) Senovės mylėtojo vasaros darbai. *Lietuva*, 7 June, Nr. 128 (1629): 2–5.

Steponaitis, V. (1921) Iš Karo mokslų kūrėjų d-jos. *Lietuvos balsas*, 4 May, Nr. 7: 2.

V. J. (1926) Karo Mokslų Draugijos darbo sritis. *Kardas*, 30 November, Nr. 33 (57): 518.

Vytautas Jokubauskas

**Militāro zinātņu biedrības Kara vēstures nodaļas darbība Lietuvā
(1923–1933)**

Atslēgas vārdi: kara vēsture, kara māksla, Lietuvas karaspēks, biedrība, zinātnes vēsture

Kopsavilkums

Kara vēsture tiek uzskatīta par vienu no militāro zinātņu sastāvdaļām. Tā ir svarīga karavīru izglītošanā, identitātes veidošanā, kā arī karadarbību plānošanā. Šāds uzskats valdīja Lietuvas karaspēka vadoņu aprindās, tāpēc kara vēsturei tika veltīta īpaša vērība. No 1923. līdz 1933. gadam Lietuvā darbojās Militāro zinātņu biedrība, kuras sastāvā bija Kara vēstures nodaļa. Tās biedri aktīvi propagandēja kara vēstures avotu vākšanu, kā arī mudināja pētīt Lietuvas kara vēsturi. Tika publicēti gan biedrības raksti, gan arī tulkoti ārzemju autoru darbi par kara vēstures pētniecības, analīzes metodēm, kā arī par vispārīgiem zinātnes principiem. Visintensīvāk biedrība darbojās laika posmā no 1923. līdz 1926. gadam. Biedrības darbība beidzās līdz ar tās dibinātāja ģenerāļa L. Raduša-Zenkeviča (*Radus-Zenkavičius*) atvaļināšanos. 1933. gadā biedrība tika pievienota karavīru klubam. 1935. gadā kara vēstures materiālu vākšanu un pētīšanu pārņēma Kara vēstures nodaļa.

Iveta Krilova

Daugavpils prese par sieviešu krāpnieciskiem darījumiem (1953–1964)

Atslēgas vārdi: Daugavpils, sieviete, ekonomisks noziegums, krāpniecība (krāpniecisks darījums), prese

Saskaņā ar padomju tiesību normām “krāpšana bija viens no ekonomisko noziegumu veidiem, noziedzīgs nodarījums, kas pārkāpj pilsoņu personiskā īpašuma (manta, naudas līdzekļi, valsts aizņēmumu obligācijas un citas materiālas vērtības naudas izteiksmē) tiesības, kas nostiprinātas PSRS Konstitūcijas 10. pantā. Nozieguma sastāva raksturīgā pazīme ir materiāla kaitejuma nodarīšana cietušajam; centieni kļūt bagātākam uz citu rēķina” (*Большая Советская энциклопедия* 1971, 25). Tādēļ krāpnieču lietas tika virzītas tautas tiesā, viņām tika piemēroti sodi saskaņā ar 92. un 142. LPSR Kriminālkodeksa pantu (*Latvijas PSR Kriminālkodekss* 1961, 38, 51–52). 1961. gada 4. maija PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts “Par cīņas pastiprināšanu pret personām, kuras izvairās no sabiedriski derīga darba un piekopi antisabiedrisko, parazitisko dzīvesveidu” par krāpniecību lēma brīvības atņemšanu (ar vai bez mantas konfiskācijas) vai arī sabiedrisko nopelumu (“Par cīņas pastiprināšanu” 1961), ko tiesa publiski izsaka vainīgajam, vajadzības gadījumā to darot zināmu sabiedrībai presē vai citādā veidā (*Latvijas PSR Kriminālkodekss* 1961, 14).

Vienīgais sociālistiskajā sabiedrībā valsts akceptētais ienākumu gūšanas veids bija algots darbs valsts labā (Bleiere 2012, 81). Attiecīgi cilvēks, kas ienākumus guva nestrādājot, tika nosodīts un sodīts. Līdz ar tiesas sistēmas reformu, kas noritēja 1950. gadu otrajā pusē, visā PSRS teritorijā nostiprinājās sabiedrisko tiesu sistēma un paplašinājās to kompetences. Tika atzīts par lietderīgu ieviest atbildību pilsoņiem, kas nepalīdzēja varas iestādēm atmaskot zagļus, huligānus, krāpniekus un citas personas, kas veica antisociālas darbības (Пыжиков 2002, 240–247).

Arī Daugavpils pilsētas milicijas priekšsēdētāja vietnieks I. Ņikitinskis rakstīja avīzē “Krasnoje Znamja”, ka “neviens milicijas, tiesas un prokuratūras orgāns nevar līdz galam veikt pilnīgas noziedzības likvidācijas uzdevumu, ja cīņā ar izlaupītājiem un ierāvējiem, kukuļņēmējiem un huligāniem neiesaistīsies miljoniem strādnieku un kalpotāju, ja katrs sabiedrības loceklis,

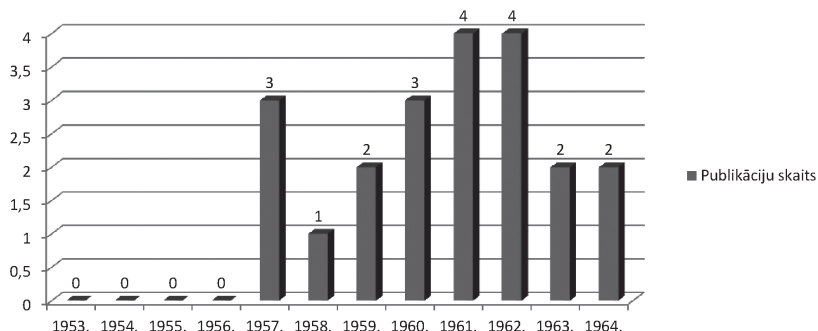
kā tēlaini izteicies N. Hruščovs, neizjutīs sevi kā milici” (Никитинский 1963, 2). Neviena politiskais režīms nespēj pilnībā kontrolēt sabiedrību, tomēr totalitārisma apstākļos sabiedrība ir ne tikai varas upuris, bet arī tās sabiedrotā (Fitzpatrick 2008, 695). Tādēļ sabiedrība ne tikai akceptēja varas cīņu pret ekonomisko noziegumu, kādi bija arī krāpnieciskie darījumi, veicējiem, bet arī aktīvi iesaistījās tajā, un efektīvs tā laika ideoloģiskais ierocis, kas bija plaši pieejams jebkuram sabiedrības loceklim, bija lokālais masu saziņas līdzeklis – pilsētas prese. Pastāvēja arī tāda līdzdalības forma kā vēstules avižu redakcijām un varas pārstāvjiem (Bleiere 2012, 21).

Pētījuma avotu bāze ir Daugavpils pilsētas laikraksta “Padomju Daugava” (1953–1961) un “Krasnoje Znamja” (*Красное знамя*, 1953–1957, 1961–1964) gada komplekti krievu un latviešu valodā. Laikraksts bija Latvijas Komunistiskās partijas Daugavpils pilsētas un rajona komitejas, pilsētas un rajona darbaļaužu deputātu padomes orgāns, tā mērķis bija popularizēt komunistisko ideoloģiju un tai atbilstošu dzīvesveidu, cīnīties ar pagātnes paliekām cilvēku apziņā (LNA DZVA, 871. f., 1. apr., 2. lp.). Presei bija arī padomju sabiedrību kontrolējoša un audzinoša funkcija, kas noteica publikāciju struktūru un raksturu.

Līdz 1957. gadam laikrakstā netika publicēts neviena raksts par sieviešu marginālu uzvedību. Tas nenozīmē, ka pilsētā krāpnieciski darījumi nenotika un nenokļuva sabiedrības uzmanības lokā – iespējams, tie vienkārši nebija preses prioritāte. Tikai pēc 1956. gadā notikušā PSKP XX kongresa, kura viena no izvirzītajām vadlīnijām bija sociālisma celtniecības tuvināšana padomju sabiedrības ierindas pilsoņiem, mainījās attieksme pret sabiedrības ikdienas dzīves sasāpējušām problēmām, un prese sāka pievērsties sabiedrības ikdienas dzīves jautājumiem. Laikrakstā “Padomju Daugava” negatīvām sabiedrības parādībām bija veltīta rubrika “Uz karstām oglēm” (laikraksta analogā krievvalodīgajai auditorijai – *На чистую воду*); vēlāk to nomaina rubrika “Uz spalvas smailes” (*За ушко да на солнышко*), kas turpina iesākto tradīciju arī 1961. gadā preses izdevumā “Krasnoje Znamja”, kas ar latviski netulkotu nosaukumu, sākot ar 1961. gadu, aizvietoja “Padomju Daugavu”. Sieviešu antisociālas uzvedības problemātika tika skarta arī lasītāju vēstulēs un rubrikā “No tiesas zāles”. Daugavpils vēstures pētnieki uzsver avīzes kritisko pieeju notikumu apgaismošanā (Šteimans, Barkovska 2005, 112–113).

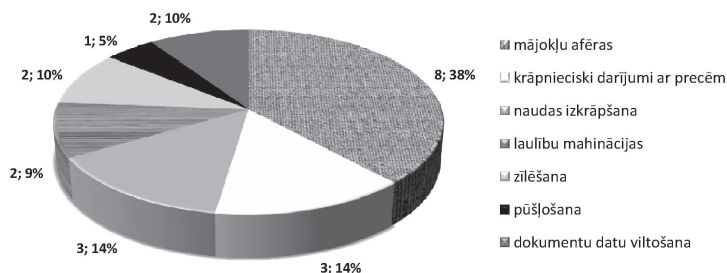
Vietējās preses izpēte deva iespēju apzināt sieviešu krāpniecisko darījumu raksturu Daugavpilī. Pavisam minētajā laikposmā parādījās 21 publikācija par sieviešu krāpniecības tematiku. Daudzu publikāciju autori bija Daugavpils pilsētas izpildu komitejas milicijas nodaļas inspektors kapteinis F. Sobolis un

priekšsēdētāja vietnieks I. Ņikitinskis. Viņu rakstos jēdziens “krāpniecība” tika traktēts daudz plašāk nekā likumdošanā, aptverot ne tikai krimināla rakstura pārkāpumus, bet arī sīku mānīšanos kā padomju cilvēka necienīgu uzvedību, lai nestrādādot gūtu materiālus labumus.

1. attēls. Sieviešu krāpniecisku darījumu dinamika 1953.–1964. gadā Daugavpils presē

Salīdzinot ar Daugavpils pilsētas prokuratūras lietu materiāliem (LNA DZVA, 875. f.), ne visi krāpniecības gadījumi detalizēti tika atainoti presē. Neraugoties uz nepieciešamību informēt sabiedrību par cīņu ar noziedzību, amatpersonām vienlaicīgi bija jāizvairās no pārāk negatīva priekšstata radīšanas par patieso situāciju pilsētā, kas, iespējams, grautu padomju tiesībsargājošo institūciju publisko tēlu. Krāpnieciskie darījumi Daugavpils presē tika pasniegti samērā tendenciozi, autoriem nosodot ne tikai krāpnieces, bet pat to upurus un tuviniekus.

2. attēls. Sieviešu krāpniecisku darījumu struktūra 1953.–1964. gadā Daugavpils presē

Tādējādi krāpniecības objekts visbiežāk bija dzīvokļi vai dzīvojamā platība (38% no visiem sieviešu veiktajiem krāpnieciskajiem darījumiem), kas skaidrojams ar hronisku dzīvojamās platības trūkumu. Neraugoties uz to, ka PSRS dzīvokļu fonds šajā desmitgadē palielinājās par 40% (Ратьковский, Ходяков 2001, 302–306), dzīvokļu problēma tomēr netika atrisināta. Mājokļu afēras veicināja arī Daugavpils ģeogrāfiskā un infrastruktūras specifika – krāpnieciskie darījumi biežāk tiek veikti lielās pilsētās un tranzītcēļu apdzīvotos punktos. Te situāciju ietekmē vairāki faktori: ievērojamu finanšu līdzekļu koncentrācija, augsts migrācijas ātrums (Ермолович, Широких 2008). Ar Daugavpils industriālo attīstību bija saistīts migrantu pieplūdums no Krievijas un citām PSRS teritorijām. “Padomju ekonomikas modernizācija Padomju Savienībā tika īstenota t. s. sociālistiskās industrializācijas formā, kas bija saistīta ar darbaspēka ieplūšanu no citām republikām, visvairāk no Krievijas un citām slāvu republikām, tādējādi pamatnācijas atšķaidīšanu” (Bleiere 2012, 50).

Kritisks dzīvokļu trūkums bija labvēlīga augsne sieviešu krāpnieciskiem darījumiem ar nekustamo īpašumu. To atklāj arī publikācijas pilsētas presē: par kādu nekur nestrādājošu dzīvokļu afēristi Hanu C., kura publicēja sludinājumus par dzīvokļa pārdošanu un no lēticīgajiem piesavinājās naudu un dokumentus (Sobolis, Oglīte 1958, 4); par Malvīnes S. un Valentīnas S. uzdošanos par namu pārvaldes darbiniecēm, kuras, solot, ka var izgādāt dzīvokli, no vairākām personām izkrāpa naudu (Georgijeva 1961, 3) – viņu lieta atrodama arī Daugavpils Valsts zonālā arhīva Daugavpils pilsētas prokuratūras lietu materiālos (LNA DZVA, 871. f., 1. apr., 112. l., 4.–32. lp.); par jaunu sieviešu aprēķina laulībām, lai tiktu pie dzīvokļa (Kudrjašova 1962, 4; Vasiļevskis 1959, 2–3), turklāt vienā no gadījumiem dzīvokli iemānot savus radniekus. Par mahinācijām ar dzīvojamo platību liecina arī publikācija par pilsoni V. L., kura izīrēja sava dzīvokļa istabu, tajā pašā laikā apsolot to izīrēt un tuvākā laikā nokārtot pierakstu vēl citām personām, par ko paņēma rokasmaudu (125 un 450 rubļus), bet saistības neizpildīja (Susejs 1960, 2); par diviem gadījumiem, kad laulāts pāris – sieva un vīrs P. – un pilsonis L. namu pārvaldē savā dzīvojamā platībā pierakstīja svešus cilvēkus, uzdodot tos par saviem radniekiem, un arī vienu no L. “radniecēm” A. I., kura pagarināja pagaidu pierakstu, deklarējot tur arī savu dēlu (Коваленко 1963, 2). Agafja J. un laulāts pāris V., veicot pirkšanas-pārdošanas darījumus, ieguva lielu dzīvojamo platību, kurā pēc tam veica individuālu saimniecisko darbību (Кудряшова 1963, 4). Savukārt laukos dzīvojošā Klotilde J., vēloties saglabāt dzīvokli pilsētā, tajā pierakstīja lauku iedzīvotājus (Kudrjašova 1961, 4),

tādējādi pārkāpjot valstī noteikto pierakstīšanās kārtību, saskaņā ar kuru lauku iedzīvotājiem bija gandrīz neiespējami iegūt un saglabāt pilsētas pierakstu. Mājas īpašniece Jeļizaveta K. ar mērķi atbrīvoties no īrniekiem un nevēlamiem kaimiņiem, kuri traucēja viņai pārdot māju, viņus publiski apmeloja, par ko saņēma brīdinājumu no namu pārvaldes biedru tiesas par iespējamo krimināllietu (Сорокин 1964, 4).

D. Bleiere, raksturojot Ņ. Hruščova laiku Latvijā, izceļ politikas pretrunas un perspektīvas trūkumu iedzīvotāju skatījumā, kad valsts nespēja nodrošināt ekstenzívu industrializācijas politiku un pildīt solījumus paaugstināt iedzīvotāju dzīves līmeni (Bleiere 2012, 37); savukārt zema dzīves līmenis, dzīvokļu, pārtikas un visu citu preču trūkums grāva padomju iekārtas leģitimitāti un neveicināja cilvēku motivāciju strādāt (Bleiere 2012, 114).

Kvalitatīvu preču deficīts deva labu augsnī sieviešu krāpnieciskiem darījumiem ar rūpniecības precēm. Publikācijā “Krāpniecības ceļš ir īss” nosodīta Uljana K. – vientuļā māte ar huligāniskām nosliecēm un alkohola atkarību, kurai tika inkriminēti krāpnieciski darījumi ar dažādām neesošām rūpniecības precēm: apkrāptas tika vairākas sievietes. Tāpat viņa tika tiesāta par krāpniecisku darījumu ar dzīvojamo platību – tās maiņu pret mazāku ar piemaksu. Uljana K. tika arestēta, un viņai piemērota kriminālatbildība (kāda – rakstā nav precizēts) (Соболь 1964, 2). Šuvēja Zoja S. aizņemas un neatdod mantas: apģērbu, apavus, bižutēriju, kā arī “pārdod” neesošus importa audumus (Berezņakovs 1962, 4). Agrāk tiesātā Folisada P. bija ne tikai spekulante, bet arī krāpniecība – viņai inkriminētas vairākas epizodes, kad dažādām klientēm tika iemānīts mazāk auduma, nekā samaksāts, arī krāpšanās ar cenām (Īlens 1957, 4).

Krāpniecība tika praktizēta, arī izmānot no lētticīgiem pilsoņiem naudu. Zinaida S. izkrāpa naudu no divām sievietēm, kuru vīrus bija paredzēts saukt pie kriminālatbildības. Krāpniecība solīja, izmantojot pazīšanos prokuratūrā, apcietinātās personas atbrīvot (Salmiņš 1962, 3). Kāds laulāts pāris S. cieta no Krāslavas iedzīvotājas Irinas N. darbībām, kura, nolīgta par mājkalpotāju, saimnieku prombūtnē viņus apzaga, par ko tika piemērota brīvības atņemšana uz 6 gadiem labošanas darbu kolonijā (Соболь 1957, 4). Savukārt kāda māj-saimniece Valentina K. lūgusi oļu tirgotājai samainīt 50 rubļus sikāk, bet apmaiņas laikā izzagusi tirgotājai jau samaksāto naudu. Vainīgā tika noķerta nozieguma vietā un stājās sabiedriskās tiesas priekšā, un tikai mazu bērnu esamība kā vainu mīkstinošs apstāklis ietekmēja to, ka krāpniecībai netika piemērota brīvības atņemšana (Kašurins 1960, 3). Taču rakstā vairāk nekā sieva tika nosodīts vīrs, kurš, būdams komunist, nav pievērsis pietiekamu vērību

sievas morālai audzināšanai. Iespējams, ka nevis krāpnieces mazie bērni, bet tieši vīra – PSKP biedra – statuss krāpnieci glāba no brīvības atņemšanas, jo, piespriežot viņai cietumsodu, netieši tiktu diskreditēta komunistiskā partija un tās biedri.

Atsevišķa Daugavpils marginālo sieviešu kategorija, kuru vienīgo etniskā piederība tika pieminēta publikācijās, bija romu (čigānu) tautības krāpnieces, kas nodarbojās ar tradicionālo savas tautas rūpalu – zīlēšanu, lētticīgiem pilsētniekiem izkrāpjot naudu. Arī paranormālo spēju piedēvēšana veselības un citu problēmu risināšanā, iespējams, ar hipnozes elementiem, īpaši bija izplatīta čigānu tautības sieviešu vidū. Publikācijā “Zīlētājas pie ieejas tirgū” stāsta, ka “zīlētājas – čigānietes neļauj mierīgi paiet garām pilsētas iedzīvotājiem, kas iet uz tirgu vai no tirgus mājās. Ķeroties pie rokām, zīlētājas uzmācīgi piedāvā savus pakalpojumus – paredzēt nākotni un atrisināt sarežģītas dvēseles problēmas... Atsevišķas sievietes un pat jaunietes viņām reizēm izdodas pierunāt, un kopā ar saviem upuriem tās iet uz Komjaunatnes parku, kur “pareģo” nākotni pēc rokas vai kārtīm”. Publikācija noslēdzas ar retorisku jautājumu “Kāpēc gan neviens pret to necīnās?” (Gitlins 1960, 3). Reportāžā no tirgus “Redzētas sejas” raksturota čigāniete Olga L. – “veselām dienām viņa ar savām draudzenēm skraida pa tirgu, cerībā piemānīt kādu vientiesi. Un tādi diemžēl vēl sastopami” (Gukovs 1960, 3). Milīcijā griezās arī kāda Daugavpils Universitātes filoloģijas fakultātes studente, kura, vēloties pieburt vīrieti, bija cietusi no čigānietes krāpnieciskām darbībām – šķīrusies no 220 rubļu lielas naudas summas, kuru aizņēmusies no citiem studentiem (Budo 1961, 4).

Pilsētas krāpniekiem ar sev piedēvētām paranormālām spējām bija raksturīga arī “privātprakse”. Kāda Jeļena S. nodarbojās ar pūšļošanu, par dārgu naudu pārdodot dažādas brīnumzāles, apejot arī valsts aptieku monopolu (Panšins 1959, 4); krāpnieces Sofija P. un Marija G., iepriekš ievācot informāciju par upuru veselības stāvokli, uzdevās par brīnumdarēm, kas var izārstēt jebkuru slimību, un izkrāpa naudu (Grabovskis 1961, 4).

Kā krāpnieciskas darbības padomju presē tika traktētas arī dažādas manipulācijas ar dokumentiem. Tā neprecēta pilsone Agripina T. tika pieķerta dzimšanas gada viltošanā pasē ar mērķi samazināt savu vecumu, lai kļūtu pievilcīgāka potenciālajiem ligavaiņiem (Sobolis 1962, 4). Bet pilsone Anna I. saukta pie administratīvās atbildības par pases derīguma termiņa viltošanu – pašrocīgu pagarināšanu (Соболь 1957, 4). Atšķirībā no mūsdienu preses, kas jebkuras manipulācijas ar dokumentiem viennozīmīgi traktē kā dokumentu viltošanu, par ko paredzēta kriminālatbildība, padomju prese to vien-

laikus attaisno kā vainīgo personu neapdomību, ar ko izskaidrojami maigie sodi vainīgajām personām.

Apkopojot informāciju par sieviešu krāpnieciskajiem darījumiem Daugavpils presē, var secināt, ka pilsētā realizētās sieviešu krāpniecības shēmas bija ļoti vienkāršas: izmānīt naudu par neesošiem izīrējamiem dzīvokļiem un pierakstu, krāpšanās ar rūpniecības preču cenu un daudzumu un neesošu mantu iemānīšana, laulības ar gados veciem vīriešiem ar mērķi izkrāpt īpašumu, pārdabisku ārstniecisku un spēju paredzēt nākotni piedēvēšana. Tādas bija arī pašas krāpnieces: ar retiem izņēmumiem, vienkāršas sievietes no zemākiem sociālajiem slāņiem, ar zemu izglītības līmeni vai pat bez izglītības (čigānu tautības sievietes). Tomēr krāpnieces psiholoģes prata atrast un izmantot cietušo vājās vietas, jo cietušo bija daudz, un, iespējams, ne visi tika apzināti.

Pilsētas presē krāpnieces tika raksturotas viscaur negatīvi: publikāciju autori neskopojās ar epitetiem “krāpniece”, “parazīte”, “liekēde”, “sliņķe” un citiem, kā arī no krāpnieču biogrāfijām izvilka faktus, kas tikai pastiprināja viņu negatīvo tēlu: alkoholismu, bērnu atstāšanu novārtā un nokļūšanu bērnunamos (Соболев 1964, 2); klaiņošanu (Sobolis, Oglīte 1958, 4); spekulēšanu (Īlens 1957, 4); neregistrētu saimniecisko darbību (Кудряшова 1963, 4) utt. Personai, kas padomju sistēmā piekopa antisabiedrisku dzīvesveidu, būtu aplami piedēvēt pozitīvās īpašības, un preses uzdevums bija šīs krāpnieces parādīt maksimāli negatīvā gaismā, lai pilsētas iedzīvotājiem nerastos vēlme ar viņām sadarboties un viņu darbības atkārtot.

Krāpniecisko darījumu rezultātā cietušo personu minēšana pilnā vārdā un uzvārdā, iespējams, vēl vairāk veicināja šo personu kā krāpnieku upuru stigmatizēšanu sabiedrībā. Piemēram, jau minētā filoloģijas studente Gaļina M. tika nosaukta pilnā vārdā, norādot arī augstskolas fakultāti (Budo 1961, 4), un raksturota tā, ka viņas pasniedzējiem un kursabiedriem identificēt cietušo bija ļoti vienkārši – izlasot attiecīgo publikāciju presē, tāpat kā par citām cietušajām personām un laulātiem pāriem. Tādējādi ciņā pret “antisociālajiem elementiem” netika saudzēti arī viņu nelikumīgās darbības rezultātā cietušie.

Nelabvēlīgā ekonomiskā situācija, īpaši hronisks mājokļu un kvalitatīvu preču trūkums pilsētā un republikā veicināja krāpniecisku aktivitāšu izplatību sieviešu vidū. Cietušo bieži vien vājā informētība tiesiskajos jautājumos, lētība un zemais izglītības līmenis veicināja viktimizācijas risku un padarīja viņus par pievilcīgiem objektiem dažādiem krāpniekiem. Lai gan varas struktūras centās aktīvi apkarot krāpniecības izpausmes un pašas krāpnieces sodīja gan pilsoņu sabiedriskās tiesas, gan padomju tiesa, plaši piemērojot brīvības

atņemšanu, tomēr krāpnieciskās darbības sistemātiski atkārtojās. Tāad cīņa bija mazefektīva, jo iespēja gūt materiālu labumu vispārējā mājokļu trūkuma un preču deficīta apstākļos bija pārāk pievilcīga un kombinācijā ar atsevišķu sieviešu avantūristisko raksturu, savtīgumu un vispārējo devianci motivēja sievietes krāpnieciskiem darījumiem.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais Valsts arhīvs, 875. f. (Daugavpils pilsētas prokuratūra), 1. a., 112. l.

LNA DZVA, 5. f. (Daugavpils pilsētas un rajona avīzes “Krasnoje Znamja” redakcija, 1952–1991)

LNA DZVA, 871. f. (avīzes “Krasnoje Znamja” redakcija, 1962–1991)

LNA DZVA, 872. f. (Daugavpils un Ilūkstes rajona avīzes “Padomju Daugava” redakcija)

Latvijas PSR Kriminālkodekss (1961). Rīga: Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs. <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/18119693.pdf> (30.08.2018)

“Par cīņas pastiprināšanu pret personām, kuras izvairās no sabiedriski derīga darba un piekopj antisabiedrisko, parazitisko dzīvesveidu” PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts (1961) *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 39: 1–6.

Berezņakovs, N. (1962) Zoja un lētticīgās. *Krasnoje Znamja*, Nr. 49 (947), 10. marts.

Budo, I. (1961) Kā piebūra mīlo un kas no tā iznāca. *Krasnoje Znamja*, Nr. 158 (915), 9. decembris.

Georgijeva, I. (1961) Draugu būšana. *Krasnoje Znamja*, Nr. 9 (766), 13. marts.

Gitlins (1960) Zilētājas pie ieejas tirgū. *Padomju Daugava*, Nr. 194 (605), 26. septembris.

Grabovskis, V. (1961) Vai nav labāk aiziet pie ārsta? *Krasnoje Znamja*, Nr. 66. (737), 2. aprīlis.

Gukovs, G. (1960) Redzētas sejas. *Padomju Daugava*, Nr. 190 (601), 23. septembris.

Īlens, Ž. (1957) Parazīti. *Padomju Daugava*, Nr. 215 (1375), 27. oktobris.

Kašurins, V. (1960) Sabiedriskās tiesas priekšā. *Padomju Daugava*, Nr. 61 (472), 26. marts.

Kudrjašova, O. (1961) Klotildei Petrovnai divi dzīvokļi. *Krasnoje Znamja*, Nr. 157 (914), 8. decembris.

Kudrjašova, O. (1962) Mati sirmi, bet sirdī velns. *Krasnoje Znamja*, Nr. 40, 24. jūlijs.

Panšins, A. (1959) Pūšļošanas paveids. *Padomju Daugava*, Nr. 128 (279), 28. jūnijs.

Salmiņš, F. (1962) Krāpniece un lētticīgie. “Glābēja” Zinaida. *Krasnoje Znamja*, Nr. 91 (4756), 21. oktobris.

Sobolis, F. (1962) Jaunības “eleksīrs”. *Krasnoje Znamja*, Nr. 70 (4735), 14. septembris.

Sobolis, F., Oglīte, O. (1958) Krāpniece un naīvie darījumu tīkotāji. *Padomju Daugava*, Nr. 28 (233), 9. februāris.

Susejs, L. (1960) Aferiste jāsoda. *Padomju Daugava*, Nr. 239 (650), 18. decembris.

Vasiļevskis, J. (1959) Laulība ar aprēķinu. *Padomju Daugava*, Nr. 66 (217), 3. aprīlis.

Коваленко, А. (1963) Племянники напрокат. *Красное Знамя*, № 21 (4816), 6 февраля.

Кудряшова, О. (1963) Домовладыки. *Красное Знамя*, № 183 (4978), 19 ноября.

Никитинский, И. (1963) Преступность можно изжить. *Красное Знамя*, № 180 (4975), 12 ноября.

Соболь, Ф. (1957) По «скользкой» дорожке. *Красное Знамя*, № 246 (1406), 11 декабря

Соболь, Ф. (1957) Ротозеи и мошенница. *Красное Знамя*, № 219 (1379), 2 ноября.

Соболь, Ф. (1964) Путь мошенничества короток. *Красное Знамя*, № 43 (5046), 15 марта.

Сорокин, Л. (1964) Сама себя высекала. *Красное Знамя*, № 185 (5188), 20 ноября.

Barkovska, G., Šteimans, J. (2005) *Daugavpils vēstures lappuses*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.

Bleiere, D. (2012) *Dzīve ārpus Eiropas. Dzīve Latvijas PSR...* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Fitzpatrick, Sh. (2008) Revisionism and Retrospect: A Personal View. *Slavic Review*, Vol. 67, No. 3, Fall 2008.

Большая Советская энциклопедия. (1971) <http://bse.slovaronline.com/%D0%A1/> (20.01.2018)

Ермолович, Д.В., Широких, С.В. (2008) Некоторые поисковые социально-психологические признаки личности мошенника. *Юридическая Россия*.

Пыжиков, А. (2002) *Хрущевская «Оттепель»*. Москва: Олма-Пресс.

Ратьковский, И.С., Ходяков, М.В. (2001) *История Советской России*. Санкт-Петербург: Издательство «Лань».

Iveta Krilova

Daugavpils Press about Women's Fraudulent Activity (1953–1964)

Key words: Daugavpils city, woman, economic crime, Soviet period, fraudulent activity, press

Summary

In the Soviet period (1953–1964), the economic problems and reduction of moral standards in the society in the Latvian SSR appeared like the foundation for fraudulent activity and contributed to the spread of fraudulent transactions among women (material persecution, prediction and false healing, transactions with the living quarters, etc.). The press periodicals in Daugavpils as one of the instruments of promoting the public opinion and the Soviet ideology also served as crime-fighting tools against fraud in society, condemning scammers and forming a negative attitude of the society to any forms of fraud. The present study is based on the investigation of publications in Daugavpils press – newspapers “Padomju Daugava” (The Soviet Daugava) (1957–1961) and “Krasnoye Znamya” (The Red Banner) (1956–1957; 1961–1964). Analysis of Daugavpils press materials helps to restore the structure and nature of fraudulent transactions committed by women during this period, understand the problems women encountered, external factors and rationale that encouraged women to violate criminal legislation, articulate the concept and crime-fighting tools against the public and the Soviet authorities, and also identify unattractive aspects of the Soviet era, which prompted women to engage in fraudulent business.

Сигитас Лужис

Пярлойская республика: между мифом и реальностью

Ключевые слова: Литва, самоуправление, «Пярлойская республика», миф

Восстановление Литовского государства в 1918 году происходило, в сущности, как мирный процесс, двигателем которого были не силовые структуры (они попросту в то время еще не существовали), а самоопределение регионов и их консолидация. Такое формирование государства «снизу» набрало силу сразу после Компьенского перемирия, когда в газете «*Lietuvos aidas*» («Эхо Литвы») 13 ноября 1918 года было опубликовано Обращение Совета Литвы и Правительства к жителям Литвы об установлении власти на местах, принятое 11 ноября 1918 года, в котором содержался призыв «не мешкая ни дня в каждом приходе собраться всем старшим, без различия языка и религии, и выбрать комитет из пяти или семи человек. Избранный комитет должен немедленно взять в свои руки управление» (*Iš vietos savivaldos* 2010, 26). Задачей комитета в первую очередь было формирование милиции для защиты мирных жителей от грабежей и нападений и поддержания общественного порядка. Представители местных комитетов должны были сформировать окружные комитеты. Организация самоуправлений вскоре охватила всю Литву. Сам этот процесс сегодня в Литве довольно хорошо изучен¹.

В данной статье анализируется формирование элементов государственности в пределах одного сельского прихода и внимание сосредоточено на репрезентации этого прихода в прессе довоенной Литвы. Интересующий нас приход — Пярлоя², где существовала «Пярлойская республика», основанная на республиканском принципе жизни суверенного сообщества. Пярлоя находится на юге Литвы, в Дзукии — самом лесистом и самом бедном урожаем регионе страны. Под конец Первой мировой войны в

¹ Leonas, P. *Lietuvos savivaldybės*. Kaunas, 1991; Morkūnaitė-Lazauskienė A. *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.: mokslo monografija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007; Sireika, J. *Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai: (1918–1931 metai)*. Šiauliai, 1998. Stačiokas, R., Rimas, J. *Lietuvos savivaldybių raida ir veiklos finansavimas: monografija*. Kaunas, 2002 и др.

² В старых русских документах *Прелаи*, в польских — *Przelai*.

этом регионе сложилась такая ситуация, что грабежи и произвол военных группировок стали почти обычным явлением. Эти обстоятельства повлияли на то, что своего рода вооруженная самооборона, более или менее организованная, в Пярлое существовала еще до Обращения Совета Литвы. В конце октября отряд самообороны насчитывал 50 вооруженных мужчин. Руководил отрядом Ионас Чяснулявичюс (*Jonas Česnulevičius*, 1897–1952) (Akiras-Biržys 1931, 536). Задачей этого отряда была защита Пярлои от вооруженных банд. Оружие жители Пярлои разными способами припасли еще во время войны.

Всеобщее собрание сельского прихода состоялось в Пярлое 13 ноября, т. е. в тот самый день, когда было опубликовано Обращение Совета Литвы. Это совпадение объясняется тем, что в начале ноября И. Чяснулявичюс бывал в Вильнюсе (Akiras-Biržys 1931, 536; Česnulevičiūtė 2008, 107), и, конечно, он мог иметь сведения об Обращении еще до его публикации и воспользовался им скорее всего для легитимации вооруженной самообороны.

В приходской комитет были избраны пятеро: Ионас Чяснулявичюс стал председателем, Зигмас Ионитис (*Zigmas Jonytis*) — секретарем, членами — Ионас Свирскас (*Jonas Svirskas*), Винцас Баублис (*Vincas Baublys*) и Раулас Баублис (*Raulas Baublys*) (Akiras-Biržys 1931, 536). Руководство вооруженными силами, т. е. отрядом самообороны, взял на себя Юозас Лукошявичюс (*Juozas Lukoševičius*, 1892–1921) (Akiras-Biržys 1931, 536; Česnulevičiūtė 2008, 119). Была сформирована также милиция, в состав которой вошли Ионас Милинавичюс (*Jonas Milinavičius*), Антанас Милинавичюс (*Antanas Milinavičius*), Юозас Лукошявичюс (*Juozas Lukoševičius*), Пранас Анкштутис (*Pranas Ankštutis*), Рокас Стошкус (*Rokas Stoškus*), Ионас Пигага (*Jonas Pigaga*) (Akiras-Biržys 1931, 537; Česnulevičiūtė 2008, 127).

Общим собранием прихода был учрежден суд, состоящий из председателя, которым стал И. Чяснулявичюс, и двух членов: Винцаса Пигага (*Vincas Pigaga*) и Андриуса Лукшиса (*Andrius Lukšys*) (Akiras-Biržys 1931, 537; Česnulevičiūtė 2008, 128). На должность лесничих были назначены Ромас Свирскас (*Romas Svirskas*) и Микас Стошкус (*Mikas Stoškus*) (Akiras-Biržys 1931, 537; Česnulevičiūtė 2008, 128), а «министром чистоты и порядка» стал Зигмас Кривас (*Zigmas Krivas*) (Česnulevičiūtė 2008, 135).

«Неформальными членами» комитета можно считать местного католического священника Игнотаса Шопару (*Ignotas Šopara*, 1864–1931),

а также в то время проживавшего в Пярлое священника Юозаса Чапликаса (*Juozas Čaplikas*, 1876–1961) (*Akiras-Biržys* 1931, 537).

Вся административная власть для заверения подлинности документов имела одну печать – сначала церковного приходского комитета, потом – с именем князя Пярлюса³ (*Česnulevičiūtė* 2008, 138).

Таким образом Пярлоя имела все признаки республики: законодательную власть (комитет), избранную в результате прямых всеобщих выборов, также исполнительную власть (милиция, чиновники) и судебную (суд), свою контролируемую ограниченную территорию, которую составляли 10 окрестных деревень, и армию (отряд самообороны). Примечательно, что собственную армию Пярлоя создала раньше, чем сама Литва. В отличие от Литовского государства, ядром становления Пярлойской республики были ее вооруженные силы.

Следует отметить, что самоуправление Пярлойского прихода создавалось и действовало независимо от существовавших в то время в Литве официальных органов власти (*Česnulevičiūtė* 2008, 139).

При таких обстоятельствах было закономерно, что Пярлоя не выбирала и не посылала своего представителя в окружной комитет, хотя именно жители Дзукии первыми в Литве начали заниматься вопросами местного самоуправления на уровне округа (*Sireika* 1998, 37). В конце 1918 и начале 1919 года влияние литовского правительства на развитие самоуправления было довольно слабым, и ситуация еще осложнилась в связи с большевистским вторжением (*Morkūnaitė-Lazauskienė* 2007, 175).

Пярлойская республика имела свободу действий до февраля 1919 года, когда ее оккупировали. Но и в условиях оккупации Пярлоя сумела сохранить свою административную власть, только приходской комитет был вынужден сменить название на Ревком. 2 мая 1919 года Пярлою, после предварительного обстрела, заняла рота 1-го полка литовской армии (*Česnulevičiūtė* 2008, 139). И. Часнулявичюс, Ю. Лукошявичюс, И. Свирскас и еще 10 пярлойцев были арестованы, но через месяц – без следствия – из каунасской тюрьмы вернулись домой. Остальные были разоружены (*Česnulevičiūtė* 2008, 140).

Спустя несколько месяцев Пярлоя воскресла как важный и надежный форпост в войне с поляками. Началась новая фаза самостоятельности, хотя и суженной, которая длилась фактически до 1923 года. Вооруженным отрядом стрелков (шаулисов) и далее руководили пярлойцы,

³ *Perlius* – легендарный основатель Пярлои.

но со временем (в 1921 году) их заменил приезжий начальник. Президентом Пярлойской «республики» скоро стали называть новоприбывшего (в августе 1919 года) священника местной приходской католической церкви Ляонаса Пяткялиса (*Leonas Petkelis*, 1885–1935), имевшего большое влияние не только на прихожан, но и на вооруженный отряд. Л. Пяткялис умел общаться с людьми, народ любил и уважал его.

В это время появляются первые заметки и небольшие публикации о Пярлое и пярлойцах в литовской прессе. Во время Пярлойской республики, т. е. с ноября 1918 года по 1919 год, о Пярлое в газетах почти не упоминается. 20 февраля 1920 года Ляусмарис (настоящее имя *Jurgėla Petras*, 1901–1992) в своей публикации (*Liausmaris* 1920b) упоминает 1918 год и предоставляет скудную информацию о пярлойцах: «[...] в древности воинственный народ, также и теперь, например, восстание в 1918 году против немцев, партизанские бои с большевиками. Среди жителей самое большое во всей Дзукии национальное самосознание. Пярлоец не даст себя обидеть ни русскому, ни еврею, ни кому другому»⁴. Похожим образом тот же автор в декабрьском (*Liausmaris* 1920a) номере пишет: «Пярлойцы еще и теперь воинственны. Воевали против царской власти, в 1918 году восстали против немцев, понемногу выталкивали большевиков, не побоялись и поляков. Жители у солдат крали не только винтовки, но и пулеметы. [...] Вождей имеют опытных, имеют фельдшеров, лошадей. Несколько человек служат в армии, все старшими. Походы проводятся тайно, действуют храбро, хитрее нежели войско. Молодежь активная, просвещенная. Единство примерное. Одним словом — примерный уголок.»⁵ Эти первые попытки представить пярлойцев как особенный народ уже имеют одно важное свойство — общность. И эта общность становится принципом, моделью для представления исторических событий, связанных с самоуправлением Пярлойского сельского прихода. Тому также способствовали и публикации обращений жителей к литовскому прави-

⁴ *Senovės karinga žmonių ir dabar dar atsiliepia pavyzdžiui, kad ir sukilimas 1918 m. prieš vokiečius, partizanų kovos su bolševikais. Gyventojų tarpe nepaprastas dėkų šaly tautinis susipratimas. Perlojietis neduos save nuskriausti nei rusui, nei žydui, nei kam kitam.*

⁵ *Perlojiečiai dar ir dabar karingi. Kariavo su caro valdžia, 1918 metais sukilo prieš vokiečius, krapštė po truputį bolševikus, nepabijojo ir lenkų. Gyventojai vogė nuo kareivių ne tik šautuvus, bet ir kulcosvidžius. [...] Vadus turi patyrusius, turi felčerus, arklus. Keliolika tarnauja kariuomenėj, vis vyresniaisiais. Žygiai atliekami slapta, veikia drąsiai, gudriau, geriau negu kariuomenė. Jaunimas veiklus, apsišvietęs. Vienių pavyzdinga. Vienu žodžiu – tai pavyzdingas kampelis.*

тельству, которые, как правило, подписывались именем общины или организации, а не персонально.

Следующая публикация о Пярлойской республике была напечатана 25 июня 1921 года в журнале «Тримитас» (Perlojaus “respublika” 1921, № 24). Публикация стала прямым следствием посещения Пярлои председателем Союза шаулисов (стрелков) Литвы и одним из основателей этого Союза Владасом Путвинским (Vladas Putvinskis, 1873–1929) и двумя членами Сейма (Akiras-Biržys 1931, 548). Рассказ представлен в форме диалога между гостями из Каунаса и местными солдатами. Текст состоит из 2 554 печатных знаков, но не представлено ни одной фамилии, ни одного имени, хотя «напротив выстроились несколько сотен вооруженных мужчин»⁶. Структура «республики» описывается несколькими словами: «въехали в Пярлою и увидели тех мужчин, которые не признают польской и не знают литовской власти. Они имеют своего “коменданта”, свой суд, словом, являются отдельной республикой. Имеют они разного рода оружие»⁷.

Так же описана ситуация и в других публикациях «Пярлойская республика» (Perlojaus respublika, 1925, № 12), «Как живет самая маленькая республика» (Kaip gyvena, 1935, № 14), «Из Пярлойской республики» (Iš Perlojos respublikos, 1935, № 15), «Здесь была Пярлойская «республика»» (Čia buvo Perlojos “respublika”, 1938, № 37) и др.

Анализ публикаций показывает, что исторический текст постепенно становится своеобразным символом, имеющим свойство быть приемлемым всенародно. Исторические тексты представляются как своего рода мифы, но не выдумки, так как «миф не есть фантастический вымысел» (Лосев 1991, 23). Это действительность, только представлена в своеобразной форме. А действительность — это лишь то, во что верят (Greimas 2005, 44). И действительность, принявшая черты или даже форму мифа, не перестает быть действительностью, даже становится более иллюстративной. Так как «миф — не идеальное понятие, и также не идея и не понятие. Это есть сама жизнь. Для мифического субъекта это есть подлинная жизнь, со всеми ее надеждами и страхами, ожиданиями и отчаянием, со всей ее реальной повседневностью и чисто личной заинтересованностью. Миф не есть бытие идеальное, «но — жизненно ощущаемая и твори-

⁶ *Prieš atsistojo keli šimtai ginkluotų vyrų.*

⁷ *Įvažiuojame Perlojūn ir pamatėme tuos vyrus, kurie nepripažįsta lenkų, ir nepažįsta lietuvių valdžios. Jie turi savo “kamendantą”, savo teismą – žodžiu – sudaro atskirą respubliką. Jie turi įvairių rūšių ginklų.*

мая, вещественная реальность и телесная, до животности телесная действительность» (Лосев 1991, 27). И язык такого текста-мифа принимает поэтическую форму выражения, так как, по традиции, именно поэтическая форма лучше всего и передавала, и сохраняла миф. И сам «миф оказывает мощное консервирующее воздействие на культуру. Механизмом консервации выступает традиция. Миф по природе своей традиционен. Он буквально пропитан традициями. Более того, он и сохраняется только силой традиции» (Косарев 2000, 40). Этим можно объяснить возникающую порой логическую неадекватность между автором и языковым стилем его текста, например, рассказ-воспоминание бывшего начальника отряда Казиса Тумпы (*Kazys Tumpa*) «Три выстрела ночью» (Tumpa K. 1937): [...] выпустили старые Каминскасы из избы свою последнюю дочку, поцеловала ее старая мать, подала мокрый от материнских слез платок и тихо прошептала — если достигнешь другого берега, отнеси сей платок с моими слезами на могилу сына. [...] Успокаивал я пярлойку, что, мол, когда-нибудь возвратим наши земли, захваченные поляками, что вновь настанут спокойные и добрые дни. — А вернут ли поляки жизнь брата моего?! — в слезах жаловался пярлойка. [...]»⁸.

Стремление мифологизировать текст, стремление превратить его в символ — и символ, и миф не только объясняют, но и мобилизуют (Girardet 2007, 16) — делает эти тексты декларациями патриотизма, воинственности, храбрости и самопожертвования для блага общества, а Пярлойскую республику — мифическим форпостом свободы и демократии.

Список источников и литературы

- Akiras-Biržys, P. (1931) *Lietuvos miestai ir miesteliai T.1: Alytaus apskritis: Dzūkų kraštas*. Kaunas: J. Bačiūnas. 702 p.,
- Česnulevičiūtė, P. (2008) *Perloja, 1378–1923*. Vilnius: [Lietuvos krašto apsaugos ministerija, Lietuvos šaulių sąjunga]. 215, [2] p.
- Girardet, R. (2007) *Politiniai mitai ir mitologijos*; [vertė J. Skersytė]. Vilnius: Apostrofa. 286, [1] p.

⁸ *Išleido seneliai Kaminskai iš pirkios paskutinę savo dukrelę, pabučiavo senutę motina, padavė skepetaitę šlapią nuo motinos ašarų ir pašnibždėjo tyliai: – Jei perbėgsi į aną pusę, nunešk šią skepetaitę su mano ašaromis ant sūnelio kapo. [...] Aš raminau perlojietę, kad vis kuomet nors atgausim lenkų pagrobtas savas žemes, kad sugrįš vėl ramios ir geros dienos.*

– O mano brolio gyvybę ar grąžins lenkai?! – nusiskundė su ašaromis perlojietė.

Greimas, A. J. (2005) *Lietuvių mitologijos studijos, sudarė Kęstutis Nastopka*. Vilnius: Baltos lankos. 750 p.

Iš Perlojos respublikos (1935) *Sekmadienis* Nr. 15.

Iš vietos savivaldos istorijos Lietuvoje: 1918–1919 m. dokumentai (2010). Sudarytoja Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla. 271, [1] p.

Kaip gyvena mažiausia respublika (1935) *Diena* Nr. 14.

Liausmaris (1920a) Perloja (Dainavos šalis). *Vilniaus garsas* Nr. 29, gruodžio 13.

Liausmaris (1920b) Perloja. *Vilniaus garsas* Nr. 7, vasario 20.

Morkūnaitė-Lazauskienė, A. (2007) Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla. 284, [1] p.

Perlojaus “republika” (1921) *Trimitas* Nr. 24.

Perlojaus respublika (1925) *Kardas* Nr. 12.

Sireika, J. (1998) Lietuvos valdžios 1918 m. lapkričio II d. atsišaukimas “Lietuvos piliečiai” ir vietos savivaldybių kūrimosi pradžia. *Istorija. T. XXXVII. P. 33*.

Tumpa, K. (1937) Trys šūviai naktį. *Trimitas* Nr. 16.

Косарев, А. Ф. (2000) *Философия мифа: мифология и ее эвристическая значимость*. Москва: ПЕР СЭ. 302, [1] p.

Лосев, А. Ф. (1991) *Философия; Мифология; Культура* Москва: Издательство политической литературы. 524, [1] p.

Sigīts Lūžis

Pērlojas Republika: starp mītu un realitāti

Atslēgas vārdi: Lietuva, pašpārvalde, Pērlojas Republika, mīts

Kopsavilkums

Lietuvas valsts atjaunošana 1918. gadā notika kā mierīgs process, kura dzinējspēks bija nevis spēka struktūras, bet apzināta reģionu pašnoteikšanās un to konsolidācija. Šāda valsts veidošanās pieņēmas spēkā tūlīt pēc Kompienas pamiera, kad laikrakstā *Lietuvos Aidas* 1918. gada 13. novembrī tika publicēts Valsts padomes un valdības aicinājums tautai pārņemt varu no vācu administrācijas. Tajā izskanēja Uzaicinājums sapulcēties visiem vecākajiem, bez valodu un reliģijas atšķirības, un izvēlēties pagasta komiteju piecu vai septiņu locekļu sastāvā. Komitejas uzdevums būtu nekavējoties pārņemt pārvaldi

apvidū. Komitejas uzdevums bija izveidot miliciju civiliedzīvotāju aizsardzībai un sabiedriskās kārtības uzturēšanai un apriņķu komitejas. Pašvaldību organizācija izplatījās visā Lietuvā. Šis process ir labi apzināts un izpētīts.

Rakstā analizēta valstiskuma izpausmju veidošanās vienā pagastā un galvenā vērība pievērsta šī pagasta dzīves atspoguļošanai pirmskara Lietuvas presē. Pētījumā aktualizēta t. s. Pērlojas Republika, kas dibināta uz suverēnas kopienas republikāņu dzīvesveida pamata. Pērlojai bija visas republikas valstiskā stāvokļa pazīmes: tiešās virstautas vēlēšanās ievēlētais likumdevējs (komiteja), arī izpildvara (polīcija, amatpersonas), tiesas vara, sava kontrolēta ierobežota teritorija, kura aptvēra 10 apkārtējos ciematus, kā arī armija. 1920. gadā lietuviešu presē parādījās pirmās korespondences un nelielas publikācijas par Pērloju un pērlojiešiem. Šīs pirmās ziņas Pērlojas ļaudis raksturoja kā īpašu kopību, un šī kopības sajūta kļūst par principu, paraugu vēsturisko notikumu, saistītu ar Pērlojas pagasta pašpārvaldi, atspoguļošanā. Vēlme mitoloģizēt tekstu padara to par patriotisma, kaujinieciskuma, drosmes un pašuzpurēšanās deklarāciju, bet Pērlojas Republiku – par mītisku, pat sakrālu brīvības un demokrātijas priekšposteni.

Sigitas Lūžys

The Republic of Perloja: between myth and reality

Key words: Lithuania, self-government, Republic of Perloja, myth

Summary

The restoration of the state of Lithuania in 1918 was a peaceful process driven not by power structures as Lithuania simply did not have them at that time, but by conscious decision and consolidation of regions. The formation of the state “from bottom-up” accelerated right after the Compiegne Truce when *Lietuvos Aidas* of 13.11.1918 published “The Appeal of the State Council and Government to the Lithuanian Inhabitants on the Takeover of Power from German Administration” where people were encouraged to establish Committees in parishes that would assume administration of the district and, first of all, would form militia in order to maintain public order. Committee representatives had to form County Committees. The process of self-government organisation soon spread all over Lithuania.

The situation in Perloja, one of the parishes of Southern Lithuania, was slightly different: an armed self-defence troop was active there even before the Appeal was announced. The mission of the troop was to defend the town from marauding military groups that were passing by. Having elected the

Committee, the inhabitants of Perloja did not send representatives to the Alytus county committee as they decided to function independently. Thus self-government of the parish in the form of a republic was instituted that included 10 villages. In addition to militia, Perloja had its own court, prison, and treasury; the Committee also appointed two foresters and a minister of cleanliness. The republic functioned freely up to February 1919. After the occupation by a Soviet Russian military troop, the Committee was still active under the name of *revkom* ('a revolutionary committee'). When Russians left, in a few weeks after the shooting, Perloja was taken over by the Lithuanian army. Later a strong Perloja riflemen troop was active there.

Lithuanians started writing about Perloja battles only beginning with 1920. The first article with the name of the Perloja Republic appeared in *Trimitas* No. 24, in 1921. The analysis of numerous publications on the Perloja Republic or its warriors in the press of the inter-war period discloses the attempt of authors and publishers to add some mythological characteristics to this phenomenon by turning it into a symbol of patriotism, fighting spirit, valour, and sacrifice for the common good.

Katoļu un luterāņu attiecību atspoguļojums latviešu nacionāli un klerikāli konservatīvajā presē (1920–1934)

Atslēgas vārdi: katoļi, luterāņi, latviešu prese

Pēc neatkarīgas Latvijas valsts pasludināšanas 1918. gadā dominējošās kristīgās konfesijas jaunās valsts teritorijā bija katolicisms un luterānisms. Saskaņā ar statistikas datiem Latvijas Republikā katoļi veidoja apmēram 23–24%, bet luterāņi 55–56% no visa iedzīvotāju skaita (Skujenieks 1938, 12). Katoļticīgie dominēja (aptuveni 60% iedzīvotāju) Latvijas austrumdaļā – Latgalē. Attiecības Latvijas katoļu un luterāņu Baznīcu starpā bija saspīlētas. Tam par iemeslu bija vairāki priekšnoteikumi:

- 1) 1922. gada maijā Latvijas valdība parakstīja konkordātu ar Vatikānu. Latvijas Republikas Saeima to ratificēja tā pašā gada jūlijā. Saskaņā ar konkordātu, kas paredzēja zināmas privilēģijas Latvijas katoļu Baznīcai, katoļiem bija jāsaņem viens no Rīgas luterāņiem piederošajiem dievnamiem. Katoļu Baznīcas vadība pieprasīja Rīgas Doma vai Pētera baznīcu, vēlāk ieguva gan Jēkaba baznīcu. Jēkaba baznīcas vācu draudze vērsās Saeimā un sastādīja protesta rakstu. Kad parlaments 1923. gada Lieldienās ar balsu vairākumu nobalsoja par likumprojektu, kurš paredzēja Jēkaba baznīcas nodošanu katoļu vajadzībām, Rīgas vācu minoritātes pārstāvji un daļa luterāņu pieprasīja tautas referendumu par dievnama atdošanu. Referendumā tikai 1/5 no balsstiesīgajiem nobalsoja pret baznīcas atdošanu (Čakuls 2001, 705). Līdz ar to referendumam nebija kvoruma. Jēkaba baznīcas nodošana katoļiem neapšaubāmi saasināja Latvijas luterāņu un katoļu attiecības.
- 2) Latgalē trūka ierēdņu, skolotāju, ārstu, šo robu aizpildīja iebraucēji no citiem Latvijas novadiem – pamatā luterāņi. Latgalē luterāņu skaits bija ap 40 000 (Skujenieks 1930, 157, 158). Katoļu Baznīca Latgales katoļticīgos mēģināja pasargāt no jebkādam protestantisma ietekmēm. Sevišķi tika apkaroti protestantu izdotie evaņģēliji latgaliešu valodā, kuri tika atzīti par *sektantu* garīgās literatūras izdevumiem (Seile 1936, 464). Reliģiju pētnieks Valdis Tēraudkalns atzīmē, ka protestantu un katoļu sāncensība Latgalē, “ko protestanti uzskatīja par savu misijas lauku, bet katoļi uztvēra kā savu teritoriju, radīja spriedzi” (Tēraudkalns 2007, 101).

- 3) Latgalē lauku apvidos bija relatīva pārāpdzīvotība, ik gadu vairāk nekā 20 000 iedzīvotāju pameta Latgali, lai dotos peļņas darbos uz pārējiem Latvijas novadiem. Ap 8 000 Latgalē vairs neatgriezās (Malahovskis 2007, 149), palikdami uz pastāvīgu dzīvi pārējā Latvijā. Tikai 1920. gadu otrajā pusē ap 40 000 latgaliešu bija aizbraukuši uz pastāvīgu dzīvi uz citiem Latvijas novadiem (Ceichners 1931). Tie pamatā bija katoļi. Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē dzīvojošajiem luterāņiem bija bažas par katoļticīgo skaita pieaugumu ārpus Latgales (Akermanis 1928, 821).
- 4) Pēc neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanās latviešiem vēl trūka kopējās nacionālās apziņas. Etnisko procesu pētnieks Jāzeps Brolišs atzīst, ka latvieši nereti sevi iedalīja “latgaliešos un baltiešos, istajos un neistajos, čangaļos un čiuļos” u. tml. (Brolišs 2000, 39).
- 5) Attiecības luterāņu un katoļu starpā bija arī tā laika preses uzmanības lokā. 1920. gados Latvijā prese baudīja visas demokrātiskās iekārtas priekšrocības, un tai bija būtiska loma tā laika sabiedriskās domas veidošanā. 1924. gadā pieņemtais preses likums aizstāvēja preses brīvību. Turklāt likumā nekas nebija teikts par cenzūru, kā arī par žurnālista tiesībām un pienākumiem (Treijs 1996, 82).

Raksts balstīts uz kvalitatīvo datu analīzi, diskursa vēsturisko pieeju, izmantojot nošķiruma “mēs – viņi” diskursīvo konstrukciju, kura parasti veido pamatu stereotipiem un aizspriedumiem (Delanty 2008, 4). Šajā gadījumā tie ir “luterāņi (luterānisms) – katoļi (katoļisms)” un otrādi. Pētījumā tika izmantoti 48 raksti no preses izdevumiem, kas aizstāvēja katoļu intereses (“Latgolas Vārds”, “Katoļu Dzeive” u. c.) un luterāņu intereses (“Latgales Ziņas”, “Latvis”, “Svētdienas Rīts” u. c.). Izvēlētajos laikrakstu tekstu fragmentos atklāti skaidrojošie, apvainojošie, attaisnojošie u. c. viedokļi un argumenti, lai radītu pozitīvu paštēlu un negatīvu oponenta tēlu.

Aplūkoti četri luterāņu un katoļu attiecības atspoguļojošie temati: Jēkaba baznīcas nodošana katoļiem; Mārtiņa Luterā personība; luterānisms Latvijā; katoļisms Latvijā.

Jēkaba baznīcas nodošana katoļiem

Katoļus atbalstošā prese

Baznīcas nodošana katoļu Baznīcas vajadzībām kā valdības iniciatīva:

“Latvijas weiskups nīmoz nasabož pi waldības, lai jam atdud tu vai cytu bazneicu. Weiskups pilneigi byutu apmirinots ari ar Aglyuni, jo pašai waldeibai nabyutu lelas gribešonas dabot weiskupa kraslu uz Reigu” (Skoborga 1921).

Katoļi kā Jēkaba baznīcas likumīgie īpašnieki:

“Kas ir eisti Jakuba baznīcas īpašnieki [...] Ti ir katoli, kas Jakuba baznīcu caluši [...] Jakuba baznīca nav atsaroduse liuteraniu lykumeigā litošonā” (Red. 1923a).

Luterāņus atbalstošā prese

Kā cīņas izpausme starp nacionālām interesēm un katolicismu:

“Cīņa divu citu naidīgu spēku saduršanos – nacionālisma un katolicisma cīņa [...] Tā ir netieša cīņa, kuru izcīna tagad varas kārīgā katolicisma un latvju tautas starpā” (Red. 1923b).

Konkordāta noslēgšanas un Jēkaba baznīcas nodošanas sekas:

“Ar laupīšanu var sasniegt taisni pretējo” (M., A 1923);

“Jēkaba baznīcas atdošanu Latviešu luterāņi vienmēr sapratis kā pārestību, ko viņiem nodarījuši latgalieši” (Red. 1923 c).

Jēkaba baznīcas cēlāji:

“Visos laikos baznīcas nav cēlis pāvests, bet tās draudzes, kuras vēlāk pārgāja ev. lut. ticībā” (Red. 1923c).

Mārtiņa Lutera personība

Katoļus atbalstošā prese

Neizdevies reformators, kurš mēģināja sagraut katoļu Baznīcu:

“Pseudo-reformators” (Red. 1931);

“Martiņš Luters aizskorts savā pašmīlībā gribēja sagraut katoļu Baznīcu” (Trauslais 1930);

“Byudams katoļš Ļuters atkrita nu Katoļu Baznīcas un atrove daudzējus cytus [...] jis atgryude cyļvakus veļ dziļokā pūstā. Jis palyka par guņs piliceju reliģiskajā revolucijā, kuras līsmos pazuda miljoni cyļvaku” (U-ks 1929, 107, 108).

Cilvēks ar ļoti negatīvām rakstura īpašībām:

“Varas korigs, dūsmīgs un lepns, monticīgs un subjektīvs, patmīlīgs, likulīgs un vīltīgs” (Driksnis 1931b);

“Sovas lepnības vergs” (Driksnis 1931a).

Luterāņus atbalstošā prese

Lutera dzīve un darbība kā pozitīvs piemērs:

“Viņa dzīve runā uz mums un caur viņa dzīvi drošsirdība, pašai dziedzība, ticības spēks [...] varam smelties spēku, kad mums pašiem grūti klājas [...] dot pienākuma apziņu” (Bergs 1923).

Īstā evaņģēlija atjaunotājs:

“Bez šaubām, Luteram bija, kā jau sava laika cilvēkam savas kļūdas, savi trūkumi. Bet tas viss ir nieks pret to lielo kultūras darbu, ko viņš darījis – atjaunodams īsto evaņģēlija mācību” (Logoss 1931a).

Luterānisms Latvijā

Katoļus atbalstošā prese

Luterānisms kā vāciešu uzspiesta maldīga ticība Latvijā:

“Luteranisms te iwasts ar waru” (Red. 1923a);

“Jus vesturniki par katolicismu biži vin maloja orkorteigi [...] Vaļdiniki vociši [...] uzspide vysim sev padutajim latvīšim” (Tauslais 1930);

“Jyusu ticības dybnotojs ir Ļuters, na Kristus” (Draugs 1931);

“Ļutera moldi izaplatija pa vysu Baltijas pīkrasti [...] Jauno mocība nanese cylvakim gaidito lobuma” (U-ks 1929, 107, 108).

Luterāņi kā bijušie katoļi:

“Jyus bejot katoli! Un pec 1521. goda palykot luterticīgi. [...] Tikai izmastos zivis nu katolu Baznicas ir jyusu reiceibā” (Draugs 1931).

Luterānisms kā nevēlama parādība Latgales skolās:

“Skūlom, kuras ir baltīšu rukos, un kuras naspej dut sovīm audzēknīm pareizo sledziņa par Katoļu Baznicu” (Tauslais 1930);

“Un veļ tagad myusu skulos vēsturi moca gondreiz tikai protestanti pec taidom gromotom, kur dažas vitas ir pat pīdauzīgi rakstītas [...] Tur reformācija ir uzskatīta kai cylvaku atpesteišona nu “baznīcas žņaugim” [...] Katoļu skulos vysmoz vadeitojam jobyut stynggram katoļam” (Latkovskis 1932);

“Katoļu skulotojīm luterticīgi koleģi taisni bezkaunīgā veidā paidagogiskos sedes laikā raun acīs laukā, jo katoļi grib sarīkot eglīti pēc 25. decembra” (Draugs 1931).

Luterāņus atbalstošā prese

Luterānisms kā humānisma, kultūras un izglītības veicinātājs:

“Luterānisma devīze ir mīlestība, izglītība, cenšanās pēc kultūras sasniegumiem. Pateicoties šim, Vidzemes un Kurzemes luterticīgie latvieši jau vairāk kā 100 gadus atpakaļ gandrīz bez izņēmuma prata lasīt un daudzi arī rakstīt” (Logoss 1931c);

“Un tās kultūras vērtības, ko Vidzemes un Kurzemes latvieši ir sasnieguši, pa lielākai daļai ir luterānisma nopelns” (Logoss 1931a).

Luterānisms kā toleranta ticība:

“Un, lūk, lielā iecietība pret konfesijām – tā ir luterānisma un it sevišķi luterāņu – latviešu skaistākā dvēseles īpašība. Ar to luterānisms paceļas pāri katolicismam” (Logoss 1931a);

“Šī konfesija [...] vienmēr ir draudzīgi sniegusi roku katram. Ja kāda konfesija vai sekte aiz šaursirdības izturas pret luterismu naidīgi, tad par nožēlošanu luterisms te nav vainīgs” (Rumpeters 1928);

“Mēs esam iecietīgi līdz pēdējam pret katoļiem” (Logoss 1931a).

Luterānisms kā latviskuma uzturētājs Latgalē:

“Izkaisītas starp cittautibniekiem, šīs draudzes ir kā raugs mīklā [...] draudzēm reizē ar garīgo apkopšanu jāpasargā latvieši Latgalē no pārtautošanās [...] jo spēcīgākas un darbīgākas būs luteriskās draudzes, jo stiprāks būs arī latvju nacionālās kultūras iespaids” (Rumpeters 1928).

Luterāņi – Latgales atbrīvotāji no lieliniekiem:

“Starp katoliskās Latgales atbrīvotājiem no lielinieku varas, lielākā daļa bija luterāņi” (Logoss 1931b).

Katolicisms Latvijā

Katoļus atbalstošā prese

Katoļu Baznīca kā nacionālā faktora uzturētāja Latgalē:

“Katolisko bazneica ir nacionaloka par ļuteranu goreigū Vērsvaldi [...] katoļu bazneica ar sovu pilņeigu autonomu [...] ikortu ar latgaļu goreigū vērseibu priķšgolā, jōatzeist par myusu nacionalōs dzeives vodušu istodi” (S. 1934).

Katolicisms kā kopības, morāles un tautas gara uzturētājs:

“Katoļi vienmēr stāv par nacionālismu, bet tikai tik tālu, cik tas ir vērsts uz tautas kopību, ticības un morāles atdzimšanu” (S., W. 1933);

“Latvju katoļi ar gandarījumu atzīmē savus panākumus materiālā, tautas spēku vairošanās ziņā” (Strods 1930);

“Materijalizma gors ir pretīgs kotram etiksi audzynomam cylvakam un sevišķi myusu ideālai latgališu jaunotnei, kura zam katoļu ticības īspaida cenšas uz tykumiskom vertibom, uz personības piļņibu” (J., M. 1926).

Katolicisms kā skaitliski progresējoša ticība:

“Acumirkli mēs latvju katoļi esam mazākumā Latvijā, bet tomēr mums pieder nākotne [...] protestantiskajos apgabalos mirstība pārsniedz dzimstību, Latgalē ir otrādi” (Strods 1930).

Luterāņus atbalstošā prese

Katolicisms kā fanātiska, neiecietīga ticība:

“Ar viņiem (katoļiem – V. M.) runāt un cīnīties kulturāliem līdzekļiem ir grūti un neatmaksājas” (Logoss 1931a);

“Ar savu bezkaunību jūs pārtrumpojiet pat komunistus [...] Liekas, ka svētajam baznīkungam tādi parastie lamu vārdi kā čuhnas, valni, pagāni, naheristi, lutari, Latgales žņaudzēji, latgaliešu maizes ēdāji u.t.t. – birst vēl spēcīgāk kanceles sprediķi, kā dažam labam “brolišam” aiz stoikas krogā” (Logoss 1931b).

Katoļu baznīca kā propoliska iestāde un apdraudējums latviskai un vienotai Latvijai:

“Noteikšana pieder ksendziem no poļu sugas [...] ķengāšanas raksti par Luteru un luterānismu nāk no pārpoļotām aprindām” (Logoss 1931a);

“Tas ir dabīgi, jo 2/3 katoļu garīdznieku Latgalē ir cittautieši [...] Latgale nevis priekš latviešiem, bet priekš katoļiem” (Rids 1921).

Katolicisms kā kultūras veicinātājs Latgalē:

“Katolicisms [...] ir zināms kultūras faktors, un kā tāds viņš daudz darījis arī cilvēces kultūras labā. Bez šaubām, arī šē Latgalē viņam bijusi sava nozīme” (Rids 1921).

Aplūkojot izvēlētos citātus no laikrakstiem saistībā ar diskursu tematiku, var konstatēt, ka spraiga polemika presē vērojama 1923. gadā, kad saskaņā ar konkordātu luterāņiem piederušā Jēkaba baznīca bija jānodod katoļu vajadzībām. Nākamais polemikas vilnis presē abu konfesiju starpā uzvaro 1930. un 1931. gadā, kad avīzē “Latgolas Vārds” tika nopublicēta kritizējošu rakstu sērija par Mārtiņu Luteru (Draugs 1931). Tam sekoja asa reakcija ar

atbildes rakstiem laikraksta “Latgales Ziņas” slejās: “Rokas nost no mūsu ticības!” (Logoss 1931a).

Katoļus un luterāņus atbalstošajā presē ir izdalāmi vairāki kopīgās tematikas jautājumi saistībā ar

- 1) diskrimināciju (luterāņi diskriminē katoļus un otrādi);
- 2) konfesiju izplatību Latvijas teritorijā (katoļu bažas par luterānisma izplatību Latgalē un luterāņu bažas par katolicisma izplatību pārējos Latvijas novados);
- 3) konfesiju nostiprināšanas ārējo faktoru ietekmi (poļu loma katolicisma nostiprināšanā Latgalē, vāciešu loma luterānisma izplatībā un nostiprināšanā pārējā Latvijā);
- 4) konfesiju ietekmi uz kultūras procesiem, sabiedrības morāli un personību (katolicisma loma Latgalē un luterānisma loma pārējā Latvijā; katra konfesija tiek uzskatīta kā augstākas kultūras un morāles nesēja);
- 5) konfesionālo tuvināšanos (katra konfesija to apzināti kavē, padara neiespējamu).

Lai gan rakstā, izmantojot preses materiālus, ir atspoguļoti būtiski katoļu un luterāņu attiecību aspekti, pētījums šajā virzienā ir turpināms, paplašinot tā hronoloģiskās robežas, kas ietvertu arī periodu pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas.

Avotu un literatūras saraksts

- Akermanis, E. (1928) Apdraudētā latvju tauta. *Burtnieks*. Nr. 9: 819–831.
- Bergs, E. (1923) Ko Luters mums devis? *Svētdienas Rīts*, 5. augusts.
- Ceichners, A. (1931) Iedzīvotāju pieauguma jautājums Latgalē. *Latviešu Balss*, 12. aprīlis.
- Draugs (1931). Broļim ļuterticigim pordumom. *Latgolas Vārds*, 23. janvāris.
- Driksnis, A. (1931a) Mortiņš Luters. *Latgolas Vārds*, 14. janvāris.
- Driksnis, A. (1931b) Mortiņš Luters. *Latgolas Vārds*, 21. janvāris.
- J., M. (1926) Vai latgalība brīsmos? *Latgolas Vārds*, 20. oktobris.
- Latkovskis, L. (1932) Aizspridumu mygla. *Latgolas Vārds*, 19. oktobris.
- Logoss (1931a). Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 9. janvāris.
- Logoss (1931b). Vēlreiz – rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 15. maijs.
- Logoss (1931c). Vēlreiz – rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 9. jūnijs.
- M., A. (1923) Tautas nobalsošana. *Svētdienas Rīts*, 2. septembris.
- Red. (1923a) Woi Jakuba baznica beja joatdud katolim. *Latgolas Vārds*, 22. augusts.

- Red. (1923b) Karagājiens pret ev. Lut. Baznīcu. *Latvis*, 23. augusts.
- Red. (1923c) Latgaliešu tuvināšana. *Latvis*, 6. septembris.
- Red. (1931). Broļim ļuterticigim pordumom. *Latgolas Vārds*, 23. janvāris.
- Rids (1921). Latvietis vai katolis? *Jaunais Vārds*, 3. aprīlis.
- Rumpeters (1928). Luteriešu saime Latgales konfesiju jūklī. *Latgales Ziņas*, 2. novembris.
- S. (1934) Latgaļu politikas pamati. *Latgolas Vārds*, 14. marts.
- Skoborga (1921). Kur byut Weiskupa katedrai? *Latgolas Vārds*, 13. jūlijs.
- Skujenieks, M. (1938) *Latvija (1918–1938). Statistikas atlase*. Rīga: Valsts statistikā pārvalde. 56 lpp.
- Skujenieks, M. (1930) *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde. 533 lpp.
- Strods, P. (1930) Katoļticīgo skaits Latvijā. *Māras Vēstnesis*, 16. jūlijs.
- S., W. (1933) Nacionalā kustība un katoļi. *Rīgas Vēstnesis*, 6. jūnijs.
- Trauslais, H. (1930) Kopeč naidis pret katoļu baznīcu. *Latgolas Vārds*, 16. jūlijs.
- U-ks, P. (1929) Ļutera ticības izplatīšana Latvijā. *Katoļu Dzeive*, Nr. 4: 107, 108.
- Brolišs, J. (2000) *Nacionālie procesi (būtība, tipi, veidi, pretrunas, izpausmes)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 91 lpp.
- Cakuls, J. (2001) *Latvijas Romas Katoļu Baznīcas vēstures materiāli: 20. gadsimts*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja. 887 lpp.
- Delanty, G., Wodak, R., Jones, P. ed. (2008) *Identity, Belonging and Migration*. Liverpool: Liverpool University Press. p. 328.
- Malahovskis, V. (2007) Lauku iedzīvotāji Latgalē 20. gadsimta 20. gados: daži dabiskās un mehāniskās kustības aspekti. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XVI Zinātniskie lasījumi*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes apgāds "Saulē". 147.–153. lpp.
- Seiļ (Seile), V. (1936) *Grāmatas Latgales latviešiem: latgaliešu dialektā izdoto grāmatu hronoloģiskais, sistematiskais, autoru un izdevēju rādītājs (1585–1936)*. Rīga: Valters un Rapa. 600 lpp.
- Tēraudkalns, V. (2007) Bībeles tulkošana un izdošana Pirmās republikas laikā. *RA raksti. Vēsture un filozofija (VII sēj.)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 96.–109. lpp.
- Treijs, R. (1996) *Latvijas Republikas prese (1918–1940)*. Rīga: Zvaigzne ABC. 523 lpp.

Vladislavs Malahovskis

**Reflection of Catholic and Lutheran Relations
in Latvian National and Clerical Conservative Press (1920–1934)**

Key words: Catholics, Lutherans, Latvian press

Summary

The present article is based on about 50 publications in press materials, which reflect a number of Lutheran and Catholic relation aspects of the parliamentary system in the Republic of Latvia during the period of its existence (1920–1934). The study is based on qualitative data analysis, the historical approach, using the discursive distinction of “we – they” construction. Chosen newspapers quote fragments of the discursive topics discovered, as well as explanatory, offensive, supporting, etc. opinions and arguments used to create a positive self-image and a negative image of the opponent. The article deals with four discourse topics: 1. St. James Church devolution to the Catholics; 2. Luther’s personality; 3. Lutheranism in Latvia; 4. Catholicism in Latvia.

The discussion was held in the press in 1923 when the Lutheran Church of St. James in Riga was to be handed over to Catholic needs according to the Concordat with the Vatican. The next wave of discussion broke out between the two denominations in 1930 and 1931 when critical articles about Martin Luther were published in the Catholic newspaper “Latgolas Vārds”. This was followed by a reaction with sharp responses supported by the Lutheran newspaper “Latgales Ziņas”.

A number of common issues can be identified in both Catholic and Lutheran press in connection with:

1. Discrimination (Lutherans discriminate Catholics, and vice versa);
2. The spread of denominations in Latvia (Catholics express anxiety about the prevalence of Lutheranism in Latgale, and Lutherans – about the prevalence of Catholicism in other regions of Latvia);
3. The influence of external factors on the consolidation of the denominations (the role of Polish in strengthening Catholicism in Latgale, the role of Germans in the spread and consolidation of Lutheranism in other parts of Latvia);
4. The influence of both denominations on the cultural process, society morals, and personality (the role of Catholicism in Latgale and the role of Lutheranism in other parts of Latvia; each of the denomination is considered as higher in the cultural and moral respect);
5. Confessional approximation (obstructed and made impossible by each of the denominations).

Arvydas Malonaitis

Hillforts in the Eyes of Residents: Preliminary Findings

Key words: hillfort, survey, respondents, survey findings, residents' perception

Introduction

The article presents a preliminary summary of the findings from the residents' survey conducted by the students from Lithuanian University of Educational Sciences as part of their fieldwork practice in regional studies. The survey was targeted at elderly residents from villages and small settlements who live or lived in the vicinity of a hillfort throughout their lifetime or for a longer part of their life. Based on the data of 74 questionnaires, the article discusses the knowledge that residents have about hillforts (Lith. *piliakalniai*) in general and their relationship with the hillfort from their immediate environment. Specific hillforts were selected with reference to the Atlas of Lithuanian Hillforts (Baubonis, Zabiela 2005). As illustrated by Fig. 1, the residents' survey was conducted in the environment of 44 hillforts.

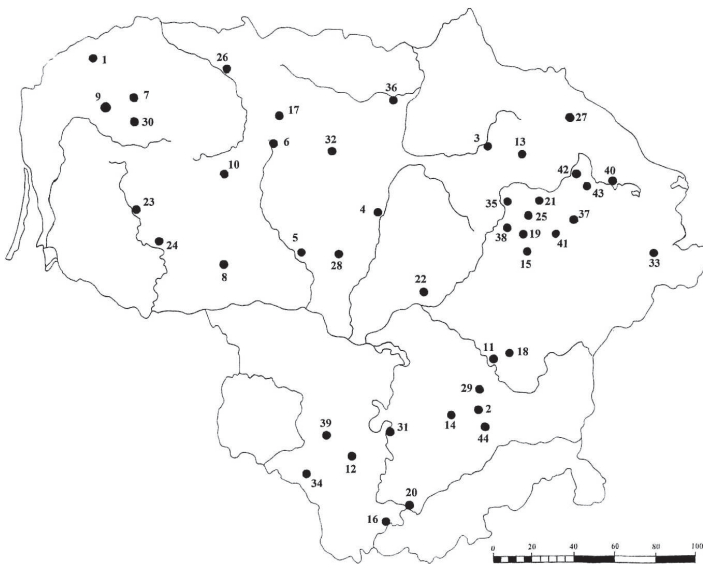

Figure 1. Hillforts around which the residents' survey was conducted

1. Apuolė (Skuodas district); 2. Aukštadvaris (Trakai district); 3. Aukštupėnai (Kupiškis district); 4. Bakainiai (Kėdainiai district); 5. Betygala (Raseiniai district); 6. Bubiai (Šiauliai district); 7. Džiuginėnai (Telšiai district); 8. Eržvilkas (Jurbarkas district); 9. Gandinga (Plungė district); 10. Kalniškiai (Kelmė district); 11. Karmazinai (Vilnius district); 12. Kaukai (Alytus district); 13. Kereliai (Kupiškis district); 14. Lepelionys (Prienai district); 15. Liesėnai (Molėtai district); 16. Liškiava (Varėna district); 17. Luponiai (Šiauliai district); 18. Maišiagala (Vilnius district); 19. Maišiakulė (Molėtai district); 20. Merkinė (Varėna district); 21. Narkūnai (Utena district); 22. Paberžė (Jonava district); 23. Padievaitis (Šilalė district); 24. Pagramantis (Tauragė district); 25. Pakalniai (Utena district); 26. Papilė (Akmenė district); 27. Papiliai (Rokiškis district); 28. Paplienija (Telšiai district); 29. Pilsupiai (Kėdainiai district); 30. Pipiriškės (Elektrėnai municipality); 31. Punia (Alytus district); 32. Raginėnai (Radviliškis district); 33. Rakšteliai (Švenčionys district); 34. Rudamina (Lazdijai district); 35. Šeimyniškėliai (Anykščiai district); 36. Šimoniai (Pasvalys district); 37. Taurapolis (Utena district); 38. Trakiniai (Anykščiai district); 39. Varnupiai (Marijampolė district); 40. Verslava (Zarasai district); 41. Vorėnai (Molėtai district); 42. Vosgėliai (Zarasai district); 43. Zabičiūnai (Zarasai district); 44. Žuklijai (Trakai district).

The questionnaire was developed by referring to the available recommendations for survey methodology (Kardelis 2002, 179–189). Considering the age group of the respondents, all questions were open-ended, whereas interviewing took the form of a conversation. In terms of gender, most respondents were women (58), whereas men comprised about one-fifth of the respondents (16). As regards age, residents born between 1931 and 1940 made up the majority of the respondents (31.4%), with 6 men and 25 women among them.

Specific knowledge about hillforts

To get a better understanding of the situation, Table 1 is provided below presenting some questions and answers from this block. An abbreviated question version is provided on the left, while the answers of the respondents expressed in absolute numbers and percentages are presented on the right.

Table 1

Knowledge about hillforts

Question	Answer
1	2
What is a hillfort?	It is a hill (beautiful/high) – all respondents
Is it man-made/natural formation?	Man-made – 27 (36.5%); natural – 11 (14.9%); natural and man-made – 36 (48.6%)
Do you know other hillfort formations?	Respondents know and notice other formations – 17 (23%); neither know nor notice them – 57 (77%)

1	2
How many hillforts are there in Lithuania?	From several to several thousand – 62 (83.8%); respondents have no idea – 12 (16.2%)
In which region hillforts are most numerous?	Respondents do not know – 16 (21.6%); different answers with indication of specific districts – 58 (78.4%)
Do you know other hillforts?	Respondents named from 1 to 10 – 67 (90.5%); respondents could not mention a single hillfort – 7 (9.5%)
What is their purpose?	A castle place; a place for residence and defence – 67 (90.5%); specified no purpose – 7 (9.5%)
Have you visited other hillforts?	Respondents have visited other hillforts – 51 (68.9%); respondents have never visited other hillforts – 23 (31.1%)
Are you interested in their origin?	Interested – 55 (74.3%); not really interested – 4 (5.4%); not interested – 15 (20.3%)
Do you take interest in hillforts independently?	Respondents take interest independently – 18 (24.3%); respondents are not interested – 56 (75.7%)
Have you read anything about hillforts?	Respondents have read about hillforts – 49 (66.2%); respondents have not read anything – 25 (33.8%)

When describing what in their opinion a hillfort actually is, all respondents unanimously stated that it is a hill or a mound, a former site of a castle. It should be noted that conclusions are usually drawn from the hillfort situated in their immediate surroundings. Generally speaking, the way a hillfort is described corresponds to its brief and popular definition prevailing in dictionaries, textbooks, popular publications, and also on the Internet. The answers essentially show that residents distinguish between a hillfort and an ordinary high hill. Nevertheless, residents find its individual formations (ramparts, ditches, terraces, slopes, etc.) a rather complicated matter. Only one-fourth of the respondents have heard something about ramparts and ditches; yet the majority of them neither know nor notice such formations.

When answering the question whether hillforts formed naturally or they are man-made, opinions diverged. Nevertheless, nearly half of the respondents believe that nature is what gave rise to hillforts and man adjusted the place for the required purposes. As a rule, people perceive a hillfort as the site of a former castle, i.e. it is primarily associated with the defensive function. Some believe that it could have also served residential purposes; yet others associate it with a sacred place or a place for sacrifices. However, there was not a single

respondent stating that hillforts could have also served as a burial ground. When asked about the period hillforts originated, the respondents indicated a very broad span of time. A part of the respondents tried to indicate a more or less exact period (not necessarily correct), while others associated the time of hillfort origin with processes, events, wars, or the lifetime of well-known personalities.

The respondents expressed varied opinions regarding the number of hillforts in Lithuania (Table 1). Around one-sixth of them were not willing to specify the number, while the majority believe that their number ranges from several to as many as several thousand. Roughly one-fifth of the respondents could not say anything about the Lithuanian region with the largest concentration of hillforts; yet other opinions ranged from regions to specific districts. It is observed that the decision is sometimes influenced by the respondent's residence – the greatest concentration is where the respondent lives. Nevertheless, most respondents 'voted' for Aukštaitija – it was mentioned by every third respondent. Some residents from the region of Samogitia also thought of Aukštaitija as the land of hillforts. On the other hand, some Aukštaitians mentioned Samogitia as the region with the largest hillfort concentration.

In addition to the hillfort situated in the immediate environment, the majority of the respondents know more of them. They usually enumerated from one to five; only two respondents mentioned seven and ten hillforts, and only two respondents specified seven and nine hillforts; only one respondent named more than ten hillforts. Naturally, the nearby hillforts (if there are such and the respondents are aware of them) were first mentioned. Nearly one-tenth of the respondents could not mention a single hillfort. Nothing specific was usually said about other hillforts. Around one-third of the respondents stated that they had never visited other hillforts; others usually mentioned adjacent hillforts; yet a few respondents visited from two or three to ten hillforts under various circumstances; one respondent visited nearly one hundred hillforts.

Nearly three-fourths of the respondents mentioned that they were interested in the information about hillforts and their origin. However, an almost equal number of respondents indicated that they had never taken interest in hillforts independently, though they occasionally read articles on hillforts in the press.

Relationship with the hillfort from the immediate environment

As illustrated by Table 2, over one-third of the respondents refer to “their” hillfort by different names compared to those which appear in official registers, reference books, etc., though the majority of the respondents know them as well. Generally speaking, people usually simply call it a hillfort, a hill, a small hill, or a castle hill in the colloquial language.

As shown by the survey data, about one third of the respondents know the legends associated with the name of the hillfort. It is not surprising because the names of the majority of hillforts are associated with the name of the village. Though occasionally they bear different names, there were hardly any legends explaining the origin of their names. Despite the fact that most of the respondents asserted that they knew legends about hillforts, the story would usually be limited to one or two brief sentences. Occasionally, it resembled the fragments from well-known legends (Kerbelytė 1999, Lietuvos 2007).

Table 2

Relationship with “one’s” hillfort

Question	Answer
1	2
Do you call the hillfort by a different name?	Respondents call the hillfort by a different name than official – 30 (40.5%)
Are there any name legends?	Respondents know legends – 24 (32.4%); do not know – 50 (67.6%)
Do you know any legends about the hillfort?	Respondents know legends – 45 (60.8%); do not know – 29 (39.2%)
Did your parents tell you about the hillfort?	Parents told about the hillfort – 35 (47.3%); did not tell – 39 (52.7%)
Is the hillfort special in any way?	Special – 59 (79.7%); not special – 15 (20.3%)
Is the locality special?	Special – 51 (69%); not special – 23 (31%)
When is the hillfort most beautiful?	Beauty is not important – 7 (9.5%); during different seasons – 67 (90.5%)
Does the hillfort change?	Respondents notice changes – 51 (68.9%); do not notice – 15 (20.3%); do not know – 8 (10.8%)
Is the life of your family associated with the hillfort?	It is associated – 41 (55.4%); it is not – 33 (44.6%)
Do you ever go to the hillfort?	Yes – 70 (94.6%); no – 4 (5.4%)

1	2
Do you share knowledge about it with others?	Respondents share knowledge with others – 62 (83.8%); respondents do not share knowledge with others – 12 (16.2%)
Do you have photographs with the hillfort?	Respondents have photographs – 20 (27%); respondents do not have any photographs – 54 (73%)
Are you satisfied with the hillfort's neighbourhood?	Yes – 64 (86.5%); not really – 4 (5.4 %); dissatisfied – 6 (8.1%)
Would you feel sorry if the hillfort disappeared?	Life would not change – 24 (32.4%); respondents are not sure – 5 (6.8%); respondents would feel sorry – 45 (60.8%)

The memories that residents have about the stories heard in their family and at school in their childhood are rather contradictory – the proportion between positive and negative answers is approximately equal. Besides, some of those who shared their memories said that they had indeed been told about it in a family and at school but they could not remember what exactly that was. A part of the respondents categorically stated that nobody spoke anything about the adjacent or more remote hillforts at school because it was the Soviet period. Yet others have very bright school memories, which do not at all resemble any restrictions or indifference. Some respondents also remembered how they collected information about the hillfort from their environs and built information stands with the guidance of their teachers.

As seen in Table 2, about one-fifth of the respondents do not find “their” hillfort special in any way; yet others believe that it is special in some way. An already standard expression that *it is special by its honourable/glorious past and legends* prevails among the answers. Other answers revolve around the beauty of the hillfort and the view opening from its top; barely several answers could be categorised as individual observations. Around two-thirds of the respondents described the environment where the hillfort is located as special. The special character of the place was usually linked with its historical past. Often, the hillfort is considered special, while its environment is not.

Each respondent observes “his” or “her” hillfort in one way or another – it also reveals in their answers about whether they observe any changes in the hillfort and especially about the time when the hillfort looks most beautiful for them. Beauty is primarily associated with seasons, i.e. what brings emotional satisfaction. About one-third of the respondents do not observe any changes in “their” hillfort or they do not know how to recognise those changes; yet others perceive them differently. The clean-up of the hillfort and its envi-

ronment is most commonly perceived as changes. Yet others do not consider such changes essential and indicate such formidable symptoms as the rivelet washing down the hillfort's slopes. Others believe that the changes are difficult to notice and a lifetime is not enough for that.

When asked a direct question "Is the life of your family associated with the hillfort in any way?", the answers distributed nearly evenly. However, when the interviewer asked "Do you ever visit the hillfort?", the number of negative answers reduced to four. It appeared that many did that often by providing rather detailed information with whom and on what occasions they did or used to do it in earlier times. Many regretted that their health condition was no longer as it used to be. Yet others perceived it to be a usual environment of their daily routine.

When the interviewer tried to find out whether the respondents shared or had ever shared their knowledge about the nearby hillfort with anyone, around one-third of the respondents indicated that they had never shared any information with anyone. After they were asked whether they told about the hillfort to their family members, relatives and guests, the number of categorically negative answers reduced to one-sixth.

Due to various reasons, the majority of the respondents view the hillfort's neighbourhood positively. Some see it as a beautiful place; others consider it a famous place; yet others mention the expensiveness of land. Whereas a part of the residents were not willing to open up, they were asked whether their life would change in any way if the hillfort disappeared. As it could have been expected, the answers were varied. As revealed by Table 2, it would not have any effect on the life of one-third of the respondents but more than half of them would feel sorry about it. Like in the first case, the majority of residents would miss a beautiful scenery. It is interesting to note that some of those who had previously asserted that they were dissatisfied with the hillfort's neighbourhood would still feel sorry about it.

Conclusions

The majority of the respondents are quite well informed about the origin and purpose of hillforts; they also know other hillforts and have visited some of them; some are interested in the origin of hillforts and have read something about it. According to several respondents, they visited a number of hillforts as part of sightseeing tours; they are interested in history and read about hillforts in newspapers or other press. When comparing answers by age, we can see that the answers of the so called younger, i.e. postwar, generation are a bit more exact and complete.

Despite the fact that the majority of the respondents mention the hillfort as a witness of the past, they first of all view it through their emotional and family prism. Though residents cannot tell much about “their” hillfort, it is still a strong centre of attraction – a refuge where you can spend some time on your own, relax, admire the view, take a breath, dream about something; a place where children, grandchildren, and guests are first brought. As shown by the answers, most residents are satisfied with the neighbourhood of the hillfort, which has become an indispensable part of their lives.

References

- Baubonis, Z., Zabiela, G. (2005) *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija. t. 1 493 p., t. 2. 513 p., t. 3. 499 p.
- Kardelis, K. (2002) *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex. 400 p.
- Kerbelytė B. (1999) *Žemės atmintis: Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 253 p.
- Lietuvos piliakalnių legendos*. (2007) Kaunas: Šviesa. 72 p.

Arvydas Malonaitis

Pilskalni iedzīvotāju skatījumā: pētījuma pirmie rezultāti

Atslēgas vārdi: pilskalni, aptauja, respondenti, aptaujas rezultāti, iedzīvotāju attieksme

Kopsavilkums

Lietuvai Edukoloģijas universitātes reģionālistikas studiju kursa ietvaros tiek rīkotas lauka pētījuma ekspedīcijas, kuru gaitā studenti veic aptauju. Rakstā aplūkoti iegūtās informācijas analīzes pirmie rezultāti. Aptaujas mērķauditorija – vecākās paaudzes lauku un mazpilsētu pastāvīgie iedzīvotāji, kuru dzīve vai tās lielākā daļa ir pavadīta pilskalnu apkaimē. Pētījumā analizētas iedzīvotāju zināšanas par pilskalniem, kuri atrodas respondentu tuvākajā apkārtnē. Vairākums iedzīvotāju diezgan labi ir informēti par pilskalnu rašanos, to mērķiem. Respondentiem ir zināms arī par citiem pilskalniem, kurus viņi kādreiz bija apmeklējuši. Neraugoties uz to, ka respondenti lielākoties atzīst pilskalnus par pagātnes lieciniekiem, tos uztver caur emocionālo prizmu. Respondentu atbildes atklāj, ka cilvēki ir apmierināti ar dzīvi līdzās pilskalam un tas kļūst par viņu dzīves neatņemamu sastāvdaļu.

Максим Моисеев

Выкуп пленных как форма деловой активности представителей знати Крымского ханства

Ключевые слова: плен, пленные, выкуп, работорговля, Крымское ханство

Весной 1569 г. в Стамбуле царило привычное оживление, вызванное приготовлениями к походу на Московское государство, дабы вырвать из рук неверных Хаджи-Тархан (тат. *Xacitarxan*, *Хажитархан*) — средневековый город Золотой Орды, а после её распада — Астраханского ханства, располагавшегося в низовьях Волги. К военным приготовлениям добавлялась и деловая активность. Русский посол в Стамбуле И.П. Новосельцев передавал воспоминания турок об этом времени: «И у многих деи людей во Царегороде турки на отъезде имали и задатки наперед деньги за полон, которых было им привести из Асторохани во Царьгород» (Путешествия 2006, 83). Экономическое значение татарских и турецких походов уже давно привлекает внимание восточноевропейских ученых. М. Н. Бережков (1850—1932) одним из первых рассмотрел формы выкупа из крымской неволи, дав их общее описание. Исследователь указывал, что пленник мог выкупиться сам или его выкупали родственники, могли выкупить купцы или же государство в лице послов (Бережков 1888, 22—23)¹. Очевидно, что купцы в этом процессе выступали посредниками и стремились, как минимум, возместить затраченные средства. Также ясно, что здесь должен был быть еще один участник, а именно, крымский татарин, который должен был отдать или продать пленника купцу. То есть, мы можем говорить об экономическом характере выкупа. Анализу этой формы экономической активности крымской знати и посвящена эта статья.

Сведения о выкупах, суммах, иногда биографические сведения в значительной степени сохранились в дипломатической переписке крымских владетелей с царем Иваном IV (1530—1584). Эти материалы, скопирован-

¹ В последнее время число исследований по истории плена и работорговли в Европе значительно увеличилось. Приведем основные работы, касающиеся региона Северного Причерноморья: (Matsuki 2006, 171—182; Kołodziejczyk 2006, 149—159; Ivanics 2007, 193—219; Kizilov 2005, 211—235; Kizilov 2007a, 1—31; Kizilov 2007b, 189—210; Kizilov 2017, 103—116; Кизилов 2016, 124—131; Жуков 2012, 31—43; Жуков 2014, 95—97; Жуков 2017, 207—213).

ные в свое время в посольские книги, с одной стороны, фрагментарны, с другой — вполне достаточны для реконструкции системы участия крымской знати в выкупе пленных. Определенным достоинством изучаемой группы источников является то, что они позволяют нам проследить и роль другой стороны, а именно Московского государства, которое выступало своего рода торговым партнером Крымского ханства, выкупая у него своих плененных подданных. Итак, как была устроена эта торговля людьми?

Если обобщить те сведения, которые мы имеем, то выглядело это следующим образом. После успешного набега происходил дележ добычи. Десятая часть, включая самых отборных пленников, отдавалась хану, а оставшаяся распределялась между участниками набега (Бережков 1888, 14). После этого наступал этап определения судьбы пленников: будут ли они использованы в хозяйстве, проданы в Турцию или же предназначены к выкупу. Положение последних очень сильно зависело от их согласия с суммой выкупа и жадности владельца. Как это могло происходить, красноречиво описывают два письма середины XVII в. полоняника Данилы Головачева. Ему достался весьма корыстный и жестокий владелец Алимирза Чекмааликов, который назначил цену выкупа в 1200 рублей и шубы соболями. Данила честно признал, что таких денег у него нет. Татарин не прислушался к его словам и стал вымогать эти деньги. В своем письме Головачев описывает пытки, каким его подвергли: «...бит вязьем, и голова вязана ремнем; крутил с виском...». Несчастный, не вытерпев боли, дал согласие на эту цену, хотя и понимал, что для его семьи она слишком высока. Так, он просил распродать свое имущество и даже «вотчину и поместья продать или заложить...». Еще одним путем решения этой проблемы стала его просьба к своему дяде, чтобы он просил у государя выкупить его. Однако эти два коротких письма интересны не только живописанием мук, но и тем, что они приоткрывают механизм выкупа. Данила Головачев для того, чтобы отослать эти грамотки к родным при помощи русских послов, ручался в 100 рублях, и послы подтвердили это выдачей гонцу кабалы (*юридического акта, оформлявшего долговые обязательства*). Далее он перечислял тех, кто мог рассказать о его заключениях в Москве в Посольском приказе (Акты 2002, 502–503). Эти сведения позволяют предположить, что, несмотря на жестокость обращения, полоняники не были изолированы и могли вступать в контакты с послами, что, впрочем, понятно, так как в первую очередь от них ждали денег. Но это также подчеркивает то, что наиболее надежным выкупщиком для татар выступали все-таки не родственники пленников, а государство.

Представители крымской знати отправляли на выкуп свою долю живого товара, русские послы выдавали им поручительство-кабалу, по которому в Москве казначеи должны были расплатиться с их представителем (Моисеев 2016, 293; Зайцев 2016, 115, 248; РГАДА. Ф. 123. Оп. 1. Кн. 15. Л. 78, 97). По этим посланиям мы можем определить круг лиц, втянутых в этот бизнес. Это и хан, и ана-биим (титул ханской матери), и крымские султаны, и беки, и аталыки (воспитатели)². То есть, можем говорить, что это привычная практика для представителей крымского нобилитета. В ряде случаев контрагентами выкупных сделок выступали не только татарские аристократы, но и их слуги. Например, в 1572 г. в письме Ивана Грозного калге (титул второго по значимости после хана лица в иерархии Крымского ханства) Мухаммед-Гирею упоминалось, что его доверенный купец — Каркозя ордобозарец (привилегированный купец) в Гёзлеве (современная Евпатория) выкупил человека князя Григория Мещерского — Мартына, а другой приближенный человек калги выкупил некую женщину Домну. Интересно, что поручником выступал русский посланник в Ногайскую Орду Семен Мальцев, который сам был в тот момент пленником (Зайцев 2016, 115–116)!

Немаловажным вопросом является объём этой торговли и ее обороты. Насколько значительной была торговля людьми в виде выкупа? Прежде чем перейти к конкретным цифрам, стоит зафиксировать следующие историковедческие рассуждения. Несмотря на то, что информационная ёмкость посольских книг весьма высока и содержательно эти данные охватывают весьма широкий спектр тем, все-таки вопросы, не являющиеся центральными для этого типа документов, освещаются скупо. Проблема выкупа не была основной для посольских книг, сам выкуп осуществляли казначеи, и поэтому можно предположить, что основная информация должна была отразиться в казенной документации, которая за XVI век почти полностью погибла. Поэтому те данные, которые мы извлекаем из посольских документов, не могут дать исчерпывающих представлений о ёмкости рынка выкупа пленных. Более того, чаще всего вопрос о выкупе возникает только в случае каких-то проблем, и рассматриваемым

² Институт аталычества, в рамках которого отпрыски знатных родов отдавались на воспитание в другую семью, имел широкое распространение среди тюркских и кавказских народов. Нередко аталыки играли большую роль в политической и общественной жизни. Подробнее об этом институте в тюрко-татарских государствах см.: Беляков, Виноградов, Моисеев 2017, 412–431.

документам это добавляет определенную специфику. Но благодаря этим сведениям вполне можно наметить контур деловой активности крымской знати.

Чаще всего в посланиях фигурирует незначительное количество пленных. В послании Мухаммед-Гирея от 1570 г. фигурируют три человека, в переписке с Девлет-Гиреем — 3 человека, в 1577 г. в послании хана Мухаммед-Гирея упоминается 10 человек, Муслы-аталык хлопотал о возмещении затраченных средств на выкуп 4-х человек, ана-биим в 1578 г. требовала деньги за 2-х пленников. Столь незначительное число упоминаний, естественно, не дает общей картины торговли людьми, которая процветала в то время. Связано это не с общим числом выкупов, а с теми конфликтами, которые имели место вокруг этого вопроса.

Главным конфликтом, естественно, становился вопрос о стоимости выкупа. Выше упоминалась история с Данилой Головачевым и Али-мирозой, который требовал гигантскую сумму в 1200 рублей, и, хотя в XVI столетии стоимость людей на рабском рынке была ниже, представители Московского государства, которые должны были выкупать пленников, считали ее все равно высокой. В 1572 г. в одном из писем упоминалась стоимость полонянки в 15 рублей; Муслы-аталык оценил выкуп своих пленников следующим образом: за пленника Андрея «сорок рублей да шуба, да шуба ж черевя белья с пухом, да шапка черна», за Левонтия «сто шесть рублей да шуба, да шапка черна», за дочь некоего Богдана Никитина — 100 рублей, Дарья, жена Василия Исакова стоит 100 рублей (РГАДА. Ф. 123. Оп. 1. Кн. 15. Л. 96об.). То есть, мы можем полагать, что в Крыму исходили из стоимости 100 рублей за человека. Но это абсолютно не соответствовало ожиданиям Москвы — это отражено в послании Ивана Грозного от апреля 1578 г. и особенно в грамоте от сентября 1578 г.

В первом письме царь объяснял крымскому хану процедуры выкупа: «...как те полоняники в наше государство, к Москве, приведены, и тогда за тех полоняников окупы плачены по договору сполна». Сами выплаты осуществлялись «...по кабалам, по договору, чтоб за кого заплатить мочно», но при назначении цены татары не обращали внимание на социальный статус пленного: «а которые молодые люди, детишка боярские и казаки украинные, а емлют на них кабалы во многие». Затем Иван Васильевич обвинял крымских гонцов в затягивании процесса выкупа, что было вызвано их участием в выкупе пленных в Крыму сверх договоренностей послов (РГАДА. Ф. 123. Оп. 1. Кн. 15. Л. 287). Итак, русский царь объяс-

нил причину проблем с выкупом пленных и постоянное затягивание процесса. Гонцы, выкупая полоняников, не согласовывали эти сделки с русскими послами и взвинчивали цены. Естественно, что такой подход не мог найти поддержки у русских властей. Однако высказанное неодобрение не могло изменить сложившуюся практику, поэтому необходимо было выработать определенный стандарт. Именно это и было изложено в сентябрьском послании. В основу «ценности» пленников был положен социальный статус человека. Это, в частности, было выражено такими словами: «...окупают полонеников не по их мере, дорого». Мера же выстраивалась согласно иерархии, во главе которой очевидно шли представители боярско-княжеской аристократии, затем — дети боярские, входившие в Государев двор, далее — дети боярские украинные, казаки, а завершали список «боярские люди». Хотя в анализируемом документе мы не видим цен на каждую категорию, но о «боярских людях» информация все-таки есть. Царь Иван Грозный пишет, что за «боярских людей» выкуп дают 20—30 рублей, а татары «...кабалы на них емлют во многие рубли по двести и болши» и хотят получить за них сполна, хотя, по его словам, «те полоненики тех окупов не стоят». Нормализовать выкупной бизнес должны были русские послы, которым надо было подтвердить сделку. В случае если не будет «поруки и кабалы» посла, то сделка признавалась недействительной, и правительство отказывалось выдавать деньги, а самого пленника должны были вернуть татарам (РГАДА. Ф. 123. Оп. 1. Кн. 15. Л. 457об. — 459об.).

Стремление царского правительства регламентировать выкуп пленных понятно. Если в конце XV — 1-ой пол. XVI в. выкуп был частной инициативой, то с середины XVI столетия он уже оказался государственным делом, что и было зафиксировано в 72-ой главе Стоглава (сборник решений Стоглавого собора 1551 года). При этом сам акт выкупа мог совершить не обязательно официальный представитель Московского государства. Это мог быть и «самоокуп», но именно правительство выступало гарантом и участником сделки: «...всех пленных окупати из царевы казны» (Стоглав 1984, 350). Однако такая практика оказывалась беззащитной от злоупотреблений и бесконтрольного роста цен. Именно поэтому через некоторое время Иван IV и его окружение были вынуждены искать возможности для ограничения алчности продавцов. Для изучаемого времени понятным методом оказалось привязывание стоимости человека к его социальному статусу. Впрочем, проанализированные нами документы не

позволяют реконструировать этот прейскурант. Известна только цена за «боярских людей» в 20–30 рублей, которые замыкали социальную иерархию послания царя от сентября 1578 г., что позволяет предполагать зависимый статус этой категории. Очевидно, что в это время четко оформленного ценового коридора еще не было. Он сложился позднее и был зафиксирован в Соборном Уложении 1649 г., согласно которому за дворянина или сына боярского полагалось платить 20 рублей за 100 четвертей его поместного оклада³, за московского стрельца — 40 рублей, за служилых «украинных» людей (стрельцов и казаков) — 25 рублей, за посадских — 20 человек и за крестьянина или холопа — 15 рублей (Жуков 2014, 96).

Таким образом, принятие социальных функций Московским государством в середине XVI века привело к тому, что выкуп пленных переместился из области частной инициативы в область государственных интересов. Реализация этой новой государственной функции повлекла за собой выработку необходимых мер, направленных на регламентацию выкупных сделок. Вопрос стоимости при этом играл не последнюю роль. Учитывая сильно возросшие аппетиты крымских татар, русское правительство пошло по пути регламентации соотношения цены и «качества» человека, наиболее очевидным в то время казался метод привязывания стоимости выкупа к социальному положению пленника. Эта практика, начатая правительством Ивана IV, приобрела окончательные формы при царе Алексее Михайловиче (19.03.1629–29.01.1676), что было зафиксировано Соборным Уложением 1649 г.

Список источников и литературы.

Российский государственный архив древних актов (РГАДА). Ф. 123 (Сношения России с Крымом). Оп. 1. Кн. 15

Акты (2002) *Акты служилых землевладельцев XV — начала XVII вв. Т. III*. Составитель А. В. Антонов. М.: Древлехранилище. 680 с.

Беляков А. В., Виноградов А. В., Моисеев М. В. (2017) Институт аталычества в постзолотоордынском мире, *Золотоордынское обозрение*. 2017. Т. 5. № 2: 412–436.

³ Поместный оклад — это норма, определяющая максимальное количество земли в поместье. Поместный оклад был связан с положением помещика в социальной иерархии Московского государства XVI–XVII в. Измерялся в четвертях — мере площади пахотных земель, равнялась 0,5 десятины.

Зайцев И. В., ред. (2016) *Посольская книга по связям Московского государства с Крымом. 1571–1577 гг.* Отв. редактор И. В. Зайцев; под. текста А. В. Малов, О. С. Смирнова, Г. А. Тарасова; статьи, коммент. А. В. Виноградов, И. В. Зайцев, О. С. Смирнова, В. Н. Сокуров. М.: «ИД Марджани». 400 с.

Моисеев М. В., ред. (2016) *Посольская книга по связям Московского государства с Крымом. 1567–1572 гг.* Отв. редактор М. В. Моисеев; под. текста А. В. Малов, О. С. Смирнова; статьи, коммент. А. В. Виноградов, И. В. Зайцев, А. В. Малов, М. В. Моисеев. М.: «Фонд «Русские витязи». 400 с.

Путешествия (2006) *Путешествия русских послов XVI–XVII вв. Статейные списки.* Репринтное воспроизведение издания 1954 года. СПб.: Наука. 490 с.

Стоглав (1984) *Российское законодательство X–XX веков. Т. 2.* М.: «Юридическая литература». 520 с.

Бережков М. Н. (1888) *Русские пленники и невольники в Крыму.* Одесса: Типография А. Шульце, Ланжероновская улица, дом Карузо, № 36. 31 с.

Жуков В. Д. (2012) «Крымские полоняники» и их выкуп в 50-е гг. XVII в.: К истории колонизации южной окраины Московского государства. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: История России*, № 4: 31–43.

Жуков В. Д. (2014) «Общая милостыня». Выкуп пленных Московским государством из Крыма в середине XVII века. *Родина*, № 11: 95–97.

Жуков В. Д. (2017) «Памяти о полоняниках» как источник по истории государственного выкупа из Крыма (1620–1630-е гг.). *Русь, Россия. Средневековье и Новое время*, № 5: 207–213.

Кизилов М. Б. (2016) Письмо польских пленников 1660 года из Бахчисарая как источник по истории работорговли в Крымском ханстве в раннее новое время. *Историческое наследие Крыма*: 124–131.

Ivanics, M. (2007) Enslavement, Slave Labour and the Treatment of Captives in the Crimean Khanate. *Ransom Slavery along the Ottoman Borders*. Leiden: 193–217.

Kizilov, M. D. (2005) The Black Sea and the Slave Trade: The Role of Crimean Maritime Towns in the Trade in Slaves and Captives in the Fifteenth to Eighteenth Centuries. *International Journal of Maritime History*, XVII, № 1: 211–235.

Kizilov, M. D. (2007a) Slave Trade in the Early Modern Crimea from the Perspective of Christian, Muslim and Jewish Sources. *Journal of Early Modern History*, XI, 1–2: 1–31.

Kizilov, M. D. (2007b). Slaves, Money Lenders, and Prisoner Guards: The Jews and Trade in Slaves and Captives in the Crimean Khanate, *Journal of Jewish Studies*, LVIII/2: 189–210.

Kizilov, M. D. (2017). Reports of Dominican Missionaries as a Source of Information about the Slave Trade in the Ottoman and Tatar Crimea in the 1660s. *Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, Istanbul: 103–116.

Kołodziejczyk, D. (2006) Slave Hunting and Slave Redemption as a Business Enterprise: the Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries, *Oriente Moderno*, XXV/1: 149–159.

Matsuki, E. (2006) The Crimean Tatars and their Russian Slave Captives: An Aspect of Muscovite-Crimean Relations in the 16th – 17th Centuries, *The Mediterranean Studies Group Hitotsubashi University*, XVIII: 171–182.

Maksims Moisejevs

Gūstekņu izpirkšana kā Krimas hanistes aristokrātijas pārstāvju uzņēmējdarbības forma

Atslēgas vārdi: gūsts, gūstekņi, izpirkuma maksa, vergu tirdzniecība, Krimas haniste

Kopsavilkums

Krimas tatāru sirojumu aktivitāte noveda pie tā, ka Krimas hanu valstī bija liels skaits gūstekņu no Maskavijas un Žečpospolitas teritorijām. Daudzi vēlāk nonāca Turcijā kā airētāji, kalpi, einuhi; sievietes papildināja valdnieku harēmus. Daļa gūstekņu palika Krimas hanistē. Maskavas valsts, poļu un lietuviešu diplomāti mēģināja izpirkt gūstekņus.

Pētījumā aplūkoti fakti par Krimas valdošās dinastijas pārstāvju un aristokrātu piedalīšanos gūstekņu izpirkšanā. Pamatojoties uz sūtniecību dokumentiem, apzinātas personas, kas līdzdarbojās izpirkšanā, aprakstīts gūstekņu izpirkšanas process.

Maxim Moiseev

**Ransom of Prisoners as a Form of Business Activity of
the Nobility of the Crimean Khanate**

Key words: captivity, captive, ransom, slave trade, The Crimean Khanate

Summary

The raiding activity of the Crimean Tatars led to the fact that in the Crimean Khanate there was concentrated a significant mass of prisoners from the territories of the Muscovite State and the Commonwealth. Many of them afterwards found themselves in Turkey as rowers, servants, eunuchs; women replenished harems, while others remained in the Crimean Khanate. Moscow, Polish, Lithuanian diplomats tried to ransom the prisoners. In the present paper, we will examine the involvement of Crimean aristocrats and representatives of the ruling dynasty in the process. On the basis of the Embassy documents, this activity will be analyzed, persons engaged in ransom will be identified. We will try to characterize the redemption procedure and practices associated with it.

Евгения Назарова

Научные интересы подпоручика Рудолфса Клинсона

Ключевые слова: Рудолфс Клинсонс, Н.А. Рубакин, самообразование в России, пленные Первой мировой войны, историческая память Латвийской Республики

В ноябре 1939 г. в Латвии широко отмечали 50-летие генерала Рудолфса Клинсона (Rūdolfs Klinsons, 1889–1941), а годом ранее — 25-летие его службы в армии. Такая популярность генерала объяснялась тем, что он был первым начальником первого в Латвии военного учебного заведения и возглавлял его дважды (Latvijas kara skolas 10 gadi 1929; Pirmā Kara skolas izlaiduma atcerei 1935); а также был известным в стране спортсменом, организатором спортивного движения в Латвии, членом Олимпийского комитета страны, редактором спортивного журнала «Fiziskā kultūra un sports» (-s.-s., 1939, 411). Кроме того, он был героем Первой мировой войны, участвовал в боях на Даугаве, а в октябре 1919 г. командовал батальоном первых кадетов Военной школы в сражениях с войсками П. Бермонта-Авалова («Nāves salas» granīta klintājā 1917; Ģenerālis M. Peniķis 1934).

В юбилейных материалах рассказывалось об основных событиях в жизни Клинсона: крестьянский мальчик, с детства увлекавшийся спортом, выбрал для себя карьеру военного, окончил военное училище, служил в царской армии, затем посвятил свою жизнь армии и спорту Латвийской Республики (Ģenerāļa Klinsona 50 gadi 1939; Ģenerālis Rūdolfs Klinsons 1939; Ģenerālim Klinsonam 50 gadu 1939 и др.).

В современной латвийской историографии есть работы, упоминающие о военной карьере и спортивных занятиях Клинсона (Jēkabsons, Ščerbinskis 1998, 252–253; Екабсонс 2009, 74–75; Tīcības atjaunošana 1976; Ekšteins 2007; Kušķis 2017 и др.). Остановимся более подробно только на одном не известном ранее эпизоде из его жизни, когда после окончания Виленского военного училища молодой офицер служил в 38-м стрелковом полку в Благовещенске. В основе дальнейшего исследования — письмо подпоручика Клинсона к русскому педагогу и ученому Николаю Александровичу Рубакину (1862–1946), в котором он сообщает о себе,

своих интересах и просит помочь с выбором необходимой для его самостоятельных занятий литературы.

Всю свою жизнь Н.А. Рубакин посвятил помощи тем, кто стремился, невзирая на обстоятельства, стать образованными людьми. Он не только был автором многочисленных книг, брошюр, статей, в которых в доступной форме рассказывал о явлениях и законах вселенной, природы и общества, но и приглашал читателей к прямому диалогу по интересующим их вопросам. Ему писали в редакции журналов и газет («Вестник знания», «Русское слово» и др.), а также в Швейцарию, где он жил с 1905 г. Чтобы его советы имели наибольшую отдачу, Н.А. Рубакин предлагал своим корреспондентам сообщать сведения о себе в разработанной им анкете (Рубакин Н.А. 1913; Рубакин Н.А. 1913а, Рубакин Н.А. 1914; Рубакин Н.А. 1914а; Бриксман Т.Я., сост. 2012). Из анкеты он получал представление о заочном ученике: об уровне его образования, научных и общественных интересах, особенностях характера, условиях жизни, возможностях приобретать книги и их читать и т.п. И в ответах на письма, и в своих книгах Рубакин не только советовал, что и как читать, но и побуждал к самообразованию тех, кто по разным причинам сомневался в своих возможностях.

Н. А. Рубакин внушал своим читателям, что желающий заняться самообразованием должен в первую очередь надеяться на себя. Он ориентировал их на формирование гармонично развитой, внутренне свободной личности, имеющей четкие понятия о социальной справедливости.

Наиболее нацеленных на получение знаний читателей, решившихся на прямой контакт с Н. А. Рубакиным и называвших его своим учителем, к моменту распада Российской империи было не менее десяти тысяч человек. Среди этих заочных учеников было более двадцати латышей, в том числе, подпоручик Рудолф Клинсонс.

Письмо Клинсонса к учителю датируется 18 апреля 1914 г. Подробные ответы на вопросы анкеты раскрывают некоторые детали биографии молодого человека, черты его характера, интересы и планы. Зная историю жизни Клинсонса, можно сказать, что в армии он нашел свое призвание, однако в письме он писал, что поступил в военное училище, поскольку в юности не мог «другим путем приобрести знания» (НИОР, 358/240/9, 1). Условием обучения «за казенный счет» была служба в армии вольноопределяющимся не менее года. В вольноопределяющиеся брали с образованием не ниже неполной средней школы, поэтому Рудолфсу, закончившему только приходскую школу, пришлось сдавать экстерном

экзамен за городское или уездное училище. То есть, уже в юности он приобрел опыт самообразования.

В военных училищах кроме специальных дисциплин преподавали и общеобразовательные. Получение Клинсоном чина подпоручика при выходе из училища говорит о том, что он закончил учебу с хорошими оценками по всем предметам. Сам же свое образование Клинсон определял как «почти среднее» (НИОР, 358/240/9, лл. 1-1об).

После училища Рудолфс был направлен в 38-й Сибирский стрелковый полк в Благовещенск. В Сибири и на Дальнем Востоке жалование офицеров было выше, чем в европейской части страны. Подпоручик, служивший в этих сложных природных районах, получал около 1000 рублей в год (Веремеев Ю.), поэтому он мог покупать книги и выписывать некоторые журналы на сумму до 120 рублей в год (НИОР, 358/240/9, л.3). Кроме того, в полку и в городе были хорошие библиотеки, где можно было читать книги и периодические издания.

Из периодики Рудолфс читал на русском языке журналы «Вестник знания», «Родину», «Ниву», «Ребус», «Русский спорт», газету «Офицерская жизнь», на латышском — журнал «Domas», на немецком — журнал «Das Echo» (Там же, л. 3). Иначе говоря, он следил за новостями литературной, общественной и научной жизни России, Латвии и Германии. Русский язык он знал свободно, но и немецкий знал достаточно, по крайней мере, для того, чтобы читать литературный журнал.

Клинсонс неплохо знал русскую классическую литературу — произведения А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, Н.В. Гоголя, Ф.М. Достоевского, В.А. Жуковского, А.С. Грибоедова, А.Н. Островского, Л.Н. Толстого, И.А. Гончарова, И.С. Тургенева. Из латышской литературы ему особенно нравились произведения А. Ниедры (Andrievs Niedra), Аспазии (наст. имя Elza Rozenberga, по мужу Pliekšāne), Райниса (наст. имя Jānis Pliekšāns) и Р. Блауманиса (Rūdolfs Blaumanis). Кроме того, он читал в русском переводе Ф. Шиллера (Friedrich von Schiller), И. В. Гете (Johann Wolfgang von Goethe) и В. Шекспира (William Shakespeare) (НИОР, 358/240/9, лл. 3 об.-4).

Далеко не все выпускники гимназий могли похвастаться глубоким знанием русской и европейской литературы. Рудолфс же не просто читал, но и анализировал художественные особенности, эмоциональное влияние и общественную значимость произведений А.С. Пушкина, Л.Н. Толстого, Ф.М. Достоевского, И.А. Гончарова, а также В. Шекспира и

И.В. Гете. Произведения с присутствием мистики ему особенно нравятся, мистика — та наука, которой «он с удовольствием занялся бы» (Там же, лл.4-4об.). Увлечение Рудолфса мистикой не случайно. Мистические сюжеты постоянно присутствовали в русской и мировой литературе XIX в. Перед Первой мировой войной в России получил большое распространение спиритизм, в городах появилось много спиритических кружков, устраивались спиритические сеансы, издавались журналы о спиритизме, медиумах и прочих таинственных явлениях. Ведущим журналом этого направления был выписываемый Клинсоном «Ребус». Кроме материалов о мистике и спиритизме, там печатались статьи, в которых авторы называли эти явления суеверием, сознательным обманом, жульничеством, пытались объяснить их с научной точки зрения (Окунь 2002).

Очевидно, Клинсона интересовали именно научные объяснения мистических явлений. Н.А. Рубакина он просил указать ему книги по «тайным наукам», психологии и философии, о сущности «духа» и «души» (НИОР, 358/240/9, л. 3). Сам он уже читал труды Ф. Ницше (Friedrich Wilhelm Nietzsche), И.Г. Фихте (Johann Gottlieb Fichte), И. Канта (Immanuel Kant). Роман Ницше «Так говорил Заратустра» ему понравился. Но он честно признался, что «Критику практического разума» и «Критику чистого разума» Канта не очень понял, так как не имел базовых знаний. Ему нужны были книги, с которых можно начинать знакомиться с философией (НИОР, 358/240/9, л. 2).

И в училище, и в полку Клинсонсу трудно было найти товарищей «со сходным складом ума» (Там же, л. 2). Очевидно, по уровню интеллектуального развития он превосходил своих однокурсников и сослуживцев. Проблема общения с окружающими их людьми была у многих учеников Н.А. Рубакина (Назарова Е.Л. 2015, 196-204). Подбадривая Рудолфса, учитель писал, что везде есть «серьезные и вдумчивые люди», способные разделить его взгляды, и назвал имя знакомого ему жителя Благовещенска, с которым подпоручик мог бы найти общий язык (НИОР, 358/240/9, л. 5).

Как и многие другие ученики Рубакина, Рудолфс стремился найти смысл и цель жизни, понять «сущность всей вселенной», в чем ему должны помочь книги (Там же, л. 3). Из других наук его интересовала математика, он любил «по временам читать математические книги», а также ботаника, история, зоология (Там же, л.л.2об.-4об.).

Итак, подпоручик Клинсонс был человеком интеллектуально развитым и открытым к постижению нового. А если учесть, что он уже тогда

активно занимался спортом (Екабсонс 2009, 75), то можно говорить о нем, как о гармоничной личности.

Н.А. Рубакин успел послать Рудольфу письмо со списком книг для дальнейших занятий и с предложением сообщать об успехах и проблемах. Но война прервала начавшийся диалог.

Очевидно, что любовь к книгам и умение учиться помогали позже Клинсонсу в обучении кадетов и солдат-призывников. Совет Н.А. Рубакина искать единомышленников в окружающих людях пригодился в весьма необычных условиях — в лагере военнопленных в Германии. В плен Рудольф попал в 1918 г., когда находился в отпуске в Видземе. Благотворительные организации создавали в лагерях военнопленных библиотеки и даже устраивали школы (Нагорная 2010, 321–330). Но книг на латышском языке для двухсот латышских пленных в лагере в г. Фридберг не было. В сентябре 1918 г. Клинсонс отправил письмо в Латышское просветительское общество с просьбой собрать для пленных книги латышских писателей и труды по латышской истории. Письмо его было напечатано в газетах (Rīgā 1918; Vietējās Ziņas 1918), но неизвестно, успели ли выполнить его просьбу, так как после 18 ноября 1918 г. латышских пленных начали отпускать домой. В ноябре вернулся в Латвию и Клинсонс.

Его юношеский интерес к истории помог понять необходимость сохранения памяти о событиях, связанных с созданием Латвийского государства. В 1923 г. подполковник Клинсонс стал инициатором составления истории 9-го Резекненского полка, которым он тогда командовал. Через газету он обратился к бывшим военнослужащим полка с просьбой присылать свои воспоминания о боях за освобождение Латвии (Uz 9. Rēzeknes pulka svētkiem 1923). В 1932 г. полковник Клинсонс и генерал Аузанс (Andrejs Auzāns, 1871–1953) от имени Общества ветеранов латышских стрелков объявили о конкурсе на написание пьесы из истории стрелковых батальонов (Generālis Auzāns, pulkvežleitnants Klinsons 1932).

Таким образом, карьера Рудольфа Клинсона полностью соответствовала его характеру и жизненным установкам, которые сформировались еще в юности не без влияния русского гуманиста Н. А. Рубакина.

Н.А. Рубакин очень хотел, но так и не вернулся на родину. Вероятно, это спасло его от репрессий, которых он вряд ли бы избежал, поскольку его учение о библиопсихологии в СССР было объявлено лженаукой (Назарова 2017а, 245). А его ученик Рудольф Клинсонс погиб в 1941 г. в Коммунарке под Москвой — в одном из мест массовых расстрелов в конце 1930-х — начале 1940-х гг. (Ekšteins 2007).

Источники и литература

Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки. Ф. 358 (Н.А. Рубакин), картон 240, ед. хр. 9. (В тексте: НИОР, 358/240/9 с указанием номера листа)

Бриксман Т.Я., сост. (2012) *Николай Александрович Рубакин. Биобиблиографический указатель*. М., Изд. РГБ. 226 с.

Веремеев Ю. *Денежное содержание офицеров в России в 1913 году*. <http://army.armor.kiev.ua/hist/voen-oklad-1913.php> (07.02.2018)

Екабсонс Э. (2009) Офицеры-латыши в российской армии. 2-я пол. 19 в. – 1907 г. В кн.: *Интеллигенция в многонациональной империи. Русские, латыши, немцы. 19 – нач. 20 в.* Под ред. А.В. Гаврилина, Е.Л. Назаровой и др. М., ИВИ РАН, С. 74–75.

Нагорная О.С. (2010) *Другой военный опыт. Русские военнопленные Первой мировой войны в Германии. 1914–1922*. М., 2010. С. 321–330.

Назарова Е.Л. (2017а) «Многоуважаемый учитель!»: Н.А. Рубакин и самообразование в Литве в 1923–1924 годах. В кн.: *Россия и Балтия. В. 8: Новый мир на развалинах империи*. М., Весь мир, с. 240–257.

Назарова Е.Л. (2015) Н.А. Рубакин и его латышские ученики. В кн.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XVIII. (Humanitārās fakultātes XXIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli)*. Daugavpils, 196–204. lpp.

Назарова Е.Л. (2017) Письма к Н.А. Рубакину как источник по истории латышей. 1911–1922. В кн.: *Актуальные проблемы источниковедения. Материалы международной научно-практической конференции*. Витебск, с. 241–243

Окунь М. (2002) *Спиритизм в России* <http://www.proza.ru/2010/03/19/385> (07.02.2018)

Рубакин Н.А. (1914) В помощь самообразованию. *Вестник знания*, № 1, с. 48–53, № 2, с. 93–99.

Рубакин Н.А. (1913) Как читать хорошие книги возможно производительнее. *Вестник знания*, № 3, 262–268, № 4, с. 382–388.

Рубакин Н.А. (1913а) *Письма к читателям о самообразовании*. СПб. Изд. Н.П. Карбасникова. 369 с.

Рубакин Н.А. (1914а) *Практика самообразования*. М., Наука. 260 с.

Ekšteins Ju. (2007) Latviešu ģenerāļi krita Piemaskavā *Latvijas Avīze*, 29. jūn.

Ģenerāļa Klinksona 50 gadi (1939) *Daugavas Vēstnesis*, 13. nov.

Generalim Klinksonam 50 gadu (1939) *Sporta pasaule*, 13. nov.

Generālis Auzāns, pulkvežleitnants Klinsons (1932) Latviešo veco strēlnieku biedrība izsludina dramatiska darba sacensību. *Jauna diena*. 21. jūl.

Ģenerālis M. Peniķis (1934) Bermonta uzbrukuma sākums. *Latvijas Kareivis*, 17. okt.

Ģenerālis Rūdolfs Klinsons piecdesmitgadnieks. (1939) *Fiziskā kultūra un sports*. № 11, 408.—411. lpp.

Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (sast.)(1998) *Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940. Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga, Latvijas Valsts vēstures arhīvs; Nordik, 1998, 527 lpp.

Kušķis, G. (2017) Ģenerālis Rūdolfs Klinsons <http://www.sargs.lv/lv/Vesture/Vesture/2017/09/27-01.aspx#CommentBlockPart> (03.02.2018)

Latvijas kara skolas 10 gadi. (1929) *Latvis*, 1. dek.

Pirmā Kara skolas izlaiduma atcerei. (1935) *Kadets*, 1. maijs.

“Nāves salas” granīta klintajā. (1917) *Cīņas biedrs* 1. janv.

Rīgā (1918) *Baltijas Ziņas*. 11. okt.

-s.-s. (1939) Ģenerālis Klinsons un sports ir sinonimi *Fiziskā kultūra un sports*, № 11, 411. lpp.

Ticības atjaunošana (1976) *Londonas Avīze*, 6. febr.

Uz 9. Rēzeknes pulka svētkiem (1923) *Latvis* 03. jūn.

Vietējās Ziņas (1918) *Rīgas Latviešu Avīze*, 12. okt.

Jevgeņija Nazarova

Podporučika Rūdolfa Klinšona zinātniskās intereses

Atslēgas vārdi: Rūdolfs Klinsons, Nikolajs Rubakins, pašizglītība Krievijā, gūstekņi Pirmajā pasaules karā, Latvijas Republikas vēsturiskā atmiņa

Kopsavilkums

Pētījumā aprakstīta epizode no Latvijas armijas ģenerāļa un sporta organizatora R. Klinšona dzīves. Avots – 1914. gadā rakstītā podporučika R. Klinšona vēstule izcilajam zinātniekam un pašizglītības sistēmas Krievijā izveidotājam N. Rubakinam. N. Rubakina grāmatas iedvesmoja pašmācībai daudzus tūkstošus cilvēku, viņa skolnieks bija podporučiks R. Klinsons, kurš rakstīja N. Rubakinam no Blagoveščenskas, kur dienēja pēc militārās skolas beigšanas. Militāro karjeru izvēlējās, lai saņemtu labu bezmaksas izglītību. R. Klinsons bija teicami iepazinis daudzus krievu klasiskās literatūras un ārzemju rakstnieku darbus, pārzināja latviešu literatūru, interesējās par filozofiju, psiholoģiju, matemātiku, dabaszinātnēm, vēsturi. R. Klinsons piedalījies Pirmajā pasaules

karā, Latvijas armijas sastāvā kļuva par ģenerāli, bija kara skolas priekšnieks, komandēja pulku, vadīja olimpisko kustību Latvijā. R. Klintsona dzīves redzējums un principi saskanēja ar viņa raksturu un priekšstatiem, kas veidojās jaunībā caur Krievijas humānista N. Rubakina ietekmi.

Evgeniya Nazarova

Scientific Interests of Second Lieutenant Rūdolfs Klintsons

Key words: Rūdolfs Klintsons, N. A. Rubakin, self-education in Russia, prisoners of World War I, historical memory

Summary

The present paper studies one episode of the life of the Latvian General and the manager of sports activities in Latvia, Rūdolfs Klintsons. The study is based on the letter written by Klintsons in 1914, to the outstanding scholar and the creator of the system of self-education in Russia, N. A. Rubakin. Rubakin's works have inspired many thousands of people to self-education. To make it easier for readers to understand new information on their own and to provide them moral support in the assimilation of new knowledge, Rubakin suggested them to write directly to his home address in Switzerland, and tell in detail about their problems, educational level, interests, and their opportunity to get books.

Among thousands of Rubakin's distant students was also second lieutenant Rūdolfs Klintsons, who served in Blagoveschinsk after graduation from the military school in Vilnius. He had chosen the military career, as he wanted to get good free education and to buy books for his self-education. By that time Klintsons had already read many works by Russian, West European, and Latvian writers.

He was interested in philosophy and psychology paying great attention to the scientific base of mysticism. He also liked mathematics, natural study, and history. Rubakin's answer both contained a list of necessary books and inspired Klintsons to further educational work.

Their contacts were broken by World War I. During his further career, Klintsons fought on the front of WWI and the War for Independence, after that he taught cadets as the Chief of the Military School and trained young soldiers in the regiments where he was a commander. He also headed sports and the Olympic movement in Latvia. So, his life activities fully corresponded to his life principles which had been already formed in his young years due to his own efforts and owing to the influence of Russian humanist N. A. Rubakin.

Alise Ozola

6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrības darbība (1925–1939)

Atslēgas vārdi: Latvijas Brīvības cīņu pieminekļi, 6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrība, monumentālā tēlniecība, Ernests Štālbergs, Kārlis Zāle

Tēlnieka Kārļa Zāles (1888–1942) un arhitekta Ernesta Štālberga (1883–1958) veidotais pieminekļis 6. Rīgas kājnieku pulka kritušajiem karavīriem Sudrabkalniņā Rīgā ir viens no ievērojamākajiem Latvijas Brīvības cīņu pieminekļiem, valsts nozīmes aizsargājams mākslas pieminekļis (aizs. Nr. 7385) un spilgts Latvijas valsts neatkarības simbols. Mākslas zinātniece Laima Slava 1978. gada 15. maijā sastādītajā pieminekļa pasē, raksturojot 1937. gada 31. oktobrī atklātā monumenta zinātniski vēsturisko un māksliniecisko nozīmi, norāda, ka tas ir “izcils arhitektūrāli risināta pieminekļa paraugs ar mērķtiecīgu tēlnieka darba pielietojumu, viens no sava laika nedaudzajiem ansambļa tipa pieminekļiem” (VKPAI PDC, Pieminekļis 6. pulka karavīriem).

Pieminekļis Sudrabkalniņā bija viens no retajiem Latvijas Brīvības cīņu monumentiem, kura māksliniecisko vērtību padomju vara nenoliedza, tā vēsturisko nozīmi skaidrojot kā veltījumu cīnītājiem pret Bermonta karaspēku. Lēmumu par pieminekļa uzņemšanu valsts aizsardzībā Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma 1967. gada 29. decembrī (VKPAI PDC, Pieminekļis 6. pulka karavīriem), 1969. gadā publicētajā Latvijas PSR kultūras pieminekļu sarakstā tas bija iekļauts kā republikas nozīmes mākslas pieminekļis (aizs. Nr. 181), kas veltīts “pilsētas aizstāvjiem pret bermontiešu bandām 1919. gadā” (Latvijas PSR kultūras 1969, 298).

Lai arī šī pieminekļa celtniecība jau aplūkota dažādos izdevumos¹, tomēr tas darīts samērā virspusēji. Šajā rakstā izvirzītais mērķis ir raksturot pieminekļa celšanai izveidotās biedrības darbību no tās dibināšanas 1925. gada

¹ Sk., piem.: Siliņš, J. (1938) Pieminekļis 6. Rīgas kājnieku pulka kritušiem varoņiem. *Senatne un Māksla*, Nr. 1: 129–132; Apsītis, V. (1988) *Kārlis Zāle*. Rīga: Liesma. 121.–123. lpp.; Lismanis, J. (1999) *1915–1920 kauju un kritušo karavīru piemiņai: Pirmā pasaules kara un Latvijas Atbrīvošanas cīņu piemiņas vietas*. Rīga: N.I.M.S. 240.–242. lpp.; Asaris, J., Lismanis, J., Engīzers, E. (2009) *Brīvības cīņas 1919*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija. 26.–27. lpp.

1. februārī līdz likvidācijai 1939. gada 31. maijā. Šāda veida biedrības starpkaru periodā bija nodibinātas arī citu Brīvības cīņu pieminekļu celšanai (piemēram, Brīvības pieminekļa komiteja, Jelgavas Atbrīvošanas pieminekļa komiteja), to aktivitātes bija nozīmīga Latvijas 20. gadsimta 20. un 30. gadu sabiedriskās un kultūras dzīves sastāvdaļa.

Nozīmīgākais vēstures avots, kas sniedz ziņas par 6. Rīgas kājnieku pulka pieminekļa celšanas biedrības darbību, ir tās valdes sēžu protokoli. Divās protokolu grāmatās, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīva 4064. fondā “6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrība” apkopoti 104 protokoli, kas pārskatāmi dokumentē visus būtiskākos organizācijas valdes apspriestos jautājumus (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 4. l., 5. l.). Vērtīgas ziņas par pieminekļa būvvēsturi sniedz arī periodika un Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra (VKPAI PDC) materiāli. Jāatzīmē, ka īpaši daudz informācijas saglabāties par pieminekļa atklāšanas pasākumu, jo, pateicoties Kārļa Ulmaņa klātbūtnei, tas tika plaši dokumentēts.²

Biedrības izveide un pieminekļa projekta izvēle

Pieminekļis 6. Rīgas kājnieku pulka kritušajiem karavīriem tagad atrodas Imantas dzīvojamajā rajonā līdzās daudzdzīvokļu mājām, bet Brīvības cīņu laikā tur bija neapbūvēta Rīgas nomale. Kaujās, kas no 1919. gada 3. līdz 11. novembrim notika Sudrabkalniņā, panākot Pārdaugavas atbrīvošanu no Bermonta karaspēka, krita 3 pulka virsnieki un 38 karavīri, bet ievainoti tika 11 virsnieki un 284 karavīri. Bojā gājušos sākotnēji turpat arī apbedīja, bet vēlāk pārveda uz Rīgas Brāļu kapiem. Jau 1920. gadā šajā vietā tika uzstādīta pagaidu piemiņas zīme – tas bija par pulka līdzekļiem tapis melns koka obelisks ar kritušo virsnieku un karavīru vārdiem.³

Pirmās idejas par to, ka kritušajiem varoņiem būtu jāceļ pastāvīgs pieminekļis, tika izteiktas 1925. gada 16. janvārī Pārdaugavas-Zolitūdes rajona biedrību sapulcē (Latvijas Kareivis 1925, 20. janv.), bet 6. Rīgas kājnieku

² Par svinīgo notikumu uzņemts aptuveni trīsarpus minūtes garš sižets kinožurnālā “Latvijas skaņu hronika” Nr. 429 (1937. gads, rež. Eduards Kraucs, LNA LVKFFDA, dokumenta Nr. 365). Pieejams: http://www.redzidzirdlatviju.lv/search/25zm8o-movies_search_index-160619?cat=k&q=&doc=365. Tāpat pasākums tika iemūžināts arī fotogrāfijās – Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā glabājas apmēram 50 fotodokumentu, kas uzņemti pieminekļa atklāšanas dienā.

³ Pagaidu piemiņas zīmes fotogrāfijas sk.: 6. *Rīgas kājnieku pulka vēsture: 1919–1929*. (1929) Rīga: 6. Rīgas kājnieku pulks. 167. lpp.; *Latvijas Ērgļi*, 1924, Nr. 3 : 3.

pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrības dibināšanas sapulce notika 1925. gada 1. februārī Armijas virsnieku klubā⁴. Šajā sapulcē piedalījās 28 cilvēki no 19 dažādām organizācijām. Par sapulces vadītāju tika ievēlēts Zolitūdes dziedāšanas biedrības pārstāvis Jānis Skarulis, kurš ziņoja, ka Sudrabkalniņā uzstādītā pagaidu piemiņas zīme atrodas ļoti slīktā stāvoklī un drīzumā var nogāzties. Sanākušie organizāciju pārstāvji nolēma, ka nepieciešams dibināt biedrību jauna pieminekļa celšanai, un ievēlēja tās pagaidu valdi piecu cilvēku sastāvā (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 4. l., 1. lp.).

Dibināšanas sapulcē ievēlētā pagaidu valde uz sēdi sanāca 1925. gada 5. februārī, kad sadalīja biedrības amatus, par tās pirmo priekšsēdētāju ievēlot jau minēto J. Skaruli. Sēdē tika apspriests arī jautājums par veidiem, kādos tiks vākti ziedojumi pieminekļa celšanai. Klātesošie nolēma, ka naudas līdzekļus monumentam vāks gan ar ziedojumu listēm un bundžiņām, gan rīkojot loterijas-allegri⁵ un citus sarīkojums (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 4. l., 1.a lp., 1.a lp. o. p.). Tie visi bija tam laikam ļoti populāri ziedojumu vākšanas veidi, ar kuru palīdzību naudu ieguva arī citu Latvijas Brīvības cīņu pieminekļu celtniecībai.

Jaunās organizācijas statūti tika nolasīti un pieņemti 1925. gada 17. februāra sapulcē. To pirmais paragrāfs noteica, ka “biedrības mērķis ir cienīgi atzīmēt 1919. gadā kritušos Rīgas aizstāvjus, 6. Rīgas kājnieku pulka varoņus un glabāt tautā viņu piemiņu, ceļot pieminekli Pārdaugavā pie Dāmes muižas⁶, līdzšinējā pagaidu pieminekļa vietā” (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 6. l., 1. lp.).

Pirmajos darbības gados biedrība galvenokārt nodarbojās ar dažādu publisku pasākumu organizēšanu, kuros vāca ziedojumus topošajam piemineklim. Īpaši aktīva šajā jomā bija biedre Emma Albertiņa (no 1934. gada Albertiņa-Balode; 1887–1968), kas 1929. gadā kļuva arī par organizācijas valdes priekšsēdētāju. Viņa bija pirmā sieviete-notāre Latvijā (Rūjienas Balss 1929, 12. nov.), strādāja Finanšu ministrijā. E. Albertiņa aktīvi darbojās arī

⁴ Armijas virsnieku klubs atradās Rīgā, K. Valdemāra ielā 5. Kluba ēka tika nojaukta 20. gadsimta 80. gadu sākumā, tās vietā 1982. gadā uzcelot Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Politiskās izglītības namu (tagad – Rīgas Kongresu nams).

⁵ Loterijas veids, kad laimests tiek noskaidrots uzreiz pēc biļetes iegādes. Vārds *allegri* itāļu valodā nozīmē ‘priecājies’ – to mēdza rakstīt uz nelaimējušajām biļetēm. Šāda veida loterijas tika rīkotas dažādu publisku pasākumu laikā.

⁶ Domāta Lielā Dammes muiža (*Großdammenhof*), kas atradās Slokas un Kleistu ielas krustojumā.

vairākās citās sabiedriskajās organizācijās – no 1923. līdz 1932. gadam viņa bija 1919. gadā izveidotā Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa priekšiece, no 1934. līdz 1939. gadam Latvijas Gaidu centrālās organizācijas prezidente un no 1936. gada arī žurnāla “Gaida” redaktore. 1934. gadā apprecējās ar ievērojamu arheologu un ēģiptologu Franci Balodi (1882–1947), kurš arī vēlāk kļuva par 6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrības biedru.⁷ Kopumā biedrībā darbojās vairāk nekā 60 cilvēku, kuru vidū bija arī pārstāvji no Zolitūdes dziedāšanas biedrības, Mārtiņa latviešu draudzes dāmu komitejas un Zolitūdes-Anņiņmuižas-Šampētera sīkzemnieku lauksaimnieku biedrības (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 6. l., 6. lp., 6. lp. o. p.).

Pēc E. Albertiņas iniciatīvas 1925. gada 12. aprīlī biedrība pieņēma lēmumu nodibināt Izrikojumu komisiju, kuras mērķis bija veicināt dažādu pasākumu rīkošanu. Par šīs komisijas priekšnieci tika iecelta ģenerāļa Mārtiņa Vācieša (1873–1945) dzīvesbiedre Emīlija Vāciete (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 4. l., 11. lp., 11. lp. o. p.). Turpmākos gados biedrība aktīvi organizēja sarīkojumus, tējas vakarus, koncertus, balles, gājienus uz vēsturiskajām 6. Rīgas kājnieku pulka kauju vietām un citus pasākumus. Līdzekļu vākšanā tā aktīvi sadarbojās arī ar citām organizācijām, būtisku atbalstu sniedza, piemēram, Latvijas Nacionālā opera, Latvijas Nacionālais teātris un Dailes teātris, kas piekrita sarīkot īpašas izrādes, no kurām gūtā peļņa tika ziedota topošajam monumentam.

Ziedojumu vākšana bija uzsākta, bet līdz pieminekļa uzcelšanai priekšā bija vēl daudz citu svarīgu darbu. Šķiet, ka sākumā biedrība neapzinājās, cik sarežģīts izrādīsies monumenta tapšanas process. To apliecina tas, ka 1925. gada 29. oktobra valdes sēdē pat tika izteikta doma pieminekli atklāt 1926. gada rudenī (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 4. l., 15. lp.), lai arī vēlāk izrādīsies, ka tas tiks uzcelts divpadsmit gadus vēlāk. Gaidot pastāvīgā pieminekļa izveidi, 1925. gada 26. jūlijā Sudrabkalniņā tika uzstādīts jauns pagaidu koka piemineklis (Latvijas Kareivis 1925, 27. jūl.).

Samērā novēloti biedrība pievērsās tādām būtiskām jautājumam kā mākslinieku pieaicināšana jauncelāmā pieminekļa projekta izstrādei, kas varētu būt skaidrojams ar vēlmi vispirms savākt nepieciešamo finansējumu. Šo tematu organizācijas valde pirmo reizi apsprieda tikai 1928. gada 7. jūnija sēdē un nolēma nevis izsludināt atklātu konkursu, kurā varētu pieteikties jebkurš

⁷ Plašāk par Emmu Albertiņu-Balodi sk.: Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (sast.) (2013) *Latvijas notariāts. Latvijas zvērināti notāri biogrāfijās. 1889–1945. Biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Zvērinātu notāru padome. 69.–71. lpp.

mākslinieks, bet gan piedāvāt pieminekļa projekta izstrādāšanu trīs valdes izvēlētiem tēlniekiem – Kārlim Zālem, Žanim Smiltņiekam⁸ un Kārlim Baumanim (no 1935. gada Zemdega, 1894–1963). Lai veiktu metu izvērtēšanu, žūrijas komisijā tika nolemts aicināt tēlnieku Konstantīnu Rončevski (1875–1935) un arhitektu Ernestu Štālbergu (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 4. l., 25. lp. o. p.–27. lp.).

Savus izstrādātos metus K. Zāle, K. Baumanis un Ž. Smiltņieks biedrībai iesniedza 1929. gada 15. maijā. Nākamajā dienā Virsnieku klubā tos apskatīt ieradās ne tikai K. Rončevskis un E. Štālbergs, bet arī astoņi 6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrības pārstāvji, Brāļu kapu komitejas pārstāvis ģenerālis Jānis Balodis (1881–1965) un pārstāvis no Rīgas pilsētas valdes. Ž. Smiltņieka piedāvāto projektu žūrijas komisija atzina par nepiemērotu, norādot, ka tas vairāk atbilstu uzstādīšanai apbedījumu vietā, bet K. Zālem un K. Baumanim tika uzdots veikt labojumus iesniegtajos metos (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 4. l., 30. lp. o. p., 32. lp.). 1929. gada 30. augustā biedrības valde un pieminekļa žūrijas komisija izvērtēja pārstrādātās skices un atzina, ka “no līdz šim iesniegtiem projektiem tēlnieka Zāles projekts ir vispieņemamākais” (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 4. l., 34. lp. o. p.).⁹

Kad monumenta projekts bija izvēlēts, sākās tā izmaksu aprēķināšana un citu organizatorisku jautājumu apspriešana, kas diemžēl noritēja lēni, aizkavējot celtniecības darbus. Pieminekļa tapšanas procesu apgrūtināja arī tas, ka kalniņš, kur atradās pagaidu piemiņas zīme, bija privātpašums. Tā īpašnieki zemes gabalu pārdot nevēlējās, tomēr piekrita maiņai pret blakus esošo Rīgas pilsētai piederošo nekustamo īpašumu (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 4. l., 27. lp. o. p.).

Lai gan jau 1929. gada 26. maijā, atzīmējot 6. Rīgas kājnieku pulka 10. gadadienu, tika likts pamatakmens jaunajam piemineklim (Pēdējā Brīdī 1929, 28. maijs), tomēr 1931. gada pavasarī monumenta celtniecība vēl arvien nebija uzsākta. Biedrības valdes sēdē 23. aprīlī tika izteikta nožēla par to, ka darbi tik ļoti aizkavējušies. Kā vienu no iemesliem valdes locekļi minēja grūtības komunikācijā ar K. Zāli. Vairāki no viņiem vēlējušies ar mākslinieku

⁸ Žanis Smiltņieks (1893–1931) – dienējis 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulkā, piedalījies Ziemassvētku kaujās un kaujā pie Mazās Juglas, apbalvots ar visu četru pakāpju Svētā Jura krustiem, IV šķiras Annas ordeni un IV šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Studējis Pēterburgas Mākslas akadēmijā (1917–1920), vēlāk – Latvijas Mākslas akadēmijā. Veidojis Zigfrīda Annas Meierovica kapa pieminekli Rīgā, Meža kapos (1929).

⁹ Tēlnieka Kārļa Zāles pirmo projekta variantu sk.: *Atpūta*, 1929, Nr. 259: 11.

satīkties un aprunāties par veicamajiem darbiem, bet nav varējuši viņu nekur sastapt (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 5. l., 8. lp.). Te jāatzīmē, ka šajā laikā tēlnieks aktīvi strādāja arī pie Rīgas Brāļu kapu ansambļa skulptūrām un Brīvības pieminekļa projekta.

Izmaiņas pieminekļa projektā un biedrības mērķa īstenošana

Tikai 1932. gada nogalē beidzot tika atrasti piemēroti akmeņi pieminekļa celšanai. Tie bija no vienas puses apkalti pelēkā granīta blūķi no Daugavgrīvas cietokšņa vaļņa, kurus Kara būvniecības pārvaldes priekšnieks un Daugavgrīvas garnizona priekšnieks atļāva izmantot monumenta celšanai. Akmeņus uz Sudrabkalniņu pārveda ar zirgu pajūgiem 1933. gada sākumā (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 5. l., 9. lp.–11. lp. o. p.).

Kad granīts topošajam piemineklim bija izvēlēts, atsākās diskusijas par tā projektu. Jau 1933. gada 20. janvārī valde izteica domu, ka varētu atteikties no K. Zāles meta, jo tā realizācija prasītu pārāk lielus līdzekļus. 1933. gada 17. jūnija sēdē tika nolemts lūgt E. Štālbergu un K. Zāli izstādāt jaunu projektu, ņemot vērā biedrības rīcībā esošos granīta blūķus (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 5. l., 11. lp. o. p., 12. lp., 13. lp. o. p.).

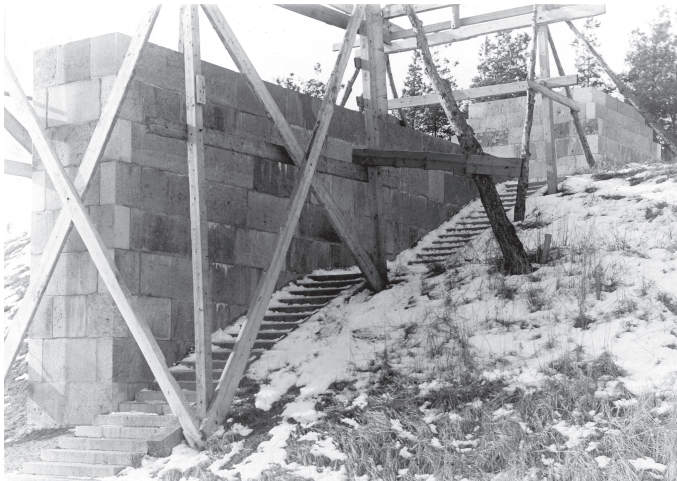
Bija paredzēts, ka jauno metu apskatīs un pieņems tēlnieks K. Rončevskis, bet viņš bija saslimis, tāpēc atbildīgo uzdevumu uzticēja veikt Pieminekļu valdes priekšsēdētājam arheologam F. Balodim, kurš bija arī biedrības priekšsēdētājas E. Albertiņas-Balodes vīrs. Interesanti, ka valdes sēžu protokolos uzsvērts, ka viņš šim darbam bijis “neapšaubāmi kompetents” (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 5. l., 14. lp.). F. Balodis tēlnieka K. Zāles un arhitekta E. Štālberga projektu novērtēja atzinīgi, ierosinot tikai dažus nelielus labojumus.

Lai izvēlētos būvfirmu, kura monumentu cels, 1934. gada pavasarī laikrakstā “Valdības Vēstnesis” tika izsludināts atklāts konkurss. Atsaucoties uz to, savus pieteikumus iesniedza divas akmeņkaļu firmas – Eduarda Kuraus un Oto Dambekalna. Kaut arī tās abas tolaik bija vadošās šajā nozarē, konkursā uzvarēja O. Dambekalna uzņēmums, kas piedāvāja lētākās celtniecības izmaksas. Uzraudzīt jaunā pieminekļa celtniecības darbus biedrības valde uzticēja arhitektam E. Štālbergam (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 5. l., 16. lp. o. p., 17. lp.).

1934. gada 15. oktobrī jau uzceltajā pieminekļa Mūžīgās uguns altāra daļā tika iemūrēts vēstījums nākamajām paaudzēm. Īpašais dokuments bija ievietots lielgabala lodes čaulā, un to bija parakstījis gan Valsts prezidents Alberts Kviesis (1881–1944), gan Ministru prezidents Kārlis Ulmanis (1877–

1942). Pasākumā piedalījās Vidzemes divīzijas komandieris ģenerālis Krišjānis Berķis (1884–1942), 6. Rīgas kājnieku pulka komandieris pulkvedis Rūdolfs Klinskons (1889–1941), Latvijas armijas mācītājs Pēteris Apkalns (1882–1942), arhitekts E. Štālbergs un citi viesi (*Latvijas Kareivis* 1934, 16. oktobris).

Lai arī pieminekļa celtniecība jau bija uzsākta (1. att.), joprojām turpinājās diskusijas par atsevišķu tā daļu vizuālo izskatu. Piemēram, 1935. gada 30. marta valdes sēdē tika nolemts monumentu papildināt ar 6. Rīgas kājnieku pulka krūšu nozīmes attēlu un stilizētu lauvas galvu no Rīgas pilsētas ģerboņa. Vairākas reizes tēlnieks K. Zāle veica izmaiņas arī pieminekļa bareljefu projektā. To galējo variantu 1936. gada 15. oktobrī valde uzticēja izkalt E. Kuraus akmeņkaļu firmai (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 5. l., 20.–22. lp. o. p.). Kā izejmateriāls bareljefiem tika izmantotas granīta plāksnes no Pētera I pieminekļa, kuras pēc biedrības lūguma jauncelšajam monumentam bez maksas atvēlēja Brīvības pieminekļa celšanas komiteja (LNA LVA, 95. f., 1. apr., 60. l., 2. lp.).

1. attēls. Piemineklis 6. Rīgas kājnieku pulka kritušajiem karavīriem celtniecības darbu laikā 20. gadsimta 30. gados (LNA LVA, 95. f., 1. apr., 62. l., 25. lp.)

Piemineklim saziēdotie līdzekļi izrādījās nepietiekami, tāpēc nācās aktīvi meklēt finansiālo atbalstu. Trūkstošo naudu topošajam monumentam biedrība lūdza Valsts prezidentam, Ministru kabinetam, Kultūras fondam un Rīgas

pilsētas valdei, kas visi aicinājumam arī atsaucās (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 5. l., 22. lp. o. p.–24. lp. o. p.).

Tuvojoties pieminekļa pabeigšanai, tika nolemts tā atklāšanas pasākumu organizēt 1937. gada 31. oktobrī – Ticības atjaunošanas svētkos jeb Reformācijas dienā. Tika izstrādāta detalizēta svētku programma. Nozīmīgajā dienā abās pusēs gar ceļu, kas veda uz Sudrabkalniņu, bija nostājušies Pārdaugavas skolēni un Rīgas mazpulki, skauti un gaidas ar karogiem, bet tieši līdzās jaunajam monumentam goda ierindā stāvēja 6. Rīgas kājnieku pulks (2. att.). Viņi visi svinīgi sagaidīja Valsts prezidentu K. Ulmani, kurš pieminekli atklāja. Pēc tam monumentu iesvētīja mācītājs P. Apkalns (*Brīvā Zeme* 1937, 1. nov.). Neskaitot dāvinājumu ceļā iegūto granītu, tā celtniecība bija izmaksājusi 34 800 latu (Siliņš 1938, 130).

2. attēls. Latvijas Valsts un Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa svinīgā sagaidīšana pieminekļa atklāšanas pasākumā 1937. gada 31. oktobrī (LNA LVKFFDA, 1. f., A94-226)

Tā kā monuments Sudrabkalniņā bija uzcelts un 6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrība savu mērķi bija realizējusi (3. att.), tika uzsākta tās likvidācija. 1939. gada 23. februāra “Valdības Vēst-

nesī” bija publicēts oficiāls paziņojums par organizācijas darbības izbeigšanu, aicinot divu mēnešu laikā pieteikties visus tos, kam vēl palikušas kādas prasības pret šo biedrību (*Valdības Vēstnesis* 1939, 23. febr.). Pēdējā valdes sēde notika 1939. gada 31. maijā, kas uzskatāma arī par biedrības likvidācijas dienu. Tajā sanākušie atskatījās uz padarīto darbu, akcentējot uzceltā pieminekļa diženumu un lielo nozīmi sabiedrības izglītošanā (LNA LVVA, 4064. f., 1. apr., 5. l., 32. lp.). Pēc biedrības likvidācijas piemineklis nonāca Rīgas pilsētas valdes pārraudzībā.

3. attēls. Piemineklis 6. Rīgas kājnieku pulka kritušajiem karavīriem 1938. gadā (LNA LVKFFDA, 1. f., 14832P)

Kopumā jāsecina, ka 6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrība bija aktīva sabiedriskā organizācija ar vienu konkrēti izvirzītu mērķi – uzcelt pastāvīgu pieminekli Sudrabkalniņā. Kaut arī šo uzdevumu tai izdevās īstenot, tomēr realizācijas process bija ilgs un sarežģīts. No publiski izteiktas idejas par monumenta nepieciešamību līdz tā atklāšanai pagāja aptuveni 12 gadu. Šis ilgais process skaidrojams ar finansējuma trūkumu, kā arī ar nepieciešamību veikt izmaiņas sākotnēji apstiprinātajā projektā, pielāgojot to pieejamajiem izejmateriāliem. Iespējams, biedrībai būtu vajadzējis jau uzreiz izvēlēties praktiskajām iespējām atbilstošu monumenta metu un vēl aktīvāk strādāt līdzekļu piesaistes jomā, tomēr arī esošajā situācijā šī organizācija savu mērķi realizēja un vienlaikus ar savām aktivitātēm stiprināja tolaik jaun-

izveidotās valsts nācijas vienotības un nacionālās identitātes apziņu. Piemineklis Sudrabkalniņā ir ne tikai izcils arhitektūras un mākslas piemineklis, bet arī spilgts simbols 20. gadsimta 20. un 30. gadu sabiedrības vēlmei iemūžināt kritušo karavīru piemiņu un apliecināt Latvijas Republikas neatkarību. Tā celšanas biedrības darbība atspoguļo gan šos tolaik aktuālos centienus, gan parāda cilvēku spēju sadarboties kopīga nacionālās nozīmes mērķa labā.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA), 95. f. (Štālbergs Ernests (1883–1958), arhitekts), 1. apr., 60. l.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 4064. f. (6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrība)

Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrs (VKPAI PDC), lieta “Piemineklis 6. pulka karavīriem Sudrabkalniņā”

6. Rīgas kājnieku pulka kritušo karavīru pieminekļa celšanas biedrība savu uzdevumu veikusi. (1939) *Valdības Vēstnesis*, 23. febr., 12. lpp.

Gotfrids. (1925) Pagaidu pieminekļa atklāšana. *Latvijas Kareivis*, 27. jūl., 1. lpp.

J. Pr. (1925) Celsim pieminekli kritušiem varoņiem. *Latvijas Kareivis*, 20. janv., 1. lpp.

Kritušo Rīgas aizstāvju godināšana Sudrabiņa kalniņā. (1929) *Pēdējā Brīdī*, 28. maijs, 6. lpp.

P. R. (1937) Piemineklis varoņiem Sudrabkalniņā. *Brīvā Zeme*, 1. nov., 3. lpp.

Rīgas pulka kritušo pieminekļa svinības. (1934) *Latvijas Kareivis*, 16. okt., 4. lpp.

Rūjienai jauns notārs. (1929) *Rūjienas Balss*, 12. nov., 1. lpp.

Siliņš, J. (1938) Piemineklis 6. Rīgas kājnieku pulka kritušiem varoņiem. *Senatne un Māksla*, Nr. 1: 129–132.

Apšītis, V. (1988) *Kārlis Zāle*. Rīga: Liesma. 151 lpp.

Asaris, J., Lismanis, J., Engīzers, E. (2009) *Brīvības cīņas 1919*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija. 48 lpp.

Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts. (1969) Rīga: LPSR Kultūras ministrija. 309 lpp.

Lismanis, J. (1999) *1915–1920 kauju un kritušo karavīru piemiņai: Pirmā pasaules kara un Latvijas Atbrīvošanas cīņu piemiņas vietas*. Rīga: N.I.M.S. 406 lpp.

Alise Ozola

Operation of the Society for Construction of the Monument to the Fallen Soldiers of Riga 6th Infantry Regiment (1925–1939)

Key words: The Society for Construction of the Monument to the Fallen Soldiers of Riga 6th Infantry Regiment, monumental sculpture, Ernests Štālbergs, Kārlis Zāle

Summary

The monument to the fallen soldiers of Riga 6th Infantry Regiment, created by the sculptor Kārlis Zāle (1888–1942) and architect Ernests Štālbergs (1883–1958) at Sudrabkalniņš in Riga, is one of the most notable monuments dedicated to Latvian Freedom Battles, it is a protected art monument of national significance and a vivid symbol of the independence of Latvia. The objective set in this article is to characterise the operation of the society established for the construction of this monument starting from its establishment on 1 February 1925 until its liquidation on 31 May 1939. Societies of this type were established in the interwar period also for construction of other monuments dedicated to the Freedom Battles (for example, the Committee of the Freedom Monument, the Committee of Jelgava Liberation Monument), and their activities comprised an essential part of public and cultural life in Latvia in the 1920–30s.

The operational objective of the Society for Construction of the Monument to the Fallen Soldiers of Riga 6th Infantry Regiment was to construct a permanent monument at the battle venue of the regiment at Sudrabkalniņš, replacing the previously installed temporary memorial sign. The society managed to implement their objective, and the new monument was unveiled on 31 October 1937 – approximately 12 years after the idea of its necessity had been publicly announced for the first time. Such a lengthy construction process is mainly explained by lack of funding and the necessity to make changes to the initially approved design, adapting it to the available construction materials. In an attempt to raise funds required for the construction of the monument, various donation campaigns were organised, which was among the main operational directions of the society represented by more than 60 persons.

The monument at Sudrabkalniņš serves not only as an outstanding architecture and art monument, but also as a vivid symbol of the public desire to commemorate fallen soldiers and confirm the independence of the Republic of Latvia, which was very topical in the interwar period. The operation of the monument construction society displays the topical efforts of that time and shows the ability of people to cooperate for achieving a common goal of national significance.

Guntis Pakalns

Kārlis Arājs un “Džūkstes pasakas”

Atslēgas vārdi: latviešu pasakas, pasaku publicēšana, folkloristikas vēsture, Kārlis Arājs, Ansis Lerhis-Puškaitis, Džūkste

1980. gada pavasarī iznāca Kārļa Arāja (1929–2001) sastādīts izdevums “Džūkstes pasakas” (Džp), kas veltīts “latviešu pasaku tēva” Anša Lerha-Puškaiša (1859–1903) 120. dzimšanas dienai. Šī grāmata vairākos aspektos bija unikāla latviešu padomju folkloristikā – pirmoreiz tika publicēts apjomīgs viena folkloras vācēja vienuviet veikts vākums, pirmoreiz pasakas fiksētas izloksnē.¹

A. Lerha-Puškaiša pasaku pieraksti atšķiras ar bagātīgu valodu, labi veidotiem dialogiem un skaidru teksta uzbūvi. Tāpēc daudzas A. Lerha-Puškaiša pasakas nereti tiek iekļautas latviešu pasaku izlasēs, kur kā labākie paraugi pārstāv attiecīgo pasaku tipu.² Izdevums “Džūkstes pasakas” tika veidots tikai no A. Lerha-Puškaiša pierakstiem, tāpēc lasītājiem kļuva pieejami jauni pasaku varianti. No K. Arāja sastādītajām septiņām pasaku izlasēm (Alksnīte etc. 1956, Arājs 1964, 1966, 1967, 1988, 2000, Džp) šī ir vienīgā, kam autors pats rakstījis priekšvārdu³ un pasakas sakārtojis atbilstoši starptautisko pasaku tipu numerācijai. Grāmatā iekļauti pazīstamā (Alksnīte 1956)

¹ 19. gadsimta beigās rakstībā nenorādīja garos patskaņus priedēkļos un vārdu galotnēs. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc Džūkstes izloksne tika rekonstruēta (Džp 12, 322). Cik saprotams, palīdzēja K. Arāja dzīvesbiedre valodniece Maija Arāja (1952–2005), sk.: Arāja 2006.

² Piemēram, “Kurbads”, kas ir viena no garākajām latviešu pasakām (Džp 36), “Koklētājs un vilks” (Džp 33), “Raganas apse” (Džp 62), “Kaziņa par līgavu” (Džp 110), “Eža kažociņš” (Džp 123), “Lūsiņa” (Džp 143), “Putnu Bulbulis” (Džp 173), “Nabaga vīra dzirnutiņas” (Džp 209), “Sprīditis” (Džp 240), “Trīs tēva padomi” (Džp 279), “Mačatiņš” (Džp 313) u. c. Raksta apjoma dēļ nav uzskaitītas pasaku izlases, kur šīs pasakas publicētas.

³ Pazīstot K. Arāju gan personīgi, gan pēc publikācijām, varēja ievērot viņa rakstura īpatnību – viņš izvaiījās publicēt paša rakstītus tekstus un publiski izteikt savu viedokli, pēc iespējas ļaujot “materiālam runāt pašam” – gan folkloras tekstu izlasēs, gan grāmatās par K. Baronu u. c. (Pakalns 2000/2001, 238). Gandrīz visām K. Arāja vēstītājās folkloras izlasēm priekšvārdus ir rakstījis viņa kolēģis Ojārs Ambainis (1926–1995).

pasaku ilustratora Pāvila Šēnhofa (1924–2011) zīmējumi. Beigās atrodama apjomīga “Džūkstes pasaku īpatās leksikas vārdnīca” (Džp 325–329).

1. att. “Džūkstes pasaku” trīs izdevumi (G. Pakalna foto)

Grāmata bija populāra un piedzīvoja divus atkārtotus izdevumus, kam ir būtiskas atšķirības. Otrais izdevums (1991) ir bez ilustrācijām, tajā ir par divām pasakām mazāk nekā pirmajā, nav vārdnīcas, ievads un pēcvārds saīsināts un apvienots, tipogrāfiskais noformējums atbilstošs Atmodas laika iespējām – mīksti vāki, mazāks formāts un sliktāks papīrs. Trešais izdevums publicēts izdevniecībā “Avots”, tas ir grezns, liela formāta, bet ar daudziem nepamatotiem un nekonsekventiem labojumiem tekstos, izkropļojot izlokusni un, šķiet, cenšoties noslēpt K. Arāja autortiesības – viņš nav norādīts kā sastādītājs, no viņa ievada ar kļūdām pārrakstīts tikai neliels fragments, pievienots īss M. Arājas apraksts par K. Arāja biogrāfiju ar faktu kļūdām. Pasaku beigās vairs nav norādes uz A. Lerha-Puškaiša sējumiem un pasaku tipu numuriem, tādējādi “atņemot” pasakām vēsturi un starptautisko kontekstu. Īpatnējās leksikas vārdnīcā vairs nav atsauces uz avotiem, no kuriem ņemti skaidrojumi (Pakalns 2004).

20. gadsimta 50. gadu vidū A. Upīša Valodas un literatūras institūtā (dibināts 1956. gadā, pirms tam bija Folkloras un etnogrāfijas institūts) Folkloras sektorā sāka strādāt pētnieku paaudze, kas veidoja šīs nozares speciālistu kodolu līdz pat padomju laika beigām (bibliogrāfiju sk.: Greble 1977,

par vēstītājfokloru: Greble 1975). Ar pasakām nodarbojās trīs jaunie speciālisti, dažkārt ārpus darba laika, jo spēki tika koncentrēti vispirms akadēmiskajam izdevumam "Latviešu tautasdziesmas". Jāzeps Rudzītis (1928–2008) interesējās par pasaku stāstītājiem un stāstīšanas situācijām, par pasaku izmantošanu Raiņa un Andreja Pumpura darbos. Ojārs Ambainis aizstāvēja zinātņu kandidāta disertāciju par sadzīves pasakām (1958), uzrakstīja padomju laikā apjomīgāko (gandrīz 100 lpp.) pārskatu par vēstītājfokloru "Latviešu literatūras vēstures" 1. sējumam (1959) un sakārtoja vairākas pasaku un anekdošu izlases. K. Arājs aizstāvēja zinātņu kandidāta disertāciju par Krišjāņa Barona folkloristisko darbību (1964, grāmatā: Arājs 1985), papildināja un pabeidza Almas Mednes (1907–1950) "Latviešu pasaku tipu rādītāju" (1977) un sakārtoja folkloras izlases. Viņa pasaku izlases ir vienas no labākajām latviešu folkloristikā – kompaktas, sniedz plašu un sistemātisku pārskatu. Pirmā pieredze ar pasaku publicēšanu K. Arājam un O. Ambainim bija piecu autoru kopdarbs – liela latviešu pasaku izlase (Alksnīte etc. 1956), kur bija jāizmanto arhīva un nepublicētie materiāli.

"Džūkstes pasaku" iecere varētu būt saistīta ar A. Lerha-Puškaiša piemiņas istabas izveidi 1974. gadā (Pakalns 2000, 234) un viņa 120. jubileju. Vietējie iedzīvotāji stāstīja par K. Arāja braucieniem uz Džūksti, kur viņam izdevies vēl sastapt A. Lerha-Puškaiša skolniekus. "Džūkstes pasaku" saturā rādītājā minētas 132 pasakas (dažām ir varianti, piem., Džp 106, 204, 307, tāpēc tekstu skaits ir nedaudz lielāks). Tās ņemtas galvenokārt no A. Lerha-Puškaiša "Latviešu tautas pasaku" (1891) (LTP)⁴ pirmajiem trīs sējumiem, kur ir visvairāk viņa paša pierakstītu pasaku (tām viņš šeit nav norādījis pierakstītāju, citām – ir). No 1. sējuma 138 viņa pierakstītajām pasakām "Džūkstes pasakās" publicētas 64, no 2. sēj. 46 – 32, no 3. sēj. 13 – 11. Nedaudz noderīgu pasaku K. Arājs atradis arī nākamajos sējumos: no 4. sēj. – 7 pasakas, no 5. – 6, no 6. – 2, no ļoti biezā 7. sēj. – 9 (no tām 7 ļoti īsas). Šis skaits ir aptuvens, jo ne vienmēr var skaidri novilkt robežas starp teikām un pasakām, turklāt "Džūkstes pasakās" uzņemti vairāki teksti, ko var klasificēt kā teikas, nostāstus vai anekdotes (Džp 228, 235, 265, 297, 317, 318). Sava publicējuma noslēgumā (1903) A. Lerhis-Puškaitis norādījis Džūkstē pierakstīto folkloras tekstu kopskaitu – 431, kas gan varētu būt neprecīzs (Pakalns 2000, 295). Saskaitot Džūkstes-Pienavas pagastā pierakstītās teikas (Pakalns 2010, 23–133), to ir ap 200 (vai 165, ja skaita A. Lerha-Puškaiša tikai numu-

⁴ Sākot ar 5. sējumu, nosaukums bija "Latviešu tautas teikas un pasakas". Tā kā rakstā atsauce minēta tikai uz pirmo sējumu, saīsinājums izvēlēts atbilstoši tam.

rētos tekstus). Tādējādi var spriest, ka "Džūkstes pasakās" iekļauta apmēram puse no viņa pierakstītajām pasakām.

Kuras pasakas ir un kuras nav izvēlēties K. Arājs? Meklējot pasakas radio raidījumam "Labu nakti"⁵, raksta autora nolūks bija izmantot "Džūkstes pasakās" neietilpstošās pasakas. Jāsecina, ka grūti atrast labus pasaku tekstus, kas "Džūkstes pasakās" nav izmantoti.

Veicot pētījumu, tika sastādīti saraksti par pasakām, kuras ir un kuras nav publicētas izdevumā "Džūkstes pasakas", un, salīdzinot pasakas no šiem sarakstiem, mēģināts noteikt K. Arāja atlases kritērijus. Detalizēti analizēts "Latviešu tautas pasaku" 1. sējums, kas sastāda materiāla lielāko daļu (Atšķirībā no "Džūkstes pasakām", kur norādīta lapaspuse, tālāk norādīts pasakas numurs "Latviešu tautas pasaku" 1. sējumā, jo sīkā iespaiduma dēļ nereti vienā lapaspusē ir vairāki teksti, pasakas numurs saglabājas nemainīts arī digitālajās publikācijās⁶).

Ja pasakai publicēti vairāki varianti, K. Arājs izvēlēties to, kurš ir saturiski pilnīgāks un motīvu ziņā mazāk pārklājas ar citiem. Kā citu pasaku "vājāki" varianti, visticamāk, nav publicētas šādas pasakas no "Latviešu tautas pasaku" 1. sējuma: Nr. 1. var., 13. (sal. Džp 130), 21., 23., 29., 30., 32., 37. (sal. Džp 135), 38. (sal. Džp 253), 39. (sal. Džp 244), 40., 43. (sal. Džp 287), 46., 65., 69., 70., 73., 79., 84., 105., 126. (sal. Džp 236), 138., 139., 140. (sal. Džp 120). Dažkārt pasakas atstāstītas pārāk īsi, konspektīvi (tas varētu būt saistīts ar teicēju stāstīšanas īpatnībām vai situāciju, kad nevar paspēt visu pierakstīt vai atstāstīt līdzīgu pasaku varianti): Nr. 34., 35., 40., 45., 47., 56., 57., 58., 65., 77., 81., 84., 89., 90., 105., 113., 135., 136. Kaut kas pietrūkst sižeta iekšējai struktūrai, līdz ar to pasaka liekas nepilnīga, piem., Nr. 5., 18., 21., 27., 52., 54., vienā tekstā ne visai veiksmīgi savienotas vairākas pasakas, kā Nr. 70. Dažviet valoda neatbilst pasaku stilam (daudz deminutīvu, līdzīgi kā A. Lerha-Puškaiša literārajās pasakās (Pakalns 2000, 128–132, 297)): Nr. 3., 4., 13., pasaka varētu būt sacerēts vai literāri apstrādāts teksts: Nr. 23. (Ojārs), Nr. 164. (Osis – aklais koks).

⁵ 2003. gadā raksta autors sagatavoja astoņu raidījumu ciklu "A. Lerha-Puškaiša pierakstītās pasakas", kur pats pasakas lasīja un komentēja.

⁶ Pēc tam, kad 1998. gadā bija izveidots Pētera Šmita "Latviešu pasaku un teiku" (1925–1937) digitālais publicējums <http://valoda.ailab.lv/folkloras/pasakas/>, tika atpazīti teksti arī no A. Lerha-Puškaiša sējumiem, automātiski pārveidojot tos mūsdienu rakstībā. Kādu laiku daži sējumi bija pieejami tiešsaistē.

Otra lielā neizmantoto tekstu grupa saista ar pasakās iecienītajiem motīviem par vardarbību, slepkavībām, nāvēssodiem, nāves draudiem, bailu situācijām, nežēlīgiem laupītājiem, necienīgām izdarībām ar mirušā ķermeni utt., kā Nr. 8., 10., 11., 19., 20., 27., 54., 55., 56., 59., 66., 78., 90., 94., 96., 98., 99., 104., 109., 137. (kaut "mazāk briesmīgās" pasakas tomēr izmantotas: Džp 203, 260, 263, 293, 295, protams, neskaitot par pūķu un velnu nokaušanu). Līdzīgi nav izvēlētas pasakas, kas neietilpst priekšstatos par bērniem piemērotām un taisnīgām, kā Nr. 50. (māte ļauna pret savu bērnu), Nr. 55. (slinkā sieva tiek pāraudzināta ar vardarbīgiem paņēmieniem), Nr. 78. (lauības pārkāpšana), Nr. 10., 20., 59. (varonis nav viennozīmīgi pozitīvs). Protams, izvēlē nereti apvienoti vairāki no šiem kritērijiem.

Pāri paliek dažas pasakas, par kuru neuzņemšanu var diskutēt, piemēram, tās tuvas teikām (Nr. 26., 108., 109.), ir ar reliģisku ievirzi (Nr. 52., 107.). Nesaprotams, kāpēc nav uzņemtas dažas dzīvnieku pasakas (Nr. 163., 164.), jo A. Lerha-Puškaitša pierakstos to tāpat maz.

Spriežot pēc "Džūkstes pasakām", K. Arāja pasaku izlašu sastādītāja stilu var raksturot kā konservatīvu, profesionālu un sistemātisku. Viņš cenšas parādīt latviešu pasaku daudzveidību, bet rēķinās, ka pasaku grāmatas mūsdienās domātas ne tik daudz pieaugušajiem, cik bērniem. Plašākā kontekstā K. Arāja pasaku izlases būtu pētāmas kā noteikta laikmeta kultūras produkts, kurā sava laika ideoloģiskais pieprasījums (šķiru cīņas un vēstures mīti), populārie stereotipi (pasakas kā nacionāli īpatnēja un bērnu literatūra) un grāmatu izdevēju iespējas kontrastē ar zinātnieka profesionālo kompetenci. Un ietekmē lasītāju paaudzes, jo padomju laikā šo izlašu nebija daudz.

Saīsinājumi

Džp – Arājs, K. (1980) *Džūkstes pasakas. Pierakstījis A. Lerhis-Puškaitis*. Rīga: Zinātne, 332 lpp.

LTP – *Latviešu tautas pasakas. Džūkstes-Pienavas novadā sakrājis Anss Lerhis-Puškaitis*. 1. daļa. Jelgava: H. Alunāns, 1891, 199 lpp.

Avotu un literatūras saraksts

Alksnīte, A., Ambainis, O., Ancelāne, A., Arājs, K., Asare, M. (1956) *Latviešu tautas pasakas. Izlase*. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 496 lpp.

Arāja, M. (2006) Folkloras leksikas vārdnīcas, rādītāji, reģistri – leksikas studiju avoti. *Latvijas Universitātes Raksti*, 700. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 231–236. <http://www.lu.lv/materiali/apgads/raksti/700.pdf> (skatīts 03.04.2018).

- Arājs, K. (1985) *Krišjānis Barons un "Latvju dainas"*. Rīga: Zinātne, 272 lpp.
- Arājs, K. (1966) *Latviešu tautas pasakas. Izlase. Brīnumu pasakas*. Rīga: Zinātne, 488 lpp.
- Arājs, K. (1964) *Latviešu tautas pasakas. Izlase. Pasakas par dzīvniekiem*. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 290 lpp.
- Arājs, K. (1967) *Latviešu tautas pasakas. Izlase. Sadzīves pasakas*. Rīga: Zinātne, 392 lpp.
- Arājs, K. (2000) *Pasaku mežs. Latviešu tautas pasakas*. Rīga: Jumava, 208 lpp.
- Arājs, K. (1988) *Trīs vēja mezgļi. Latviešu tautas pasakas*. Rīga: Liesma, 590 lpp.
- Greble, V. (1975) *Latviešu vēstītājas folkloras un folkloristikas bibliogrāfija. (Padomju periodā.)* Rīga: Zinātne, 230 lpp.
- Greble, V. (1977) Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora zinātnisko līdzstrādnieku publikāciju rādītājs (1945.–1974.) Grām.: *Latviešu folklorā. Žanri, stils*. Rīga: Zinātne, 239.–286. lpp.
- Pakalns, G. (2000) *Anss Lerhis-Puškaitis atmiņās un stāstos*. Rīga: Madris, 318 lpp.
- Pakalns, G. (2010) *Džūkstes teikas un nostāsti*. Rīga: Zinātne, 576 lpp.
- Pakalns, G. (2004) Ko stāsta un jautā Džūkstes pasakas? *Forums*, 13./20. februāris.
- Pakalns, G. (2000/2001) Atvadoties no Kārļa Arāja. *Letonica*, Nr. 6/7, 236–238. <http://lulfmi.lv/Letonica-Nr6-7-2000-2001> (skatīts 03.04.2018).

Guntis Pakalns

Kārlis Arājs and "The Folk-Tales of Džūkste"

Key words: Latvian folk-tales, publication of folk-tales, history of folklore studies, Kārlis Arājs, Anss Lerhis-Puškaitis, Džūkste

Summary

In the spring of 1980, a book of folk-tales entitled "Džūkstes pasakas" (The Folk-Tales of Džūkste) was published, that later also witnessed two different repeated editions (1991, 2003). The book was unique in Latvian folklore studies of the Soviet period as it focused on the material of a single folklore collector and folk-tales in a dialect (though a partially reconstructed one). The editor of the book, Kārlis Arājs (1929–2001) had significant exper-

ience in the field – he had worked in folklore studies since 1953, already published several selections of folklore texts and the type index of Latvian folk-tales (1977). Of all folk-tales collected by the outstanding Latvian folk-tale collector Anss Lerhis-Puškaitis (1859–1903) in the parish of Džūkste-Pienava mainly around the end of the 1880s, about a half (132 texts) were included in the selection. The study provides a comparison of the folk-tales published and the ones not published in the edition, trying to formulate the principles, according to which K. Arājs selected the texts. It was concluded that he selected the most complete texts of highest literary quality. The editor avoided folktales that were imperfect in composition, content, or stylistics – with some plot details omitted or unclear, the narrative lacking inner logic, using language not typical of a folk-tale, etc. Also texts featuring much violence without sufficient social motivation, telling about murders, defilement of corpses, elements of horror were not included, although such topics clearly could not be completely avoided. Another conclusion reached in the course of the present study was as follows: the style of K. Arājs as an editor is professionally conservative. This is similar in other selections edited by him, K. Arājs avoided to comment the folklore texts, “letting them speak for themselves”.

Silva Pocyte

The Formation of a New Society in Klaipėda Region after 1945¹

Key words: East Prussia, Klaipėda Region, settlers, non-native speakers, *Memelländers*

Introduction

German journalist Wolf von Lojewski wrote that “the former East Prussia has remained a land of haunted castles eclipsed by a sad history to this day – more so than any other European region” (Lojewski 2012, 9), which was overhauled by the Apocalypse of the outcome of World War II. By the end of the war, the majority of local population had retreated westwards in the face of the approaching Red Army, while the population groups, which built a new society amidst the new post-war political conditions, were to remain alienated to each other for a long time to come (Sakson 2016, 524).

The collapse of East Prussia is conceived as its partition and change in political status. The former territory of the Third Reich was divided into three sections: two-thirds of the East Prussian territory (Warmia and Masuria) went to Poland; Königsberg and adjacent areas were incorporated into the Russian Soviet Federative Socialist Republic, and Klaipėda Region² became part of the Soviet Lithuania (Костяшов 2003, 9).

The purpose of this article is to investigate the main population groups of one part of the former East Prussia, i.e. Klaipėda Region, which were involved in the formation and development of a new Soviet society in Klaipėda region. The chronological framework of the research encompasses the first 15 post-war years before 1960. Such time sampling is based upon the developments that took place between 1958 and 1960 when the local population,

¹ The paper was written in the framework of the project *Klaipėda Region 1945–1960: the Formation of a New Society and its Reflections in Family Stories*, funded by the Research Council of Lithuania (No. LIP-091/2016, 2016–2018).

² Klaipėda Region, or Memel Territory, was part of the German Empire before 1919. It was placed under the administration of France on behalf of the Entente States after World War I; as an autonomous region it belonged to Lithuania between 1923 and 1939 and to the Third Reich in 1939–1945. The region was populated by Germans and local Lithuanians, or Prussian Lithuanians, before the end of World War II.

including ca. 7,000 *Memelländers*, left for Germany and the remaining part of the populace lost its distinction and eventually dissolved in the community of Klaipėda region. The research source base includes interviews or family histories collected amongst the Klaipėda region inhabitants in 2016–2018, memoirs and reminiscences of the people who lived in the region in the post-war period as well as numerous documents from the Lithuanian Central State Archives recording diverse aspects of political and economic life in Klaipėda region during the post-war years. The research methods include the analysis of empirical materials and the oral history methodological approach which was employed for the purpose of gathering interviews with the local population and systematization of the collected data. More than 90 stories of the Klaipėda Region inhabitants were collected including those of the indigenous inhabitants of the region, Prussian Lithuanians, or *Lietuvininkai*, and Germans that stayed in Klaipėda region in the aftermath of the war, Lithuanian settlers and non-native speakers, mostly Russian speakers, representing life experiences in Klaipėda region after 1945 and the shaping of their cultural and historical memory in the post-war period. The spoken life stories have been supplemented with visual materials, such as photos from family albums, which record details of everyday and public life and provide an eloquent illustration to oral memories.

The research focus both on the East Prussian and Klaipėda Region studies increased in the wake of the momentous changes in the East European politics that took place in the late 1980s and early 1990s, following the re-establishment of Lithuania's independence with an attendant opportunity to de-ideologize historical research. It must be acknowledged that the interwar historical narrative prevails in the overall context of the twentieth century history of Klaipėda region (Tauber 1998, 85), whereas historiography on the period after 1945 is scarce. An integrated research of the region under the changed political conditions is still lacking, although the history of the Soviet-period Klaipėda region by R. Kibelka (Kibelka 2002), [now Leiserowitz – S. P.], and the studies by a Polish researcher A. Sakson (Sakson 2016) deserve mention. The contemporary Lithuanian historiography on the city of Klaipėda during the period after World War II, though fragmented, represents a rather wide thematic range embracing analysis of general aspects of the city, urban and industrial development, ideological transformations, and anti-Soviet resistance in Klaipėda after 1945. Research on the post-war developments encompassing the whole of Klaipėda Region is even more scanty, mention can be made of the studies on the confessional heritage condition (*Klaipėdos krašto konfesinis*

paveldas 2012), certain idiosyncrasies of the anti-Soviet resistance in the region (Pušinskytė 2007; Pušinskytė 2009), and a few works on isolated demographic processes in the post-war period and the situation of repatriates after 1945 (Kairiūkšytė 1991; Pocyė 2017). It is the resettlement of Lithuanian newcomers that has been especially neglected, whereas the circumstances of the arrival and settlement of outsiders, especially Russian speaking community, have been studied fragmentarily or within the overall context of the post-war Soviet Lithuania as a whole (Potašenko 2013). In order to investigate the circumstances of the shaping of a new post-war society of Klaipėda region it is, therefore, important to show which population groups and for what reasons were involved in this process.

Population of the Region after 1945

Lithuanian settlers. The new inhabitants of Klaipėda region moved there in the wake of relocation of the local population that had withdrawn together with the Wehrmacht in autumn 1944 to the hinterland of East Prussia or even further west, to the other regions of Germany. Meanwhile, the Soviet Army and authorities were settling down with the primary goal to manage the resettlement of the region through attraction of newcomers. There were numerous localities where “a few peasant families that have been living there from time immemorial remained behind” (LCVA, R-754. f., 4a. i., 12. c., 1. l.), in the city of Klaipėda there were no more than 6 to 30 local townspeople who had stayed behind following the occupation of the city by the Soviets on 28 January, and in the town of Pagėgiai “every house was empty, no civil population were to be seen. The place looked spooky. Barbed wire was seen everywhere. There were three policemen, unmarried and Lithuanian. Plenty of Russian soldiers” (DB KR 1945-1960, O. Lukošienė). Since the region “was left almost uninhabited” (LCVA, R-754. f., 4a. i., 12. c., 13. l.),³ already in March 1945 the Soviet authorities decided to resettle about 13,000 families from different Lithuanian areas (Kairiūkšytė 1991, 35). The settler families were gratuitously given up to 15 ha of land (LCVA, R-754. f., 4a. i., 12. c., 10. l.), each family was granted relocation allowance of 2,500 roubles and exempted from taxation with overdue debts to the State written off (Safronovas 2011, 182). These settlers coming from various Lithuanian counties, who settled both in the rural areas of Klaipėda region and in the city of

³ The total population of Klaipėda Region was 153,800, including 47,200 in the city of Klaipėda, in 1939; the estimated number of population in March 1945 was ca. 1500 families or 10,400 people.

Klaipėda, can be designated as the first group of the new society of Klaipėda region.

Although material and financial incentives were a significant factor for the settlers to move to Klaipėda region, the settlement, however, did not proceed at the projected rate. The newcomers of 1946 reminisced: “whenever I approached Gargždai [on the border of Klaipėda region on the side of Žemaitija – S.P.] I would feel cold. [...] We would ride past Gargždai and there was an empty flat country stretching as far as Klaipėda. And in the autumn of nineteen forty six that flat land was vacant, there were houses, [...] you could see a man walking around inside some of them, still other houses seemed empty, and there were houses only with walls, no windows, no doors” (DB KR 1945–1960: SK10_KLPK_ML_1928)⁴.

Settlers in rural areas either moved on their own or were recruited, “the state authorities recruited people who wished to move to Klaipėda region. They would give houses for accommodation and land and one could live undisturbed” (DB KR 1945–1960: SP13_KLPK_ML1936), or were fleeing from the persecution by the Soviet structures and hiding “from either forest brothers or *stribai*, local armed NKVD units, forced to abandon their dwellings” (DB KR 1945–1960: SP13_KLPK_ML1936). Despite various political measures, the resettlement of the region was drawn out until the early 1950s. The resettlement of population from the south-eastern areas of Lithuania to Klaipėda region that took place between 1951 and 1952 for economic and political reasons stands out here, in its course ca. 500 settlers, usually identified as *dzūkai*, settled in the region (Stravinskienė 2010, 51). A vast majority of the post-war rural population in the region were “[...] sort of flocked together” (DB KR 1945–1960: SP13_KLPK_ML1936) from different regions of Lithuania. In the wake of the war, Lithuanians were settling down in the city of Klaipėda from the very first day; however, they did not constitute a majority of the city’s population, because more than half of the townspeople were represented by speakers of other languages as late as 1959 (Butkus, Safronovas 2015, 26–28). The Lithuanians that settled in the city included doctors, teachers, nomenclature members, but mostly country people turned industrial workers who sought a better life and provision for their families (DB KR 1945–1960: SP10_KLPK_ML1938), having fled from the collectivisation enforced since 1948.

⁴ Informants (interviewees) were anonymised. An interviewee’s gender, nationality, and year of birth are encoded in the last part of ID, e.g. MR1926 (Russian female born 1926), or VR1935 (Russian male born 1935).

Speakers of other languages

Germans and Prussian Lithuanians, who had predominated in the city and the region until the end of II World War, were replaced after 1945 not only by Lithuanians from different regions of Lithuania but also by speakers of other languages, especially Russian, coming from different areas of the Soviet Union. In Klaipėda “there were few Lithuanians” (DB KR 1945–1960: IS19_KLP_MR1926; IS20_KLP_MR1946) because “Russians were everywhere where there were best residential quarters and better buildings” (DB KR 1945–1960: SK10_KLPK_ML_1928). They included demobilised soldiers, the communist party nomenclature, and those involved in the rebuilding of and employed at industrial plants and the port infrastructure, even the students of the maritime school where “all things were conducted in the Russian language” (DB KR 1945–1960: SK10_KLPK_ML_1928). Russian speakers were chiefly related to the war experiences: “Königsberg being totally destroyed, [uncle Vasya] arrived at Klaipėda. He found here employment at the *Celiulozno bumazhnyj kombinat* (Russian: pulp and paper mill) [...]. When my father was discharged from the army [...], uncle Vasya invited him to come and live here because in Smolensk, where my grandfather lived, everything lay in ruins, there was even a shortage of dugouts to live in. Well, and here there was a city modern for those times, and so my father came” (DB KR 1945–1960: SK_SP05_KLP_MR1952).

Russian speakers saw their arrival at Klaipėda as an important mission to rebuild the city left depopulated in the aftermath of the war: “people would come here sent on assignment. The point was that the city was empty of people, there was a need to muster people, to bring Klaipėda back to life, to restart all the plants.” (DB KR 1945–1960: SK06_KLP_VR1935) A major part of the speakers of other languages were employed at fishing industry plants, they also manned the post-war fishing fleet (Kairiūkštytė 1987, 74.). Percentage-wise, Russian speakers prevailed in Klaipėda until the late 1950s, and only in 1959 the share of Lithuanians exceeded the fifty per cent mark.

Russian speakers settled in other localities of the region as well, yet here “there were Russians, but only few” (DB KR 1945–1960: SP13_KLPK_ML1936). They worked on state farms, held various leading positions in the communist party and repressive Soviet bodies (cf. on Russian speakers employed in leading posts in Šilutė county in 1946: LCVA, R-754. f., 4a. i., 108. c.), yet the overall share of non-native speakers in towns and villages was small where they constituted national minorities: in 1947 they accounted for 5 percent in

Pagėgiai county and 4 percent in Klaipėda county, still their role in the Sovietisation and Russification of Klaipėda region was of paramount importance (Kairiūkštytė 1995, 351–352).

Indigenous population of Klaipėda region. A third and fourth groups of the post-war population in the region were represented by Memelländers, original inhabitants who were native to the region. Some of them did not leave their homes in the wake of the war, some returned from adjacent areas in Lithuania and East Prussia after the front line had moved further west. The second segment of Memelländers included repatriates who had returned by 1951 from the German and Austrian zones occupied by the Soviets and the Western Allies. The total number of autochthonous population, including returnees, reached 20,000 in the early 1950s. Memelländers, who were native to the region, whether they stayed behind or returned home, felt utterly alienated, being called German, labelled as *fritz* or *fascist*: “we [the Memelländers – S. P.] were hated, we were despised not only by [newcomer] Lithuanians but also by Russians” (DB KR 1945–1960: IS08_VLN_VL1937). The situation between the local population, especially repatriates, and new settlers in rural areas was further exacerbated by the housing problem. A substantial part of farms had been ruined and were unfit for living in the aftermath of frontline battles, e.g. in 1948 only 15% of 850 farms were liveable in Pagėgiai County (LCVA, R-754. f., 4. i., 1545. c., 110. l.). Hence, it is obvious that many a repatriate who returned later in the wake of the war found his or her farm either in ruins or occupied by a settler that could not be evicted in accordance with the Soviet decrees, and such a repatriate was forced to find shelter either with one’s kin or complete strangers (LCVA, R-754. f., 4. i., 1545. c., 107. l.). Archival records provide evidence to traumatic experiences of the native people in their own land: “in 1946, when I [...] was able to go back to my homeland, our house was occupied by a farmer M [...]. My request to allow me to take up residence together [...] I was not allowed to stay even for a single night and had to seek shelter at my neighbours’ place” (LCVA, R-754. f., 4. i., 1549. c., 37. l.). Many newcomers, who had been landless before, and illiterate into the bargain, possessing no farming skills, would bring to ruin a farm allotted to them: “old [...] trees that can be useful are cut down for fuel, roofs remain unrepaired” (LCVA, R-754. f., 4. i., 1549. c., 68. l.), many houses were outright pulled down: “men would ride around in the fields of a collective farm retrieving those red bricks from those demolished houses. Two cowsheds were built in Plaškiai that way” (DB KR 1945–1960: SP13_KLPK_ML1936).

Not only dwelling houses were razed down, Evangelical Lutheran churches and old graveyards were vandalised and devastated, which caused much grievance and pain to the Protestant Memelländers – they watched their land being destroyed, yet they were deprived of any possibility to protest. Seeking to survive and stifled by fear lest “they be carried off to Siberia” (LCVA, R-754. f., 4. i., 1964. c., 62. l.), Memelländers endeavoured to accommodate to the Soviet order and be loyal to the authorities that were alien to them. The years 1958–1960 can be regarded as a kind of conclusion of the Memelländer history in the post-war period when more than 6,000 Memelländers left for Germany under the 1957 treaty signed by the Soviet Union and Germany (Kibelka 2002, 103.). A numerically insignificant group of local inhabitants that stayed behind, counting several thousands, in the early 1960s blended into a new society of Klaipėda region, which had been shaped on Soviet ideological narratives.

Conclusion

The research has demonstrated that a new Soviet society was in the making in the depopulated Klaipėda region in the wake of World War II amidst changed political, social, and economic conditions, which comprised four population groups: the indigenous population of Klaipėda region (Germans, Prussian Lithuanians, and Memelländers) that had stayed behind at the end of the war and the repatriates; settlers from different regions of Lithuania and speakers of other languages, including mostly Russians, that settled in the city of Klaipėda. The settler groups had to accommodate to an unfamiliar and alien environment and the native local population – to discrimination at the hands of the Soviet authorities and the tensions when interacting with newcomers.

References

The database of the Research Council of Lithuania funded project *Klaipėda Region 1945–1960* (hereinafter – DB KR 1945–1960): O. Lukošienė; SK10_KLPK_ML_1928; SP13_KLPK_ML1936; SP10_KLPK_ML1938; IS19_KLP_MR1926; IS20_KLP_MR1946; SK_SP05_KLP_MR1952; IS08_VLN_VL1937.

Lithuanian Central State Archives (hereinafter – LCVA), R-754. f. (The Council of Ministers of the Lithuanian SSR), 4. i., 1545. c., 107, 110. l.

LCVA, R-754. f., 4. i., 1549. c., 37, 68. l.

LCVA, R-754., f., 4. i., 1964. c., 62. l.

- LCVA, R-754., f., 4a. i., 12. c., 1, 13, 10. l.
- LCVA, R-754., f., 4a. i., 108. c.
- Butkus, S. T., Safronovas, V. (2015) *Klaipėdos urbanistinė raida 1945–1990*. Klaipėda: VšĮ Vario burnos. 384 p.
- Kairiūkštytė, N. (1991) Klaipėdos krašto repatriantai ir jų padėtis 1945–1950 m. *Lituanistica*. nr. 2(6): 35–48.
- Kairiūkštytė, N. (1987) *Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945–1960*. Vilnius: Mokslas. 198 p.
- Kairiūkštytė, N. (1995) Klaipėdos krašto kaimo vietovių apgyvendinimas pirmaisiais pokario metais. In: *Lietuvinių kraštas*. Kaunas: Litterae Universitatis. P. 339–371.
- Kibelka, R. (2002) *Memelland. Fünf Jahrzehnte Nachkriegsgeschichte*. Berlin: BasisDruck Verlag. 238 S.
- Klaipėdos krašto konfesinis paveldas: tarpdisciplininiai senųjų kapinių tyrimai (2012) *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. t. XXV. Sud. S. Pocyte. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 304 p.
- Lojewski, W. von (2012) *Mano tėvynė, tavo tėvynė*. Vilnius: Gimtasis žodis. 221 p.
- Pocyte, S. (2017) The Population of the Klaipėda Region after 1945: a Case of Repatriates. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, kwartalnik, nr. 4 (298): 621–636.
- Potašenko, G. (2013) Rusai Lietuvoje 1944 m. liepą – 1953 m.: rusų migracijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atmintis. In: *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. P. 73–182.
- Pušinskytė, L. (2007) Neginkluotos pagrindinės organizacijos Klaipėdos mieste 1946–1953. *Genocidas ir rezistencija*, 2(22): 7–24.
- Pušinskytė, L. (2009) Antisovietinis pasipriešinimas Klaipėdos krašte 1945–1953. *Genocidas ir rezistencija*, 2(26): 50–72.
- Safronovas, V. *Praeitis kaip konflikto šaltinis: tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. 448 p.
- Sakson, A. (2016) Von Memel bis Allenstein. Die heutigen Bewohner des ehemaligen Ostpreußens: Memelland, Kaliningrader Gebiet, Ermland und Masuren. In: *Polish Studies Transdisciplinary Perspectives*, Volume 19:1. 524 S.

Stravinskienė, V. (2010) Gyventojų perkėlimo akcija iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos 1951–1955 metais. *Lituanistica*, t. 56, nr. 1-4 (79-82): 42–56.

Tauber, J. (1998) Der unbekannte Dritte: Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. In: *“Der Fremde im Dorf”: Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Hrsg. H. J. Bömelburg, B. Eschment. Lüneburg Verlag Nordostdeutsches Kulturinstitut. S. 85–104.

Костяшов Ю. В. (2003) *Изгнание прусского духа: как формировалось историческое сознание населения Калининградской области в послевоенные годы*. Калининград: изд-во Калинингр. ун-та. 161 с.

Silva Pocītē

Jaunas sabiedrības veidošanās Klaipėdas novadā pēc 1945. gada

Atslēgas vārdi: Austrumprūsija, Klaipėdas novads, ieceļotāji, dzimtā valoda, *Memelländers*

Kopsavilkums

Pēc Otrā pasaules kara Klaipėdas novads kā bijušās Austrumprūsijas sadalāmās teritorijas ziemeļu daļa tika pievienots Lietuvas PSR, tādēļ tajā notika politiskas, sociālas, ekonomiskas un būtiskas demogrāfiskas pārmaiņas. 1944.–1945. gadā vairākums pamatiedzīvotāju (lietuvieši un vācieši) pameta dzimtās vietas (1939. gadā Klaipėdas novadā dzīvoja vairāk nekā 153 000 iedzīvotāju, savukārt 1945. gada sākumā bija palikuši tikai 2 800 pamatiedzīvotāju).

Padomju vara jau pirmajos darbības mēnešos uzsāka pamesto teritoriju apdzīvošanas politiku. Lielākā pārceļotāju daļa bija lietuvieši, kuri ieceļoja no dažādiem Lietuvas reģioniem un apmetās galvenokārt Klaipėdas novada lauku apgabalos. Iebrauca arī cittautieši, pamatā krievi, kas ieradās no dažādiem PSRS apgabaliem. Krievvalodīgie pārceļotāji koncentrējās Klaipėdā līdz pat 1959. gadam. Starp iedzīvotājiem bija arī palikusī vietējo iedzīvotāju grupa, iekļaujot repatriantus, kas atgriezās 1945.–1951. gadā. Klaipėdas pamatiedzīvotāji kļuva par izteiktu mazākumu savā dzimtenē (sevišķi pēc masveidīgas izceļošanas uz Vāciju 1958.–1960. gadā, kā rezultātā novadā palika apmēram 7 000 – 8 000 vietējo iedzīvotāju).

Jaunie iedzīvotāji bija spiesti adaptēties svešā vidē, savukārt vietējiem bija jāpierod ne tikai pie padomju varas diskriminācijas, bet arī pie saspringtām attiecībām ar pārceļotājiem. Politiskās, ekonomiskās, kultūras pārmaiņas un iedzīvotāju migrācija Klaipėdas novadā pēc 1945. gada izveidoja jaunu, padomju ideoloģijā balstītu sabiedrību, kurai nebija vēsturiskas saiknes ar Klaipėdas novadu.

Andis Rasums

No padomju milicijas darbinieka līdz nacistu Drošības policijas virsniekam un nacionālās pretošanās kustības dalībniekam: Jura Aires VDK krimināllieta

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, nacistiskā Vācija, Latvija, izlūkošana, nacionālā pretošanās, SD operācija “Cepelīns”, VDK krimināllietas, Juris Aire, Džems Raudziņš

Valsts drošības komitejas (turpmāk – VDK) materiāli sniedz nozīmīgu zinātnisko materiālu ne tikai represīvās sistēmas darbības, kas bija vērsta pret Latvijas iedzīvotājiem, izpētei, bet arī daudzu citu vēstures norišu izziņošanai. Veicot VDK krimināllietu satura salīdzinošu un kritisku analīzi, atklājas jauni, iepriekš nezināmi vēstures fakti, kas ir būtiski Latvijas vēstures izziņošanā un ir unikāli, jo nav pieejami citos avotos. To apstiprina arī Jura Aires (1909–1998) VDK krimināllietas izpēte.

J. Aires tēvs bija Latvijas armijas ģenerālis Eduards Aire (1876–1933). J. Aire studēja Latvijas Universitātes ķīmijas fakultātē, sastāvēja studentu korporācijā “Letonija” un pēc fakultātes beigšanas uzsāka darbu Latvijas policijā kā eksperts – daktiloskopists. Pēc padomju okupācijas 1940. gadā darbu turpināja specialitātē – Iekšlietu tautas komisariāta (turpmāk – IeTK) Rīgas milicijas operatīvajā daļā kā vecākais eksperts, vienlaikus pasniedzot milicijas skolā. Kara sākumā devās pēc ģimenes uz Dobeli, plānojot to evakuēt, bet straujā vāciešu virzība uz priekšu to liedza. Tādēļ ieradās Rīgā, kur 1941. gada jūlijā brīvprātīgi pieteicās latviešu policijā, kur tika aizturēts, nopratināts un tālākai izmeklēšanai nodots nacistu slepenpolicijas (*Geheime Staatspolizei*, turpmāk – Gestapo) darbiniekiem. No Gestapo izlaists jau pēc divām stundām ar izziņu, ka persona pārbaudīta un draudus nerada. Sākot ar 1941. gada septembri, J. Aire uzsāka darbu vācu Drošības policijas (*Sicherheitspolizei*, turpmāk – SIPO) Kriminālpolicijā (*Kriminalpolizei*, turpmāk – KRIPO) kriminālistikas eksperta amatā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 6.–10. lp.).

J. Aires vārds tiek pieminēts vairākās VDK krimināllietās, kas vērstas pret vācu izlūkdienestu aģentiem un nacionālās pretošanās kustības okupācijas režīmu dalībniekiem. J. Aire bija labi pazīstams ar vācu izlūku-diversantu vie-

nības Kurzemē SS *Jagdverband Ost Unternehmen Wildkatze* (“Mežakaķis”) Informācijas štāba darbiniekiem¹, kuri zināja viņu kā SD virsnieku, no kura var iegūt dokumentus, kas ļauj izvairīties no saskarsmes ar nacistu represīvajām iestādēm. Šādu dokumentu pēc ģenerāļa J. Kureļa (1882–1954) grupas sagrāves ieguva Latvijas Centrālās padomes sakarnieks ar kureliešiem un mežakaķiem, virsnieka vietnieks Imants Dišlers² (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 99. l., 1. sēj., 81.–96. lp.), kurš savā autobiogrāfiskajā stāstā “Ēnas purvā” aprakstīja, ka J. Aire pēc palīdzības lūguma saņemšanas neko nav jautājis, bet izņēmis no portfeļa jau gatavu mašīnrakstā sagatavotu veidlapu un ierakstījis tajā I. Dišlera personas datus. Dokumentā bijis norādīts, ka tā uzrādītājs izpilda sevišķu uzdevumu un citiem dienestiem jāsniedz viņam atbalsts³ (Eglīte 1989, 60–61). Organizācijas “Latvijas sargi”⁴ dalībnieku krimināllietā figurē SD virsnieks J. Aire, kurš SD operācijas *Unternehmen Zeppelin*⁵ *Hauptabteilung Nord* (“Cepelins” ziemeļu nodaļas, turpmāk – UZ) priekšnieka SS štrumbanfirera Otto Krauzes (*Otto Kraus*) uzdevumā tikās ar organizācijas

¹ Bijušie pārkonkrustieši Jansons, Štenbergs, Mītrevics un Launags – vieni no aktīvākajiem nacionālās pretestības plānotājiem un īstenotājiem, Latvijas Nacionālās partizānu organizācijas izveidotāji.

² Segvārds Osvalds Eglīte.

³ Šāda veida izziņas vai apliecības Kurzemē izsniedza vācu izlūkdienestu aģentiem, tātad tas bija piederību izlūkdienestam apliecinošs dokuments.

⁴ Nacistu okupācijas gados darbojās nelegāla organizācija “Latvijas sargi” Arnolda Avotiņa vadībā, kas jau 1942.–1943. gadā izplatīja vairākas zīmogotas proklamācijas, to saturā cenšoties noskaidrot latviešu tautas ieņemto viedokli pret iesaistīšanos darbos Vācijā un brīvprātīgo bataljonos (negatīva nostāja), kvalificējot abus šos jautājumus kā vācu izkliešanās politiku. Organizācijas dalībnieki nodarbojās arī ar ieroču un munīcijas vākšanu, bet 1944. gada septembrī, Sarkanajai armijai tuvojoties Rīgai, izdeva virkni nelegālu uzsaukumu “Latvieši”, “Latvijas iedzīvotāji”, “Visiem latviešiem” un citus, kā arī 2–4 lappušu apjomā iespieda nelegālā izdevuma “Par Latviju” vairākus numurus. Saturā bija atklāti 1940.–1941. gada padomju okupācijas varas noziegumi un kritizēta nacistu okupācijas režīma politika, atkāpjoties no Latvijas un aizvedot projām tās pamatiedzīvotājus. No 1945. gada 23. jūlija līdz 3. augustam Latvijas PSR IeTK karaspēka Kara tribunāls notiesāja 49 ar organizāciju “Latvijas sargi” saistītus cilvēkus. (Neiburgs)

⁵ Nacistiskās Vācijas drošības dienesta (SD) slepena operācija (1942–1945) vērsta uz graujošas darbību, sabotāžu un diversiju aktu īstenošanas PSRS kontrolētajās teritorijās. Operāciju īstenošanai vervēja aģentūru no karagūstekņiem un pret padomju varu noskaņotiem PSRS teritoriju iedzīvotājiem.

pārstāvjiem, mudinot tos veidot bruņotu pretestības grupu cīņai pret padomju režīmu.⁶ Starpnieks, kurš saveda J. Airi ar vienu no “Latvijas sargu” līderiem Kārli Dagdu (pseidonīms Jānis Kalniņš), bija cits nacionālās pretošanās dalībnieks un J. Aires tuvs draugs Džems Raudziņš (1910–1979).⁷ J. Aire grupas dalībniekiem izdeva viltotus personu dokumentus, ar kuriem varēja pāriet fronti un kas vienlaikus apliecināja saistību ar “Cepelīnu”, kā arī ar Dž. Raudziņa starpniecību organizēja grupai ieroču saņemšanu. (LNA LVA, 1986. f., 1. apr. 62. l., 1. sēj. 177., 317.–319. lp., LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 69.–73. lp.). Jāatzīmē, ka J. Aires piedāvājums sakrita ar organizācijas “Latvijas sargi” dalībnieku pašu izstrādātajiem plāniem.

Rodas jautājums – kas īsti bija J. Aire? SD virsnieks, kurš darbojās nacistu uzdevumā, vai Latvijas patriots, kurš bija iefiltrējies SD organizācijā ar mērķi izmantot to kā piesegu valsts neatkarības atgūšanas mērķa labā? Viennozīmīgu atbildi ir grūti sniegt, jo jāņem vērā nacionāli noskaņoto Latvijas patriotu samērā ciešā sadarbība ar nacistiskās Vācijas izlūkdienestiem, īpaši kara beigu posmā, kad katra puse centās no šīs sadarbības gūt savu labumu. Proti, nacisti pievēra acis uz nacionālajiem centieniem, galvenais bija gūt resursu, kurš varētu kaitēt jau uzbrūkošajai Sarkanajai armijai, savukārt pretestības dalībnieki plānoja izmantot vācu materiāltechnisko resursu, cerot, ka radīsies labvēlīgi apstākļi valsts atjaunošanai, līdzīgi kā 1919. gadā. Saskaņā ar J. Aires sniegto liecību padomju spēcīgu izmeklētājiem viņa mērķis bija pasargāt latviešu dezertierus no vācu represijām, kā arī paglābt latviešus no aizdzīšanas uz Vāciju darba dienestā. Vienlaikus tika plānots, izmantojot Vācijas un Krievijas (domāts PSRS) novājināšanos karā, atjaunot brīvu un neatkarīgu Latvijas valsti (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 6. lp.). UZ dalībnieks SS

⁶ Jāatzīmē gan, ka minētā organizācija jau iepriekš bija nonākusi SD redzeslokā un bija veikti mēģinājumi piesaistīt tās darbību UZ, iefiltrējot tās reģionālajās struktūrās SD virsniekus (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28579. l., 1. sēj., 72., 233. lp.).

⁷ Dž. Raudziņš, pazīstams basketbolists (t. s. “Sapņu komandas” dalībnieks), ieguvis tiesību zinātņu kandidāta grādu, pēc PSRS okupācijas 1940. gadā pagrīdē, 1941. gada rudenī darbojies pārkoņkrustiešu izveidotajā SD Latviešu kartotēkā, iesaistījies pretošanās kustībā nacistu režīmam, saistīts ar vērienīgāko nacionālās pretestības organizāciju vācu okupācijas režīmam – Nacionālo Savienību (arī Latviešu nacionālistu savienība jeb LNS), kuru nacisti sagrāva 1942. gadā. 1942. gada novembrī ārstēts, pratināts ar fizisku ietekmēšanu un vēlāk ieslodzīts Salaspils koncentrācijas nometnē (atbrīvots pirms 1943. gada Ziemassvētkiem). Organizācija no 1942. gada februāra līdz septembrim izdeva deviņus nelegālā laikraksta “Tautas Balss” numurus. Pēc kara dzīvoja Austrālijā.

šarfirers Aleksandrs Džons⁸ pēc aresta, sniedzot Valsts drošības Tautas komisiāta izmeklētājam ziņas par UZ darbiniekiem un kontaktpersonām, J. Airi raksturoja kā izteikti nacionālistiski noskaņotu personu, kurš 1944. gada novembrī pēc savas iniciatīvas vērsies pie O. Krauzes ar lūgumu palīdzēt cīņā pret padomju varu, piedāvājot aģentūras izveides plānu Latvijā, kurai par bāzi kalpos viņam zināmās nacionālistu organizācijas. (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., UL 29. lp.).⁹

Par to, kā J. Aire nonācis KRIPO un SD, liecības ir atšķirīgas, proti, saskaņā ar 1945. gada 6. septembra liecību J. Aire 1941. gada februārī ticis uzrunāts no KRIPO priekšnieka vietnieka A. Ozoliņa puses un piedāvāts darbs, atteikšanās gadījumā piedraudot apsūdzēt sabotāžā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 8. lp.). Savukārt 1988. gada 4. maijā iesniegtajā rehabilitācijas pieprasījumā J. Aire norādīja, ka KRIPO iestāties pēc Dž. Raudziņa ierosinājuma, kurš informējis J. Airi par nacionālās pagrīdes izveidi un veicamajiem pasākumiem, lai ierobežotu Latvijas iedzīvotāju iesaukšanu vācu vienībās. Dž. Raudziņš arī vienojies ar KRIPO priekšnieka vietnieku A. Ozoliņu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 123.–124. lp.). J. Aires iecelšana amatā iepriekš tikusi saskaņota ar Rīgas SD un SIPO priekšnieku Rūdolfu Langi (1910–1945?). Saskaņā ar Dž. Raudziņa plānu viens no J. Aires uzdevumiem, strādājot nacistu varas iestādēs, būtu iegūt un sagatavot fiktīvus dokumentus, kas pasargātu latviešus no vācu varas iestādēm.¹⁰ Dž. Raudziņam bijušas ziņas, ka prefektūras ēkā glabājās vecās Latvijas pases, kuras īsi pirms kara sāka izņemt nomaīnai ar padomju pasēm. Turklāt, kā norādījis Dž. Raudziņš, viņa grupas rīcībā bijis vecais prefektūras zīmogs. Šajās pasēs tad būtu jāmaina foto, kuras saņemtu no Dž. Raudziņa. No šī brīža sākās abu sadarbība, kas ilga visu kara laiku. J. Aire slepus ieguva un

⁸ Bijušais Latvijas Republikas pavalstnieks, Latvijas armijas virsnieks, repatriējies uz Vāciju 1939. gadā. Dienēja SD ārējās izlūkošanas struktūrvienībā, kara laikā bija iesaistīts O. Krauzes gatavotajā operācijā – aģentūras sagatavošanā atentāta veikšanai pret Josifu Staļinu (Tavrina-Polītova lieta).

⁹ 1986/1/17022. UL, 29. lp. (izraksts no Vācijas pavalstnieka Aleksandra Džonā pratināšanas protokola).

¹⁰ Šai versijai ir zināma ticamība, proti, kā jau minēts, Dž. Raudziņš darbojās pārņēmkrustiešu vadītāja G. Celmiņa izveidotajā SD Latviešu kartotēkā, kuras mērķis faktiski bija iegūt informāciju un ietekmi pār vācu dienestiem, ko izmantot vēlāk nacionālās Latvijas valsts izveidei. Pārņēmkrusts ir uzskatāms par vienu no nacionālās pretošanās nacistu režīmam organizācijām. Viena no metodēm, ko īstenoja pārņēmkrustieši, bija savu cilvēku vervēšana vai iefiltrēšana nacistu izveidotajos varas un drošības iestādēs.

nodeva Dž. Raudziņa rīcībā pilnu portfeli veco pasu. Turklāt, riskējot ar dzīvību, viņam izdevās no KRIPO priekšnieka kabineta uz laiku izzagt zīmogu, ar kuru tika apstiprinātas desmitiem komandējuma veidlapu, kā arī cita veida dokumentu, kas līdz pat kara beigām tika izmantoti, lai izsniegtu viltotus dokumentus dezertieriem, pagrīdes un pretestības kustību dalībniekiem (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 123.–124. lp.). Pēc atbrīvošanas no Salaspils koncentrācijas nometnes Dž. Raudziņš papildus informēja J. Airi, ka Latvijā darbojas angļu un amerikāņu izlūki un ka Raudziņam esot kontakti ar angļu izlūkdienesta pārstāvi, kas Latvijā vervējis izlūku grupas. Dž. Raudziņš norādījis, ka zināmas divas šādas grupas, viena Rīgā, bet otra Smiltene (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 27. lp.).¹¹

1944. gada vasaras beigās KRIPO evakuējās uz Vāciju, bet J. Aire pēc Dž. Raudziņa ierosinājuma vērsās pie O. Krauzes ar piedāvājumu veidot no vācu okupācijas laikā Rīgā darbojošās un vācu drošības dienestu neatklātas pretestības grupas vienību cīņai pret Sarkanā armiju gadījumā, ja tā okupēs Rīgu.¹² O. Krauze pieņēma piedāvājumu, un tādā veidā J. Aire neoficiāli kļuva par UZ darbinieku (saņēma apliecību par piederību UZ, bet oficiāli štatā neskaitījās) (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 124.–126. lp.). Pēc atkāpšanās uz Kurzemi abi draugi iestājās organizācijā “Tautas palīdzība”¹³ un plaši izmantoja rīcībā esošo zīmogu un apliecības, gādājot t. s. piesegdokumentus dezertieriem un bēgļiem. Lai turpinātu iesāktu darbu un iegūtu papildu nodrošinājumu savai darbībai, tika pieņemts lēmums iesaistīties kādā no vācu izlūkdienestiem, tādējādi cenšoties saņemt šo iestāžu izdotās apliecības, kuras izdalīt bēgļiem un dezertieriem. Tika nodibināts kontakts ar ģenerāļa J. Kureļa grupas štāba virsniekiem, no tiem gan saņemot atteikumu palīdzēt, kā arī ar mežakaķu štābu, kur savukārt saņemtas 40 apliecības, kas apstiprināja to uzrādītāju piederību vācu izlūkdienestam (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 9.–10. lp.). Lai turpinātu iesāktu darbu, tika nolemts veidot jaunu pretestības grupu un atjaunot kontaktus ar O. Krauzi, kurš jau

¹¹ Šī informācija sakrīt ar cita nacionālās pretestības dalībnieka – Artura Neparta atmiņām (Neparts, 1999).

¹² Jāatzīmē, ka VDK krimināllietās nopratināto liecībās samērā bieži parādās ziņas, ka tika izmantoti visi iespējamie līdzekļi, tostarp pieteikšanās izlūkdienestos, bez nopietna lēmuma darboties to uzdevumā, lai tikai izvairītos no evakuācijas uz Vāciju vai arī iegūtu iespēju no Vācijas atgriezties Latvijā.

¹³ Sociālās aprūpes un kultūras dzīves organizētāja Latvijas teritorijā Nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945).

bija izbraucis uz Vāciju.¹⁴ Pēc citas versijas, O. Krauze pats izsaucis J. Airi pie sevis uz Vāciju. 1945. gada februārī J. Aire izveda ģimeni uz Vāciju, kur uzmeklēja O. Krauzi un piedāvāja viņam izstrādātu projektu par pretestības grupu izveidi. O. Krauze to akceptēja, un J. Aire uzsāka projekta realizāciju kopīgi ar Dž. Raudziņu, kurš arī bija evakuējies uz Vāciju (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 4.–7. lp.). Sākotnējais plāns paredzēja izmantot jau esošos vācu izlūkdienestu resursus, proti, izlūkskolas kursantus, kas tika atlasīti no Baltijas valstu iedzīvotājiem. 1945. gada martā O. Krauzes uzdevumā J. Aire ieradās Tešīnā, kur kursantus gatavoja darbam Sarkanās armijas aizmugurē. Starp tiem bija 40 latviešu. O. Krauze uz UZ sagatavošanas nometnēm izsūtīja cirkulāru, kurā uzdeva latviešu izcelsmes apmācāmos sapulcināt vienā vietā – Varnemundē (*Warnemünde*) netālu no Rostokas. Kopumā tika savākti vairāki simti potenciālo izlūku-diversantu. O. Krauze plānoja izlūkus-diversantus ar kuģi nosūtīt uz Kurzemi. Tā kā Sarkanā armija strauji tuvojās Berlīnei un vācu armija sabruka, kļuva skaidrs, ka plānu īstenot neizdosies, kā rezultātā vienība tika izformēta un latvieši atlaisti. 1945. gada 1. augustā Sudetu apgabalā čehu policija aizturēja automašīnu, ar kuru no reģiona tika pārvietoti latviešu bēgļi pēc saskaņojuma ar ASV militāro vadību. Automašīna bija nodota Latvijas Sarkanā krusta pārstāvja Sabiedroto spēku okupētajās teritorijās J. Aires rīcībā. Mēģinot atgūt automašīnu, policijā ieradās J. Aire kopā ar automašīnas šoferi Strautiņu. Abas personas aizturēja un pārmeklēja, kā rezultātā pie J. Aires atrada IeTK milicijas darbinieka apliecība, un viņu nogādāja Prāgā, kur nodeva padomju drošības dienestu pārstāvju rokās. Tur jau atradās aizturētais Latvijas politiskās policijas darbinieks, kurš J. Airi denuncēja kā KRIPO virsnieku. Tautas aizsardzības komisariāta Galvenās pretizlūkošanas pārvaldes “SMERŠ” uzsāka izmeklēšanu, kuru vadīja operatīvās grupas Prāgas pilsētā darbinieks leitnants Terentjevs. (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 17022. l., 1. sēj., 8.–10. lp.)

1946. gada 26. jūnijā LPSR IeM karaspēka Kara tribunāls J. Airem saskaņā ar Kriminālkodeksa 58-1a pantu (Dzimtenes nodevība) piesprieda 20 gadus katorgas ar 5 gadiem tiesību ierobežojuma. Soda J. Aire izcieta KPFSR Komi autonomā apgabala Vorkutas soda nometnē, strādāja kombinātā “*Воркутыуголь*”. Atbrīvots J. Aire tika 1955. gada 24. decembrī ar ļoti

¹⁴ UZ struktūrām evakuējoties uz Vāciju, tās rīcībā esošās grupas 1944. gada novembrī tika nodotas SS-*Jagdverband* Kurzemes grupai. Vienlaikus UZ turpināja darbu jaunu grupu sagatavošanai no Latvijas valstspiederīgajiem, kas bija dažādos veidos iepriekš nokļuvuši Vācijā.

labu raksturojumu. Pēc atbrīvošanas viņš dzīvoja un strādāja Dobelē un Rīgā ķīmijas nozarē, bijis ķīmijas rūpniecības Tehniskās jaunrades Tautas Universitātes rektors, dekāns (1967–1980), 1967. gadā ieguva augstāko politisko izglītību, jo absolvēja Marksisma-ļeņinisma universitāti, PSRS Tautas sasniegumu izstādes (*ВДХХ*) vienas sudraba un triju bronzas medaļu laureāts, vairāku ķīmisko vielu izgudrojumu autorapliecību saņēmējs, 1975. gadā apbalvots ar PSRS ķīmiskās rūpniecības ministra Goda rakstu.

Nav zināms, cik desmitiem Latvijas valsts piederīgo J. Aires izglāba dzīvības, pasargājot no tiesas dezertierus vai ļaujot piespiedu mobilizācijai pakļautajiem izvairīties no frontes. Viņa pienesums vairāk jāskata un jāvērtē tieši humanitārajā jomā, mazāk aktīvās pretestības cīņas okupācijas režīmiem kontekstā. Vienlaikus jāatzīmē, ka J. Aires vārds ir aizmirsts, viņš nav atrodams starp Latvijas patriotu sarakstiem, kas cīnījušies pret okupācijas varām.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva (turpmāk – LNA) Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LVA) 1986. f., 1. a. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1919–1991), 62. l. (J. Sildega-Millera, K. Dagdas, V. Avotiņa krimināllietā).

LNA LVA, 1982. f., 1. a., 99. l. (LCP dalībnieku, t. sk. I. Dišlera, krimināllietā).

LNA LVA, 1982. f., 1. a., 17022. l. (J. Aires krimināllietā).

LNA LVA, 1982. f., 1. a., 28579. l. (H. Lūša, A. Krūkļa krimināllietā).

J. Aires biogrāfija. Prof. Ē. Jēkabsona privātā arhīva materiāls.

Eglīte, O. (1989) *Ēnas purvā. Dokumentāls apraksts par latviešu buržuāzijas militāri politiskajām avantūrām Lielā Tēvijas kara beigu posmā Vidzemē un "Kurzemes katlā"*. Rīga: Avots.

Ērglis, Dz. (2010) Saistība starp ģenerāļa Kureļa grupu un Latvijas Centrālo padomi. Grām.: *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un kurelieši: konferences materiāli*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 59.–71. lpp.

Neiburg, U. *Pretosānās kustības nelegālā prese nacistu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Latvijas Okupācijas muzejs. <http://www.tevijassargs.lv/ts/pretosanas-kustibas-nelegala-prese-nacistu-okupetaja-latvija-1941-1944/> (11.12.2017.)

Neparts, A. (1999) Pret svešām varām. Atmiņas par okupāciju laikiem. 1940–1945. 18.08.1999., *Jaunā Gaita*, Nr. 259/263 (1719/1723). <https://www.vestnesis.lv/ta/id/18527> (20.12.2015.)

Andis Rasums

**From a Soviet Militia Operative to a Nazi Security Police Officer
to a National Resistance Movement Participant:
KGB criminal case on Juris Aire**

Key words: World War II, Nazi Germany, intelligence, SD Operation *Zepelin*, KGB criminal case, national resistance, Juris Aire, Džems Raudziņš

Summary

The criminal cases of the KGB of the Latvian SSR clearly show the fates of the persons caught on the cross hairs of the totalitarian regimes. In some cases these are the only historical documents (in need of critical analysis) that give a researcher valuable means to research both schemes of the intelligence services as well as the inner workings of resistance movements against occupational forces. J. Aire's name comes up in a number of criminal cases both related to the activities of the Nazi intelligence services in organizing the saboteur activities behind the lines of the Red Army – the SD operations *Zepellin* and *Wildkatze* – as well as the support of the needs of the national resistance movement. Who is J. Aire then – a collaborationist, a patriot, or a man trying to survive the war? His name can be found side by side with the name of the national resistance activist Džems Raudziņš, he has provided support to the deserters of the Latvian legion, he supplied the Kurelians and national resistance members working within the SD-Jagdferband with cover documents. But at the same time J. Aire was an official of the Nazi Security police (SIPO), wore the uniform of an SD *Obersturmfuehrer* and carried out the orders of the leader of the SD operation *Zepellin*, Otto Krause. His activities are a picturesque example of the historical paradigm when the interests of enemies (the Nazis and the national patriots) have entwined in face of a common enemy – the Soviet Union. The uniqueness of the personality of J. Aire is also shown by the fact that, after having served his sentence in the Soviet prison camps, he became a well known scientist and was the rector of the Peoples university of Technical Innovation, graduated from the University of Marxism-Leninism as well as received medals and praises for his scientific research.

Тереза Рончка-Езиорска, Павел А. Езиорски

Базилианский «монастырь» в Якобштадте в свете источников из архива графов Борхов в Вараклянах

Ключевые слова: Ян Доминик Борх, Орден св. Василия Великого, церковь Покрова Пресвятой Богородицы в Екабпилсе, Курземе в XVIII в., Латгалия в XVIII в.

Начало сплошного поселения на территории Якобштадта восходит к XVII в. В 1670 г. поселок, заселенный в большей части католиками и униатами, бежавшими из территорий, отошедших во второй половине XVII в. от Речи Посполитой к Русскому государству, получил от курляндского герцога Якоба (нем. *Jakob von Kettler*, 1610–1682) городскую привилегию, дающую ему магдебургское право (*Baltisches Historisches Ortslexikon* 1990, 239). Город (нем. *Jakobstadt*, польск. *Jakobsztat*, рус. Якобштадт, ныне латыш. *Jēkabpils*) развивался благодаря расположению на пересечении важных торговых дорог — сухопутной и водной. Такое расположение города повлияло на то, что курляндские власти поместили здесь собственную таможню (LNA LVVA, 712. f., 1. apr., 118. l., 165. lp.; ср. Filipczak 2000, 18–19). Через Даугаву Якобштадт соседствовал с принадлежавшим дворянскому роду Корфов (нем. *von Korff*) городом Крейцбургом (нем. *Kreutzburg*, латыш. *Krustpils*, польск. *Krzyżborg*), где в польские времена также находилась таможня (LNA LVVA, 712. f., 1. apr., 118. l., 239v. lp.).

Базилиане (общее название нескольких католических монашеских орденов византийского обряда, следующих общежительному уставу, который приписывается св. Василию Великому, ок. 330–379) появились в Якобштадте не позднее конца XVII в., однако исследователи по-разному датируют это событие (ср. Wołyniak 1894, 201–202; Putniņa 2018, 132). 17 ноября 1700 г. базилианин, ксендз Изаяш Козелл (Козелло) (польск. *Izajasz Koziół vel Koziello*), начал вносить записи в старейшую из известных книгу крещений церкви Св. Николая (Св. Николая Чудотворца) в Якобштадте, снабдив ее названием *Metryka krstu dzieciz na cześć Bogu w Trócy Świętej Jedynemu. Zaczyna się ode mnie, Izaiasza Kozłła, Zakonu Ś[więtego] Bazylego Wielkiego przy Cerkwi Ś[więtego] Mikołaja, w Kurlandyei, w Słobodzie Miasta Jakubowa J[ego] X[iążęcej] M[ości], Roku Pańskie[g]o 1700, m[iesią]ca nowe[m]b[ra] d[zie] 17* (LNA LVVA, 232. f., 2. apr.,

66. l., 1. lp.; ср. Wołyński 1894, 205). В первые десятилетия XVIII века присутствие в городе базилиан периодически прерывалось (ср. LNA LVVA, 232. f., 2. apr., 66. l., 11. lp.); иногда при исполнении духовных обязанностей (осуществление таинств) их заменяли католические священники из соседних Польских Инфлянт (LNA LVVA, 232. f., 2. apr., 66. l., 9. lp.). В это бурное время т. н. Третьей Северной войны (1700–1721) в городе возник еще один храм, переданный в управление базилиан, судьба которого связана с дворянским родом Борхов (нем. Von der Borch, польск. *Borchowie*) (ср. Putniņa 2018, 132–141).

В архиве Борхов из Вараклян (латыш. *Varakļāni*, польск. *Warklany*), который до Второй мировой войны попал во Львов, в Национальный институт им. Оссолиньских (польск. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich*) (Lutman 1930, 64–66) и в настоящее время хранится в собраниях Львовской национальной научной библиотеки Украины им. Василия Стефаника, сохранились два интересных письма (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 13. Оп. 100. Л. 11–12, 13–14 об). Они проливают дополнительный свет как на основание костела и монастыря, возникшего здесь на средства Борхов, так и на их позднейшие судьбы до упадка в конце XVIII столетия.

До сих пор основным источником знаний по этим темам были записи о визитациях курляндских храмов, среди них проведенные в 1780 и 1790 гг. ксендзом Франциском Ксаверием Гольдбергом, инфлянтским каноником и генеральным официалом курляндским, а также ксендзом католического прихода в Митаве (Wielądsko 1792, 38; Wołyński 1894, 201; Kraushar 1899, 34). Сто лет спустя из документов визитаций сведения черпал Ян Марек Антоний Гижицкий (польск. *Jan Marek Antoni Giżycki*, 1844–1925), описывая судьбы униатов в Курляндии (Wołyński 1894, 199–208).

Оба упомянутых письма находятся в собрании корреспонденции, поступающей к Михалу Яну Борху (*Michel-Jean Borch*, 1751–1810), бывшему бельскому воеводе (1787–1791), поселившемуся под конец жизни в Вараклянах (ср. Turkowski 1936, 313–314; Stradiņš 1980, 481–499; Driķe 2007, 23–37; Rączka-Jeziorska 2016, 53–86). Они были написаны с целью получения поддержки и возобновления опеки Борхов над базилианским «монастырем» (миссией) в Якобштадте.

Первое из писем (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 13. Оп. 100. Л. 11–12), написанное, по всей вероятности, в 1791 г., подписали трое базилиан: предстоятель якобштадтского монастыря Язон Сарновский;

проповедник и профессор искусств Александр Буткевич; наконец, яacobштадтский «приходский священник» Иоахим Туиэвский. Скорее всего это был полный состав братьев данного монастыря, (ср. Wołyniak 1894, 203, 205–207; Radwan 2000, 174). Из перечисленных, по крайней мере Туиэвский и Сарновский, были связаны с монастырем долгое время. Запись визитации 1780 г. упоминает о Туиэвском как о выполняющем обязанности приходского священника, в свою очередь, Сарновский назван проповедником, бегло владеющим немецким и латышским языками (Wołyniak 1894, 203). Я. Сарновский предстоятелем монастыря мог стать незадолго до написания первого письма, так как еще в начале марта 1790 г. настоятелем яacobштадтских базилиан был о. Мартиниан Олехнович (Wołyniak 1894, 207). Я. Сарновский был связан с этим местом также и в следующие годы и еще в начале XIX в. выступал как местный настоятель (ср. Wołyniak 1894, 208).

Авторы письма уже в его вступлении напомнили Михалу Яну Борху, что учредителем монастыря и его оклада был один из Борхов, а именно Ян Доминик, городничий инфлянтского воеводства и люцинский староста. Стоит упомянуть, что Яна Доминика Борха нет в списке люцинских старост XVIII века, который подготовили польские историки Андрей Рахуба и Христофор Микулски (*Urzędnicy inflanccy* 1994, 189–191). Известно, однако, что люцинское староство, расположенное на территории инфлянтского воеводства в начале XVIII в., оказалось в руках Фабиана Казимира Борха, генерала артиллерии Великого княжества Литовского (в 1710 г.). Он упоминался как люцинский староста в 1707–1710 г. (*Urzędnicy inflanccy* 1994, 190; *Genealogien kurländisch-ritterschaftlicher Geschlechter* 2004, 90). После его смерти назначение на должность люцинского старосты 20 августа 1710 г. получил Станислав Эрнест Денгоф (польск. *Stanisław Ernest Denhoff*, около 1673–1728) (*Urzędnicy inflanccy* 1994, 190), гетман польный литовский (с 1709 г.) (ср. Kałużniacki 1936–1946, 115–117). Однако в 1714 г. как люцинский староста значился также Ян Доминик Борх (LNA LVVA, 712. f., 1. ар., 68. l., 51–52v. lpp.). Может быть, причиной этого замешательства была имевшая тогда место сложная ситуация Речи Посполитой, которая допускала одновременное назначение на ту же должность нескольких лиц (ср. Czeppe 1999, 77–88; Mikulski 2017, 71–83).

Яна Доминика Борха в визитациях второй половины XVIII в. именуют «курляндским гражданином» (Wołyniak 1894, 205). Если он даже обладал большим имуществом в Курляндии (Курземе) и был подданным

курляндского герцога, источники подтверждают его тесные связи прежде всего с инфлянтским воеводством. Ян Доминик, владделец Вараклян (LVVA, 712. f., 1. apr., 68. l., 51–52v. lpp.), происходил из семьи, связанной с Латгалией с позднего средневековья (ср. Manteuffel 1910, 15–16; Driķe 2007, 23). Его отцом был Гедеон (по многочисленным источникам той эпохи — Гедеон Ян или Гедеон Александер), земский инфлянтский судья (*Urządniccy inflanccy* 1994, 154), а мать — Эльжбета Хелена из Плятеров (ср. Konarski 1967, 42; *Genealogien kurländisch-ritterschaftlicher Geschlechter* 2004, 91), владельцы обширных владений, расположенных вокруг Преи́ли (латыш. *Preiļi*, польск. *Prele*) и Вараклян. Братьями Яна Доминика были упомянутый уже Фабиан Казимир, в 1710 г. генерал артиллерии Великого княжества Литовского, и Ежи, земский инфлянтский судья и полковник литовских войск (Konopczyński 1936, 311; *Urządniccy inflanccy* 1994, 154), владделец Преильского поместья (LNA LVVA, 712. f., 1. apr., 68. l., 49–50. lpp.), а также дед упомянутого выше Михала Яна Борха, белзского воеводы. Родители Яна Доминика были лютеранами и несмотря на то, что в 1684 г. и якобы также в 1693 г., его отец совершил некоторые пожертвования в пользу динабургских иезуитов (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 272; Konarski 1967, 42), сам Ян Доминик, возможно, был воспитан в вероисповедании предков (ср. Jeziorski 2017, 12). Неизвестно, когда точно произошла его конверсия в католичество, но это, думается, было действием, в известной степени вынужденным и без сомнений не единственным среди польско-инфлянтской шляхты (ср. Manteuffel 1910, 39; Wasilewski 1981, 658), (ср. Kriegseisen 1996, 19–49; Kriegseisen 2016, 186–198). «Усердный конверсит», как некогда звали Яна Доминика Борха в исторической литературе (Załęski 1908, 215), особенно близкую связь поддерживал с динабургскими иезуитами (ср. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 2004, 538, 719; Ogle 2008, 102; Mariani 2012, 129; Mariani 2015, 58). В частности, в 1718 г. он оказал поддержку их миссии в Латгалии, подарив иезуитам свои владения (латв. *Vecvārka*) (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 296–297; Załęski 1908, 215; Kolbuszewski 1966–1967, 44; Ogle 2008, 99). Этот дар не только подтвердил его принадлежность к элите инфлянтского воеводства, но также сделал возможным дальнейшее активное участие в политической жизни польско-инфлянтской провинции. В таком же контексте, возможно, следует рассматривать также фонд Яна Доминика Борха в Якобштадте.

Авторы письма, написанного около 1791 г. и направленного Михалу Яну Борху, кроме упоминания о Яне Доминике Борхе, которого оши-

бочно считали дедом адресата, привели также ряд сведений на тему возникновения фонда. Особенно стоит обратить внимание на то, что создание фонда Борха датировали 1713 годом, а не началом 1715 года, как информируют позднейшие визитации (Wołyniak 1894, 205-207; ср. Putniņa 2018, 132). Письмо подтверждает, что первоначально базилиане получили небольшой земельный надел, на территории которого Ян Доминик Борх потом построил за свой счет деревянный костел с больницей, а также отдельным помещением для трех монахов. Как пишут авторы письма, Борх до конца жизни снабжал монастырь продовольствием и якобы намеревался увеличить снабжение до такой степени, чтобы обеспечить его материальную независимость.

В письме якобштадтских базилиан рассказывается также о пожаре монастыря и его последствиях. Авторы письма датируют его 1773 годом и связывают с большим пожаром в городе (ср. Wołyniak 1894, 202). Пожар охватил деревянный костел и другие монастырские постройки, уцелели только стены здания, в котором жили базилиане. В этом же здании после покрытия его крышей до 1787 года они служили мессы. Эта ситуация не изменилась также и в последующие годы, что подтвердила визитация в начале марта 1790 г. (Wołyniak 1894, 206-207).

Из дальнейшей части письма следует, что вскоре после упомянутого пожара базилиане начали собирать средства на восстановление сгоревшего костела и уже в 1776 г., располагая 300 талерами, начали запланированные работы. Однако вследствие непрерывных финансовых проблем работы продлились до 1787 года, когда здание храма, возведенного из камня и кирпича, было внутри оштукатурено и покрыто крышей из дранки. По одним сведениям, в этом же году храм был освящен, однако из материалов визитации следует, что еще в начале марта 1790 г. костел не был освящен (Wołyniak 1894, 206).

Авторы письма подчеркивали участие якобштадтских мещан — католиков в постройке костела. Они также обращали внимание на серьезное разорение горожан — как вследствие пожара 1773 г., так и отрыва инфлянтского воеводства от Речи Посполитой в результате ее первого раздела, что негативно повлияло на традиционные хозяйственные связи между жителями обоих берегов Даугавы (Zienkowska 1974, 211–224). Несмотря на тяжелые обстоятельства два жителя города тем не менее пожертвовали на постройку костела более половины денег, первоначально предназначавшихся для торговли. Это были Ян Боровский, тогдашний бургомистр

города, который пожертвовал почти 600 талеров, и Антони Гродзицкий, член магистрата, который выложил почти 200 талеров.

Заканчивая первое письмо Михалу Яну Борху, якобштадтские базилиане наметили планы на будущее: оштукатуривание храма, постройка мансарды, на которую уже было припасено 6000 штук кирпича. Сообщали также, что ксендз Берент, приходский ксендз в Ливенмуйже (латыш. *Līvāni*) (вероятно, бывший иезуит Анджей Ежи Берент (1730–1805) (ср. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 2004, 36), обещал им древесину. Однако реализации этих строительных планов должны были предшествовать работы внутри храма, где не было еще алтарей, амвона, скамеек и исповедальни. Для постройки алтарей и выполнения лепных украшений внутри храма базилиане наняли неизвестного архитектора, который должен был прибыть в Якобштадт весной будущего года вместе с пятью каменщиками. В заключение письма Сарновский, Будкевич и Туизевский обратились к Михалу Яну Борху с просьбой помочь им доставить в монастырь ранее закупленный гипс, а также прислать дрова для выжигания извести. Они также сообщили, что им не хватает средств на квартиру для приглашенного архитектора. Если бы средства нашлись, можно бы было ему сразу поручить некоторые работы.

Прогресс строительства нового храма, а также состояние реализации прежних планов раскрывает очередное письмо Михалу Яну Борху, из Якобштадта от 4 февраля 1793 г., подписанное на сей раз только председателем места, Иазоном Сарновским (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 13. Оп. 100. Л. 13–14 об). Из этого письма узнаем, что он лично навещал бывшего бельзского воеводу в Варажках зимой 1792 г. Полученная тогда поддержка — 75 талеров, а также дерево и оснащение для каменщиков — дали возможность продолжить работы в монастырском храме. Благодаря этим средствам было сделано 16 деревянных скамеек, из которых каждая могла «удобно» поместить 4-х человек, две исповедальни, а также построена печь для выжигания извести. Сарновский расходы по выполнению оставшихся еще работ оценил в 250 талеров, из которых 100 обещал упомянутый уже ранее бургомистр Ян Боровски.

Письмо содержит еще интересную информацию о приглашенном архитекторе, который, как уже упоминалось, должен был заняться хотя бы декорированием внутренности храма. Это был базилианин из Хелма (польск. *Chełm*), который должен был прибыть в Якобштадт летом 1792 г. Эти планы, однако, не осуществились из-за начала в мае этого года войны между Польско-литовским государством и Российской империей. Сар-

новский считал, что этого архитектора удастся привести в Якобштадт весной 1793 г.

Удалось ли Сарновскому реализовать все планы, неизвестно. Однако стоит иметь в виду, что два изученных письма являются интересным дополнительным материалом к истории одного из самых характерных объектов современного города.

Список источников и литературы

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 232 f. (Latvijas pareizticīgo draudžu metriku grāmatas); 712 f. (Daugavpils apriņķa tiesa).

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (далее: ЛННБ України ім. В. Стефаника), Ф. 13 (Борх).

Czeppe, M. (1999) “Tytułarne” urzędy ziemskie w czasach Augusta III. *Kwartalnik Historyczny*. R. 106, nr 3: 77–88.

Driķe, L. (2007) Borhu dzimta: vēstures liecības par Mihaelu Janu Borhu. In *Jaunas idejas un pieejas vēstures izpētē II. Latvijas vēstures studentu otrās konferences raksti*. Sast. J. Keruss, I. Misāns. Daugavpils. 23–37 lpp.

Feldmann, H.; von zur Mühlen H., Hrsg. (1990) *Baltisches Historisches Ortslexikon*. Teil II: *Lettland (Südliwland und Kurland)*. Bearb. H. Feldmann, R. von Kymmel, D. Lydike (+), H. von zur Mühlen, C. Redlich, S. Weikert-Girgensohn (+). Köln-Wien: Böhlau Verlag. 760 p.

Filipczak, W. (2000) *Sejm 1778 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper. 362 p.

Grzebień, L., oprac. (2004) *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna “Ignatianum”; Wydawnictwo WAM. 888 p.

Jeziorski, P.A. (2017) Podróże edukacyjne zamożnej szlachty z województwa inflanckiego w XVIII wieku. Przykład Borchów i Hylzenów. *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 24: 11–24.

Kałużniacki, O.M. (1939–1946) Denhoff Stanisław Ernest. In *Polski słownik biograficzny*. T. 5. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. P. 115–117.

Kleijntjens, J., sakārtojis (1940) *Latvijas vēstures avoti Jezuitu ordeņa arhīvos*. I daļa. Rīgā: Latvijas Vēstures instituta apgādiens. 548 lp.

Kolbuszewski, S. F. (1966–1967) Kariger Jan. In *Polski słownik biograficzny*. T. 12. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. P. 44–45.

Konopczyński, W. (1936) Borch Jan Jędrzej Józef. In *Polski słownik biograficzny*. T. 2. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. P. 311–313.

Kriegseisen, W. (2016) Społeczność ewangelicka wobec państwa w XVI – XVIII w. – ciągłość i zmiana. In *My i oni. Społeczeństwo nowożytnej Rzeczypospolitej wobec państwa*. Red. W. Kriegseisen. Warszawa: Instytut Historii PAN. P. 159–198.

Konarski, S. (1967) *Platerowie*. Buenos Aires – Paryż: Dorrego. 239 p.

Kraushar, A. (1899) *Bourboni na wygnaniu w Mitawie i Warszawie. Szkic historyczny (1798–1805)*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 233 p.

Kriegseisen, W. (1996) *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696–1763). Sytuacja prawa, organizacja i stosunki międzywyznaniowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper. 307 p.

Lackschewitz, K., Prus-Niewiadomski, A., Lenczewski, T., Baron v. Buchholtz W., Bearb. (2004) *Genealogien kurländisch-ritterschaftlicher Geschlechter die bisher weder im Genealogischen Handbuch der Baltischen Ritterschaften, Teil Kurland, noch im Genealogischen Handbuch des Adels erschienen sind*. [Bad Neuenahr-Ahrweiler]: Vereinigte Kurländische Stiftungen im Auftrag der Kurländischen Ritterschaft. 424 p.

Lutman, T. (1930) Archiwum Borchów z Warklan. Uratowane zbiory. *Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym*. T. 6–7: 64–66.

Manteuffel (1910) *O starodawnej szlachcie krzyżacko-rycerskiej na kresach inflanckich*. Lwów: Główny skład w księgarni Gubrynowicza i Syna. 66 p.

Mariani, A. (2012) Jezuici w Inflantach i w Kurlandii (1700–1773). Między wielką polityką a elitą lokalną. *Zapiski Historyczne*. T. 77, z. 4: 113–138.

Mariani, A. (2015) Aktywność jezuickich kapelanów nadwornych prowincji litewskiej. Między ustawodawstwem zakonnym a praktyką. *Rocznik Lituanistyczny*. T. 1: 37–82.

Mikulski, K. (2017) Podwójna obsada urzędów ziemskich, urzędy “tytularne”/ “nielegalne” w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w. – kilka uwag wstępnych. *Zapiski Historyczne*. T. 82, z. 2: 71–83.

Mikulski, K., Rachuba, A., oprac. (1994) *Urzednicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy*. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, Instytut Historii PAN. 292 p.

Ogle, K. (2008) *SOCIETAS JESU ieguldījums Latvijas arhitektūras un tēlotājas mākslas mantojumā*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas, Mākslas vēstures institūts. 274 lp.

Putniņa, M. (2018) *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums vēsturiskajos Aizkraukles un Jēkabpils rajons*. Rīga: Neputns. 366 lp.

- Rączka-Jeziorska (2016) *Romantyzm polsko-inflancki. Sylwetki, teksty, archiwa*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN. 530 p.
- Radwan, M. (2000) Bazylianie w zaborze rosyjskim w latach 1795–1839. *Nasza Przyszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*. T. 95: 153–225.
- Stradins, J. (1980) Michał Jan Borch – polski przyrodnik XVIII w. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*. R. 25, nr 3: 481–499.
- Turkowski, T. (1936) Borch Michał Jan. In *Polski słownik biograficzny*. T. 2. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. P. 313–314.
- Wielądsko, W.W. (1792) *Heraldyka czyli opisanie herbów [...]*. T. 1. Cz. 1–2. Warszawa: w Drukarni Piotra Zawadzkiego. 344 p.
- Wasilewski, T. (1981) Plater Jan Andrzej Henryk. In *Polski słownik biograficzny*. T. 26. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. P. 657–659.
- Wołyniak [Giżycki J.M.A.] (1894) Unici w Kurlandii. *Przegląd Powszechny*. R. 11, t. 43: 199–223.
- Załęski, S. (1908) *Jezuici w Polsce. W skróceniu, 5 tomów w jednym, z dwoma mapami*. Kraków: Drukiem i nakładem Drukarni W.L. Anczyca i Sp. 369 p.
- Zienkowska, K. (1974) Z dziejów miast kurlandzkich u schyłku XVIII wieku. In *Wiek XVIII: Polska i świat. Księga poświęcona Bogusławowi Leśnodorskiemu*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. P. 211–224.

Terēza Rončka-Jeziorska, Pāvels Jeziorskis

**Baziliāņu klosteris Jēkabpilī
bijušā grāfu Borhu arhīva Varakļānos avotos**

Atslēgas vārdi: Jans Dominiks Borhs, sv. Vasilija Dižā ordenis, Jēkabpils Vissvētās Dievmātes Patvēruma pareizticīgo baznīca, Kurzeme 18. gadsimtā, Latgale 18. gadsimtā

Kopsavilkums

Mūsdienu Jēkabpilī ir divas pareizticīgo baznīcas, kuru vēsture ir saistīta ar sv. Vasilija Dižā ordeni. Pirmā ir sv. Nikolaja Brīnumdara baznīca, otra – Vissvētās Dievmātes Patvēruma pareizticīgo baznīca, kuras dibināšana saistāma ar Inflantijas vojevodistes un Ludzas stārasta Jana Dominika Borha darbību. Pateicoties piešķirtajiem līdzekļiem, uz grāfam piederošās zemes tika uzcelta koka baznīca, slimnīca un neliela daudzdzīvokļu māja.

Jānorāda, ka Borha fonda vēsture, kas tika nodots baziliāņu pārvaldībai, nav pilnībā izpētīta. Papildu ziņas par tā darbību satur divas 18. gadsimta beigās tapušas vēstules, kas glabājas Ukrainas Nacionālās zinātņu bibliotēkas krājumos Ļvovā. Abas vēstules ietilpa korespondencē, kas tika sūtīta Varakļānu īpašniekam Mihalam Janam Borham, un satur informāciju par fonda izcelsmi, tā darbību, kā arī baziliāņiem piederošo ēku, kas 1773. gadā tika bojātas pilsētas ugunsgrēkā, restaurācijas likteni.

Teresa Raczka-Jeziorska, Paweł A. Jeziorski

**Basilian “Monastery” in Jēkabpils as Reflected in the Sources
from the Former Archives of the Borch Family from Varakļāni**

Key words: Jan Dominik Borch, Order of St. Basil the Great, Orthodox Christian church of Our Lady of Refuge in Jēkabpils, Courland in the 18th c., Latgale in the 18th c.

Summary

There are two Orthodox Christian churches in modern Jēkabpils, the history of which is connected to the Order of St. Basil the Great. The first one is the St. Nicholas the Miracle-Worker church, connected to the Holy Spirit Orthodox Monastery, the other is the Our Lady of Refuge church. The genesis of the latter temple is connected to the foundation of Jan Dominik Borch, Livonian *horodniczy* (supervisor of fortifications) and *starost* of Lutsyn (Ludza), who became Catholic at the turn of the 17th and 18th centuries. Owing to the funds granted by him, a wooden church, a hospital, and a small house were erected on a plot owned by him. The history of this foundation, given to the administration of the Order of St. Basil, remains largely unresearched. Two letters from the end of the 18th century, from the collection of Stefanyk National Science Library in Lvov cast a new light on its functioning. Both were addressed to Michał Jan Borch of Varakļāni and contain information on the beginnings of the foundation, its everyday functioning, as well as the reconstruction of its buildings that were destroyed in the fire of the town in 1773.

Galina Sedova (nun Euphrosyne)

Closing Orthodox Churches in Vidzeme in the 1960s

Key words: registration of parishes, closing of parishes in the Latvian SSR, authorized commissioner A. Sakharov, Orthodox parishes, active church members

The period of the liquidation of Orthodox churches in the Latvian SSR occurred during the Sovietization of the Baltics. It began in the early 1950s and did not stop until the middle of the 1960s. However, its active phase occurred in the period when N. Khrushchev was the Secretary General of the Communist Party of the Soviet Union. Most of the liquidated churches of the Riga Diocese were traditionally located in the countryside, most of them in Vidzeme. It should be noted that their liquidation was not very difficult for the Soviet authorities. A number of reasons contributed to this. First, taxes on church buildings in rural areas were quite high. Secondly, elderly parishioners found it difficult to cover significant distances to reach the church (6–10 km), as most of them lived on farms, and after collectivization not all of them had horses on their farm. One should also take into account the fact that the local authorities exerted pressure on the parishioners who were active church members. As a result, the aged believers could no longer manage to maintain the church and just handed keys to the authorities. In cities the situation was different and church members acted more vigorously. Hence, the human factor played a significant role in this issue. Thus, the Soviet authorities eliminated the largest number of Orthodox churches in the provinces of Vidzeme, altogether 27 churches.

The main material in studying the topic was that of the Latvian State Archives – the structural subdivision of the National Archives of Latvia, as well as the private archives of the archpriest from Riga, A. Golikov. All information about the liquidation of Orthodox churches during the Soviet period is preserved in the foundation of the authorized representative of the Russian Orthodox Church under the Council of Ministers of the Latvian SSR. These issues were personally supervised by the authorized commissioner A. Sakharov. It is important to point out that a significant body of archival documents has been introduced into research for the first time.

Studying the data of the liquidation of Orthodox churches by the atheistic regime, for comparison it should be noted that, from the beginning of the 1950s, only seven churches in Vidzeme were closed:

- St. Nicholas (*Николаевская*) church in Sausne (1950) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 3. l.),
- Intercession (*Покрова*) church in Saikava (1950) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 4. l.),
- Candlemas (*Сретенская*) church in Līdere (1951) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 6. l.),
- Holy Trinity (*Троицкая*) church in Bērzaune (1953) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 7. l.),
- Dormition (*Успенская*) church in Pociems (1955) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 9. l.),
- St. John's (*Иоановская*) church in Ļaudona, Madona district (1955) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 8. l.).
- Holy Trinity (*Троицкая*) church in Rūjiena (1959) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 11.).

By the end of the 1950s this process became more dynamic, and the number of closed churches reached 20. The chronology of the process is as follows:

- Annunciation church (*Благовещенская*) in Palsmane (1960) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 12. l.),
- Arseny the Great church in Ainaži (1961),
- Church in honor of the icon "Hodegetria" in Viļķene (1961),
- Candlemas (*Сретенская*) church in Skaņkalne (1961),
- Epiphany (*Богоявленская*) church in Ērgļi (1961) (Archives of archpriest Andrejs Golikovs),
- St. John's (*Иоановская*) church in Galgauska (1963) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l.),
- St. Ilia's (*Ильинская*) church in Dzelzava (1963) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 19. l.),
- Exaltation (*Воздвиженская*) church in Raksala (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 20. l.),
- St. Peter's and Paul's church (*Петро-Павловская*) in Vecpiebalga (1963) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l.),
- The Nativity of the Blessed Virgin Mary church (*Рождества Пресвятой Богородицы*) in Kārzdaba (1963) (Archives of archpriest A. Golikov),

- St. John's church (*Иоановская*) in Lēdurga (1964) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 21. l.).

There are no exact closing dates in the following parishes, because the authorities did not always register the liquidation of the parishes at the time and that had been happening for several years. These include the following churches closed in the 1960s:

- Holy Ascension (*Вознесенская*) church in Burtnieki,
- Church in honor of Alexis Metropolitan of Moscow in Mārciena,
- Holy Ascension (*Вознесенская*) church in Eži (Māļi),
- St. Nicholas (*Никольская*) church in Kosa of Cēsis region,
- Resurrection (*Воскресенская*) church in Nītaure,
- Alexander Nevsky church in Stāmeriena,
- Holy Ascension (*Вознесенская*) church in Straupe,
- Transfiguration of Christ (*Преображенская*) church in Suntaži,
- Exaltation (*Воздвиженская*) church in Tolka (Vestiena).

Further, we consider particular examples of closing of several Orthodox parishes. In this regard, we cannot fail to mention the history of these communities, the ministry of their clergy and active parishioners, as well as the inner church life. After all, this will help to provide additional information for studying the process of liquidating the Orthodox parishes by the totalitarian regime.

The first example comprises Annunciation church in Palsmane. It was built and consecrated in 1899. The parish was attributed to Valmiera parish, however, the church was territorially located in Smiltene district, the village of Palsmane (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 12. l., 1a. lp.). The information about the parish in 1910 is not sufficient; we know only the fact that the community numbered about 200 parishioners.

There were tendencies to reduce their number by the beginning of the war, so there were registered no more than 100 people (Щеников 2017). As noted in the report to the Diocesan Council, the wooden church was in a satisfactory condition, however, a standard document was not concluded with the authorities in 1945. The insurance value of the building is also known, which was estimated at 38,290 rubles (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 12. l., 1a. lp.).

N. Kolentsov (1896) served in this church since 1945, there were also known the following parishioners of the Church Council: K. Rudzītis (1879), a peasant, A. Bērziņa (1899), a housewife, and M. Dzenīte (1901), a worker, as well as the following members of the Audit Commission: V. Rybakov,

A. Grāvīte, and E. Eniņa (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 12. l., 10. lp.). After 1945 there was no information about the church life, the next record appearing in archival documents only in 1959.

The leadership of Smiltene Executive Committee reported in letter No. 547 of 20 October 1959, addressed to the commissioner, that for 10 years the Orthodox church had been “abandoned”, there were no services held and no members of the community. Therefore, it was passed over to Palsmane seven-year school, which would use the building “expediently”. The idea of the local authorities was supported by A. Sakharov. The church was handed to the authorities by an inventory including 34 items, among which there was a memorable metal tablet about building the church.

In Galgauska the church was consecrated on 20 June 1863, as St. John’s. The priest V. Merkuliev wrote in 1946 that after the war the church in Gulbene region of Galgauska district was in a satisfactory state. The building was heated, but an urgent repair of the cross in the big dome of the church was required, since the base of the cross was extremely dilapidated. It should be noted that the church still had an episcopal land of 1.8 hectares and a dwelling house of three rooms. The church parish was considered to be Latvian.

Father V. Merkuliev, the rector of Alexander Nevsky church in Stāme-riena also served in the parish of Galgauska (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 2.–3. lp.). It is also known that P. Kanavins was the church elder. As noted in the chronicle, the parish comprised 115 members. The financial report of 1946 reflected the church income from the community, which amounted to 798 rubles and 70 kopecks. Of this amount, 158 rubles and 70 kopecks were allotted for the salary of the clergy, 52 rubles – for paying taxes and insurance, the cost of candles was 380 rubles, and 30 rubles were allotted for *prosphora* production for the church service. The parish lived so modestly that on 1 January 1947 it remained with a small balance of 178 rubles (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 4. lp.). By the middle of summer, on 27 June, the parish applied to the authorized officer N. Smirnov with a request to register the community and give them the church with all the church property for use. The document was signed by 21 parishioners, all the signatures were assured by the chairman of the executive committee of the Galgauska parish. Thus, a standard contract was drawn up for using the one-storey church building and the cult property.

A special inventory of the church property can draw particular attention, where the official singled out the following items: an iconostasis with 22 icons, one icon placed in the vestibule, as well as a harmonium for the training

of choristers, located in the apartment of the church elder, P. Kanavins. The document was signed by archpriest J. Eniņš and by the mentioned above church elder. Members of the elected Church Council were also known. They were the church custodian P. Kanavins (1885), a peasant from Mētraine; P. Alekseev, a plumber who acted as an assistant to the church elder, and P. Filipov, a peasant from the homestead “Lausas”; the latter was elected a treasurer. Additional information from the biography of Filipov pointed to the fact that he had served for ten years (since 1911) in the Russian Imperial (Tsarist) Army in the rank of senior non-commissioned officer. Subsequently, the plenipotentiary compiled a list of persons who had fought in the Russian Imperial Army, to transfer them to special services. After the Civil War, a significant part of the White Army emigrants fled and settled in Latvia.

A. Ločmele (1903) from the homestead “Kakini” was unanimously elected a chairperson of the Audit Commission. She had received good education in the Vinzeraiš Proto-gymnasium from 1911 to 1916 in Riga. The four-year gymnasium lasted until 1915; afterwards it was evacuated to Derpt (modern Tartu). N. Vinzeraiš-Vershkansкая returned to Latvia only in 1918. Apparently, Ločmele supplied inexact dates. As concerns the elections, it should be noted that two assistants joined the commission to help the chairperson: L. Stepanova (1908) from the homestead “Stūrmaņi” and E. Kaspars (1912) from the homestead “Kārklīņi” (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 5. lp.). As we can see, only educated people or those having a great life experience were elected as active church members. It is interesting that, at the time of the selection of the active members, there was prepared an additional list of believers, who expressed the desire for ministry in the parish. This was done in case if the authorities could reject one of the candidates. But for the province these cases were not typical, although sometimes they happened. First of all, it concerned White Army emigrants, teachers, and workers of Soviet institutions. In this case, these were peasants and workers. Thus, the community received a certificate of registration of the Church Council No. 120 of 3 December 1948, and could exist under the Soviet conditions.

In 1949, J. Eniņš became the rector of the church; he was a graduate of Riga Theological Seminary, a priest well known in Vidzeme. He wrote in his report for the current year to the Diocesan Council, that the church had not been repaired for a long time. Therefore, it was required to repair not only the tin roof, but also the window frames, and to replace the broken windows. The financial report reveals the expenses for purchasing things necessary for the liturgical life. The main source of income came from the sale of candles

making 575 rubles and 69 kopecks, plate donation was 280 rubles and 69 kopecks, donations to the cemetery and self-taxation (tithes, characteristic fees for Latvian parishes) made up 53 rubles and 80 kopecks. Substantial support was provided by the Diocesan Council, the amount of revenues was 500 rubles (there were regular grants, which the diocese received from the Moscow Patriarchate to help poor rural parishes). In the consumable part the following items were noted: the purchase of candles – 200 rubles, vine – 55 rubles, wheat flour for baking *prosphora* – 235 rubles. There were also new positions, among them expenses for incense – 10 rubles, for various small equipment – 30 rubles, stationery – 22 rubles and 95 kopecks. The largest item of expenditure was the payment of tax for church buildings, which at the time was 739 rubles and 87 kopecks. There were also other unspecified expenses mentioned in the report.

1956 proved to be a year difficult for the parish because of litigation with local authorities. From the statement of the priest N. Kharitonov addressed to the authorized commissioner A. Sakharov, it was revealed that the chairman of the “Saulīte” council of the village Galgauska had illegally tried to obtain the church house from the parish and hand it over to a private person (a collective farmer) for lease. The commissioner intervened into this case, and the matter of the church property was resolved in favor of the collective farmer. After some time, G. Taylov was appointed the parish priest. In 1959, a new head was elected at a meeting that was convened. N. Lillisons (a peasant) became the new church elder. From his biographical data it is known that he had served in the Russian Imperial Army. These data were under special control of the commissioner. In the late 1950s, Lillisons worked on a collective farm.

After two years, the composition of the twenty active church members had changed. The parish was headed by the archpriest A. Hoffmanis (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 33. lp.). Life in the community had gradually faded, most of the parishioners were people of old age. They found it increasingly difficult to participate in the church life. But the main reason for closing the church was its location in the production center of the collective farm “Centība”. Therefore, local authorities decided to use the church for the cultural needs of collective farmers, using it as a cinema hall (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 35. lp.). We can assume that the authorities had done everything to prepare the conditions for closing the church. Thus, after a certain time, the parishioners were forced to send an application addressed to the commissioner for terminating the contract with the authorities. In late January of 1962, they informed the Chairman of the Executive Committee

of the Council of Gulbene, Graudumnieks about the termination of the contract with the community and the removal of the church, as the authorized commissioner A. Sakharov mentioned in his letter (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 35. lp.). All this year there was ongoing correspondence (concerning the cult building) between Riga and local interested persons. The collective farm would be glad to obtain a church building in a good condition and re-equip it for a cinema, but they were short of funding (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 37. lp.). It is also interesting to note the letter of the commissioner with his explanation concerning the completion of the documents on closing the church. If believers “declare their refusal to use” a cult building and church property, then this document is a sufficient basis for making a decision to terminate the contract. There was one trouble – this document needed to be approved by the Council of Ministers of the Latvian SSR, but, as the official wrote, this decision would be sent later. In the end, the decision to close the church Ioannovsky in the village of Galgauska in Gulbene district was adopted as No. 8 of 4 June 1962, signed by V. Rubenis, chairman of the Council of Ministers of the Latvian SSR (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 38. lp.) at a meeting of the Council of Ministers of the Latvian SSR. Immediately after the decision had been taken, a letter was sent to the commissioners with a report to Moscow addressed to the chairman of the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church, V. Kuroyedov.

It was interesting that the authorized representative was concerned about the church utensils. He began to petition for the transfer of part of the church library, archives, church silverware for communion, as well as a large bell cast in 1879 to the History Museum of the Latvian SSR. Upon A. Sakharov's invitation, A. Maximov (who was a researcher at the museum) examined all subjects, evaluated their usefulness for the scientific work and exposition of the museum. This was written by the director of the History Museum, A. Dukku (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 41. lp.). This was followed by the evaluation of church utensils and their subsequent transfer to the History Museum of the Latvian SSR. All available documentation was transferred to the authorized commissioner A. Sakharov.

For a long time the act of taking over the church and its property by the authorities was not formalized, since the documents of the disbanded community were not handed over to an authorized person in Riga. This was written by an official in a letter addressed to the chairman of Gulbene Executive Committee, K. Ubelis in 1963 (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 19. l., 45.–46. lp.). As a result, the community voluntarily filed a petition for terminating the

contract with the authorities. As a result, the church and all its property were confiscated, and the parish was excluded from registration on 6 May 1963.

The stone Ilyinsky church was built in 1874 by architect J. Fr. Baumanis in the municipality of Dzelzava (Bucauska) in Madona region. There were a parish school and a mansion house by the church. It is known that on the eve of World War II, there were no more than 380 parishioners. The duties of the abbot were invariably fulfilled by the archpriest J. Eniņš before his death in 1952. P. Ūbelītis acted as a psalm-reader (Шеников 2017). In the report to the Diocesan Council, the rector wrote that in August 1944 the church had suffered from military operations, moreover, the intruders had broken open the doors of the altar that resulted in the disappearance of church vestments and liturgical utensils (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 11. lp.). Even in spite of this fact, divine services were performed.

In 1945, a general parish meeting was held. The Church Council and the Audit Commission were elected according to the election results. The congregation gathered to nominate from their midst the following candidates: Alfonss Kalniņš (a peasant from homestead “Kalnupļavas”) became the church elder (1901), R. Vezīts (1888) from the homestead “Bucau” became the church elder’s assistant, and R. Arins (1881), a peasant from the homestead “Simaši”, was elected the treasurer. The following persons were elected to the Audit Commission: P. Vesits (1879), who worked as a courier for the executive committee of Dzelzava region, was nominated to the post of the chairman; M. Meyer (1879) from the homestead “Siles” and E. Upīte (1908) from the homestead “Grāveri” were elected secretaries (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 11., 36. lp.). We have no information about the church life in the parish. The next document is dated by January of 1963, which reported of the disintegration of the Orthodox community, due to the failure to gather the minimum twenty parish members. In the same year, the church was removed from registration of acting, as stated in the certificate signed by the authorized representative A. Sakharov and the senior inspector of the Council for the Russian Orthodox Church by the Council of Ministers of the USSR, P. Borisov. After some time, the executive order of Madona district was issued in March to liquidate the Orthodox church and the Lutheran evangelical church in Liepkalnes, signed by the chairman A. Jankovsky and secretary L. Vlasov. Thus, since 2 December 1963, the church was already considered to be closed (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 11., 41. lp.).

Further we will regard the history of the Orthodox St. Peter’s and St. Paul’s community in Vecpiebalga, Cēsis region. It was founded in 1845,

during the mass conversion of Lutherans to Orthodoxy. It is known that the stone church building was constructed in 1891, and the holy antimins on the throne were consecrated in 1904 by the Archbishop of Riga Agafangel, the future prelate-confessor. There was also a wooden prayer house near the church. It was built in the late 1930s on the site of the burnt house of the post-office. However, in 1940 the house was handed over to a new owner by the Soviet authorities (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 4.1p.).

During World War II, the church was destroyed, and neither the church property nor its utensils have been preserved. With the beginning of Sovietization, the remaining prayer house was registered, as twenty-two signatures of believers were collected, certified by the executive committee of Vecpiebalga civil parish. It is known that priests coming from other parishes served in the church – for instance, Reverend J. Plaudis and deacon A. Bangersky, who also performed the duties of a psalm-reader. Divine services were held once a month. The church elder for this period was P. Sirmbārdis (1880), P. Gravāns (1880) was his assistant, and H. Pupure was the treasurer. The members of the inspection commission included A. Kleinbergs (1900), a new owner from the homestead “Irbītes” who had served in the Latvian Army in 1918–1919, A. Matvejeva (1907) from the homestead “Renkuļi”, who had returned from the USSR to Latvia during World War II, and Z. Butuzova (1920) from the homestead “Vecludiņi”. The parish was extremely poor and had no church income (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 16. l., 1. lp.). The parish was considered to be Latvians. As evidenced by the archival documents, the activity of the parish was largely supported by the Metropolitan of Riga Beniamins (Fedchenkov).

In 1950, there were changes in the composition of the parish council. They concerned the deputy head J. Butuzovs, residing in Jaunķemeri, and treasurer M. Dambīte from the homestead “Dambiši” (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 16.–16.o.p. lp.). There is no information if this was due to the events of the mass deportation to Siberia in 1949.

According to the certificate submitted to the Diocesan Council, the prayer house required repairs. The stone building was ruined and was not subject to restoration. For this reason, a model contract was temporarily signed with the authorities for using the building for divine services. At that time, the community numbered 75 people. St. Peter’s and St. Paul’s parish was so poor that they did not even participate in collecting contributions for the 4th State Loan of 1949, which was confirmed by the records in the report. But gradually the parish was strengthened and financial statements testified to it. On 1 January 1950, the amount of 354 rubles and 75 kopecks was mentioned in

the parish book (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 17. lp.). There is very concise information provided about the church life: they baptized 4 children, there were neither weddings nor burials (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 16. o.p. lp.).

In 1957 the Diocesan Council allocated 3,000 rubles to repair the prayer house. The parish detailed the report on the use of this amount. The activity of the parish did not go unnoticed. The following year, the local authorities summoned the priest to present a report on the state of affairs in the community to the chairman of Ērgļi district executive committee, as reported by V. Volodin in his letter to the Diocese. The authorities began to demand information weekly about the upcoming church services through the church guard. For failure to comply with the instructions, the authorities threatened to seal the church through the police, and to prohibit conducting divine services. Father Volodin wrote about the events in the Diocesan Council to the secretary, archpriest P. Bērziņš, asking for advice (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 20. lp.).

It can be assumed that the authorities were alarmed by the active repair work in the prayer house, and therefore increased the supervision of the parish. This was followed by the fight for the renovated prayer house. The Soviet authorities believed that it belonged to the kolkhoz “Komunisma Ceļš” by the right of purchase, yet they refused to issue a written certificate (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 23. lp.). In his statement to the authorized commissioner A. Sakharov, priest Volodin reported that in 1956 an agreement was signed with the local executive committee for the house of a peasant farm-house type consisting of 2 rooms (one given for the worship services, the other lodging the church guard who was disabled). In the subsequent correspondence, the district executive committee informed that, by decree No. 268 of 29 November 1956, the houses mentioned (apparently a prayer house and a barn) were sold to the collective farm for 1,985 rubles and 84 kopecks. According to the deputy chairman of Ērgļi District Council, E. Tramdahs, “Strēlnieki” homestead passed into the ownership of the collective farm in the village of Ineši and there was no reason for the executive committee to change the decree once adopted (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 33. lp.).

The parish also submitted a model agreement dated by 17 July 1956, according to which the plenipotentiary representative of the executive committee in the person of the head of the municipal economy, A. Lapiņš handed over for unlimited use of the parish in the person of 23 parishioners a prayer house and a lodge, as well as objects of divine service – church utensils in the village of Ineši. The list included the following items: icons, censer, candle-

sticks, plates, tables, anal, tablecloth, analoy, font, benches, bucket, and mug. The document was signed by the priest A. Bangersky, custodian P. Gravāns, and treasurer M. Dambīte (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 37. lp.).

The collective farm “Komunisma Ceļš” continued exerting pressure on the parish. To resolve the controversial issue of the management, they filed a civil suit in court to regain the homestead “Strēlnieki” in the village Ineši, where the prayer house was. The matter of the conflict was that the church destroyed during the war had been in the village Ineši, and the neighboring buildings had their own name “Strēlnieki”, which was not specified in the document. It remains unclear whether this was a deliberate deed by Soviet officials. The first court hearing was postponed until the exact name of the farm was clarified (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 38. lp.). Surprisingly, the court decided the case in favor of the parish, since the plaintiff did not give reasons for the eviction of the defendant. The court referred to the decision of the Council of Ministers of the Latvian SSR No. 368 of 26 July 1958, and the case was closed. As we can see, the community quite firmly defended their rights to the prayer house, which was built and until 1940 legally owned, and repaired from 1949 to 1956. The authorized commissioner A. Sakharov acted as a co-defendant. As a result, the parties reached an agreement – the community liberated the “Strēlnieki” prayer house in exchange for an equivalent (half of the “Viksnas” house with a mandatory payment of 21 rubles). In this regard, it is interesting to mention the cover letter of the authorized representative to the head of the Department of Propaganda and Canvassing of the Central Committee of the Communist Party of the LSSR, I. Veselovs. In the letter A. Sakharov reported (with accompanying documents) that the decision of the Council of Ministers of the Latvian SSR served as a refusal by the court to satisfy the claim for the compulsory confiscation of “Strēlnieki” from the religious community (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 48.–49. lp.). This was followed by signing a model contract for the perpetual lease of new premises, although it was signed only by the head of the parish P. Gravāns and the representative of Ērgļi district council, A. Daina. Gravāns left his position because of illness and advanced age after resolving the protracted litigation (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 58. lp.).

It seemed that the situation was resolved by mutual consent, but it was not. The management of the kolkhoz allocated another house in “Kemeres”. This was written in detail in 1960 in a memorandum by dean of Ērgļi, the archpriest V. Jansons, addressed to the Bishop of Tallinn and Estonia John (Aleksyev) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 59. lp.). On behalf of the

Diocesan Council, he visited Vecpiebalga to investigate the matter with the prayer house on the spot. Father Vladimir also visited the house in “Kemeris”, which was offered by the collective farm. The meeting was attended by parishioners, altogether 11 people; they voiced their objection to the exchange, as the premises were not suitable for divine services. According to the dean, there existed a church group of twenty, “showing love for the church,” and wanted to preserve it. The parish was at that time mixed. It consisted of Latvians and Russians but it was small. In the end, the local authorities managed to transfer the prayer house to the kolkhoz “Komunisma Ceļš” in 1961, as the Orthodox community was not able to keep it (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 65. lp.). Thus, the Orthodox St. Peter’s and Paul’s Parish of Vecpiebalga of Cēsis District was removed from registration as disintegrated. Authorized commissioner A. Sakharov agreed upon this issue with the Council on the affairs of the Russian Orthodox Church by the Council of Ministers of the USSR. It was based on an extract from Minutes No. 11 of the Council meeting of 1963 (2 December) (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 18. l., 72.–73. lp.).

A wooden church dedicated to the Ascension in Raksala was built and consecrated in 1858. The parish was dedicated to conducting missionary work among local Old Believers. There was a house for the clergy and the parish school on the church premises. It was noted in the annals that local parish singers sang a special ancient chant in the parish. By the beginning of World War I, the community had about 200 parishioners. In 1947, the parish was registered with the congregation numbering only 70 believers and divine services being performed twice a month. The priests who served in the parish were father N. Karzub-Karzubov, father P. Vembris, and father A. Bangersky (he served before the closing of the church), all of them lived in Madona district. The psalm-singer was A. Oss. In 1952 father A. Bangersky characterized Oss as an excellent candidate for a deacon and referred well to his religious family in his letter to the diocesan authorities. In the same letter, the priest reported that the parish could not collect the minimum twenty members, and therefore entered the category of decaying (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 20. l., 23. lp.). Thus, the parish was liquidated on 2 December 1963 (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 20. l., 20. lp.). Local authorities planned to use the church for storage, but later it was looted and destroyed.

St. John’s stone church was built according to the project of the architect J. Fr. Baumanis in 1878 in Lēdurga (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 21. l., 1. lp.). As evidenced by the chronicle of the church, it was not rich, but it had fine icons. Some of them had been donated by the abbess Sergiya (Mansurova) of

Riga Holy Trinity Convent. The church utensils had also been donated by well-known high-ranking persons; there is evidence of the monetary contribution in the amount of 100 rubles from the righteous Ioann of Kronstadt. There was a house for the clergy and a school by the church, as well as numerous households. Buildings were made with stone foundations. At the beginning of Sovietization, the parish was not large, it numbered no more than 20 parishioners (17 Latvians and 3 Russians). Archpriest V. Jansons served here (Щеников 2017). The church was attributed to the Limbaži Orthodox parish. As the authorized commissioner A. Sakharov noted in the certificate, the parish received special subsidies for poverty from the diocesan council. But after the termination of the financial support, the community could not sustain the church and refused it. For several years the church services were not performed (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 21. l., 3. lp.). Increased interest in the empty church was shown by the department of culture of Sigulda district. So, after a technical survey of the cult building, a commission of five people, under the chairmanship of A. Andersons, took the premises over. They planned to set up a stationary cinema hall in 1962 (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 21. l., 10. lp.). However, in the future the church building was used as a storehouse for gas cylinders. The parish was withdrawn from registration only on 6 January, 1964 (LNA LVA, 1452. f., 2. apr., 21. l. 11. lp.).

The policy of closing Orthodox churches in the rural province, and in particular in Vidzeme, was implemented consistently and on large scale. The point of view that in the Stalin period religion was more liberal and pragmatic, is just a myth, the churches in Soviet Latvia were closed both during the period of J. Stalin and of N. Khrushchev. But we can emphasize that more aggressive campaign happened precisely in the years of the so-called “Khrushchev thaw”. Since there was only one – communist – ideology in the totalitarian system, the Church in the Baltic republics was systematically forced out to the periphery of public consciousness. One should also take into account the fact that most of the parishes in Vidzeme were located in the territory of new collective farms. In addition, the parishioners worked on collective farms, which were already firmly inscribed in the Soviet system. Under those conditions, believers did not have an opportunity to protest in order to protect the parish and preserve the community. But in spite of this, the believers found the ways and tried to use them to preserve the parishes. As for the Diocesan Council and the ruling bishops of the Riga Diocese, they were forced to comply with the demands of the authorities and the commissioner.

References

- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA) 1452. f. (PSRS Ministru Padomes Reliģijas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR).
Archive by Archpriest Andrey Golikov.
- Sedova, G. (in. Evfrosinija) (2013). Pareizticīgo dievnamu slēgšana Latgalē (20. gadsimta 60. gadi). *Vēsture: Avoti un cilvēki. XXII Zinātniskie lasījumi*. Daugavpils: Saule.
- Sedova, G. (in. Evfrosinija) (2014). Anti-religiskā politika “Hruščova vajāšanas” periodā: no Rīgas eparhijas vēstures dokumenta: *Vēsture: Avoti un cilvēki. XXIII Zinātniskie lasījumi*. Daugavpils: Saule.
- Шеников Е. (2017) *Православные храмы и приходы на территории Латвии в XII–XXI веках. Справочник*. Рига: 2017. 48, 197, 199, 246, 247.

Galina Sedova (māsa Jefrosinija)

Pareizticīgo dievnamu slēgšana Vidzemē Ņ. Hruščova laikā (60. gadi)

Atslēgas vārdi: draudžu reģistrācija, draudžu slēgšana Latvijas PSR, pilnvarotais A. Saharovs, pareizticīgo draudzes, draudzes aktīvs

Kopsavilkums

Nostiprinoties sovetizācijai Baltijas valstīs, pareizticīgo draudžu skaita samazināšana turpinājās gan J. Staļina, gan Ņ. Hruščova valdības laikā. Antireliģiskā kampaņa notika, ņemot vērā politisko situāciju. Galvenie izpildītāji bija Latvijas PSR Ministru Padomes Krievu Pareizticīgo baznīcas lietu pilnvarotie Ņ. Smirnovs un A. Saharovs. Pakāpeniski tika likvidēti dievnami gan pilsētās, gan arī lauku apvidos. Valdība īpašu uzmanību veltīja mājas baznīcām, lūgšanu namiem un ticīgo kopienām. Pirmkārt, tika pārtrauktas reliģiskās dzīves aktivitātes. Otrkārt, vērtīgās kulta ēkas (pārsvarā tās bija no akmens celtas) sāka izmantot Padomju Latvijas tautsaimniecībā vai kā dzīvojamo fondu.

Latvijas historiogrāfijā tiek uzskatīts, ka periodā no 1945. līdz 1965. gadam tika slēgti 40 Rīgas pareizticīgo eparhijas dievnami. Dati ņemti “no glabāšanā esošajiem dokumentāliem materiāliem par no reģistra izslēgtajām reliģiskajām organizācijām”, ko ir parakstījis pilnvarotais pārstāvis A. Saharovs. Šis skaits minēts arī Latvijas Okupācijas muzejā. Jaunākie arhīvu pētījumi atklāj citu informāciju – par 54 Rīgas eparhijas kulta ēkām, tostarp baznīcām un lūgšanu namiem. Vislielākais likvidēto pareizticīgo dievnamu skaits bija Vidzemē Hruščova “atkušņa” laikā, kad tika likvidēti 20 dievnami.

Mindaugas Sereičikas

Geographical Localization and Intensity of the Lithuanian Wars of Independence with the Red Army

Key words: Lithuania, Wars of Independence, the Red Army, intensity, geographical localization, combat zone

Introduction

Towards the end of World War I, regional armed conflicts erupted across Central and East Europe aimed at the consolidation of the independence of the newly established (or re-established) states. Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, and Poland located on the north-eastern and south-eastern coasts of the Baltic Sea, from the very start faced the offensive launched from east by the Red Army (hereinafter – RA). The Soviet Russia's RA, engaged in the civil war and simultaneously seeking expansionist goals, in December 1918 invaded and occupied a large part of the present-day territory of Lithuania by the end of January 1919.

Although this historical process has attracted attention of historians, the bulk of the research, however, has focused on the description of military action that took place in the current Lithuanian territory in 1918–1920 (Lesčius, 2002). There is a lack of works that would involve analysis of important problematic aspects of the unfolding process (Vaičenonis, 2009). There is as yet no research of wider scope seeking to determine the intensity and geographical localization of the 1918–1920 military operations. The latest cartographic publications are limited to the mapping of the preliminary front line, directions of military operations and locations of major battlefields, reiterating the results of previous research (Česnulevičius, 2016). It should be pointed out that the front line has been identified only on the basis of the territory taken over by RA without making connection to its military actions.

Seeking to fill in the historiographical gaps, this paper attempts to make the analysis of the geographical localization and intensity of the mobile warfare against RA from January to August of 1919 with the use of a new theoretical approach providing correlation of quantitative and qualitative data. The analysis of the above-mentioned problematic aspects, which have failed to attract a greater attention in historiography, would enable mapping of the regions that suffered the most and least from military activities and would

create a basis for a better understanding of the consequences of the Wars of Independence on the Lithuanian society.

Research approach

Conventionally, the geographical localization of military action is understood as linking military operation to a specific location, i.e. definition of the operational space. The widest use for that purpose in the warfare and military history is made of the mapping of front lines that permits identification of the points of coincidence of hostile parties. However, the latter method is more appropriate for the analysis of positional warfare when military action takes place at different intensity consistently along the whole length of a front line while the line itself shifts slowly. As far as mobile warfare is concerned, mapping of a front line is tentative and insufficiently informative due to a fast-changing position and uneven concentration of military action.

Seeking a more precise geographical localization of military action, it is relevant, taking into consideration the specifics of the mobile war¹ of January-August 1919, to supplement and expand the conventional conception of geographical localization of military action. The proposed additions are based on the transition from the concept of a static front line to the approaches whereby the whole territory is divided into three zones.

The first zone is a combat zone where at least two hostile armed forces confront directly while maneuvering with the aim to defeat each other through military action, whereas the territory nearest to the combat zone, where no fighting occurs, is designated as an immediate rear area. It contains command posts of different units that fight in the combat zone, reserve and support units (medical, veterinary, etc.), as well as bases intended for safe withdrawal and redeployment safeguarding from the damage caused by enemy action. A third area, the farthest from the combat zone, is a deep rear or hinterland which, even though free of any military action, is used for mobilization and amassment of resources required for the implementation of military action.

The chosen conception of geographical localization permits to link the definition of the operational space of military action with the intensity of military action. The latter may be understood and defined in a variety of

¹ The battles against RA fought between January and August 1919 are attributable to the mobile warfare type because fortification was not used in combat, military formations covered long distances quite rapidly and performed manoeuvres of various depth, while actions of combatant sides were largely based on tactical operations of manoeuvring columns and formations.

ways. In the first place, the intensity of military action may be understood as concentration and duration of action, i.e. the more concentrated and prolonged an action, the more intensive it is. The second approach to the intensity of military action is based on quantitative data involving resources employed in the implementation of an action, i.e. the greater amount of various resources (such as troops, manpower, amount of equipment and/or ammunition) is amassed and employed the more intensive military action is. The third approach defines the intensity of military action on the basis of casualty, i.e. the higher the rate of casualty, the more intensive the military action was.

The paucity of reliable quantitative data on military resources amassed, and casualties sustained, by all the forces that were involved in the military actions taking place in the period between January and August 1919 limits the scope of application of the second and third conceptions of the intensity of military action. This is the reason why the analysis of the duration and concentration of military action has been made in order to assess the intensity of the military action that took place within the abovementioned time frame. It should be noted that the analysed military action of January–August 1919 involved three armies: RA fought against the Lithuanian army (hereinafter – LA), which was assisted in the fighting against RA by the German (Saxon) volunteer forces (hereinafter – GA) in the period between January and May 1919. The military action in question also involved participation of paramilitary forces, namely Lithuanian guerrilla, or partisan, units.

Geographical localization and intensity

Based on the analysis of historiography (Lesčius 2004, 38–176; Ruseckas 1937, 12–30; Steponaitis 1920, 1–14; Surgailis 2014, 158–172) we have built Figure 1, which marks locations of battlefield engagements from January to August 1919.

In historiography, the battles fought against RA between January and August 1919 are divided into phases based on the operations conducted by LA (Lesčius 2000, 57–91). Taking into account the results of the accomplished geographical localization, such a division into phases can be redefined. On the basis of the scheme drawn by us, the military actions conducted from January to August 1919 can be divided into four phases taking into consideration their a) geographical localization (concentration of military action in individual regions) and b) chronological dating of military action. The analysis of each stage is given below.

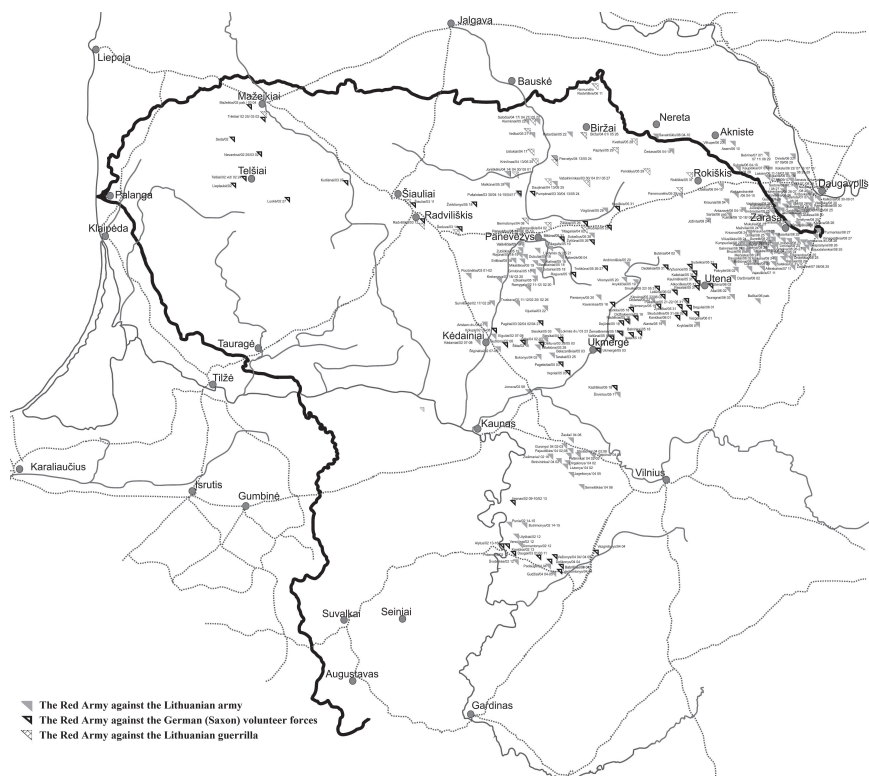

Figure 1. Geographical localization and intensity of the Lithuanian wars of Independence with the Red Army in January–August 1919
(made by the author)

The first phase comprises January of 1919 when RA, hardly encountering any opposition, captured a greater part of the present-day territory of Lithuania². Unlike the other phases, this phase is distinct by the absence of a combat zone because only isolated disorganised engagements are recorded at Panevėžys, Kapliai, and Rimkūnai manor. The military action within this phase was of low intensity: non-concentrated, of extremely short duration, and the war casualties incurred by all fighting sides were minor.

² The Lithuanian territory under the control of LA and GA forces was considerably smaller than that controlled by RA in the early February 1919.

An organised resistance against RA launched by the incipient LA and GA forces from 1 February 1919, marks the beginning of a second phase, which lasted until 27 March 1919. The accomplished geographical localization of military action suggests that the front line that has been hitherto used in historiography is not sufficiently accurate. The mobile fighting against RA was not carried out along the entire front line, but rather the military action was focused on the attacks in strategic points. Such concentration gave rise to hotbeds of military activity of different sizes shaping a fragmented combat zone. The second phase embraces no less than 54 sites where military engagement took place concentrated in four areas (cf. Figure 2):

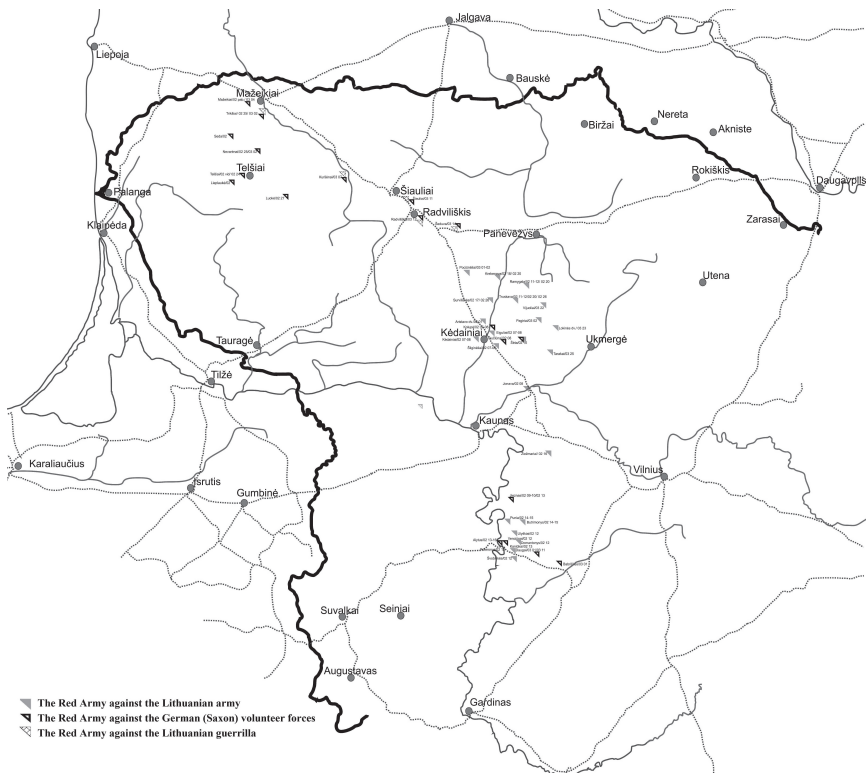

Figure 2. The second phase of the Lithuanian Wars of Independence with the Red Army (made by the author)

1. *Pociūnėliai – Kėdainiai – Jonava – Šėta – Pagiriai – Krekenava*. This combat zone includes 19 locations where military engagement was reported including four cases with an extensive use of heavy weapons³.
2. *Jieznas – Punia – Alytus – Babriškės – Butrimonys*. At least 16 locations of armed engagement with no less than two instances of the use of heavy weapons.
3. *Lieplaukė – Seda – Mažeikiai – Triškiai – Luokė*. Armed engagements in 10 locations including six cases when heavy weapons were used.
4. *Kuršėnai – Šiauliai – Radviliškis – Šeduva*. Armed engagements recorded in seven locations.

In terms of duration and concentration of armed engagement, it was the first area where the highest-intensity fighting took place. This area is regarded as a high military intensity combat zone, and the military engagement that occurred in other areas may be defined as of medium intensity since the majority of battlefield engagement was short in terms of duration, with heavy weapons used only occasionally, manoeuvring distances relatively longer, and counterattacks by RA less intensive (Matusevičius, 2000, 92–119).

The third phase of fighting against RA embraces the period from 28 March to 30 April 1919, with two wide apart combat zones emerging that comprised (Figure 3):

1. Biržai County, western part of Rokiškis County, and northern part of Panevėžys County. This area includes at least 19 locations of armed engagement.
2. Kaišiadoriai County, northern part of Alytus County and southern part of Ukmergė County. Battlefield engagements recorded in at least 35 locations.

A major part of fighting in the first combat zone involved Lithuanian partisan units and RA, while the second zone involved armed engagements between regular LA and RA (Vidugiris 1935, 78–95). The actions of the regular LA forces were considerably more intensive: despite relatively long-distance manoeuvres, their duration was exceptionally short (1–2 days). Accordingly, guerrilla warfare tactics led to lower-intensity military action spread over a wider territory.

³ Heavy weapons include different-calibre artillery, armoured vehicles and trains, aircraft and other equipment.

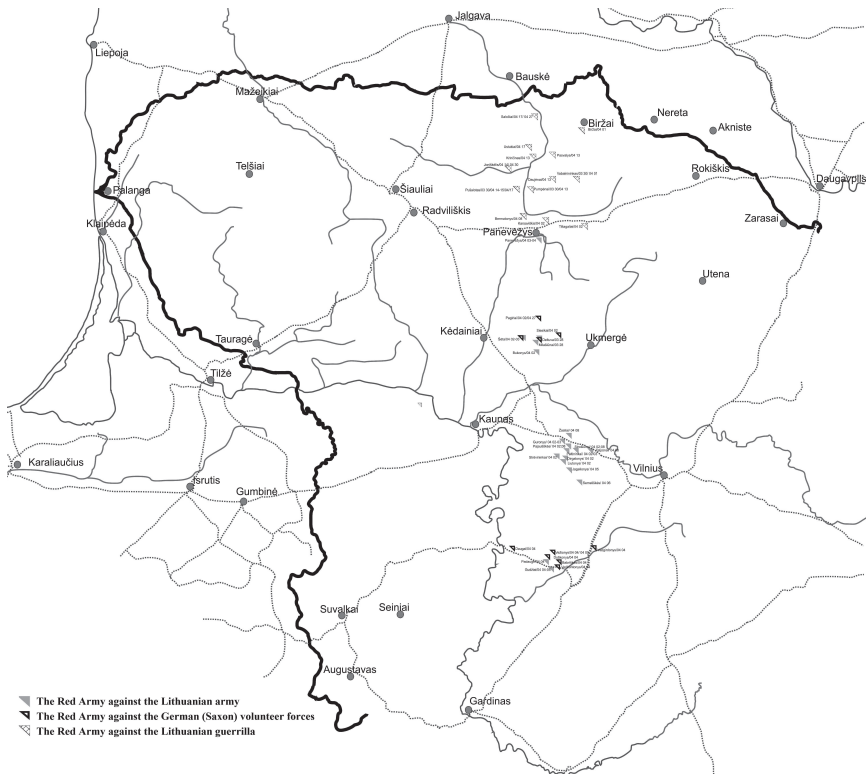

Figure 3. The third phase of the Lithuanian Wars of Independence with the Red Army (made by the author)

The period between 1 May and 31 August 1919 comprises the fourth phase of fighting against RA, which was characterized by a considerably longer distances of manoeuvre operations reaching ca. 90–120 km (Figure 4). Within this phase, unlike the two previous phases, disparate combat zones joined into a single united combat zone comprising localities situated in the counties of Biržai, Panevėžys, Ukmergė, Utena, Rokiškis, and Zarasai. Within the given period, armed engagements took place at about 363 sites involving the use of heavy weapons by both warring sides in a greater part of combats.

With LA using the manoeuvring column formation tactics, the combat zone moved in sections in the north-eastern direction. On 3–22 May 1919, an intensive theatre of operations embraced localities in Ukmergė and Pane-

vėžys counties and the south-eastern part of Biržai (Žukaitis 1929, 199–222). After separate combat zones joined into a united combat zone in the course of the fourth phase, it was consistently shrinking starting from May 1919: the combat zone involving RA was smaller by two fifths at the beginning of June compared to the early May. It must be noted that the intensity of military action was increasing with the length of combat zone decreasing.

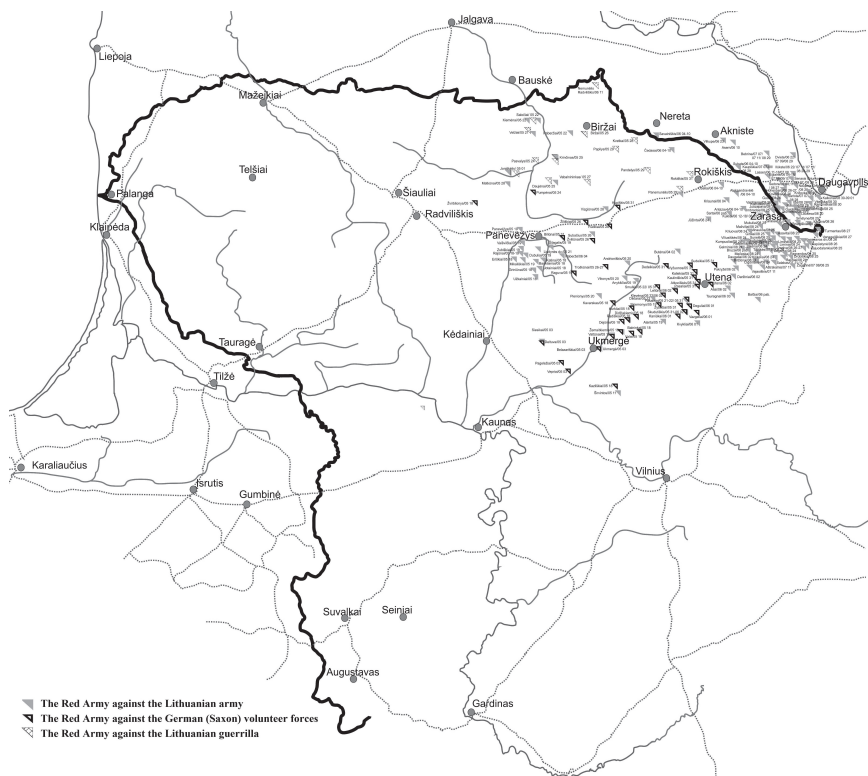

Figure 4. The fourth phase of the Lithuanian Wars of Independence with the Red Army (made by the author)

In 24–31 August 1919, during which armed engagements situated in Zarasai County and in the Latvian territory (Jēkabsons 2006, 41–66) (all available heavy armament was used in all cases). It appears to have been a phase of the highest intensity in the course of which there were locations

with recorded largest numbers of armed fighting occurring within the shortest time and in comparatively smallest areas (Steponaitis 1920, 1–14).

Conclusions

Contrary to the previous opinions accepted in historiography, the combat zone involving RA was not continuous at the beginning of 1919. Armed engagements took place in isolated, barely interconnected combat zones, which were joined into a united front zone not until the early May of 1919.

The highest-intensity military action took place during the fourth phase in the counties of Panevėžys, Ukmergė, Utena, and Zarasai, while the lowest-intensity military action was recorded during the second phase in the counties of Mažeikiai, Telšiai, and Šiauliai, during the third phase in the counties of Alytus and Kaišiadoriai.

The deep rear area encompassed the territory west of the line: Alytus – Prienai – Kaunas – Jonava – Kėdainiai – Šiauliai – Plungė. No military action involving RA occurred within this area of Lithuania over the entire 1918–1919 period.

References

- Česnulevičius, A. (2016) *Lietuvos nacionalinis atlasas. II tomas*. Vilnius: Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos; Vilniaus universitetas, 60 p.
- Jėkabsons, Ē. (2006) Lietuvos kariuomenė Ilūkstės apskrityje 1919–1920 metais. *Karo archyvas*, no. 21: 41–66.
- Lesčius, V. (2000) Kovų su bolševikais ir bermontininkais etapai. *Karo archyvas*, no. 16: 57–91.
- Lesčius, V. (2002) Dėl Lietuvos kariuomenės kūrimo ir nepriklausomybės kovų istoriografijos. *Lietuvos istorijos studijos*, no. 10: 34–51.
- Lesčius, V. (2004) *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, Vilniaus universitetas, 38–176 p.
- Matusevičius, J. (2000) Kėdainių, Jiezno ir Alytaus kautynių reikšmė užkertant kelią bolševikų įsiveržimui į Kauną. *Karo archyvas*, no. 16: 92–119.
- Ruseckas, P. (1937) *Savanorių žygiai*. Kaunas: Krašto apsaugos ministerija, 12–30 p.
- Steponaitis, V. (1920) *Karas su bolševikais. Ežerėnų operacija*. Kaunas: Krašto apsaugos ministerija, 1–14 p.
- Surgailis, G. (2014) 1919–1920 m. Lietuvos nepriklausomybės karas. In: G. Vitkus, ed. *Lietuvos karai. Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų siste-*

minė-kiekybinė analizė. Vilnius, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 158–172, 193–203 p.

Vaičėnaitis, J. (2009) Lietuvos karo istorijos tyrimų organizavimas 1918–2008 metais. *Istorija*, no. 73: 59–71.

Vidugiris, J. (1935) Kupiškio operacija. *Karo archyvas*, no. 6: 78–95.

Žukaitis, S. (1929) Panevėžio atvadavimas iš bolševikų 1919 m. *Karo archyvas*, no. 5: 199–222.

Mindaugas Sereičikas

Lietuvos Neatkarības kara pret Sarkano armiju ģeogrāfiskā lokalizācija un intensitāte

Atslēgas vārdi: Lietuva, Neatkarības karš, Sarkanā armija, intensitāte, ģeogrāfiskā lokalizācija, kaujas zona

Kopsavilkums

Līdz šim nav veikti izvērsti pētījumi par 1918.–1920. gadā – Lietuvas Neatkarības kara laikā – notikušo militāro operāciju intensitāti un ģeogrāfisko lokalizāciju. Jaunākajās publikācijās sniegta fragmentāra informācija par frontes līniju un militāro operāciju virzieniem.

Balstoties uz jaunāko zinātnisko pieeju kvantitatīvu un kvalitatīvu datu korelācijā, rakstā analizēta mobilā kara pret Sarkano armiju ģeogrāfiskā lokalizācija un intensitāte 1919. gada janvārī – augustā. Pētījums ļauj noteikt reģionus, kuri visvairāk un vismazāk cietuši karā. Ģeogrāfiski lokalizējot karadarbību, izmantota jauna koncepcija, kura apzīmē pāreju no statiskās frontes līnijas uz (valsts) teritorijas sadalīšanu trijās zonās, respektīvi, karadarbību zona, (tuvas, tiešas) aizmugures zona un dziļa aizmugure. Šī pieeja ļauj noteikt karadarbības zaudējumu intensitāti. Analizējot karu pret Sarkano armiju laikposmā no 1919. gada janvāra līdz augustam, vēstures pētnieki karadarbību sadala posmos. Raksta autora veidotā shēma kara gaitu nošķir četrās fāzēs pētāmā posma ietvaros.

Atšķirībā no historiogrāfijā pieņemtajām tēzēm var apgalvot, ka 1919. gada sākumā kaujas zona, kurā notika cīņa pret Sarkano armiju, nebija nepārtraukta. Bruņotās operācijas notika izolētās teritorijās, kas savienojās vienotā frontes zonā ne agrāk kā 1919. gada maija sākumā. Karadarbības augstākā intensitāte konstatējama ceturtajā fāzē Paņevēžas, Ukmerģes, Utenas un Zarasu reģionā, zemākā intensitāte – otrajā posmā Mažeikų, Telšu un Šauļu reģionā un trešajā posmā – Alītas un Kaišadoru reģionā.

Raitis Simsons

13.–14. gadsimtā Prūsijā izdotās dzirnavu un krogu tiesības: to raksturojums un analīzes iespējas

Atslēgas vārdi: Vācu ordenis, Prūsija, Livonija, lēņu attiecības

Analizējot vēstures procesus viduslaiku Livonijā, pētnieki reizēm ir atsaukušies uz Prūsijas piemēru, lai ilustrētu Livonijas savdabību vai līdzīgas tendences Vācu ordeņa Prūsijā un Livonijas ordeņa pārvaldītajās zemēs¹. Kā viens no saskares punktiem 13.–14. gadsimtā Prūsijas un Kurzemes vēstures procesos parasti tiek minēta šo zemju pamatiedzīvotāju iesaistīšana vietējās zemes pārvaldes struktūrās, veidojot ar viņiem lēņu tiesības, un Vācu ordeņa, vietējo bīskapiju sadarbība zemes pārvaldē.

Taču lēņu attiecības var uzlūkot plašākā kontekstā, nevis kā “klasiskās” lēņu attiecības, bet daļu no zemes iekārtošanas procesa, kad zemes kungs izmanto lēņu attiecības ne tikai tādēļ, lai sakārtotu savas politiskās attiecības ar padotajiem un politiskajiem partneriem, bet arī, lai nodrošinātu stabilu ienākumu bāzi gan sev, gan savas zemes ļaudīm. Respektīvi, lēņi tiek izdoti nevis stihiski vai politisku apsvērumu dēļ, bet mērķtiecīgi, lai racionāli veidotu noteiktu politiski saimniecisku sistēmu.

Dzirnavu un krogu saimniecību parasti nesaista ar “klasiskajām” lēņu attiecībām, kad tiek izlēpota lauksaimniecības zeme, taču gan dzirnavu, gan krogu iekārtošanas tiesībās var novērot to pašu kārtību un sistēmu, kas tika izmantota zemes izlēpošanā. Abus šos saimnieciskos institūtus nevar izslēgt no kopējās viduslaiku saimnieciskās un politiskās ainavas, jo tiem vismaz Prūsijas gadījumā bija noteikta nozīme gan zemes izlēpošanā un jaunu apmetņu dibināšanā, gan kā saimnieciski politiskām vienībām. Krodziniekus un dzirnavniekus kā atsevišķas sociālas grupas savos pētījumos ir izdalījuši viduslaiku Prūsijas vēstures pētnieki Heide Vundera (*Heide Wunder*)², Vilhelms Gudats (*Wilhelm Guddat*)³ un Gžegožs Bjalunskis (*Grzegorz Bia-*

¹ Piem., Dzenis, A. (2014) *Kuršu ķoniņi un citi lēņavīri Rietumlatvijā*. Rīga: Domas spēks, 263 lpp.; Spekke, A. (1995) *Latvieši un Livonija*. Rīga: Zinātne, 264 lpp.

² Wunder, H. (1968) *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.–16. Jhdt.)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 282 S.

³ Guddat, W. (1975) *Die Entstehung und Entwicklung der privaten Grundherrschaften in den Ämtern Brandenburg und Balga*. Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut, 485 S.

luński)⁴. Atsevišķus pētījumus par dzirnavām ordeņa laiku Prūsijā ir veicis Rafals Kubickis (*Rafał Kubicki*), kurš ir publicējis daudzus rakstus un monogrāfiju par dzirnavām ordeņa laiku Prūsijā⁵, kā arī Gvido Kišs (*Guido Kisch*), kurš ir pētījis dzirnavu tiesību vēsturi⁶.

Dzirnavu un krogu vēsture Kurzemē un Livonijā ir maz pētīts jautājums, ko apgrūtina trūcīgais saglabājušos dokumentu daudzums par Livonijas laika posmu. Indriķis Šterns savā monumentālajā pētījumā par Livonijas ordeņa laikiem Latvijas teritorijā šīs abas saimniecības nozares vispār nav pieminējis⁷. Nelielu ieskatu dzirnavu un krogu izlēņošanā ir devusi Jevgeņija Nazarova, norādot, ka dzirnavu saimniecība Livonijā bija Vācu ordeņa monopols, taču 16. gadsimta sākumā dzirnavas un krogi tika izlēnoti privātpersonām (Назарова 1990, 77–78). Pie dzirnavu vēstures pētniecības Latvijas teritorijā noteikti jāmin latviešu trimdas arhitekta Arno Teivena (1905–1995) monogrāfija, kur autors rūpīgi apkopojis liecības par dzirnavu vēsturi Latvijas teritorijā, taču attiecībā par senākajiem laikiem nav devis nekādas ziņas, vien izteicis hipotēzi, ka dzirnavas, iespējams, tikušas iekļautas lēņa īpašumā, bet nav atsevišķi minētas lēņu grāmatās (Teivens 1985, 71).

Ņemot vērā minēto par Kurzemes dokumentālā materiāla trūkumu apskatāmajā laika posmā, raksta autors piedāvā izmantot Prūsijas piemēru, lai hipotēzes līmenī modelētu iespējamo Vācu ordeņa saimniecisko politiku Kur-

⁴ Bialuński, G. (2009) *Bevölkerung und Siedlung im ordensstaatlichen und herzoglichen Preußen im Gebiet der "Großen Wildnis" bis 1568*. Hamburg: Selbstverlag, 462 S.

⁵ Kubicki, R. (2010) Zur militärischen Bedeutung der Wassermühlen im Ordensland Preußen. In: *Beiträge zur Militärgeschichte des Preußenlandes (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung)*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, S. 103–119; Kubicki, R. (2012) *Młynarstwo w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach w XIII–XV w. (do 1454 r.)*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, ss. 608; Kubicki, R. (2014) Das Mühlwesen als Bestandteil der Wirtschaftspolitik des Deutschen Ordens in Preußen. In: *Kings in captivity. Macroeconomy. Economic growth (Quaestiones medii aevi novae)*, 18/2013. Warszawa: Societas Vistulana, S. 303–334; Kubicki, R. (2014) *Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Mühlenbesitzern und Müllern in Preussen, Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders*, 19: 53–71.

⁶ Kisch, G. (1928) *Das Mühlenregal im Deutschordensgebiete. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, Band 48: 176–193; Kisch, G. (1973) Das Mühlenrecht im Deutschordensgebiete. In: *Studien zur Rechts- und Sozialgeschichte des Deutschordenslandes*, Sigmaringen: J. Thorbecke, S. 87–164.

⁷ Šterns, I. (1997) *Latvijas vēsture, 1290–1500*. Rīga: Daugava, 1997. 740 lpp.

zemē un Livonijā. Minētā iemesla dēļ rakstā apskatīts Prūsijā 13.–14. gadsimtā izdotās dzirnavu un krogu tiesības un to galvenie veidi.

Prūsijas gadījumā dzirnavu un krogu tiesības ir jāskata kopīgi, jo tās ir līdzīgas gan pēc savas struktūras, gan pēc būtības, jo nereti dzirnavu un kroga tiesības tika apvienotas un izsniegtas vienai un tai pašai personai. Līdz 1410. gadam Prūsijas teritorijā tika izdoti daudzi simti krogu un dzirnavu lēņu, taču šie lēņi nav viendabīgi, un, apskatot gadījumus, kad Prūsijā tikušas izdotas dzirnavu vai kroga tiesības, var izdalīt trīs veidus, kā šīs tiesības ir tikušas piešķirtas:

- dzirnavu/kroga tiesības ir daļa no kopējām lēņa tiesībām,
- dzirnavu/kroga tiesības ir daļa no ciemata dibināšanas tiesībām,
- dzirnavu/kroga tiesības tiek piešķirtas tikai dzirnavu/kroga iekārtošanai.

Dzirnavu/kroga tiesības to šaurākajā nozīmē ir dzirnavnieki un krodziņnieki, kam tas ir maizes darbs un galvenais iztikas avots. Taču tā ir tikai viena, mazākā lēņa vīru grupa. Ja analizē dzirnavu/kroga institūtu *per se*, tad jāapskata arī abas pirmās grupas, jo arī šajos gadījumos ir tikušas izdotas tiesības iekārtot dzirnavas un/vai krogu; šo uzņēmumu turētājam bija pret zemes kungu noteiktas tiesības un pienākumi, kas saistītas ar dzirnavu/kroga darbību. R. Kubickis, kurš savos pētījumos ir centies apzināt visas Prūsijas teritorijā izdotās dzirnavu tiesības, min, ka līdz 1454. gadam Vācu ordeņa zemēs un Prūsijas bīskapijās ir darbojušās 740 dzirnavas (Kubicki 2014, 307), taču viņš nemin, vai šajā skaitā ir iekļautas darbojošās dzirnavas (dzirnavas, kas maksā nodevas) vai jebkāda saimnieciska vienība, kurai ir izdotas dzirnavu tiesības. Par Prūsijas krogiem šādi pētījumi līdz šim nav veikti.

Pirms pievērsties Prūsijā izdoto dzirnavu un krogu tiesību analīzei, nepieciešams sniegt nelielu ieskatu šo dokumentu struktūrā un izpētes metodē. Apskatot lēņu grāmatas, kad tikusi izlēņota zeme, privātpersonām izdoto lēņu grāmatu struktūru var izteikt tabulas veidā⁸ (sk. 1. tabulu).

Privātpersonām izdoto dzirnavu un krogu tiesību gadījumā lēņu grāmatas struktūra paliek tāda pati kā minēts, taču klāt nāk papildu trīs datu lauki:

- Kroga tiesības? – Jā / Nē
- Dzirnavu tiesības? – Jā / Nē
- Dzirnavu ratu skaits?

Dzirnavu ratu skaits šajā gadījumā ir nozīmīga informācija, jo tā ļauj spriest par dzirnavu saimniecības darbības apjomu.

⁸ Plašāk par minēto datubāzes metodi sk.: Simsons, R. (2017) Vācu ordeņa 13.–14. gadsimta Prūsijas un Kurzemes lēņu grāmatu raksturojums un analīzes iespējas. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI Starptautiskie zinātniskie lasījumi. Vēsture XXI*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule". 335.–347. lpp.

Tabula 1

Privātpersonu lēņu grāmatas struktūra

Lauka nosaukums	Komentāri
Datums	Dokumenta izdošanas datums
Vieta	Dokumenta izdošanas vieta
Kas izdod lēni?	Dokumenta izdevējs
Kas tiek darīts?	Kādas darbības ar šo dokumentu veic dokumenta izdevējs?
Lēņa saņēmējs	
Lēņa saņēmēja etniskā izcelsme	
Tiesības	Pēc kādām tiesībām ir izdots lēnis?
Kur?	Kur atrodas lēnis?
Beznodēvu zeme	Zeme, kas ir izdota bez nodevām
Citas zemes	Zemes, kas ir izlēņotas
Beznodēvu periods	Laika posms, cik ilgi lēņa ņēmējs ir atbrīvots no nodevām
Lielās tiesas tiesības	Vai ir lielās tiesas tiesības? Cik lielā mērā piešķirtas lielās tiesas tiesības?
Mazās tiesas tiesības	Vai ir mazās tiesas tiesības? Cik lielā mērā piešķirtas mazās tiesas tiesības?
Citas tiesības	Kādas vēl tiesības ir piešķirtas lēņa ņēmējam?
Zvejas tiesības	Vai ir piešķirtas zvejas tiesības? Cik lielā mērā piešķirtas zvejas tiesības?
Kur var zvejot?	Kur atļauts zvejot?
Vīra nauda	Vīra naudas apmērs
Pienākumi	Lēņa ņēmēja pienākumi pret zemes kungu

Kā piemēru šādai ideālai lēņu grāmatai, kur ir apskatīti teju visi lēņu attiecību aspekti, var minēt Vārmes bīskapijas fogta Luterus Heinriha (*Heinrich von Luter*, 1333–1342) 1337. gadā izdoto lēņa grāmatu brāļiem Johanam un Peteram par divpadsmit hūfu zemes izlēņošanu pie Vadangas (*Wadag, Wadangfluss*) upes netālu no mūsdienu Olštinas (*Olsztyn, Allenstein*) pilsētas. Dzirnavu tiesības šajā gadījumā ir daļa no kopējām lēņa tiesībām, kad privātpersonai ir tikusi izlēņota zeme un papildus tai dotas tiesības izlēņotajā zemē celt un turēt dzirnavas (sk. 2. tabulu).

Kā rāda šī lēņa grāmata, Johanam un Peteram ir piešķirtas divpadsmit hūfas zemes – divas hūfas ir brīvas no nodevām, bet par pārējām 10 katru gadu jāmaksā nodevas. Tāpat piešķirtas dzirnavas ar diviem ratiem, zvejas

tiesības dzirnavu upē, kā arī tiesības saņemt trešo daļu iekasētās soda naudas. Nodevas ir noteiktas nevis par visu lēni, bet par katru lēņa komponenti atsevišķi – puse markas katru gadu par zemi, sešas markas katru gadu par dzirnavām, trešā daļa loma par nozvejoto (*magnis piscibus*), kas nav paredzēts pašu uzturam. Arī beznodevu periods katrai lēņa daļai ir noteikts atšķirīgs – zemei 12 gadu, dzirnavām – 2 gadi.

Tabula 2

Prūsijas lēņu grāmatas – Lielie brīvie

CDW 1.286	
1	2
Datums	10.11.1337.
Vieta	–
Kas izdod lēni?	<i>frater Heinricus de lutir Aduocatus</i>
Kas tiek darīts?	–
Lēņa saņēmēja etniskā izcelsme	–
Lēņa saņēmējs	<i>Johanni et petro, fratribus et scultetis in Wartberg Ciuitate, (..) et eorum veris heredibus uel successoribus legitimis</i>
Tiesības	<i>Jure Culmensi</i>
Kur?	(par dzirnavām) <i>in Riwo qua vocatur Wadangenulis</i>
Beznodevu zeme	<i>duos mansos libere</i>
Citas zemes	<i>Decem Mansos</i>
Beznodevu periods	<i>duodecim annorum libertate</i> (par zemi), <i>duos annos libertatem</i> (par dzirnavām)
Lielās tiesas tiesības	<i>Judicio quidquid actum, uel iudicari fuerit in predictis bonis uel in molendino (..) de hoc tercium denarium habent</i>
Mazās tiesas tiesības	<i>Judicio quidquid actum, uel iudicari fuerit in predictis bonis uel in molendino (..) de hoc tercium denarium habent</i>
Citas tiesības	<i>indulgemus, quod possint secare ligna in siluis et nemoribus domini Episcopi</i>
Zvejas tiesības	<i>Piscaturam (..) indulgemus</i>
Kur var zvejot?	<i>in dicto riwo</i>
Vīra nauda	–

1	2
Pienākumi	<i>dimidiam marcam denariorum vsualis monete</i> (par zemi), <i>sex marcas denariorum vsualis monete</i> (par dzirnavām), <i>de magnis piscibus</i> (...) <i>tercium piscem</i> (par zvejas tiesībām)
Kroga tiesības	–
Dzirnavu tiesības	<i>donamus</i> (...) <i>vnum Molendinum</i>
Dzirnavu ratu skaits	<i>Cum vna Rota</i>

Ja aplūko dzirnavu/krogu tiesības kā daļu no kopējām lēņa tiesībām un mēģina noteikt principus, pēc kādiem varēja saņemt papildu dzirnavas vai krogu, tad Prūsijas gadījumā apgalvojums “tikai lielo zemju turētājiem” neatbilda lēņu grāmatu liecībām. Nereti lielajiem lēņiem kā papildu piedeva tika dotas arī dzirnavu un/vai krogu tiesības, kā tas redzams Johana un Petera piemērā. Ir arī citas liecības, kad dzirnavu/kroga tiesības bijušas piešķirtas lielajiem lēņiem virs 10 hūfām zemes (~168 ha), šāda izlēņošanas politika ir vērojama Vārmes bīskapijā (piem., CDW 1.83, CDW 1.96, CDW 1.98). Taču dzirnavu/kroga tiesības ir tikušas dotas arī vidēja izmēra lēņiem ar 2–5 hūfām zemes, un šī prakse sastopama kā Vācu ordeņa, tā Prūsijas bīskapiju valdījumos (piem., UBS 247, CDW 3.511, PrUB 1.2.768, PrUB 2.84, PrUB 3.117, PrUB 3.209, PrUB 4.300).

Dzirnavas un krogi ir saimniecības nozares, kuru pastāvēšana ir atkarīga no pakalpojumu sniegšanas citiem, tādēļ likumsakarīga ir to atrašanās apdzīvotās vietās vai to tuvumā. Šī iemesla dēļ dzirnavu un krogu tiesības bieži tika iekļautas ciematu dibināšanas tiesībās. Prūsijas ciematu dibināšanas tiesības (*Handfeste*) ir atsevišķa pētījuma tēma, taču šī raksta kontekstā nepieciešams atsaukties uz vācu pētnieku Martinu Armgartu (*Martin Armgart*), kurš Prūsijas ciematu tiesības raksturoja kā privātpersonas lēņu tiesību (jeb līguma starp ciema dibinātāju, lokatoru un zemes kungu) apvienojumu ar apmetnes dibināšanas tiesībām (lokācijas privilēģiju, ar kuru zemes kungs ļauj dibināt apmetni) (Armgart 1996, 16). Privātpersonas lēņu tiesības šajā gadījumā tika piešķirtas ciema dibinātājam (lokatoram), kurš saņēma ciema vecākā (*Schultze, sculteti*) tiesības, kas ietver visus tos pašus elementus, ko “parastās” lēņu tiesības, ieskaitot tiesības iekārtot dzirnavas un krogus. Tāpat šajās tiesībās ir aprakstītas ar dzirnavām/krogu saistītās tiesības un pienākumi. Kā piemēru ciema vecākā tiesībām var apskatīt Balgas komtura Maueras Heinriha (*Heinrich von der Mauer / de Muro*, 1332–1337) 1337. gadā izdotās Hermsdorfas (*Hermsdorf, Пограничный*) ciema tiesības, kas noteica, ka Hermanis un viņa mantinieki līdz ar ciema vecākā tiesībām saņēma tiesības ciema teritorijā iekārtot dzirnavas un krogus.

Tabula 3

Prūsijas lēņu grāmatas – Ciematu vecākie

PrUB 3.121	
Datums	01.08.1337.
Vieta	–
Kas izdod lēni?	<i>frater Henricus de Muro cornmendator in Balga</i>
Kas tiek darīts?	<i>donamus</i>
Lēņa saņēmēja etniskā izcelsme	–
Lēņa saņēmējs	<i>Hermanno eiusque heredibus legitimis seu successoribus</i>
Tiesības	<i>iure Culmensi</i>
Kur?	<i>ville Hermansdorf</i>
Beznodēvu zeme	<i>decimum mansum liberum</i>
Citas zemes	<i>quatuor iugera agrorum</i>
Beznodēvu periods	–
Lielās tiesas tiesības	–
Mazās tiesas tiesības	<i>Conferimus (..) iudicia minora, scilicet quatuor solidorum</i>
Citas tiesības	<i>officium scultecie in eadem villa libere perpetuo possidebunt</i>
Zvejas tiesības	<i>pro sua mensa cum instrumentis minoribus liberam piscaturam</i>
Kur var zvejot?	<i>ad aquam, que dicitur Lauthe</i>
Vīra nauda	–
Pienākumi	<i>unam marcam denariorum singulis annis (par krogu), tres marcas et ita de singulis annis (par dzirnavām)</i>
Kroga tiesības	<i>tabernam in eadem construendam, ultra quam aliam in dictorum bonorum graniciis locare non licebit</i>
Dzirnavu tiesības	<i>molendinurn (..)[in] dictorum bonorum continetui graniciis, faciendum</i>
Dzirnavu ratu skaits	<i>unius rote</i>

Jānorāda, ka Prūsijas gadījumā dzirnavu/kroga tiesības tika piešķirtas privātpersonām, tādēļ ciema tiesībās tās vienmēr ir minētas kā ciema vecākā tiesību daļa, nevis kā ciema kopienas tiesību daļa.

Likumsakarīgs ir jautājums, kā lēņa vīrs vai ciema vecākais izmantoja viņam piešķirtās dzirnavu/kroga tiesības. Ņemot vērā, ka izlēnotās zemes daudzums lielajiem lēņu vīriem varēja sasniegt 100 hūfas jeb aptuveni 1680 hektāru zemes, ko papildināja dzirnavas un/vai krogs, apstrādāt zemi un vienlaikus strādāt dzirnavās un krogā nav viena cilvēka spēkos. Tādēļ var

pieņemt, ka līdzīgi kā lielie zemes īpašumi tika tālāk nodoti apstrādāšanai citām saimēm (apakšlēņiem vai zemniekiem), tā arī dzirnavu/kroga tiesības tika nodotas trešajām personām, lai lēņa vīrs varētu nodarboties ar citiem darbiem. Līdz mūsu dienām ir saglabājušies ļoti maz privātpersonu izdotu dokumentu, tāpēc ir grūti spriest par šādu īpašumu izdošanas praksi (Kubicki 2014, 56). Viens no šādiem dokumentiem ir 1354. gadā prūšu brāļu Santirma un Kļausa Vikeravu izdotās dzirnavu tiesības Heinriham, lai viņš uz Vikeravu zemes iekārtotu dzirnavas.

Tabula 4

Prūsijas lēņu grāmatas – dzirnavu tiesības

CDW 2.203, PrUB 5.205	
Datums	11.01.1354.
Vieta	–
Kas izdod lēni?	<i>fratres (..) Claus et Santyrme de Wickarow</i>
Kas tiek darīts?	<i>contulimus et damus</i>
Lēņa saņēmēja etniskā izcelsme	–
Lēņa saņēmējs	<i>Heinrico et suis legitimis successoribus</i>
Tiesības	<i>iure Culmensi</i>
Kur?	<i>in Besow</i>
Beznodēvu zeme	<i>medium Jugerum pro orto</i>
Citas zemes	–
Beznodēvu periods	<i>duos annos libertatis</i>
Lielās tiesas tiesības	–
Mazās tiesas tiesības	–
Citas tiesības	<i>Damus (..) clausuram aque Stoyunge wlgariter nouem pedibus</i>
Zvejas tiesības	–
Kur var zvejot?	–
Vīra nauda	–
Pienākumi	<i>duas marcas vsualis monete et octo scotos nobis et nostris successoribus dare et soluere teneantur</i>
Kroga tiesības	–
Dzirnavu tiesības	<i>damus (..) vnum mollendinum</i>
Dzirnavu ratu skaits	–

Heinriham izdotās dzirnavu tiesības ir tipisks trešais Prūsijas dzirnavu tiesību veids, kad dzirnavas ir vienīgais to saņēmēja ienākumu avots, dzirnavu turētājs ir dzirnavnieks šī vārda šaurākajā nozīmē. Šīs grupas dzirnavu tiesību dokumenti vistiešāk parāda Prūsijas dzirnavnieku saimniecību un viņu ikdienu. Galvenais ienākumu avots dzirnavniekiem bija dzirnavas, nevis zemkopība, tomēr bez zemes dzirnavnieki arī nevarēja dzīvot, tāpēc viņi kopā ar dzirnavām parasti saņēma nelielu zemes gabalu dārza iekārtošanai. Tāpat dzirnavnieki nereti saņēma tiesības dzirnavu diķī ķert zivis maltītei. Atsevišķi varēja tikt piešķirtas citas saimnieciskas tiesības, piemēram, ganīt lopus ciemata ganībās vai vākt malku ordeņa vai bīskapijas mežos (piem., PrUB 3.290, 3.599, 3.721, UBS 379).

Prūsijā izdotajās lēņu grāmatās ar dzirnavām parasti tiek apzīmētas ūdens-dzirnavas, taču, rūpīgāk analizējot lēņu grāmatas, var redzēt, ka dzirnavu definīcija un attiecīgi dzirnavu tiesību pielietošana ir paplašināma uz jebkādu iekārtu, kas izmanto rotējošu mehānismu un kas tiek pielietota saimnieciskai darbībai, jo kā dzirnavas tiek apzīmētas arī vējdzirnavas (*wintmole*, UBS 299), cementa smalcinātava (*quod dicitur ad cimentum*, UBS 452), eļļas spiestuve (*semina (..) ex quibus oleum poterit emanare atque torqueri, ad contundendum linum, canapum, et quarumlibet aliarum herbarum stipites, ex quibus funes fieri possunt*, CDW 2.352). 14.–15. gadsimta avotos kā dzirnavas minētas arī vara smalcinātava (*Kupfermühle*), kokzāģētava (*Schneidemühle*) un akmeņu slīpētava (*Schleifmühle*) (Wunder 1968, 150).

Trešā veida krogu tiesības savas struktūras ziņā ir līdzīgas dzirnavu tiesībām (protams, bez norādēm uz dzirnavu ratu skaitu), jo bez kroga krodzinieks saņēma papildu zemes gabalu dārza iekārtošanai un dažādas citas tiesības, piemēram, tiesības zvejot līdzās esošajos ūdeņos, ganīt lopus ciema vai zemes kunga ganībās, cirst kokus kunga mežā. Sembas bīskapa Jakoba (*Jakob von Bludau*, 1344–1358) izdotās kroga tiesības ir ilustrācija tipiskām Prūsijas krogu tiesībām (sk. 5. tabulu).

Interesanta, bet būtiska papildu tiesība ir atsevišķos gadījumos dotā ekskluzīvā privilēģija sniegt kroga pakalpojumus noteiktā teritorijā, resp., zemes kungs apsola, ka tuvumā netiks iekārtots vēl kāds krogs, kā tas redzams šajā piemērā: Sembas bīskaps Jakobs apsola, ka ceturtdaļjūdži ap Heiligenkreicas (*Heiligenkreutz*, *Красноторовка*) krogu netiks atvērts neviens cits krogs.

Tabula 5

Prūsijas lēņu grāmatas – kroga tiesības

UBS 425	
Datums	24.12.1353
Vieta	Fischhausen
Kas izdod lēni?	<i>frater Jacobus (..) episcopus ecclesie Sambiensis</i>
Kas tiek darīts?	<i>dedimus</i>
Lēņa saņēmēja etniskā izcelsme	–
Lēņa saņēmējs	<i>Senkethen, camerario nostro, et suis veris heredibus utriusque sexus et successoribus legitimis</i>
Tiesības	<i>iure Culmensi</i>
Kur?	<i>iuxta nostram novam ecclesiam Sancte Crucis apud Sudowitas sitam</i>
Beznodevu zeme	–
Citas zemes	<i>duobus mansis</i>
Beznodevu periods	–
Lielās tiesas tiesības	–
Mazās tiesas tiesības	–
Citas tiesības	<i>rectum lignorum cum incolis ville Biscopenik dicte (..) infra quartale unius miliaris a dicta thaberna mensurando circumquaque aliam thabernam locare non liceat alicui</i>
Zvejas tiesības	<i>frui pascuis</i>
Kur var zvejot?	–
Vīra nauda	–
Pienākumi	<i>III^{or} marcas, unam de mansis et reliquas tres de thaberna</i>
Kroga tiesības	<i>thabernam</i>
Dzirnavu tiesības	–
Dzirnavu ratu skaits	–

Lēņu grāmatas nesniedz plašu informāciju par krogu piedāvājumu to apmeklētājiem. Visizplatītākais krogu sortimenta apraksts ietver atļauju krogiem “tirgot alu un maizi” (PrUB 3.114), “maizi un gaļu” (PrUB 3.740). Taču atsevišķos dokumentos piedāvājuma sortiments ir plašāks: “var pārdot gaļu, maizi, zivis, siļķes, *pannos* un visu citu, kas nepieciešams viesmīlībai un ko var ēst un dzert” (PrUB 4.362). Šajā ziņā 13.–14. gadsimta dokumentus ir krietni pārspējis 16. gadsimta hronists Simons Grunavs (*Simon Grunau*), kurš savā hronikā min 51 alus veidu (Grunavs XV, 22, §5) un plaši apraksta

pieejamo vīnu piedāvājumu un cenas (Grunavs I, III, §5). Cik lielā mērā hronikas autors fiksējis aktuālo situāciju un cik lielā mērā iztēlojis to, tas ir atsevišķs jautājums.

Atšķirībā no privātpersonām izdotajām lēņu grāmatām dzirnavu un krogu tiesībās nav norādīta šo tiesību saņēmēja etniskā izcelsme, taču pēc tiesību saņēmēju personvārdiem var spriest, ka 13.–14. gadsimtā dzirnavu un krogu tiesības Prūsijas ordeņa zemēs un Prūsijas bīskapijās galvenokārt tika izdotas vācu izcelsmes privātpersonām. Ir nedaudzas liecības, ka 14. gadsimtā kroga tiesības ir tikušas izsniegtas arī prūšiem. Jau minētais Senkete, pēc personvārda spriežot, varētu būt prūšu izcelsmes lēņa vīrs. 1348. gadā Vācu ordeņa virsmestrs Heinrihs Duzemers (*Heinrich Dusemer*, 1345–1351) izlēņoja Glandem, bijušajam Vonsdorfas (*Wohnsdorf*, *Купомное*) kāmereram 3 hūfas zemes Trimavas (*Trimmiau*, *Нове*) ciemā un krogu *Paysteyn* ciemā, pretī prasot “prūšu dienestu” (*sullen sy uns dynst tun Pruschs*) un līdzdalību nocietinājumu būvē (PrUB 4.295).

Senkete un Glante ir reti izņēmumi, kad krogi tikuši izlēnoti prūšiem. Grūti spriest, kāpēc 13.–14. gadsimtā izdotajās tiesībās ir vērojama šāda nevienlīdzība attiecībā pret vietējās izcelsmes iedzīvotājiem, jo īpaši, ja zeme viņiem tika izlēnota. Varbūt zemes kungiem bija šaubas, vai prūši spēs pilnvērtīgi izmantot dzirnavu/kroga tiesības un izveidot funkcionējošus uzņēmumus? Jau minētie brāļi Vindekaimi dzirnavu tiesības piešķīra, pēc personas vārda spriežot, vācu izcelsmes dzirnavniekam, nevis savam tautietim. Dzirnavas, kas izmanto ūdens vai vēja spēku, Baltijas reģionā līdz Vācu ordeņa ienākšanai nebija pazīstamas (Teivens 1985, 54–55), tāpēc būtu saprotama kvalificētu dzirnavnieku piesaistīšana no Rietumeiropas. Tas pats ir sakāms par krogu kā specializētu tirdzniecības un pakalpojumu sniegšanas vietu.

14.–15. gadsimta mijā sastādītā vācu-prūšu jeb Elbingas vārdnīca satur arī dzirnavu un krogu leksiku prūšu valodā (dzirnavas – 316.–328. šķirklis, krogs – 382.–403. šķirklis) (Palmaitis 2004, 24–25, 28), līdz ar to var secināt, ka šī saimniecības nozare vietējiem prūšiem vārdnīcas sastādīšanas laikā ir bijusi pazīstama. Tāpat netiešā veidā krogu izlēņošanu prūšiem apliecina 1406. gadā izdots aizliegums prūšiem strādāt krogos (“*byr schencken*”, ASP 1.72). Var izvirzīt hipotēzi, ka 14. gadsimta laikā Prūsijas vietējie iedzīvotāji pamazām sāka emancipēties un pārņemt no Rietumeiropas ieviestos arodus, taču šīs hipotēzes apstiprināšanai vai noliegšanai nepieciešams atsevišķi analizēt 15. gadsimtā izdotos dokumentus.

Noslēdzot šo rakstu un atbildot uz raksta sākumā izvirzīto jautājumu par Prūsijas piemēra izmantošanu Kurzemes vēstures pētniecībā, jānorāda,

ka Kurzemes gadījumā varētu runāt tikai par diviem dzirnavu/kroga tiesību piešķiršanas veidiem – dzirnavu/kroga tiesībām kā daļu no lēņa tiesībām un dzirnavu/kroga tiesībām kā atsevišķām tiesībām. Taču jāņem vērā papildu divi faktori, kas novērojami Prūsijā: 1) lai dzirnavas tiktu iekļautas lēnī, lēnim jābūt lielam, 2) dzirnavas/krogs tiek dibināts tur, kur ir pieprasījums pēc dzirnavu vai kroga pakalpojumiem un kur šīs saimnieciskās funkcijas nenodrošina Vācu ordenis.

Atklāts ir jautājums par vietējo zemes iedzīvotāju iesaistišanos dzirnavu un krogu saimniecībā. Ja sākotnēji šajās saimniecības nozarēs strādāja ieceļotāji no Rietumeiropas, kā tas redzams Prūsijas gadījumā, tad ar laiku visai likumsakarīga ir vietējo “kadru” ienākšana šajās saimniecības nozarēs.

Prūsijas piemērs arī parāda, ka dzirnavu un krogu dibināšana var tikt izmantota kā daļa no zemes saimnieciskās iekārtošanas procesa, lai nodrošinātu dzirnavu/krogu pakalpojumu sniegšanu jaundibinātajās (ciematos) un jau esošajās (lielie lēņu īpašumi, *bona*) apdzīvotajās vietās, kā arī nodrošinātu stabilu ienākumu bāzi zemes kungiem. Šos trīs minētos faktorus var izmantot kā teorētiskus pieņēmumus, analizējot Vācu ordeņa saimniecisko politiku Kurzemē un Livonijā.

Saīsinājumi tekstā

ASP – *Acten der Ständetage Preussens*

CDW – *Codex Diplomaticus Warmiensis*

Grunavs – *Simon Grunau's Preussische Chronik*

PrUB – *Preußisches Urkundenbuch*

UBS – *Urkundenbuch des Bisthums Samland*

Avotu un literatūras saraksts

Armgarth, M. (1996) *Die Handfesten des preussischen Oberlandes bis 1410 und ihre Aussteller. Diplomatische und prosopographische Untersuchungen zur Kanzleigeschichte des Deutschen Ordens in Preussen*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag. 517 S.

Hein, M. (Hg.) (1976) *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 3, T. 1, Marburg: N.G. Elwert Verlag. 288 S.

Koeppen, H. (Hg.) (1958–1961) *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 3, T. 2–3. Marburg: N. G. Elwert Verlag. 362 S.

Koeppen, H. (Hg.) (1960–1964) *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 4. Marburg: N. G. Elwert Verlag. 734 S.

Kubicki, R. (2014) Das Mühlwesen als Bestandteil der Wirtschaftspolitik des Deutschen Ordens in Preußen. In: *Kings in captivity. Macroeconomy. Economic growth (Quaestiones medii aevi novae)*, 18/2013. Warszawa: Societas Vistulana, S. 303–334.

Kubicki, R. (2014) *Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Mühlenbesitzern und Müllern in Preussen, Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica*. Yearbook for the Study of the Military Orders. 19: 53–71.

Palmaitis, L. (2004) *Old Prussian Elbing Vocabulary*. Pieejams: donelaitis.vdu.lt/prussian/Elbin.pdf (13.08.2018).

Perlbach, M. (1876–1889) *Simon Grunau's Preussische Chronik*. Bd. I–II. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

Teivens, A. (1985) *Latvijas dzirnavas*. Stockholm: Daugava, 298 lpp.

Toeppen, M. (hg.) (1878) *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Bd. I. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 786 S.

Woelky, C. P., Mendthal, H. (Hg.) (1891–1905) *Urkundenbuch des Bisthums Samland*. Heft 1–3. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 367 S.

Woelky, C. P., Saage, J. H. (Hg.) (1860–1864) *Codex diplomaticus Warmienses oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. I–II. Mainz: Verlag von Franz Kirchheim, 1275 S.

Wunder, H. (1968) *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.–16. Jhdt.)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 282 S.

Назарова Е. Л. (1990) *История лейманов в Ливонии: местное землевладение в Латвии и Эстонии, XIII–XVIII вв.* Москва: Институт истории СССР, 162 с.

Raitis Simsons

The 13th and 14th Century Prussian Inn and Mill Charter Books: their characteristics and possibilities for analysis

Key words: Teutonic Order, Prussia, Livonia, fiefdom

Summary

One of the types of Prussian charter books is charter books issued to millers and innkeepers. Rights for the usage of mill and/or inn are included also in the charter books about the issuance of fiefs. Text fields of the charter books are: date; place of issuing the charter book; who is issuing fief; what is done; ethnicity of vassal; name of vassal; law; where is the fief(?) located;

free land; other land; grace period; *Große Gericht*; *Kleine Gericht*; other privileges; fishing right; where to fish(?); *wehrgeld*; duties; inn rights; mill rights; number of mill's wheels.

Depending on the content of the charter books, Prussian inn and mill charter books could be divided into three types:

- Mill/Inn rights as the part of the fief;
- Mill/Inn rights as the part of agreement with the locator (founder of village and village elder) of the village;
- Mill/Inn rights as the fief per se.

Mill/Inn rights rather often were attached to fiefs as a separate part of the fief, meaning that the fief holder enjoyed special rights for the mill and/or inn. These rights cannot be regarded as the common part of the fief; the fief holder had special rights and duties for the usage of mill/inn. Likewise mill/inn rights were attached to the fief; mill/inn rights could be included in the agreement for the foundation of the village (*Handfeste*) as a separate part of the agreement between the landlord and the locator. In this case these rights described the rights and duties of the locator for the usage of a mill/inn. The third type of mill/inn rights comprises charter books issued directly to millers and innkeepers. These charter books do not contain the details about the fief but list the required details for the regulation of mill/inn business – by whom and to whom the rights were issued, where the mill/inn is located, attached parcel of land, rights and duties of the miller/innkeeper.

Henrihs Soms

Latviešu periodiskā prese par Daugavpils kaujām 1918. gadā

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, Brestļitovskas miera sarunas, latviešu prese, Daugavpils, lielinieki, latviešu strēlnieki

Pirmā pasaules kara laikā periodiskā prese bija dominējošais masu informācijas līdzeklis. 1914. gadā latviešu valodā tika izdoti 193 periodiskie izdevumi – laikraksti, žurnāli, biļeteni. 1915. gadā kara apstākļos to skaits samazinājās līdz 93 izdevumiem, 1916. gadā – 36, 1917. gadā – 78 (lielākā daļa bija viena gada izdevumi), 1918. gadā – 104 (*Latviešu periodika* 1977, 377–405).

Latviešu preses izdošanu 1918. gadā būtiski ietekmēja karadarbība Latvijas teritorijā un varas maiņa. Daugavpils 1918. gada vēstures izpētei tika izmantoti 8 periodiskie izdevumi latviešu valodā. Tradīcijām bagātais laikraksts “Līdums” iznāca visu gadu Valkā, Rīgā. Vācu varas iestādes nodrošināja gada garumā valdības ziņu lapas latviešu valodā “Dzimtenes Ziņas” izdošanu Jelgavā. Rīgā līdz lielinieku varas nodibināšanai decembrī turpināja iznākt provāciskas orientācijas dienas laikraksts “Rīgas Latviešu Avīze”. Maijā Rīgā sāka iznākt dienas laikraksts “Baltijas Ziņas”, kurš centās ieturēt nacionālpatriotiskas nostādnes aktuālajos jautājumos. Gada sākumā turpināja iznākt latviešu strēlnieku pulku laikraksts “Brīvais Strēlnieks”, kurš pārtrauca darbību februārī. Savukārt novembrī darbību atjaunoja Rīgas dienas laikraksts “Jaunais Vārds”. 1918. gadā Rēzeknē no marta līdz novembrim tika izdots latgaliešu nedēļas laikraksts “Jaunō Drywa”. Jaunums preses jomā bija Krievijas komunistiskās (lielinieku) partijas dienas laikraksta “Krievijas Cīņa” izdošana Maskavā no 1918. gada augusta.

Latviešu periodiskie izdevumi Daugavpils kauju atspoguļošanai izmantoja oficiālos informācijas avotus – armiju virspavēlniecības ziņojumus, kara korespondentu vēstules, atkarībā no izdevuma politiskās orientācijas – pārpublicējumus un citējumus no citiem laikrakstiem un žurnāliem.

1918. gadā Pirmā pasaules kara gaitā iezīmējās vairāki būtiski pavērsieni. Janvārī frontē pie Daugavpils valdīja klusums saskaņā ar 1917. gada decembrī noslēgto pamieru, Brestļitovskā noritēja Krievijas un Centrālo lielvalstu miera sarunas. 1918. gada februārī sarunas tika pārtrauktas, un Vācijas karaspēks

ieņēma plašas teritorijas. Pēc 1918. gada Novembra revolūcijas Vācijā un 11. novembrī noslēgtā pamiera visās frontēs vācu karaspēks sāka atstāt iekarotās teritorijas. 1918. gada novembrī Baltijā iebruka Sarkanā armija.

Gada sākumā latviešu presē bija dažas publikācijas par dzīvi Daugavpilī.¹ Laikraksts “Brīvais Strēlnieks” informēja par padomju varas pirmajiem pasākumiem pilsētā un par krievu karagūstekņu invalidu atgriešanos dzimtenē caur Daugavpili (*Brīvais Strēlnieks* 1918. 28. janvāris, 20. februāris). Preses uzmanības centrā bija miera sarunas Brestļitovskā.

Latviešu laikrakstu vēriba pieauga Daugavpilij sakarā ar karadarbību² 1918. gada februārī, kad Vācija paziņoja par uzbrukuma atsākšanu Austrumu frontē. 18. februārī vācieši sāka uzbrukumu dezorganizētajām Krievijas armijas daļām Ziemeļu frontē. Tajā paša dienā viņu rokās krita Daugavpils (Jēkabsons 1996, 42). Lielinieku vidū valdīja panika un izplatījās baumas par milzīgu vācu karapūļu tuvošanos, tāpēc teritorijas tika atstātas vēl līdz pretinieka ierašanās. Daugavpili ieņēma viena vācu pusrota ar 60–100 kareivjiem (Havkin 2014, 30).

Visplašāk par Daugavpils iekarošanu rakstīja vācu iestāžu laikraksts “Dzimtenes Ziņas”, kurš publicēja divus plašus rakstus – “Notikumi Krievijā. Dinaburga”, “Kā Dinaburga tika ieņemta”. Atstāstot vācu kara korespondenta ziņojumu, laikraksts detalizēti aprakstīja Daugavpils ieņemšanu. Tā noritējusi ātri un ar maziem spēkiem. Uzbrukums sācies plkst. 12. Tajā piedalījās izvietotas automobiļos divas kareivju rotas. Bijis skaidrs laiks un laba redzamība. Artilērija netikusi pielietota. Pēc pusstundas tika sasniegtas krievu karaspēka atstātās pozīcijas, plkst. 13 – sasniegts neskartais dzelzceļa tilts, plkst. 16 pilsēta bija ieņemta (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 28. februāris). No tā var secināt, ka Daugavpils 1918. gada 18. februārī tika ieņemta četru stundu laikā. Paradoksāli, ka pilsēta tika aizstāvēta kopš 1915. gada oktobra, kad tika izveidots Daugavpils placdarms pusloka formā 25 km dziļumā un gandrīz 100 km platumā no Glaudāniem Liksnas – Nīcgales rajonā līdz Drūkšu jeb Drisjvatu ezeram mūsdienu Baltkrievijā (Soms 2016a, 318–319).

Desmit dienas pēc Daugavpils ieņemšanas laikraksts “Dzimtenes Ziņas” atgādināja lasītājiem kara vēstures faktus – vācu bruņinieku nocietinātās

¹ Latviešu laikraksti 1918. gadā lietoja dažādus pilsētas nosaukumus – Daugavpils, Dinaburga, Dvinska.

² Karadarbība Daugavpils apkārtnē 1915.–1917. gadā aplūkota Daugavpils Universitātes zinātnisko rakstu krājuma “Vēsture: avoti un cilvēki” iepriekšējos izdevumos (Soms 2016a, Soms 2017, Soms 2018).

Dinaburgas pils būvniecību 13. gadsimtā, prūšu piedalīšanos Francijas armijas sastāvā uzbrukuma laikā Dinaburgas cietoksnim 1812. gadā. Savukārt pilsētas iekarošana 1918. gadā laikraksta skatījumā bija nozīmīga ar to, ka Daugavpils pēdējos simt gados bija kļuvusi par nozīmīgu satiksmes mezglu un to sargāja cietoksnis, kurš bija derīgs pasaules karā. Izvērtējot vācu militāros panākumus, laikraksts informēja, ka pilsētā dzīvoja ap 70 000 iedzīvotāju un darbojās dažas rūpniecības iestādes (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 28. februāris).

Vācu armijas straujā virzīšanās uz austrumiem attālināja karadarbību no Daugavpils. “Dzimtenes Ziņas” publicēja Vācijas virspavēlniecības oficiālos frontes ziņojumus. Tie vēstīja, ka vācu karaspēks plašā frontē no Daugavpils līdz Luckai (mūsdienās pilsēta Ukrainas ziemeļrietumos) tālāk virzījās ziemeļaustrumu un austrumu virzienā (Armijas virskomandas ziņojumi 1918. gada 20. februārī (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 21. februāris)). Straujā uzbrukumā tika ieņemta Dubnas (Višķu) dzelzceļa stacija, kurā tika apturēts no Petrogradas sūtītais vilciens ar karaspēku 40 vagonos (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 28. februāris).

Pēc karadarbības izbeigšanās laikraksti turpināja sekot dzīvei Daugavpilī. Laikraksts “Dzimtenes Ziņas”, atsaucoties uz kāda vācu laikraksta informāciju, izvērtēja kara postījumus un secināja, ka “[...] pilsēta pa trīs ar pus gadu ilgo laiku tik tuvu pie frontes atrazdamās un it īpaši no lielinieku rīcības ir ļoti izpostīta un pustukša” (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 21. marts). Lidzīga satura idejas pauda arī laikraksts “Rīgas Latviešu Avīze” (*Rīgas Latviešu Avīze*, 1918. 16. marts).

Pēc nepilniem 10 mēnešiem situācija mainījās un bija saistīta jau ar pretēju parādību – vācu armijas aiziešanu, lielinieku armijas ienākšanu Latgalē 1918. gada novembrī un decembrī. Sarkanā armija aktīvu darbību rietumu virzienā (Baltijas kampaņa) sāka 1918. gada 22. novembrī ar pastiprinātu izlūkošanu Narvas un Pleskavas virzienā. Vēsturnieks J. Šiliņš ir secinājis, ka Baltijas kampaņas sākumposma galvenais stratēģiskais mērķis bija Daugavpils ieņemšana (Šiliņš 2013, 71). To apliecina arī preses materiāli. Latviešu presē ziņas par gaidāmo Sarkanās armijas tuvošanos tika publicētas oktobra otrajā pusē. Latgaliešu laikraksts “Jaunā Driwa” atsevišķā rakstā uzdeva jautājumu “Vai bolševiki atnāks līdz Latgalei”, vērsa uzmanību daudzajām runām par lielinieku atgriešanos un atgādināja, ka lielinieki savas programmas īstenošanai pielieto rupjus un vardarbīgus paņēmienus (*Jaunā Driwa*, 1918. 18. oktobris). Laikraksts “Baltijas Ziņas” aprakstīja dzelzceļnieku bēgšanu no apdraudētajiem rajoniem, jo izplatījušās baumas par padomju varas sastādītajiem dzelzceļa darbiniekiem, kuri sadarbojušies ar vācu iestādēm. Strādniekiem un zemākajiem kalpotājiem piesolīta laba dzīve – *Leiputrija*. Izplatītas

ziņas, ka vācu karaspēks atstās teritorijas līdz pat Daugavpilij (*Baltijas Ziņas*, 1918. 29. oktobris).

Laikraksts “Jaunais Vārds” publicēja interesantu materiālu “Lielinieku neveiksme pie Daugavpils”, kurā minētas lielinieku sadursmes ar t. s. “Ziemeļu” armiju pie Pleskavas. Lieliniekiem tika atņemti lieltgabali un sagūstīti 15 komisāri. Savukārt “baltajiem” (šo jēdzienu lietoja laikraksts) ievainoti 7 cilvēki (*Jaunais Vārds*, 1918. 27. novembris). Šis optimistiskās ziņas no Pleskavas tika saistītas ar gaidāmo cīņu par Daugavpili.³ Tajā pašā laikā vēstures avoti liecināja, ka tieši pie Pleskavas Sarkanā armija guva pirmo ievērojamāko panākumu, kad 1918. gada 25. novembrī sakāva Ziemeļu korpusa galvenos spēkus un ieņēma Pleskavu (Šiliņš 2013, 75).

Tagadējās Latvijas robežu Sarkanā armija pārgāja 22. novembrī un ieņēma Zilupi. Avīzes “Dzimtenes Ziņas” vērtējumā Latgalē iebrucis lielinieku karaspēks ap 2 000 karavīru⁴ (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 5. decembris). Laikraksts “Jaunais Vārds”, atreferējot vācu avīzes ziņojumu par stāvokli Latgalē, konstatēja, ka lielinieku uzbrukumu nevar saukt par karagājienu, jo pēc vācu armijas aiziešanas varu pārņemot vietējie lielinieki (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 5. decembris). Savukārt laikraksts “Lidums” informēja, ka vācieši noiet dienā 15 verstis, lielinieki pavirzās uz priekšu arī 15 verstis, un pa vidu saglabājas neitrāla josla – 12 verstis (*Lidums*, 1918. 10. decembris).

Preses materiāli ļauj rekonstruēt lielinieku virzīšanos uz Daugavpili un arī izmaiņas pilsētas dzīvē. 1918. gada 1. decembrī laikraksts “Lidums” publicēja vēstuli no Daugavpils. Tā sākās ar vērojumu, ka “dzīve rit diezgan nervozu gaitu. Iedzīvotāji ir itin kā gaidās” (*Lidums*, 1918. 1. decembris). Vietējā latviešu sabiedrība bija iesaistījusies politiskajās aktivitātēs, un ar cerībām tika gaidīta Daugavpils apriņķa zemstu sapulce. Tajā pašā laikā laikraksts konstatēja, ka 22. novembrī lielinieki ieņēmuši Polocku⁵ (*Lidums*, 1918. 1. decembris). 4. decembrī laikraksts “Baltijas Ziņas” ziņoja, ka lielinieki ir 30 km no Daugavpils (*Baltijas Ziņas*, 1918. 4. decembris). 5. decembrī “Dzimtenes Ziņas” informēja, ka lielinieki ir 11 verstis no Daugavpils. Stāvoklis pilsētā sarežģījies sakarā ar karagūstekņu lielo pieplūdumu, jo no Vācijas atgriezās krievu karagūstekņi. Pretējā virzienā devās vācu karagūstekņi (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 5. decembris). 7. decembrī laikraksts “Jaunais Vārds” citēja

³ No Pleskavas līdz Daugavpilij ir vairāk nekā 260 km.

⁴ E. Andersons uzskata, ka Baltijā šajā laikā 20 000 sarkanarmiešiem pretī stājās 150 000 vācu kareivju (Andersons 1967, 371).

⁵ No Polockas līdz Daugavpilij ir vairāk nekā 170 km.

Rīgas vācu laikraksta “Rigasche Zeitung” ziņas no Daugavpils: “Daugavpils ir vācu rokās, tomēr stāvoklis ir uztraukts, jo baidās no vietējo lielinieku tračiem” (*Jaunais Vārds*, 1918. 7. decembris). Tajā pašā dienā laikraksts “Baltijas Ziņas” Rīgas ziņu sadaļā informēja par smago automobiļu ierašanos pilsētā pa lauku ceļiem. Gada sākumā atkāpšanās laikā Krievijas armija tos bija atstājusi Daugavpilī, Rēzeknē un citās vietās. Tagad automobiļus savām vajadzībām izmantoja vācu armija (*Baltijas Ziņas*, 1918. 7. decembris). Savukārt 9. decembra numurā laikraksts “Baltijas Ziņas” izteica prognozi, ka vācu karaspēks atstās Daugavpili visdrīzākajā laikā (*Baltijas Ziņas*, 1918. 9. decembris).

1918. gada 9. decembris tiek uzskatīts par datumu, kad kontroli pār Daugavpili pārņēma Sarkanā armija.⁶ Vēsturnieks J. Šiliņš pētījumā “Padomju Latvija 1918–1919”, aprakstot ar Daugavpili saistītos notikumus, šādi raksturo abu armiju darbības: “[...] atļāva lieliniekiem ienākt pilsētā [...] vācu karaspēka Austrumu pavēlniecība pameta Daugavpili [...] vācu vienības aizgāja no Daugavpils [...] Sarkanā armija sāka draudēt lietot spēkus” (Šiliņš 2013, 75).

Latviešu laikraksti 9. decembra norisēm Daugavpils pilsētā veltījuši diezgan lielu uzmanību. No preses materiāliem izriet, ka pēc sākotnējā plāna armiju nomaiņai vajadzēja notikt krietni vēlāk. Piemēram, laikraksts “Lidums” citēja Krievijas izdevuma “Naši dņi” izteikumus, ka vācu pavēlniecība vairākkārt oficiāli ziņojusi par Daugavpils atstāšanu 1919. gada 10. janvārī (*Lidums*, 1918. 17. decembris). Laikraksta “Dzimtenes Ziņas” to dienu ziņojumos ir atrodama norāde, ka lielinieki pirms ieiešanas Daugavpilī vairākas dienas pievārtē gaidīja vācu vienību aiziešanu (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 11. decembris). Interesanti, ka tā laika preses izdevumos ir atrodams arī skaidrojums par šo paātrināto varas maiņu. Neilgi pēc Daugavpils ieņemšanas laikraksts “Lidums” 1918. gada 17. decembra publikācijā “Par apstākļiem Daugavpilī” norādīja, ka lielinieku ātrāku ierašanos veicinājusi “[...] bijušā Berlīnes krievu sūtņa Ā. Joffes un ārlietu komisariāta ierēdņa K. Radeka ierašanās Daugavpilī [...]” (*Lidums*, 1918. 17. decembris). 7. un 8. decembrī Ā. Joffes un K. Radeka

⁶ 1918. gada notikumi Daugavpilī, tostarp lielinieku ienākšana, ir fiksēta kinohronikā, kuras autors ir kinooperators Eduards Tisē (1897–1961). Hronikā redzami pilsētas skati, Daugavpils cietoksnis, vācu trofejas Daugavpilī, nav liecību par kara postījumiem. Resurss pieejams Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva audiovizuālo, foto un skaņas dokumentu digitālajā krātuvē “Redzi, dzirdi Latviju!”. Plašāk sk. vietnē <http://www.redzidzirdilatviju.lv/lv/>.

klātbūtnē lielinieciskas rezolūcijas pieņēma dzelzceļnieku sapulce un vācu zaldātu padome. Lai uzturētu kārtību lielinieku valdīšanas sākumā, pilsētā bija palikusi vācu policija, satiksmes ceļi atradās vācu rokās, pie tiltiem stāvēja vācu sargi (*Lidums*, 1918. 17. decembris). Vēsturnieks E. Andersons uzskata, ka jau 6.–7. decembrī Daugavpils vācu kareivju padome vienojās ar lieliniekiem par visas Latgales nodošanu viņiem (Andersons 1967, 371).

Līdz 22. decembrim vācieši palika Daugavpils cietoksni (*Krievijas Cīņa*, 1918. 24. decembris). Pamatojoties uz Latvijā izvietotās Vācijas 8. armijas zaldātu padomes ziņojumu, laikraksts “Baltijas Ziņas” informēja, ka Daugavpils ieņemta pēc abpusējas vienošanās un pilsētā vēl atrodas 500 vācu kareivju pilnā apbruņojumā. Pret vācu kareivjiem lielinieki izturoties korekti, pēdējā laikā sadursmes nenotiekot (*Baltijas Ziņas*, 1918. 12. decembris). Jāpiebilst, ka 10. decembrī Austrumu virspavēlniecība atstāja Daugavpils cietoksni, kur palika tikai brīvprātīgo Daugavas korpuss (Andersons 1967, 371).

Kategoriskāki spriedumi par varu maiņu Daugavpilī bija lielinieku laikrakstam “Krievijas Cīņa”. Laikraksta skatījumā Daugavpilī, tāpat kā citās vietās, “[..] steigā notiek “balto” varoņu bēgšana [..] viens pats sauciens, ka nāk latviešu strēlnieki, tos (*vāciešus*) biedē [..]” (*Krievijas Cīņa*, 1918. 12. decembris).

Par latviešu strēlnieku dalību Daugavpils operācijā īsi ziņoja laikraksts “Jaunais Vārds” 1918. gada 13. decembrī, norādot, ka Maskavā izvietoto pulku strēlnieki ir labi bruņoti un decembra sākumā divi pulki devušies Pleskavas virzienā, bet viens pulks – Daugavpils virzienā (*Jaunais Vārds*, 1918. gada 13. decembris).

Latviešu vēsturnieks V. Bērziņš uzskata, ka latviešu strēlnieki Daugavpilī ieradās pakāpeniski pēc vācu armijas aiziešanas no decembra vidus līdz 1919. gada janvāra sākumam (Bērziņš 1969, 55, 59–61). Pulkvedis un publicists A. Plesners norāda, ka sarkanie latviešu strēlnieki bija aizņēmti Krievijas pilsoņu kara attālākās frontēs, tāpēc Daugavpils virzienā izvirzījās atsevišķas vienības, kas bija lielinieku labākie spēki un kaujās rūdīti karavīri (Plesners 1929, 457–458). Šīs vienības tiks izmantotas 1919. gada kaujās par Latgali.

Apskatot 1918. gada latviešu periodisko izdevumu materiālus, var secināt, ka laikrakstu lielu uzmanību izpelnījās kaujas par Daugavpili 18. februārī un 9. decembrī. To apliecina regulāras ziņas, komentāri un citu laikrakstu materiālu pārpublicējumi par šiem notikumiem. Karadarbības apstākļos tapusi dažādas politiskas orientācijas avīžu informācija par notikumiem frontē vērtējama visnotaļ kritiski, jo parādības atspoguļotas no karojošo pušu skatu

punkta. Atzīstot latviešu presi par vērtīgu vēstures avotu, noderīgs būtu pētījums par Pasaules kara gadu norisēm Daugavpils un tās apkārtnē 1918. gadā.

Avotu un literatūras saraksts

Baltijas Ziņas. Rīga, 1918.

Brīvais Strēlnieks. Cēsis, 1918.

Jaunā Driwa. Rēzekne, 1918.

Dzimtenes Ziņas. Jelgava, 1918.

Jaunais Vārds. Rīga, 1917.

Krievijas Cīņa. Maskava, 1918.

Lidums. Valka, Rīga, 1918.

Rīgas Latviešu Avīze. Rīga, 1918.

Andersons, E. (1967) *Latvijas vēsture. 1914–1920*. Stokholma: Daugava, 754 lpp.

Bērziņš, V. (1969) *Latviešu strēlnieki cīņā par Padomju Latviju*. Rīga: Zinātne. 263 lpp.

Jauģietis. *LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka*. 2. papild. izd. Rīga: Zvaigzne, 556 lpp.

Jēkabsons, Ē. (1996) Latgale vācu okupācijas laikā un pulkveža M. Afanasjeva partizānu nodaļas darbība Latvijā 1918. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 1: 42–59.

Latviešu periodika (1977). 3 sēj. 1. sēj. 1768–1918. Sast. K. Egle, V. Lūkina, Ā. Brempele, V.

Plesners, A. (1929) Padomju Krievijas iebrukums 1918. gada beigās. *Aizsargs*. Nr. 12: 457–460.

Soms, H. (2016) Depiction of military operations in Daugavpils vicinity (1915–1918) in illustrations. In: *Proceedings of the 58th International Scientific Conference of Daugavpils University: Part C “Humanities”*. Zuģicka I. (atb. par izd. / Resp. Ed.) Daugavpils: Daugavpils Universitāte, pp. 122–130. Pieejams: https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/978-9984-14-780-2_58%20konf%20kraj_C_Hum%20zin.pdf

Soms, H. (2016a) Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1915. gadā. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XXV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XIX = Proceedings of the 25st International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History*

XIX. Daugavpils Universitāte; atb. red. I. Saleniece. Daugavpils: Saule, 312.–324. lpp. Pieejams: http://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XIX_2016_DRUKA.pdf

Soms, H. (2017) Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1916. gadā. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XXVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XX = Proceedings of the 26st International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XX*. Daugavpils Universitāte; atb. red. I. Saleniece. Daugavpils: Saule, 363.–374. lpp. Pieejams: https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XX_2017_tirraksts-1.pdf

Soms, H. (2018) Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1917. gadā. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XXVII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XXI = Proceedings of the 27st International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XXI*. Daugavpils Universitāte; atb. red. I. Saleniece. Daugavpils: Saule, 348.–358. lpp. Pieejams: https://du.lv/wp-content/uploads/2018/01/Vesture_XXI_2018_internets.pdf

Šiliņš, J. (2013) *Padomju Latvija. 1918–1919*. [Rīga]: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība. 263 lpp.

Хавкин Б. Л. (Havkin 2014) Русский фронт Первой мировой войны (1914–1918 годы). *Новая и новейшая история*. 2: 16–34.

Henrihs Soms

Latvian Periodical Press About The Battles at Daugavpils in 1918

Key words: World War I, Brest-Litovsk peace negotiations, Latvian press, Daugavpils, the Bolsheviks, Latvian Riflemen

Summary

In 1918, Daugavpils was occupied twice. On 18 February 1918, when Brestlitovsk peace negotiations were broken off, Daugavpils was occupied by the German army. On 9 December 1918, Daugavpils was occupied by the Bolshevik army which made the troops of the German army retreat. The latter left the Baltic battle field in compliance with the ceasefire signed in World War I.

Latvian periodical press of that period can prove useful for exploring those battles. In 1918, more than 100 various newspapers, bulletins, and magazines were published in Latvian. In Riga and Jelgava, the newspapers

“Dzimtenes Ziņas”, “Rīgas Latviešu Avīze” were issued by the offices of the German power. The nationally-oriented newspaper “Līdums” was produced in Valka and later in Riga; in Riga also “Baltijas Ziņas” and “Jaunais Vārds”. The Bolshevik daily newspaper “Krievijas Cīņa” was published in Moscow, and in Rezekne the Latgalian newspaper “Jaunō Driwa” was issued.

The event of Daugavpils occupation by the German armed forces on 18 February 1918, was most extensively written about in newspapers published by German offices. They emphasized the fact that the city had been occupied by a small German unit in a couple of hours’ time, and that the units of the deranged Russian armed forces had been unable to resist and had retreated. The city was not destroyed; nevertheless the economic situation was difficult. The attack on Daugavpils launched by the Bolshevik army in 1918 also had an unusual character. All newspapers published articles informing that the Bolshevik armed forces had occupied the city without any armed conflict and adhering to a bilateral agreement. The German units which kept watch over roads and bridges still remained in Daugavpils for some time. The Bolshevik newspaper “Krievijas Cīņa” was more explicit in this case by stating that the German troops had left Daugavpils in great haste, and that Latvian Riflemen had been their greatest dread. In historians’ opinion, Latvian Riflemen did not take part in the occupation of Daugavpils on 9 December 1918, they arrived in Daugavpils only in the middle of December.

The information on the events at the front, obtained under war conditions and provided by newspapers of different political orientation, has to be taken with a pinch, since the phenomena have been reflected from the viewpoint of warring sides.

Elita Stikute

Luda Bērziņa daudzpusīgā zinātniskā un pedagoģiskā darbība

Atslēgas vārdi: Ludis Bērziņš, Latvijas Universitātes profesors, literatūrzinātnieks, pedagogs, latviešu valodas un literatūras mācību grāmatas

Ievads

Ludis (Ludvigs Ernests) Bērziņš (1870–1965) ir unikāla personība latviešu kultūrā, literatūrā un pedagoģijas vēsturē. Viņš bija izcils literatūrzinātnieks, literāts, Latvijas Universitātes profesors, Rīgas skolotāju institūta direktors, pedagogs, mācību grāmatu autors, tulkotājs un teologs.

L. Bērziņa devums atspoguļots ATEE konferences rakstu krājumā (Kaļķe, Krūze, Stikute 2012) un LU Rakstos (Kaļķe, Krūze, Stikute 2012), taču šajā publikācijā izvērstāk aplūkota L. Bērziņa literatūrzinātniskā un pedagoģiskā darbība. Pētījumā izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumenti, L. Bērziņa oriģināldarbi, LU Pedagoģijas muzeja L. Bērziņa piemiņas istabas materiāli, Rīgas skolotāju institūta absolventu, Latvijas Universitātes kolēģu un studentu atmiņas.

Ieskats L. Bērziņa dzīvesgājumā

Ludvigs Ernests Bērziņš dzimis 1870. gada 14. septembrī Džūkstes pagasta “Rīpelēs” saimnieka ģimenē, miris 1965. gada 24. maijā Denverā, ASV. Pārapsēdīts Džūkstes kapos 1997. gada 27. septembrī. Mācījies Džūkstes pagastskolā un Irlavas skolotāju seminārā (1886–1889). Studējis teoloģiju Tērbatas Universitātē (1891–1895). Mācītāja kandidāta laiku pavadījis Smiltē pie Kārļa Kundziņa. Iegūtā izglītība bija labs pamats L. Bērziņa aktīvajai daudzpusīgajai pedagoģiskajai darbībai: bijis vācu valodas virsskolotājs (1898–1904) Kijevā (Ukrainā) un tur dzīvojošo latviešu mācītājs. Atgriezies Latvijā, vadījis tirdzniecības skolu Jēkabpilī (1904–1909). Kopā ar Frici Šmithenu (1876–1918) nodibinājis un vadījis Dubultu ģimnāziju (1909–1915). Bijis reālģimnāzijas vadītājs un mācītājs Limbažos (1918–1922). 1922. gadā pārcēlies uz Rīgu, strādājis par latviešu literatūras docētāju LU (no 1933. gada Goda doktors, no 1935. gada – profesors) un Rīgas skolotāju institūta direktoru (1922–1934). Skolā un augstskolā gūtā pieredze rezultējies L. Bērziņa izstrādātajās latviešu un vācu valodas mācību un lasāmgrāmatās, kā arī literatūras vēstures grāmatās skolu vajadzībām. L. Bērziņa zinātniskā darbība

atspoguļojusies pētījumos par folkloristiku (latviešu tautasdziesmu stila, pantmēra jautājumi), latviešu literatūras senākā posma nozīmīgiem autoriem (Kristoforu Firekeru (*Christoph Fürecker*; ap 1615–1684/1685), Ernstu Gliku (*Johann Ernst Glück*, 1652–1705), Neredzīgo Indriķi (1783–1828) u. c.), viņa virsvadībā izdotajiem latviešu literatūras vēstures sējumiem (1–6, 1935–1937).

1944. gadā emigrējis uz Vāciju, 1950. gadā pārcēlies uz ASV. Savus spilgtākos dzīves notikumus un iespaidus atklājis atmiņu grāmatā “Mūža rīts un darba diena” (1935) (Bērziņš, 1935).

Dzīvojot trimdā Vācijā un ASV, L. Bērziņš aktīvi turpinājis zinātnisko un pedagoģisko darbību, rediģējot garīgo dziesmu grāmatas, publicējoties dažādos trimdas izdevumos, izdodot “Latviešu tautasdziesmas” (1953), atskatus par trimdas gadiem u. c. (Boboka 2000, Limane 1992, 47).

L. Bērziņš ir Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, par izcilu pedagoģisko darbību apbalvots ar Tēvzemes balvu un Humbolta medaļu, piecas reizes saņēmis Krišjāņa Barona prēmiju. Par daudzpusīgo veikumu piešķirta Pasaules brīvo latviešu apvienības Tautas balva.

L. Bērziņa zinātniskā darbība

L. Bērziņa zinātniskā darbība izpaužas vairākos aspektos: viņš darbojies pētniecībā, kā arī bijis LU mācībspēks. Visus neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas gadus skolotājus gatavoja arī LU (no 1919. līdz 1922. gadam – Latvijas Augstskola) Filoloģijas un filozofijas fakultātes Pedagoģijas nodaļā, kurā docents, vēlāk profesors topošajiem skolotājiem docējis šādus studiju kursus: “Latviešu literatūras vēsture I d.”, “Latviešu tautasdziesmu poētika”, “Latviešu tautasdziesmu metrika un stilistika”, kā arī vadījis seminārus “Vecajā latviešu literatūrā” un “Latviešu tautasdziesmās”. Kā liecina Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumenti, L. Bērziņš pratis lekcijas par šķietami neinteresanto veclatviešu rakstu periodu lasīt tik kaismīgi un aizrautīgi, “tāpēc jau ar viņa auditorija [...] mēdz būt pilna klausītāju” (LNA LVVA, 7427. f., 13. apr., 178. l., 102. lp.). Profesoram piemītis viņa personības savdabīgais individuālais stils: “Ludim Bērziņam bija savs viņam iezīmīgs, varētu teikt, “bērziņisks” stils, ko var viegli pazīt arī viņa rakstos...”; “Kāda savādība – viņš ne vien skatījās uz auditoriju un studentiem savā priekšā, pa reizei ieskatīdamies savos manuskriptos, bet arī laiku pa laikam mēdza pacelt acis diezgan paaugstā leņķī uz augšu, it kā skatoties kaut kur lielākā tātumā un cauri klausītavas sienām” (Zvaigžņu sega 1967, 148). “Luda Bērziņa izteiksmei piemīt kāds neviltots tiešums; tā ir brīva no katras tišas manieres un ar laiku aizrauj taisni

ar sava satura nemāksloto spēku.” (*Zvaigžņu sega* 1967, 186) Viņš bija iecienīts lektors arī Tautas Universitātē un skolotājuursos. Kvalifikācijas paaugstināšanas nolūkos apmeklēja augstākās izglītības iestādes un kongresus Kauņā, Prāgā, Berlīnē un citur.

1933. gadā L. Bērziņam piešķir LU Goda doktora grādu. Profesors J. Endzelīns atsauksmē par ierosinājumu piešķirt docentam L. Bērziņam Baltu filoloģijas doktora grādu *honoris causa*, norāda šādus nopelnus: filologa talants skaidri izpaužas tautasdziesmu krāšanas, izdošanas darbā; Luda Bērziņa darbi galvenām kārtām veltīti tautasdziesmām un vecajai literatūrai; no vecās literatūras darbiniekiem sevišķi iecienījis Firekeru, kura mūžu un darbību ļoti pamatīgi ir apskatījis rakstā “K. Firekers un viņa nozīme latviešu literatūrā” (FBR. VIII, 145–224); pirmā latviešu poētika ir iztīrīta monogrāfijā “Nevācu Opics”, pirmais latviešu tautības dziesminieks – “Neredzīgais Indriķis” (LNA LVVA, 7427. f., 13. apr., 178. l. 99. lp.). L. Bērziņa pētījumi, kopā iespiesti, veidotu diezgan biezu grāmatu, kas ne vien kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi varētu noderēt par ļoti labu doktora disertāciju. Autors visnotaļ balstās uz pirmavotiem, rāda, ka pazīst attiecīgo aroda literatūru un ir ne vien savācis bagātīgus un pa daļai jaunus materiālus, bet arī ievērojami padziļinājis mūsu tautas – dzejas un rakstniecības izpratni (LNA LVVA, 7427. f., 13. apr., 178. l., 100. lp.).

Kā literatūrzinātnieks un literatūrvēsturnieks L. Bērziņš galvenokārt pievērsies tautas folkloras pētniecībai un veclatviešu rakstu perioda autoru izpētei. Ar lielu mīlestību un centību pētījis latviešu garīgās un laicīgās rakstniecības sākumus. Veicot zinātnieka darbu, L. Bērziņš vienmēr prātā paturējis praktiskos mērķus: palīdzēt izprast seno dzeju un lūkot kaut cik atdzīvināt tās tradīcijas jauno laiku dzīvē. Lai to panāktu, izmantojis jaunas pētniecības metodes. Piemēram, izzinot latviešu literatūras vēstures senākā posma autoru kultūrvēsturisko darbību, izmantojis biogrāfisko un filoloģisko metodi, tādējādi atklājot katra veclatviešu rakstniecības pārstāvja pirmreizīgumu latviešu literatūras vēsturē. L. Bērziņa pētījumi un apcerējumi liecina par autora erudīciju un atklāj viņa plašās teologa, folklorista, filologa, kā arī vēstures faktu zināšanas. Būtiski tas, ka literatūras attīstības process ir skatīts veselumā, vienlaicīgi uzturot saikni ar tautas pagātni un izceļot atsevišķas personības.

L. Bērziņš ir viens no pirmajiem pētniekiem, kas centies objektīvi izvērtēt veclatviešu rakstu valodu un spējis saskatīt šī posma tekstu autoru īpašo nozīmi latviešu rakstu valodas attīstībā. L. Bērziņa pievērsšanās vairākiem nozīmīgiem 17. gadsimta kultūras darbiniekiem – G. Mancelim (1593–1654) (1927), K. Firekeram (1928), E. Glikam (1935) – skaidrojama ar to, ka pēt-

nieku un izpētes objektu vieno teoloģisko un profesionālo uzskatu radniecība. L. Bērziņš atzīst, ka luterāņu mācītājs G. Mancelis ir bijis “vīrs, kas latviešu literatūras attīstību pavirzījis tālu pāri 16. gadsimta vēl stipri trūcīgajiem mēģinājumiem un bez tam spējis demonstrēt latviešu valodas izteiksmes spēku un krāsainību jau labi izkoptā prozas stilā” (Zvaigžņu sega 1967, 189), savukārt K. Firekers, kas L. Bērziņam bijis īpaši garā tuvs un kā ietekme jūtama arī L. Bērziņa dzejā, “ticis par mūsu mākslas dzejas nodibinātāju un lielāko latviešu garīgo dziesminieku” (Bērziņš 1935, 52), jo “neviens no veco laiku darbiniekiem nav latviešu tautas garu tik pilnīgi sevī uzņēmis kā viņš, neviens arī nav ar savu talantu latviešu dvēseli tā iespaidojis kā atkal viņš” (LNA LVVA, 7427. f., 13. apr., 178. l., 77. lp.).

L. Bērziņu kā pētnieku raksturo rūpīgs, ilgstošs darbs un mīlestība pret pētāmo tematu. Vislabāk to apliecina profesora P. Šmita (1869–1938) vērtējums (1929. gada 28. janvārī) par L. Bērziņa Firekeram veltīto monogrāfiju: “No savas puses varu piezīmēt, ka neviens arī nevarētu sastādīt šādu monogrāfiju par Firekeru kā taisni docents L. Bērziņš, kas šim jautājumam ir veltījis ilgu gadu darbu. Pēc manas pārliecības šāds raksts tad arī pilnīgi ir izpelnījies attiecīgu godalgu.” (LVVA, 7427. f., 13. apr., 178. l., 77. lp.) Jāpiebilst, ka L. Bērziņš ikvienā izstrādātajā monogrāfijā mērķtiecīgi pētījis visas pieejamās rakstnieka biogrāfiskās ziņas, sīki izvērtējis darbus, kā arī raksturojis gan autora valodu, gan ieguldījumu latviešu rakstu valodas attīstībā, tāpēc viņa darbi ir sekmīgi izmantojami arī mūsdienās.

L. Bērziņa plašās pasaules kultūras un rakstniecības zināšanas atklājas nozīmīgajā pētījumā – apcerējumā par Dundagas mācītāja Johana Višmaņa (*Johann Wischmann*, ap 17. gs. vidu – ap 1705) “Nevācu Opicu jeb īsu pamācību latviešu dzejas mākslā” (1697), kas pēc satura uzskatāms par pirmo teorētiska rakstura darbu latviešu poētikā. Savam apcerējumam L. Bērziņš izvirza šādu uzdevumu: “Dot no “Nevācu Opica” raksturīgus izvilkumus ar nepieciešamām piezīmēm, kā arī apskatu par šīs grāmatas sakaru ar toreizējo kultūras dzīvi.” (Bērziņš 1925, 3) L. Bērziņš ne tikai komentē un vērtē J. Višmaņa poētiku, bet arī salīdzina tajā izteiktās atziņas ar tā laika strāvojumiem Rietumeiropā. Interesi par “Nevācu Opicu” raisījis J. Višmaņa norāde, ka Opica gods pienākas K. Firekeram.

Pētot veclatviešu rakstu valodu, L. Bērziņš īpašu vērību veltījis 18. gadsimta apgaismotāja Vecā Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*, 1714–1796) nozīmei latviešu rakstu valodas izstrādē un plašajai darbībai rakstniecības laukā. L. Bērziņa ievēribu un cieņu iemantojis arī vācu rakstnieks un filozofs apgaismotājs Johans Gotfrīds Herders (*Johann Gottfried Herder*, 1744–1803)

(Bērziņš 1927). Interesantas atziņas rodamas apcerējumā “Latviešu tautas dzeja Stendera un Herdera laikmetā” (Bērziņš 1927), kurā viņš salīdzina Vecā Stendera un J. G. Herdera devumu latviešu rakstu valodas attīstībā.

L. Bērziņš atzinīgi novērtējis pirmo latviešu dzejnieku Neredzīgo Indriķi, uzskatot, ka “dzejnieks ir piemiņas akmens tautas mūža ceļā” (Bērziņš 1979, 3), jo viņš “senatnes tumsā paceļas pāri saviem laika un likteņa biedriem un, nelūkojot uz “savu bēdu pilnu būšanu, ka tam acu gaisma trūkst”, attīstās kā reti kāds no tā laika redzīgiem latviešiem. Indriķis arī tagad ir labs pamudinājums ne apstākļiem padoties, bet apstākļus pārvarēt” (Bērziņš 1979, 5). 1900. gadā L. Bērziņš izdod pirmo apceri par neredzīgo dziesminieku. Ar simpātijām un cieņu literatūrzinātnieks seko Neredzīgā Indriķa personības tapšanai, izsaka atzinīgus vārdus Neredzīgā Indriķa labvēlim un atbalstītājam, vienam no gaišākajiem Kurzemes mācītājiem Elverfeldam (*Carl Gotthard Elverfeld*, 1756–1819), vērtē un analizē Neredzīgā Indriķa dzeju un dziesmas, kā arī apcerējumā ievieto Indriķa dziesmas no dažādiem avotiem. OTRAS pārstrādātas, papildinātas apceres atkārtots izdevums tiek izdots trimdā 1979. gadā, un tā ir līdz šim plašākā un pilnīgākā apcere par Neredzīgo Indriķi.

Zinātnieks pievērsies arī tādām pirmās nacionālās atmodas personībām kā Jānim Ruģenam (1817–1876), Ansim Līventalam (1803–1878), Ernestam Dinsbergim (1816–1902), Jānim Cimzem (1814–1881), Jurim Alunānam (1832–1864) u. c., cenšamies izcelt to vienreizību un nozīmību latviešu kultūras un literatūras vēsturē.

L. Bērziņš vienmēr izrādījis cieņu un godu saviem skolotājiem. Skolotāja personībai ir liela ietekme skolēna uzskatu izveidē: “Lerhis uz mums skolniekiem darīja lielu iespaidu ar savu dedzību. [...] viņš dzīvoja Ausekļa garā un entuziasmā. Pie Lerha mums it īpaši bija jāmācās latviešu valoda. [...] latviešu teikas, pasakas, vēsture, valoda bij Lerhim ieaugušas sirdī. Viņš jau toreiz sāka tādas mantas vākt kopā, piemēram, izrakstīdams no avīzēm aprakstus par dzimtenes vietām. Pats par sevi saprotams, ka skolotāja siltums aizņēma arī skolniekus.” (Bērziņš 1935, 18). Par Džūkstes pagastskolas skolotāju Ansi Lerhi-Puškaiti (1859–1903) viņš veidojis rakstus periodikā. L. Bērziņš augstu novērtējis Tērbatas Universitātes docētāja Jēkaba Lautenbaha-Jūsmaņa (1847–1928) mēģinājumus atjaunot arhaisko eposu, atzīstot, ka “Lautenbaha dzejas darbs “Niedrišu Vidvuds jeb varenu viru darbi Latvijas senatnē” (1891) ir vesels apcirknis tautas gara mantu pārveidojumā” (Bērziņš 1935, 31), un, lai to novērtētu, nepieciešamas zinātnieka, folklorista, tautasdziesmu pētnieka zināšanas, tādejādi piesakot vispusīgu un zinātnisku latviešu literārā mantojuma izvērtēšanu.

Izaudzis no pieredzes skolā un augstskolā, literatūras teorijā nozīmīgs ir L. Bērziņa pētījums “Poētika pamatvilcienos” (1933), kas, kā norāda autors, tapis, “skolniekus dzejas darbos ievadot” un rosinot skolēniem apjaust, saskatīt un lietot savu tēvu valodu “visā plašumā saskaņā ar tagadnes kultūru” (Bērziņš 1933). Galvenā atziņa, ko pauž autors, ir šāda: tikai iedziļinoties dzejas mācībā, izprotam dzejiskā sacerējuma būtību un tā vērtības, vairojot baudu un prieku, ko dzejas darbs sagādā.

Nozīmīgs L. Bērziņa devums literatūrzinātnē ir viņa virsredakcijā izstrādātā “Latviešu literatūras vēsture” (1–6, 1935–1937), ko veido sava laika ievērojamu humanitāro zinātņu autoru grupa: Ludvigs Ernests Adamovičs (1884–1943), Alvils Augstkalns (1907–1940), Francis Balodis (1882–1947), Kārlis Egle (1887–1974), Jānis Endzelīns (1873–1961), Jānis Alberts Jansons (1892–1971), Kārlis Kārkliņš (1888–1961), Vilis Plūdonis (1874–1940), Rihards Rudzītis (1898–1960), Marģers Stepermanis (1898–1968), Jānis Straubergs (1886–1952), Kārlis Straubergs (1890–1962), Pēteris Šmits (1869–1938), Augusts Tentelis (1876–1942), Roberts Vipers (*Robert Wipper, Поэпм Юрьевич Bunner*, 1859–1954), Arturs Baumanis (1905–1989), Pēteris Ērmanis (1893–1969), Jānis Bičolis (1904–1982), Līgotņu Jēkabs (1874–1942), Jānis Kadilis (1903–1994), Krišjānis Ancītis (1911–1963), Jānis Lapiņš (1885–1941), Alfrēds Goba (1889–1972), Roberts Klaustiņš (1875–1962) u. c. pazīstami sava laika zinātnieki. Šī izdevuma redaktori ir K. Kārkliņš (1888–1961), Kārlis Egle (1887–1974), Zenta Mauriņa (1897–1978). Literatūras vēstures izdevumā piedāvāts plašs rakstniecības vērtējums vēsturiskā attīstībā, saglabājot L. Bērziņa personālismā balstīto uzskatu par personībām kā gara dzīves veidotājām. Izdevuma priekšvārdā redkolēģija norāda, ka “darbā liela uzmanība veltīta laikmetiem un virzieniem, gara strāvojumiem un gadusimteņa atziņām, kas iezīmējas viena vai otra atsevišķa posma spēcīgāko rakstnieku darbos, reizā ar to parādot arī viņu individualitāti” (Latviešu literatūras vēsture, I burtnīca, 1935). Literatūras vēstures izdevumā iekļauti arī paša L. Bērziņa monogrāfiskie apcerējumi par latvju dainām, garīgās rakstniecības uzplaukumu (J. Mancelis, K. Firekers, Bībele), F. Brīvēznieku (1846–1907), tautas dzejas ietekmi literatūrā, J. Lautenbahu u. c. L. Bērziņa virsredakcijā izdotā “Latviešu literatūras vēsture” ir bijis pamats turpmāk izstrādātajiem literatūras vēstures izdevumiem, no tā ietekmējušies literatūras mācību grāmatu autori, un latviešu literatūras vēsturisko attīstību apguvušas paaudžu paaudzes.

Bez jau minētajiem nopelniem profesora literatūrzinātniskā darbība vēl iekļauj šādus aspektus: L. Bērziņš veidojis literatūras pārskatus, apcerējumus

par dzejas sākumiem (1925), publicējis rakstus periodikā ("Latviešu Avīzes", "Austrums", "Brīvā Zeme", "Izglītības Ministrijas Mēnešraksts", "Audzinātājs") par atsevišķiem latviešu un pasaules rakstniekiem un viņu darbiem (A. Lerhi-Puškaiti (1859–1903), K. Baronu (1835–1923), Apsīšu Jēkabu (1858–1929) u.c.), apcerējumus par Homēra "Odiseju" (1894), J. Kalniņa (1847–1919) "Latviešu rakstniecības teoriju" (1892), V. Plūdoņa (1874–1940) "Latvju literatūras vēsturi vidusskolām I, II daļu" (1925, 1926), J. Bičola (1904–1982) "Vecākās latviešu literatūras chrestomātijū vidusskolām" (1933), P. Šmita "Pasakām un teikām" (1925), Zeiboltu Jēkaba (1867–1924) lugu "Jaunais skolotājs" (1896), A. Niedras (1871–1942) romānu "Zeme" (1903), E. Stērstes dzeju (1935), E. Virzu (1883–1940) kā dzejas mākslinieku (1936), par stilu dzejā (1936), par pasaules klasiku drāmu tulkojumiem (1936), par J. Sudrabkalna (1894–1975) dzejas virzieniem (1937), par K. Biezbārdi (1806–1886) un latviešu tautas dzeju (1937), par stilu dzejas mākslā (1946) u. c.; uzstājies priekšlasījumos par Veco Stenderu kā valodnieku (1895), referējis Zinību komisijas vasaras sapulcēs par oriģinālrakstniecības jautājumiem, par krievu rakstnieku Ļ. Tolstoju (*Лев Николаевич Толстой*, 1828–1910) (1899), par A. Grīna (1895–1941) "Nameja gredzenu" (1935) u. c., uzstājies konferencē Fišbahā ar referātu "Tautas dzeja skola" (1947); publicējis piemiņas rakstus par Kažoku Dāvi (1850–1913), Kronvalda Ati (1837–1875), J. Laubenbahu, A. Lerhi-Puškaiti, V. Plūdoni, A. Niedru, Pavasaru Jāni (1867–1913). Arī piemiņas rakstos L. Bērziņš akcentējis rakstnieku nozīmību literatūras attīstības procesā, rosinot izjust pietāti pret savas tautas kultūras dižgariem. Izstrādājis šķirkļus "Latviešu konversācijas vārdnīcai" par latviešu literatūras un kultūras cilvēkiem (Elferfelds, K. Firekers, J. Fišers (*Fischer*, 1663–1705), E. Gliks, J. Herders, Kažoku Dāvis, J. Neikens (1826–1868), M. Opics (*Martin Opitz*, 1597–1639), Pavasaru Jānis), par literatūras teorijas jautājumiem (epitets, metafora, metrika, onomatopoiija, paralēlisms u. c.) (Jēgers 1967).

Recenzējis E. Veidenbauma (1867–1892) "Rakstu" izdevumu R. Egles (1889–1947) redakcijā (1926), R. Egles monogrāfiju "Poruku Jānis" (1931), R. Klaustiņa (1875–1962) monogrāfiju "Mērnieku laiki kā sadzīves romāns" (1926), A. Niedras drāmu "Zeme" (1904), A. Grīna stāstu "Klusie ciemiņi" (1935), Ā. Ersa (1885–1945) stāstu "Zaļā krūze" (1936), M. Zīverta (1903–1990) "Ākstu" (1936) (turpat). L. Bērziņam kā recenzentam ir savs skatījums, viņš oponentam, akcentē tematikas, žanra un stilistikas jautājumus, izvairās no laikmeta politiskajām kolizijām, taču recenzijas rakstītas ļoti korektā stilā.

L. Bērziņa pedagoģiskā darbība

Kā jau minēts raksta sākumā, nozīmīga L. Bērziņa dzīvesgājuma daļa saistīta ar pedagoģiju. L. Bērziņš strādājis par skolotāju gan Latvijā, gan ārpus tās, dibinājis ģimnāzijas, bijis Rīgas skolotāju institūta direktors (1922–1934), strādājis Latvijas Universitātē kā docents, vēlāk profesors (1922–1944). Dzīvojot trimdā, aktīvi darbojies kultūras un izglītības laukā.

Būdams Rīgas skolotāju institūta direktors, darbiniekus un ikvienu audzēkni tiecās ievadīt izglītības un kultūras pasaulē, iedibināja vairākas tradīcijas. Ar personīgo piemēru savus audzēkņus centās audzināt latviskumā, vienkāršībā, labsirdībā, disciplinā. Lielu uzmanību veltīja topošo skolotāju praktiskai sagatavošanai institūta bāzes pamatskolā.¹

Būtiska L. Bērziņa dzīves daļa ir mācību grāmatu izstrāde un latviešu valodas metodikas jautājumu risināšana. Būdams izcils pedagogs, kas kvalitatīvi mācīja 6–8 mācību priekšmetus (vācu valodu, latviešu literatūras sākotni, tautasdziesmu metriku, pedagoģijas vēsturi, didaktiku, reliģiju un ētiku), L. Bērziņš, līdzīgi kā A. Dauge (1868–1937), uzskatīja, ka skolā nopietnajam darbam jābūt gaiša prieka pilnam, jāmaca skolēnus domāt. Pedagoga pārliecība par mācību priekšmetu apguvi ir šāda: labāk zināt mazāk, bet pamatīgi, mācīt skolēnus domāt, kas skan tik mūsdienīgi.

Plašs un daudzveidīgs ir L. Bērziņa un viņa domubiedru izveidoto mācību grāmatu klāsts: kopā ar pazīstamiem sava laika valodniekiem Rūdolfu Grabi (1906–1996) un pedagogu Mārtiņu Gaidi (1903–1960) izstrādājis mācību grāmatas “Vārds un teikums” (1.–6. klasei) (Bērziņš, Gaide, Grabis 1935, 1938, 1936, 1937) un sistemātisku gramatikas un pareizrakstības kursu pamatskolas 3., 4., 5. un 6. klasei “Vārds un teikums” (1938); kopā ar A. Dravnieku (1904–1977) – lasāmo grāmatu pamatskolām (1.–6. klasei) “Tēvu valoda” (1934–1936) un “Latviešu literatūras vēsturi pamatskolām” (1932). Darbam ar tekstu skolēniem tiek piedāvāti kvalitatīvi klasiskās literatūras teksti (A. Brigaderes (1861–1933) “Anneles stāsti”, V. Plūdoņa, Doku Ata (1861–1903), N. Kalniņa, J. Poruka (1871–1911), J. Jaunsudrabiņa (1877–1962), A. Grīna, R. un M. Kaudzišu (1839–1920; 1848–1926), Raiņa (1865–1929), R. Blaumaņa (1863–1908), Valda (1865–1934), Pumpura (1841–1902), K. Skalbes (1879–1945) darbu fragmenti, grāmatas autora L. Bērziņa dzejoļi) un folkloras materiāls (tautasdziesmas, pasakas, anekdotes). Mērķtiecīgi izvēlētie teksti ir patriotiski un vērtīborientēti, tie rosina dzimtenes, skolas, dabas, ģimenes,

¹ Plašāku informāciju par L. Bērziņu kā Rīgas skolotāju institūta direktoru un skolotāju sk. Kaļķe, Krūze, Stikute, 2012.

vecāku mīlestību, satiecību un saderību starp ģimenes locekļiem, kā arī kopt skolēnos tādas īpašības kā apdomību, taisnīgumu, čaklumu, veiklību un godīgu savu pienākumu izpildi. Cildināta varonība, drošsirdība, patriotisms, tēvzemes skaistums un mīlestība.

Mācību satura apguvē grāmatu autori iekļāvuši arī rotaļas, piemēram, tēmā “Skaņa un burts” (Bērziņš, Gaide, Grabis 1935, 23). Gramatikas likumi izskaidroti vienkāršiem un skolēnu vecumposmam atbilstīgiem vārdiem, pamatoti ar piemēriem: *Kad jārūnā un jāraksta mikstinātais l, to mēs dzirdam ļoti labi, piemēram, vārdā “soļi”. Bet, kad lietojams mikstinātais r, mēs tik skaidri nedzirdam, piemēram vārdos gaŗi kaŗi. Mikstināto r neesam pieraduši izrunāt. Lai nu zinātu, kur tas vajadzīgs, noliksim blakus līdzīgus vārdus ar l un r, piemēram: solis, soļa, soli, soļi, soļu, soļiem, soļus, soļos, stūris, stūrja, stūri, stūri, stūru, stūriem, stūrus, stūrjos* (Bērziņš, Gaide, Grabis 1935, 53).

Formulējot uzdevumus, grāmatas autori vēršas pie ikviena skolēna: *lasi, pārveido, noraksti, liec piemērotus burtus, izpēti, pastāsti, atrodi, uzmeklē vārdus, saliec, sadali, uzrādi, uzmeklē, pastāsti, pasvītrot, uzraksti, novēro, saskaņo* u. tml. Uzdevumi rosina saprast, domāt, meklēt, salīdzināt, novērtēt, aktualizēt skolēnam savu pieredzi. Mācību grāmatā ievietoti tādi mājdzīvnieku un kustoņu vārdi, kas mazajā bērņā rosina asociācijas, skaistuma apjaukumu, piemēram, govīs: *Zīmaļa, Dūmaļa, Raibaļa, Ziedaļa, Plūme, Pērle, Piektaļa, Zvaigzne*; zirgi: *Alis, Puksis, Brencis, Bēris, Melnis, Sirmis, Laucis*; suņi: *Krancis, Taksis, Amis, Hektors, Bobis, Mopsis, Duksis, Kāraus, Čālis, Muris, Turis, Bārgis, Sārgis*.

Izstrādātajās mācību grāmatās ievērots pakāpenības, apersepcijas, graduālais un centru princips: ja pirmais teksts ir “Skolas vērtos”, kur izteikts rosinājums krāt zināšanas, tad grāmatas beigās skolēni jau iemācījušies rakstīt vēstuli gan draugam Jurim, gan labajam krusttēvam, kurā stāsta par pirmajā klasē iekrātajām zināšanām un gaidāmo vasaras atpūtu (Bērziņš, Gaide, Grabis 1935, 59, 60).

L. Bērziņš kopā ar P. Neiju (1862–1935) un M. Bruņenieku (1866–1950) izstrādājis “Vācu valodas mācību” (Neija, Bruņenieks, Bērziņš 1923). Mācību saturs grāmatā izvietots vairākās tematiski saistītās nodaļās: skola, cilvēks un ģimene, laiks, lauku ainava. Mācību pamatā ievērots pakāpenības princips. Valodas mācības beigās dots vārdu saraksts vācu un latviešu valodā katrai nodaļai (77 nodaļas) atsevišķi. Vārdi doti gan vienskaitļa nominatīvā, gan pamatformās, gan arī locījumos un dažādos darbības vārdu laikos un formās. Turklāt vārdnīcā ir ne tikai atsevišķu vārdu, bet arī atsevišķu gramatisku frāžu un konstrukciju tulkojums. Metodikā rakstijis par vācu valodas pasnieg-

šanu tirdzniecības skolās (1898), dažādus metodiskus rakstus (“Mācību līdzekļi laukskolās”, 1899) laikrakstā (“Latviešu Avīzes”) u. c.

L. Bērziņš izveidojis “Rīgas ābeci” (Bērziņš 1933), kārtojis “Pasaku vītņi (jaukāko pasaku izlasi ar illūstrācijām)” (Bērziņš 1936). Kopā ar līdzautoriem L. Adamoviču un R. Bērziņu sakopojusi un rediģējuši “Garīgas dziesmas skolām un sētām. Ar mēdiju pielikumu” (1934).

Nobeigums

L. Bērziņa veikumam ir paliekoša vieta Latvijas kultūrvēsturē. 1990. gadā Jūrmalā, Jaundubultos, ēkā, kur viņš dzīvojis no 1934. līdz 1944. gadam, tika iekārtots memoriālais muzejs. Kopš 2006. gada 19. aprīļa muzeja ekspozīcija tika nodota LU Pedagoģijas muzejam, kurā ar LU profesores Aidas Krūzes laipnu gādību tika izveidota L. Bērziņa piemiņas istaba, kurai ģimenes relikvijas nodevis pats LU Goda doktors, profesors Kristaps Keggi – L. Bērziņa mazdēls. LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte tiek pārcelta uz citām telpām un jāatbrīvo arī Anniņmuiža, kur Pedagoģijas muzejā no 2006. līdz 2018. gadam atradās L. Bērziņa piemiņas istaba. Tiek lemts jautājums par L. Bērziņa kolekcijas nodošanu LU Akadēmiskajai bibliotēkai.

No 1994. līdz 2013. gadam tika organizēts Starptautiskais L. Bērziņa pedagogu radošo darbu konkurss (Šmite 2013), kas piešķīra balvas Latvijas pedagogiem. Arī raksta autore ir šīs balvas laureāte (2010). Starptautiskā konkursa iedibinātājs un galvenais sponsors bija profesora L. Bērziņa mazdēls – Jēlas Universitātes (ASV) profesors K. Keggi, pasaulē pazīstams ķirurgs, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, LZA Goda loceklis, daudzu pasaules valstu augstu apbalvojumu ieguvējs, mecenāts izglītībā, medicīnā, kultūrā un sportā un Latvijai nozīmīgu vēsturisko izdevumu sponsorēšanā. Profesors iesaistījies izglītības aktivitātēs, kas palīdz saglabāt un tālāk pilnīgāt Latvijas gara bagātības, sargāt nacionālās vērtības, nodarboties ar pētniecību un iepazīt pasaules līmeņa pieredzi ārvalstu augstskolās. Par nenovērtējamu ieguldījumu medicīnā un Latvijas popularizēšanu pasaulē 2017. gada 25. septembrī Valsts prezidents Raimonds Vējonis K. Keggi pasniedza cildinājuma rakstu.²

L. Bērziņš savā ilgajā mūžā ir sarūpējis bagātu zinātnisko un pedagoģisko mantojumu, kas nākamajām paaudzēm ne tikai rūpīgi glabājams, bet arī lietpratīgi izzināms. Viņa dzīves un profesionālās darbības pētnieki ir apzinājuši lielu daļu nozīmīgā kultūrvēsturiskā mantojuma, tomēr atkal un atkal varam

² Plašāk sk.: <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas/valsts-prezidents-pasniedz-cildinajuma-rakstu-profesoram-kkeggi-25225>

pasmelties no viņa atziņu dzidrās akas, uz kuru var attiecināt L. Bērziņa paša teiktos viedos vārdus dzejolī “Senču mantojums”: “Ir tēvu zemē ūdens aka, / Ir viņā valgums brīnišķīgs; / Ko tautas gars tik dziļi raka, / Lai neaizber to laikmets sīks!” (Bērziņš 1937).

Arī šodien varam smelt no šīs akas, kurā glabājas gan literatūrzinātnieka, gan literāta, pedagoga, mācību līdzekļu autora, gan tulkotāja un teologa darbi, kuros rodamās atziņās ir vērts ieklausīties arī mūsdienu cilvēkam.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. f., 13. apr., 178. l. (Ārstata profesors Ludvigs Bērziņš (Filol. un filos. fak.))

Bērziņš, L. (1937) *Dziesmu gads*. Rīga: Ev.-lut. baznīcas virsvaldes izdevums.

Bērziņš, L. (1935) Ernsts Gliks. *Darba mūžs un mūža darbs*. Rīga. 3. lpp.

Bērziņš, L. (1935) Garīgās rakstniecības uzplaukšana. *Latviešu literatūras vēsture*. 2. sēj. Rīga: 52. lpp.

Bērziņš, L. (1927) Latviešu tautas dzeja Stendera un Herdera laikmetā. *Filologu biedrības raksti. VII sējums*. Rīga.

Bērziņš, L. (1935) *Mūža rīts un darba diena*. Atmiņu grāmata. Rīga: A. Gulbis. 294 lpp.

Bērziņš, L. (1925) *Nevācu Opics*. Literatūras vēsture monogrāfijās. Nr. 4. Rīga: Vidusskolas Skolotāju kooperatīva izdevniecība. 30 lpp.

Bērziņš, L. (1979) *Neredzīgais Indriķis un viņa dziesmas*. Rīga: Gauja. 3. lpp.

Bērziņš, L. (1935) Jēkabs Lautenbachs un viņa centieni. *Latviešu literatūras vēsture*. 2. sēj. Rīga. 31., 32. lpp.

Bērziņš, L., sak. (1936) *Pasaku vītne*. Jaukāko pasaku izlase ar illūstrācijām. Rīga: Literatūra. 157 lpp.

Bērziņš, L. (1933) *Poētika pamatvilcienos*. Rīga: A/S Valters un Rapa krājums. 66 lpp.

Bērziņš, L. (1933) *Rīgas ābece*. Rīga: akc. sab. Valters un Rapa. 80 lpp.

Bērziņš, L., virsred. (1935–1937) *Latviešu literatūras vēsture*. 1.–6. sēj. Rīga: Literatūra.

Bērziņš, L., virsred. (1935) *Latviešu literatūras vēsture. I burtnīca*. Rīga: Literatūra.

Bērziņš, L. un Dravnieks, A. (1932) *Latviešu literatūras vēsture pamatskolām*. Rīga: Izdevis A. Gulbis. 156 lpp.

Bērziņš, L., Gaide, M., Grabis, R. (1935) *Vārds un teikums*. Valodas mācība pamatskolas I klasei. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums. 60 lpp.

Bērziņš, L., Gaide, M., Grabis, R. (1938) *Vārds un teikums*. Valodas mācība pamatskolas II klasei. 4. iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds. 56 lpp.

Bērziņš, L., Gaide, M. un Grabis, R. (1936) *Vārds un teikums*. Valodas mācība pamatskolas III klasei. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds. 67 lpp.

Bērziņš, L., Gaide, M. un Grabis, R. (1936) *Vārds un teikums*. Valodas mācība pamatskolas IV klasei. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds. 78 lpp.

Bērziņš, L., Gaide, M. un Grabis, R. (1937) *Vārds un teikums*. Valodas mācība pamatskolas V klasei. 2. iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds. 94 lpp.

Bērziņš, L., Gaide, M. un Grabis, R. (1936) *Vārds un teikums*. Valodas mācība pamatskolas VI klasei. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds. 106 lpp.

Bērziņš, L., Gaide, M. un Grabis, R. *Vārds un teikums*. Sistemātisks gramatikas un pareizrakstības kurss pamatskolas III, IV, V un VI klasei. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds. 136 lpp.

Boboka, S. (2000) Luda Bērziņa daudzpusīgā dzīvesdarbība un bagātīgais mantojums. *Rakstu krājums "Laikmets un personība". 1. sējums*. 160.–195. lpp.

Dravnieks, A., red. (1967) *Zvaigžņu sega*. Rakstu krājums. Mineapole: Grāmatu draugs, 148., 186. lpp.

Dravnieks, A., red. (1967) *Zvaigžņu sega*. Rakstu krājums L. Bērziņa piemiņai. Bruklina: Grāmatu draugs, 1967. 189. lpp.

Ērmanis, P. (1935) Ludis Bērziņš. *Latviešu literatūras vēsture. 3. sējums*. 292.–303. lpp.

Jēgers, B. (1967) L. Bērziņa darbu bibliogrāfija. *Zvaigžņu sega*. Rakstu krājums L. Bērziņa piemiņai. Bruklina: Grāmatu draugs. 263.–323. lpp.

Kaļķe, B., Krūze, A., Stikute, E. (2012) Luda Bērziņa piemiņas saglabāšana Latvijas Universitātes Pedagoģijas muzejā. *Latvijas Universitātes Raksti*. 780. sējums. "Zinātņu vēsture un muzejniecība". Latvijas Universitāte, 138.–151. lpp.

Kaļķe, B., Krūze, A., Stikute, E. (2012) Historical Experience of Teacher Education in Latvia: Pedagogical Heritage of Ludvigs Ernests Bērziņš (1870–1965). *Teachers' Life – cycle from Initial Teacher Education to Experienced Professional*. ATEE 2011 Annual Conference Proceedings. Brussels, Belgium, p. 510–528.

Knope, E. (1992) Šķirkļis "Bērziņš Ludis". *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga. 47. lpp.

Limane, L., Bērziņš, L. Bottom of Form. *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam*. <http://lgdb.lnb.lv/index/person/1383/> (05.07.2018.)

Neija, P., Bruņenieks, M., Bērziņš, L. (1923) *Vācu valodas mācība*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums. 24 lpp.

Šmite, A. sast. (2013) *Starptautiskais L. Bērziņa pedagogu radošo darbu konkurss 1994–2013*. Rīga: RaKa 51 lpp.

Valsts prezidents pasniedz Cildinājuma rakstu profesoram K. Keggi. <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas/valsts-prezidents-pasniedz-cildinajuma-rakstu-profesoram-kkeggi-25225> (07.07.2018.)

Elita Stikute

Ludis Bērziņš (1870–1965) and His Diverse Scientific and Pedagogical Activities

Key words: Ludis Bērziņš, literature, history of literature, folklore, textbooks of the Latvian language and literature

Summary

Ludis (Ludvigs Ernests) Bērziņš (1870–1965) is an outstanding personality in Latvian culture, literature, and the history of pedagogy. He was a well-known scientist of literature, writer, pedagogue, theologian, author of textbooks, and a translator. L. Bērziņš was born in 1870 in Džūkste village in Courland; he died in 1965 in Denver, Colorado, USA. His body was transferred to Latvia and reburied in the cemetery of Džūkste in 1997.

He was an alumnus of the teacher training seminary in Irmiau, Courland (1889) and the faculty of theology at the University of Dorpat (Tartu) (1895). He received a deeply substantiated education and this was a good basis for his diverse pedagogic activities: he was a teacher of the German language (1898–1904) in Kiev (Ukraine) and a pastor for the Latvians who lived there. After his return to Latvia, L. Bērziņš headed the school of economics in Jēkabpils (1904–1909). Together with Frīdrihs Schmitthen he founded the Gymnasium in Dubulti/Jūrmala and worked at it (1909–1915). L. Bērziņš was the headmaster of the Realgymnasium and a pastor in Limbaži (1918–1922). From 1922 on he worked in Riga: first as a teacher of Latvian literature at the University of Latvia (from 1935 on as a professor) and as a headmaster of the Teacher Training Seminar in Riga (1922–1934).

Based on his teaching experience both at schools and the university, he wrote textbooks for learning the German and the Latvian languages as well

as school textbooks for the history of literature. The scientific activities of L. Bērziņš reveal his interest in research of folklore (the style and metre of Latvian folksongs), as well as the most important authors of Latvian literature of the past. Under his guidance six volumes of the history of literature have been edited (1935–1937).

In 1944 L. Bērziņš emigrated to Germany and in 1950 he resettled in the USA. While living in exile, he continued actively his scientific and pedagogic activities. He edited books of religious songs, published editions about Latvian exiles, memories of the years in exile, and edited a book about Latvian folksongs in the Latvian language (1953), etc.

The work of L. Bērziņš has a prominent place in the history of Latvian culture. In Jūrmala in 1990 a memorial room was opened in the building in which he once lived (1934–1944). In 2006 the materials of the exposition were donated to the University of Latvia. Further relicts of L. Bērziņš were donated to the University by his grandson, the doctor honoris causa of the University of Latvia and professor at the Yale University (USA), the well-known surgeon Kristap Keggi. Professor K. Keggi initiated an international creativity contest that took place from 1994 to 2013. Teachers from Latvia participated in the contest and won prizes. K. Keggi was the organizer and the main sponsor of the venue.

The present research has made use of the documents of the Latvian State Historical Archives, the original publications of L. Bērziņš, sources of the Museum of Pedagogy of the University of Latvia, and memories of colleagues and students of the Teacher Training Seminar in Riga and the University of Latvia.

Kaspars Strods

Noziedzība Latvijā (1918–1940): historiogrāfijas apskats

Atslēgas vārdi: noziedzība, historiogrāfija, Latvijas Republika, Sodu likums

Latvijas historiogrāfijā noziedzībai starpkaru periodā līdz šim pievērsta neliela uzmanība, kas izskaidrojams ar citu vēstures notikumu pieaugošo aktualitāti. Pētnieku uzmanības centrā nonākušas dažas krimināllietas un atsevišķu ar noziedzību saistītu jautājumu izpēte (cietumu un policijas darbība u. c.). Raksta mērķis ir aplūkot noziedzības atspoguļojumu Latvijas PSR un Latvijas jaunāko laiku historiogrāfijā. Pētījumā analizēti dažādi noziedzības tematikai veltīti darbi, kā arī ieskicēti būtiskākie pētniecības problēmjautājumi.

Noziedzības izpēte ir ieņēmusi būtisku lomu vairāku valstu nacionālajās historiogrāfijās (ASV, Lielbritānija u. c.). Jāatzīmē, ka noziedzība ir nozīmīga sociālās vēstures sastāvdaļa, kura pastāvīgi bijusi sabiedrības uzmanības lokā. Starp deviantalogiem¹ pastāv uzskats, ka noziedzības rašanās saistāma ar pirmo tiesību aktu izveidi, kas nodibināja sodu piešķiršanas sistēmu par kādu noteiktu pārkāpumu (Лебина 1999). Kriminalitātes izpēte ļauj izprast konkrētas valsts sabiedrības veidošanās tiesiskos un morālos aspektus, kas ir sevišķi būtiski dažādu sociālās vēstures aspektu analīzes procesos.

Padomju Latvijas historiogrāfijā attiecīgais jautājums skatīts ļoti fragmentāri, pārsvarā Latvijas PSR tiesību attīstības un konkrēta režīma leģitimitātes izveides kontekstā.² Darbos uzsvērts “buržuāziskā Latvijas režīma noziedzīgais darbības raksturs”, kā arī tās pagaidu valdības izveidotās tiesību sistēmas “despotiskās” izpausmes formas, kas, pēc darba autoru domām, ļāva veikt “strādnieku šķiras sistemātisku vajāšanu” (Apsītis, Birziņa, Grinbergs 1970, 73–74). Tādējādi jāņem vērā, ka jebkura vēsturiska jautājuma reprezentācija attiecīgajā laika periodā bija pakļauta totalitārā režīma ideoloģiskajām dogmām, kas liek pētniekam analizējamo informāciju izvērtēt atbildīgi un

¹ Speciālisti deviantoloģijā – mācībā par uzvedības sociālajām novirzēm.

² Piemēram: Apsītis, R., Birziņa, O., Grinbergs, O. (1970). *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917–1970)*. Rīga: Zvaigzne; Kalniņš, V., Apsītis, R. (1980). *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture II*. Rīga: Zvaigzne.

sevišķi kritiski. Atsevišķās apakšnodaļās neliela uzmanība pievērsta Latvijas Republikā (1918–1940) pastāvošajām tiesību normām, respektīvi, 1903. un 1933. gadā izsludinātajiem Sodu likumiem, tiesu sistēmas darbībai u. c. (Apsītis, Birziņa, Grīnbergs 1970, 79–83). Darba autori secina, ka Latvijas tiesu sistēma starpkaru periodā piedzīvoja regresu, sevišķi kriminālprocesa kontekstā (Apsītis, Birziņa, Grīnbergs 1970, 84). Arī izdevumā “Latvijas PSR valsts un tiesību vēstures” otrajā sējumā tiek analizēts 1903. gadā Krievijas impērijas izdots Sodu likums, konkrētāk – tā piemērošana Vācu okupācijas spēku vajadzībām (Kalniņš, Apsītis 1980, 119–143). Neraugoties uz darbu ideoloģisko ievirzi, tomēr jāatzīst, ka atsevišķi secinājumi ir argumentēti un pamatoti. Piemēram, jautājumā par Kārļa Ulmaņa režīma īstenoto Satversmes darbības apturēšanu un 1933. gada Sodu likuma grozīšanu, no kura tika svītroti vārdi “Saeima” un “Latvijas Republikas Satversme”, jo “jaunais režīms” bija ar prettiesiskiem līdzekļiem vērsies pret likumdevēju un valsts konstitūciju, par ko attiecīgais kriminālkodekss paredzēja bargus sodus (Apsītis, Birziņa, Grīnbergs 1970, 80).

Vieni no pirmajiem darbiem pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, kuri ir veltīti apskatāmajai tēmai, saistās ar Latvijas policijas vēstures izpēti (piemēram, Žvinklis 1994; Žīgure 1998a, Žīgure 1998b). A. Žvinklis savā publikācijā pievēršas Latvijas politiskās policijas izveidei, galvenajiem darbības virzieniem, kā arī tās ilggadējam vadītājam J. Fridrihsonam, pamatā akcentējot viņa nozīmīgo lomu informācijas sniegšanā NKVD pārstāvjiem pēc Latvijas Republikas okupācijas 1940. gada vasarā. Galvenokārt tā skāra iestādes personālsastāvu, kā arī pazīstamākās Latvijas valsts amatpersonas u. c. (Žvinklis 1994, 122). Savukārt A. Žīgure pievēršas Latvijas policijas vēstures attīstībai. Jāatzīmē, ka šajos izdevumos atsevišķas sadaļas veltītas Latvijas ugunsdzēsēju, robežsardzes u. c. iestāžu darbam. Vairākās nodaļās darba autore iekļāvusi informāciju par atsevišķu Latvijas apriņķu policijas iestāžu darba specifiku, tostarp sniedzot dažādus statistikas datus (noziedzumu skaita izmaiņas dinamiku, kārtības sargu skaitu u. c.). Tāpat izdevumā rodams ziņas par vērienīgākajām krimināllietām, piemēram, “Melnās rokas”, “Melnās lentes” (Žīgure 1998a, 257–259) un “Japončika” (Žīgure 1998a, 219–225) bandu darbību dažādos Latvijas reģionos. Pozitīvi vērtējams grāmatas beigās izveidotais Latvijas Iekšlietu ministrijas biogrāfiskais darbinieku uzskaitījums, kas, lai arī nepilnīgs, tomēr sniedz atsevišķu informāciju par katru no tās darbiniekiem (Žīgure 1998b, 234–311). Izdevumu sagatavošanā izmantots plašs avotu klāsts (foto attēli, periodiskie izdevumi, muzeja materiāli, privātie arhīvi u. c.), tomēr zinātniskā aparāta neesamība apgrūtinā iekļautās informācijas verifi-

cēšanas iespējamību, kas samazina šī darba zinātnisko kvalitāti. Tāpat jāuzsver, ka grāmatās iekļautā informācija pasniegta vienpusēji un nekritiski, tādējādi palielinot iespēju kāda fakta vai notikuma nepilnīgai vai kļūdainai interpretācijai.

Akadēmisku pētījumu par Liepājas policijas prefektūras darbību laika posmā no 1919. gada jūnija līdz 1920. gada augustam veicis G. Ošs (Ošs 2012). Raksta autors akcentē policijas darbības problēmas 1919. gadā, raksturo vispārējo militāro situāciju Liepājā un tās tuvākajā apkārtnē, tostarp vācu okupācijas spēku klātbūtni pilsētas teritorijā, tehnisko nodrošinājumu, kadru trūkumu u. c. G. Ošs vērš uzmanību uz policijas iestāžu sadarbību ar jaunizveidotās Latvijas armijas vienībām pilsētā dzīvojošo Vācijas pavalstnieku uzraudzības veikšanā, kā arī cīņu ar nelegālā alkohola ražotājiem un nodokļu iekasēšanu no vietējiem iedzīvotājiem (Ošs 2012, 126–127). Raksta autors secina, ka uz 1920. gada vidu Liepājas policijas prefektūras darbība bija vērtējama kā stabila, jo notika dažādu tiesībsargājošo institūciju (Ostas un Kriminālpolicijas) funkciju konsolidēšana, personālsastāva pieaugums, kas veicināja noziegumu samazināšanās tendences (Ošs 2012, 1, 138). Būtisks tiesībsargājošo iestāžu darbības attīstības priekšnoteikums bija saistīts ar vispārējo situāciju Latvijas Republikā, respektīvi, Neatkarības kara beigām 1920. gada janvārī un dažādu valsts iestāžu materiāltehniskās bāzes, personālsastāva u. c. uzlabošanos.

Atsevišķus noziedzības tematikai veltītus darbus izstrādājuši sociālo zinātņu pārstāvji. Piemēram, I. Skolniece pievērsusies reģionālajā laikrakstā “Jēkabpils Vēstnesis” publicētās krimināla satura informācijas analīzei (Skolniece 2008).

Laika gaitā atsevišķi pētījumi veikti par noziegumu izmeklēšanu, piemēram, kriminālistikas vēsturi (Zauers 2001). A. Zauers savā darbā sniedzis ieskatu kriminālistikas attīstības tendencēs Latvijas teritorijā, tostarp 20. gadsimta 20.–30. gados (kriminālistiskā ekspertīze, policijas darbība noziegumu vietu izpētē u. c.). Tāpat A. Zauers pievērsies Latvijas un Starptautiskās kriminālpolicijas komisijas sadarbības jautājuma analīzei 20. gadsimta 30. gadu sākumā (Zauers 1995).

Tiesību sistēmas vēsturiskās attīstības izziņāšanas process sekmē ikkatras valsts likumdošanas un tiesiskās vides izpratni. Viens no pirmajiem apjomīgākajiem tiesību vēstures izdevumiem ir 2000. gadā vairāku pētnieku sastādītā “Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)” (Lēbers 2000). Atsevišķas nodaļas veltītas arī Latvijas Republikas tiesību sistēmas veidošanās aspektiem, kuru sastādīšanā piedalījušies vēsturnieki Valdis Blūzma un Jānis Lazdiņš. V. Blūzma

pievērsies parlamentārā perioda (Lēbers 2000, 143–260), savukārt J. Lazdiņš – K. Ulmaņa autoritārā režīma laika tiesisko aspektu analīzei (Lēbers 2000, 261–282). V. Blūzma atzīmē, ka parlamentārās iekārtas laikā darbojās 1903. gada Krievijas impērijas Sodu likums, kurš nemitīgi tika uzlabots un piemērots pastāvošajām valsts attīstības tendencēm (Lēbers 2000, 206–209). J. Lazdiņš atzīst, ka no tiesību aspekta būtiskākais pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma bija Latvijas pamatlikuma (Satversmes) darbības apturēšana, kā arī iepriekšējā demokrātiskā režīma tiesību ierobežošana, respektīvi, to reglamentēšana un noliegšana (Lēbers 2000, 269). Savukārt 1933. gadā apstiprinātais Sodu likums nepieredzēja būtiskas izmaiņas līdz tam pastāvošajās tiesību normās. K. Ulmaņa režīma laikā atjaunoja nāvessodus, paredzēja sodus par darba disciplīnas pārkāpumiem un konkretizēja atbildību aborta gadījumos (Lēbers 2000, 276–277).

Juridiskās zinātnes pārstāvji pamatā pievērsušies dažādu Latvijas likumdošanas aktu analīzei, pārsvarā tas gan noticis kādas plašākas tēmas kontekstā. Šajā sakarā nereti tikuši analizēti 1903. gadā un 1933. gadā Latvijas Republikā darbojušies Sodu likumi (Rozenbergs 2012, 11–15). Tiesību zinātnieks V. Kalašņikovs, veicot 1903. gada Krievijas Sodu likuma izpēti, atzīmē faktu, ka Baltijas teritorijā attiecīgais juridiskais akts Krievijas impērijas laikā pilnībā netika ieviests, bet vēlāk to atsevišķos reģionos pieņēma Ķeizarišķās Vācijas okupācijas spēki (Kalašņikovs 2016, 54). Savukārt Jānis Rozenbergs savā promocijas darbā “Vainas institūts krimināltiesībās un tā nozīme noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā” vairāk uzmanības pievērsis tieši 1933. gada Sodu likumam, konkrēti – vainas jēdziena definējumam (Rozenbergs 2012, 11–15). Jāatzīmē, ka pēdējos gados iznākuši 1933. gada Sodu likuma atkārtoti izdevumi, kuros iekļauti laika gaitā veiktie tiesību akta papildinājumi un skaidrojošie komentāri (Mincs 2016).

Jāsaka, ka arī citos tiesību zinātnieku darbos veikts ieskats Latvijas Republikas sodu sistēmas attīstības procesos (Nikels 2005; Paceviča 2011). Atsevišķos gadījumos pētnieki veikuši kāda noteikta soda veida, tostarp tā vēsturiskās attīstības gaitas, analīzi, piemēram, skatītas nāvessoda (Apsīte 2009; Melnace 2011; Rakstiņa 2007; Gailīte 2016), piespiedu darba (Celmiņa 2012) piemērošanas tendences. Taču lielākoties tas ir iepriekšējos darbos pausto domu atkārtojums, un reti ieviestas kādas jaunas novatoriskas atziņas.

Sieviešu prostitūcijas jautājumam Pirmā pasaules kara beigās un Latvijas Republikas laikā pievērsušās Vita Zelče un Vineta Sprugaine, kuras apkopoja un raksturoja Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk tekstā – LNA LVVA) fondā Nr. 1376 pieejamos dokumentus (Zelče,

Sprugaine 2005), kuri ļauj gūt ieskatu iepriekš minētajā problēmjasūtībā. Īpaši jāatzīmē izdevumā ievietotās statistiskās datu tabulas, kurās autore apkopojušas konkrētā fonda materiālus, cenšoties veidot pilnvērtīgāku priekšstatu par prostitūtu izglītību, tautību, vecumu, nodarbošanos u. c. informāciju. Tāpat darbā fragmentāri analizēta Pirmā pasaules kara ietekme uz sociālekonomisko situāciju Latvijas teritorijā, kā arī sievietes sociālā stāvokļa izmaiņām tā laika sabiedrības hierarhiskajā dzīves modelī (Zelče, Sprugaine 2005, 14–75).

Latvijā viena no pirmajām pētniecēm, kura pastiprināti pievērsusies sociālās vēstures izpētes aspektiem, ir vēstures doktore Ineta Lipša. Viņa 2009. gadā aizstāvēja promocijas darbu “Sabiedriskā tikumība Latvijā (1918–1940)” (Lipša 2009). Darbā galvenokārt uzmanība pievērsta Latvijas Republikas laikā sabiedrībā pastāvošajām sabiedriskās tikumības problemātikai, pamatā dažādām sociālajām parādībām (prostitūcijai, alkoholismam, ubagošanai, homoseksuālismam u. c.). Tās bija cieši saistītas ar noziedzības tendenču izmaiņas dinamiku konkrētajā teritorijā, jo, kā pamatoti atzīmē pati pētījuma autore, iepriekš minētie pārkāpumi tika iekļauti Latvijas teritorijā pieņemtajos tiesību aktos (Lipša 2009, 1–2). Pētījumā izmantots plašs avotu un literatūras klāsts, piemēram, LNA LVVA fondu materiāli, atmiņas, periodiskie izdevumi u. c. Starp darba autores analizētajiem arhīvu dokumentiem jāatzīmē Rīgas pilsētas policijas iestāžu (1376.), Rīgas apgabaltiesas prokurora (1537.) u. c. fondu materiāli (Lipša 2009, 9–10). I. Lipša attiecīgajiem jautājumiem pievērsusies arī vairākās savās zinātniskajās un populārzinātniskajās publikācijās (Lipša 2006, Lipša 2007a, Lipša 2007b, Lipša 2010, Lipša 2011). 2014. gadā iznāca apjomīga I. Lipšas monogrāfija, kurā autore veikusi detalizētāku Latvijas sabiedrībā pastāvošo seksuālās uzvedības priekšstatu un paradumu, sabiedrības attieksmi pret laulības reformēšanas tendencēm u. c. jautājumu analīzi (Lipša 2014).

Pēc Pirmā pasaules kara vairākās Eiropas un pasaules valstīs pieauga kontrabandas preču tirdzniecība, īpaši nelegālā alkohola bizness. Latvijā konkrēto jautājumu pētījis vēsturnieks Aigars Urtāns, kurš analizējis vairāku Latvijas tiesībsargājošo iestāžu darbības aspektus cīņā ar dažādiem organizētās noziedzības grupējumiem (Pullats, Pullats, Urtāns 2012). A. Urtāns secina, ka būtiskākais aspekts, kurš sekmēja spirta kontrabandas izplatību Latvijas teritorijā, bija salīdzinoši lielās alkoholisko dzērienu cenas, ko ietekmēja Latvijas valdības piemērotās augstās nodokļu likmes (Pullats, Pullats, Urtāns 2012, 317). Šajā izdevumā iekļauti līdzīgi pētījumi par situāciju Somijā un Igaunijā attiecīgajā laika periodā.

Nozīmīga lomu noziedzības jautājuma izpētē ieņem ieslodzījumu vietu vēstures izzināšana. Līdz šim brīdim attiecīgajam tematam pievērsušies ne-daudzi pētnieki. Piemēram, vēsturnieks Jānis Zelčs pētījis Latvijas ieslodzījumu vietu infrastruktūru, kā arī ieslodzīto sastāvu (Zelčs 2009). Pētījuma autors izmantojis plašu nepublicēto un publicēto materiālu klāstu (pārsvarā LNA LVVA dokumenti, preses publikācijas u. c.), taču kā trūkumu varētu uzskatīt citu valstu pētnieku zinātnisko atziņu neizmantošanu, kas būtu lietderīgi tieši tēmas teorētisko jautājumu risināšanā un vispārējā priekšstata radīšanā. Tāpat autors pievērsies Latvijā izveidoto ieslodzījumu vietu darbībai pirmajos neatkarības gados. Piemēram, likumdošanas, infrastruktūras, izglītības u. c. aspektiem, tostarp sniedzot nelielu ieskatu pastāvošajā situācijā Krievijas impērijas periodā (Zelčs 2011, 1, 58–85). Pētījuma autors akcentē Pirmā pasaules kara negatīvo ietekmi (militārās darbības) uz vispārējo stāvokli Latvijas teritorijā izvietotajās ieslodzījumu vietās (inventāra izvešanu, lipīgo slimību izplatību u. c.), kā arī situācijas pakāpenisko uzlabošanos turpmākajos gados (Zelčs 2011, 1, 82). Savukārt Aiga Bērziņa savā maģistra darbā detalizētāk pievērsusies atsevišķas sabiedrības sociālās grupas – sieviešu – vēsturei Latvijas Republikas cietumos (Bērziņa 2015). Darbā atspoguļots sieviešu stāvoklis Neatkarības kara un Latvijas valsts pirmajos pastāvēšanas gados dažādās ieslodzījumu vietās. Tāpat A. Bērziņa savā pētījumā sniedz ieskatu ieslodzījumu vietu raksturojumā, kā arī veic ieslodzīto sieviešu sociālā portreta analīzi (Bērziņa 2016, 1, 131–163). Autore secina, ka vienas no būtiskākajām izmaiņām vērojamas likumdošanas aktu grozījumu kontekstā, kur sievietes tiesiska atbildība pakāpeniski tika pielīdzināta vīriešu tiesiskajai atbildībai. Jāpiekrīt, A. Bērziņas apgalvojumam, ka Neatkarības kara laikā sievietes aizvien biežāk iesaistījās dažādu noziedzīgo nodarījumu veikšanā (Bērziņa 2016, 1, 157), kas būtībā ir izskaidrojams ar vispārējās kriminālās situācijas pasliktināšanos apskatāmajā laika periodā.

Noziedzības tematikas pētniecības kontekstā jāpiemin jurista Andra Grūtupa izdotie publicistiskie darbi par ievērojamākajām tiesu prāvām pasaulē un starpkaru Latvijā. Pirmajā no izdevumiem autors pievērsies vairākiem Latvijas Republikā notikušajiem kriminālprocesiem (piemēram, literāta Pāvila Roziša, operdziedātāja Jāņa Korneta u. c. prāvas) (Grūtups 2013). Otrajā šīs sērijas grāmatā “Tiesāšanās kā māksla 2” (Grūtups 2002) autors, līdzīgi kā iepriekšējā izdevumā, apraksta atsevišķas skandalozas krimināllietas (tostarp Latvijas Satversmes ēkas, skolnieka Aleksandra Masaka un slepkavas Anša Kaupēna (Grūtups 2002, 149–376) prāvas). Jāatzīmē, ka noziedznieka Anša Kaupēna tēls izmantots arī citos darbos (piemēram, sk. Karstā 2007). Pamatā

pētījumiem ir publicistiska ievirze un atsaucē uz izmantotajiem avotiem nav konsekventas, tomēr katras nodaļas beigās sniegts izmantoto avotu saraksts, starp kuriem īpaši jāizceļ norādes uz LNA LVVA dokumentiem, kas tādējādi paaugstina darba informatīvo ticamību un saturisko vērtību.

Savos pētījumos noziedzības tematikai tieši vai pastarpināti pieskāries vēsturnieks Ēriks Jēkabsons, īpaši akcentējot poļu bruņoto spēku veiktās nelikumības Latgalē 1920. gadu sākumā (pārsvarā Daugavpils apkārtnē) (Jēkabsons 2007, 112–113). Vēsturnieks Vladislavs Malahovskis, analizējot agrārās reformas norises Latgalē, nedaudz pieminējis dažādu bruņoto spēku veiktos noziedzīgos nodarījumus pret vietējiem zemniekiem – pārsvarā dažādas rekvizīcijas (Malahovskis 2014, 49–50).

Ē. Jēkabsona izdevumā “Latvijas Neatkarības kara stāsti 1918–1920” rodama informācija par atsevišķiem noziedzīgiem gadījumiem Latgalē, kuros tikušas iesaistītas sievietes (Jēkabsons 2017, 139–140). Tāpat Ē. Jēkabsons veicis atsevišķu krimināllietu izpēti, konkrēti – 1926. gada 3. februāra uzbrukumu PSRS diplomātiskajiem kurjeriem Ikšķilē (Jēkabsons 2009). Darbā autors detalizēti analizē lietas izmeklēšanas gaitu, notikumā iesaistītās personas u. c. informāciju.

Starp jaunākajiem darbiem saistībā ar tiesībsargājošajām iestādēm jāmin vēsturnieku Ē. Jēkabsona un V. Ščerbinska redakcijā sastādītais izdevums par Latvijas Republikas laikā praktizējošajiem tiesnešiem (Ščerbinskis, Jēkabsons 2017). Darbā uzskaitīti Latvijas teritorijā, dažādās tiesu (mirtiesā, apgabaltiesas u. c.) instancēs darbojošos tiesu darbinieku biogrāfijas. Izdevuma sākumā sniegts vēsturiskais ieskats Latvijas tiesu sistēmas izveides un darbības procesā.

Noslēdzot apskatu, jāsaka, ka noziedzības vēsture gan Latvijas PSRS, gan pēc neatkarīgas Latvijas Republikas atjaunošanas nacionālajā historiogrāfijā pamatā skatīta tiesību sistēmas, dažādu likumdošanas aktu izveides un attīstības kontekstā (1903. un 1933. gada Sodū likumi), kuriem pamatā pievērsušies tiesību zinātnes speciālisti. Savukārt vairākos pētījumos, kuros noziedzība analizēta pastarpināti vai fragmentāri (dažādi sociālie aspekti, noziedzības veidi u. c.), veikuši vēsturnieki vai citu nozaru pārstāvji. Atsevišķi akadēmiski un publicistiski pētījumi veltīti tiesībsargājošo iestāžu (policijas, robežsardzes u. c.) darbībai, kas sniedz nelielu vispārēju priekšstatu par šo institūciju funkcionēšanu (uzdevumiem, problēmām u. c.). Tādējādi jāsecina, ka līdzšinējā tēmas izpēte ir nepietiekama. Trūkst fundamentālu pētījumu par noziedzību un tās attīstības tendencēm Latvijas teritorijā starp Pirmo un

Otro pasaules karu. Tomēr atsevišķos darbos izmantotais nepublicēto materiālu klāsts liecina par tēmas iespējamo pētniecisko potenciālu un jaunu, Latvijas sociālās vēstures izpētei būtisku atziņu iegūšanu.

Avotu un literatūras saraksts

- Apsīte, S. (2009) *Nāvēssods Latvijā no XVIII–XX gs.* Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 49 lpp.
- Apsītis, R., Birziņa, O., Grinbergs, O. (1970) *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917–1970).* Rīga: Zvaigzne, 244 lpp.
- Bērziņa, A. (2015) *Sieviete – Ieslodzītā Latvijas Republikas cietumos 1919.–1921.* Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 125 lpp.
- Bērziņa, A. (2016) *Latvijas Republikas cietumos ieslodzītās sievietes, 1919.–1921. gads: ieslodzījuma raksturojums, ieslodzīto skaits un sociālais portrets. Latvijas Arhīvi, Nr. 1: 131.–163. lpp.*
- Celmiņa, M. (2012) *Piespiedu darbs kā kriminālsoda veids.* Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 75 lpp.
- Gailīte, D. (2016) *Nāvēssoda vēsture Latvijā. Jurista Vārds, Nr. 32.* <http://www.juristavards.lv/doc/269041-navessoda-vesture-latvija/> (22.01.2018).
- Grūtups, A. (2002) *Tiesāšanās kā māksla. Vēsturiskie tiesu procesi Latvijā un citās valstīs. Otrā daļa.* Rīga: Jaunā Daugava, 376 lpp.
- Grūtups, A. (2013) *Tiesāšanās kā māksla. Vēsturiskie tiesu procesi Latvijā un citās valstīs. Pirmā grāmata. Jauna redakcija.* Rīga: Jānis Roze, 328 lpp.
- Jēkabsons, Ē. (2012) *Uzbrukums Padomju Savienības diplomātiskajiem kurjeriem pie Ikšķiles 1926. gada 5. februārī.* Rīga: Zvaigzne ABC, 156 lpp.
- Jēkabsons, Ē. (2017) *Latvijas Neatkarības kara stāsti (1918–1920).* Rīga: LA izdevniecība, 494 lpp.
- Jēkabsons, Ē. (2007) *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā.* Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 244 lpp.
- Kalašņikovs, V. (2016) *Kriminālatbildību mikstinošie un pastiprinošie apstākļi.* Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 260 lpp.
- Kalniņš, V., Apsītis, R. (1980) *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture II.* Rīga: Zvaigzne, 244 lpp.
- Karstā, I. (2007) *Kaupēna līgava.* Rīga: Jumava, 341 lpp.
- Lēbers, A., D. (red.) (2000) *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000): mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm.* Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 528 lpp.

- Lipša, I. (2007a) Latvijas valsts politikas izstrāde prostitūcijas jautājumā, 1919–1921: Latvijas Armijas ietekme. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. VIII. Rīga: SIA Apgāds mantojums, 75.–89. lpp.
- Lipša, I. (2007b) Sabiedriskā tikumība Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados: kokainisma aspekts. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1: 109.–136. lpp.
- Lipša, I. (2006) Melnās neļķes ziedināšana. Homoseksuālisms starpkaru Latvijā. *Rīgas Laiks*, augusts.
- Lipša, I. (2009) *Sabiedriskā tikumība Latvijā (1918–1940)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 290 lpp.
- Lipša, I. (2010) Sabiedriskā tikumība Latvijā: alkoholisko dzērienu lietošana, 1918–1940. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1: 71.–95. lpp.
- Lipša, I. (2011) Latvju lauki. Idilles izrakumi. *Rīgas Laiks*, aprīlis. <https://www.rigaslaiks.lv/zurnals/latvju-lauki-idilles-izrakumi-1035> (21.01.2018).
- Lipša, I. (2014) *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā (1914–1938)*. Monogrāfija. Rīga: Zinātne, 622 lpp.
- Malahovskis, V. (2014) *Mērnīeku laiki Latgalē (20. gadsimta 20. gadi)*. Monogrāfija. Rēzekne: Latgales Druka, 248 lpp.
- Melnace, D. (2011) *Nāvēssods Latvijā (12. gs. – 21. gs. sākums)*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 93 lpp.
- Mincs, P., u. c. (2016) *Sodu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem (1933. g. 24. aprīļa)*. Rīga: Limited Company SIA, 290 lpp.
- Nikels, E. (2006) *Soda likuma izstrādāšana Latvijā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Ošs, G. (2012) Liepājas policijas prefektūras izveide un darbība 1919. gada jūnijā – 1920. gada augustā. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1: 121.–143. lpp.
- Paceviča, D. (2011) *Sodu sistēma Latvijā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 50 lpp.
- Pullats, R., Pullats, R., Urtāns, A. (2012) *Spirta Jūra. Kontrabanda Baltijas jūrā starp diviem pasaules kariem*. Rīga: Zinātne, 463 lpp.
- Rakstiņa, D. (2007) *Nāvēssoda ideja Latvijā XVIII–XX gadsimtā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 42 lpp.
- Rozenbergs, J. (2012) *Vainas institūts krimināltiesībās un tā nozīme noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 235 lpp.

- Skolniece, I. (2008) *Kriminālo notikumu reprezentācija laikrakstā "Jēkabpils Vēstnesis" no 1930. līdz 1932. gadam*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 76 lpp.
- Ščerbinskis, V., Jēkabsons, Ē. (sast.) (2017) *Latvijas tiesneši. Senāts, tiesu palāta un apgabaltiesas biogrāfijas 1918–1940*. Rīga: Tiesu administrācija, 288 lpp.
- Zauers, A. (1995) Latvijas kriminālās policijas un Starptautiskās krimināl-policijas komisijas sadarbība trīsdesmito gadu sākumā. Grām.: *Latvijas Policijas akadēmijas raksti*. 2. sējums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija.
- Zauers, A. (2001) *Kriminālistiskā ekspertīze Latvijā laikmetu griežos*. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 166 lpp.
- Zelče, V., Sprugaine, V. (2005) *Marģinālās jeb 1375. fonds*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 253 lpp.
- Zelčs, J. (2009) *Ieslodzījuma vietas Latvijā (1918–1940): infrastruktūra un ieslodzīto sastāvs*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 78 lpp.
- Zelčs, J. (2011) Ieslodzījuma vietu attīstība Latvijā pirmajos valsts pastāvēšanas gados. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1: 58.–85. lpp.
- Žigare, A. (1998a) *Latvijas Policijas vēsture. Otrā grāmata (1918–1927)*. Rīga: Likuma vārdā, 317 lpp.
- Žigare, A. (1998b) *Latvijas Policijas vēsture. Trešā grāmata (1928–1940)*. Rīga: Likuma vārdā, 317 lpp.
- Žvinklis, A. (1994) Ieskats Latvijas Republikas politiskās policijas darbībā. *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*, Nr. 1: 114.–124. lpp.
- Лебина, Н. (1999) *Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии 1920–1930 годы*. <https://coollib.com/b/153771/read#t7> (15.01.2018).

Kaspars Strods

Criminality in Latvia (1918–1940): historiographical review

Key words: criminality, historiography, Republic of Latvia, police, penal codes

Summary

To date, criminality in the historiography of the interwar Latvia has not been thoroughly studied, which can be explained by the growing relevance of other historical events. Researchers have mainly focused on some criminal cases and the study of certain crime-related issues (prisons, activities of the police, etc.). The aim of the present paper is to consider the representation of

criminality in the historiography of the Latvian SSR, as well as in Latvia after 1991. The present research analyzes a number of studies devoted to the theme of criminality, as well as outlines the most essential research questions.

In national historiography, the history of criminality in the Latvian SSR and after the restoration of independence is mainly considered in the context of the legal system formation and the development of various legislative acts (1903 and 1933 Penal Codes), which so far have been approached and studied by specialists in Law. The issues of criminality (various social aspects, types of crime, etc.) are indirectly or fragmentarily analysed in several studies by historians or representatives of other scientific disciplines. There are separate studies focusing on the activities of law enforcement agencies (the police, border guards, etc.); they provide a general idea of the functioning of these institutions (tasks, problems, etc.). Thus, it should be concluded that the present theme has not been studied sufficiently. There is a lack of fundamental research on criminality and its development trends in the territory of the interwar Latvia. However, the unpublished material used in individual studies testifies to the fact that this issue is topical and deserves in-depth study as it could provide new, essential findings for the research of social history in Latvia.

Елена Сумко

Послевоенная действительность в воспоминаниях жителей Западной Витебщины (по материалам полевых исследований)

Ключевые слова: устная история, Западная Витебщина, коллективизация, повседневность

Западная часть современной Витебской области (Браславский, Глубокский, Миорский, Поставский, Шарковщинский и, частично, Докшицкий районы) в период 1921–1939 гг. входила в состав II Речи Посполитой, что обусловило специфику не только социально-экономического развития в довоенный период, но и особенности послевоенного функционирования системы жизнеобеспечения белорусской деревни, сопряженного с процессами советизации и принудительной коллективизации. Отношение к экономической, религиозной и культурной послевоенной политике советской власти, повседневные практики складывались исходя из социального и материального положения семьи, а также возраста интервьюеров. Воспоминания содержат не подробный линейный рассказ, а эпизоды, сильнее всего повлиявшие на жизнь рассказчика. Ценность и одновременно сложность этих источников предопределены особенностями их происхождения, поскольку они принадлежат конкретному автору и отражают непосредственное восприятие им окружающего мира, исторических событий. В тексте представлены результаты летней полевой экспедиции 2017 года по Поставскому району Витебской области, в ходе которой было опрошено 18 человек. Интервьюируемые преимущественно родились в конце 1920-х – 1930-х гг. В процессе беседы выявлено несколько эпизодов, которые обозначили самые запомнившиеся события, те, которые сделали жизнь этих людей такой, какая она есть сейчас. В качестве источников также выступили опубликованные материалы этнографических экспедиций Полоцкого государственного университета 1992–2010 гг. на территории Белорусского Подвинья (*Полацкі этнаграфічны зборнік* 2011). В тексте представлены результаты обработки материалов послевоенного периода.

В материалах устной истории, в первую очередь, отображались тяготы первых послевоенных лет. Необходимо отметить, что интервьюеры,

которые родились в конце 1930-х — начале 40-х годов, ярче вспоминают изучаемый период, детально описывают повседневные практики и тактику выживания. Например, жительница деревни Василина, которая рано лишилась родителей, отмечала, что после войны был голод: «Собирали мерзлую картошку и добавляли весной траву с красненькими головками, потом мы её «голодом» звали, ели молодые листочки липы, корень аира. Всё, что можно, то и ели. Мы ходили на кладбище. Вот весной и осенью люди ходят, и мы ходили. Вместо того чтобы класть на могилки, они давали нам [пропитание]» (Лобанова 2017). В первые годы после освобождения многие жили в землянках, в подсобных помещениях (Головко 2017)¹. Например, по подсчётам Поставского районного руководства после войны в землянках проживало более 100 семей, значительное количество крестьянских семей размещалось в не приспособленных для проживания помещениях (*Памяць* 2001, 457). Для того, чтобы выжить, дети за еду пасли коров, взрослые нанимались на работу в деревни, которые менее пострадали от войны. Например, жительница деревни Калиты вспоминала, что в деревне были сожжены почти все дома, жили бедно, еды многодетной семье не хватало, усугубляло положение отсутствие тяглой силы, а «какой хозяин без коня». Мама респондентки была вынуждена оставить на отца пятерых детей и поехать в Латвию, работать по найму (Кисилёва 2017)².

Особое место в воспоминаниях занимает послевоенная коллективизация, которая коренным образом изменила уклад жизни людей. На территории Западной Витебщины основой сельского хозяйства были единоличные хозяйства. Например, в Поставском районе насчитывалось 9 250 единоличных хозяйств, из них 1 250 имели наделы меньше 3 га (*Памяць* 2001, 461). Несмотря на директивные установки партийных органов, крестьяне не высказывали желания войти в колхозы. На Поставщине к 1948 году было создано только 3 колхоза, которые объединили 65 крестьянских хозяйств (*Памяць* 2001, 462). Ситуация меняется после того,

¹ Здесь и далее оригинальный текст интервью приводится в подстрочной сноске: — «стаялі адны коміны — папалішча. Жылі ў акапе не адны, а потым тата зрабіў будку, абшыў саломай і жылі».

² — «Мая мама служыла ў Латвіі, пасля вайны ў хазяіна, зямлі ў яго было многа, скаціна. Кароў там мама даіла. У нас пяцёра дзяцей, а коні ў нас здыхалі. А які хазяін без каня? Так вот паедзе, заробіць грошы. Два разы ездзіла, кідала малых рбят і ехала. Сезон работала: кароў даіла, бульбу капала.»

как в феврале 1949 года XIX съезд КПБ взял курс на проведение сплошной коллективизации в Западной Беларуси. Темпы колхозного строительства резко меняются. Воспоминания жителей Западной Витебщины свидетельствуют о том, что ускоренная послевоенная коллективизация для большинства была очень болезненной (*Полацкі этнаграфічны зборнік* 2011, 260)³. По рассказам, в первую очередь в колхозы вступали малоземельные или безземельные крестьяне. Созданию колхозов, как правило, предшествовала агитационно-пропагандистская работа, направленная на убеждение крестьян в преимуществах коллективного хозяйства перед индивидуальным «Собирали в одном доме вечерами, часто в присутствии прокурора или участкового, и рассказывали про «счастливую» жизнь в колхозе. Говорили, что заберут землю у богатых в колхоз и всем будет жить хорошо» (Шарковщинский р-н) (*Губский* 2018, 246). Если это не действовало, то затем переходили к угрозам конфисковать имущество и сослать на Дальний Восток. Воспоминания фиксируют факт того, что принцип добровольности при организации колхозов не всегда соблюдался (Кисилёва 2017⁴; *Полацкі этнаграфічны зборнік* 2011, 263⁵. В средствах массовой информации говорили о процветающем сельском хозяйстве, об увеличивающемся благосостоянии людей. Однако реальная жизнь того времени была очень тяжелой (Грибко 2017)⁶, крестьяне были фактически бесправными, не имели паспортов, а за свой тяжелый труд получали тру-

³ «А як ужо сталі калхозы ў 50-м гаду, тады ужо паадбіралі зямлю, паадбіралі коней лішніх і абагулівалі у каго там які амбар, ці свіран, ці што. Усё забіралі, толька астаўлялі адну хату і адзін хлеб. Канешне ні хацелі ў калхоз! Ну, а што зробіш, калі Сталін так сздаў такі указ што б ішлі. А ў калхозі, войдуць во як, і мае хадзілі радзіцілі увесь дзень атробяць, а ім трудадзень пісалі. А за гэтак трудадзень нічога ні плацілі. Усё дарма рабілі. Рабілі людзі дарма. І так рабілі кожны дзень: ад цёмнага да цёмнага, і у васкрэснікі, і усё (Глыбоцкі р-н)».

⁴ «У калхоз заганялі. Мы яшчэ малыя былі. Трэба было ўсё здаць у калхоз: і каня, і ўпраж, і ўсё. Не хацелі ў калхоз уступаць. Тады па тры дні дзяржалі, каб у калхоз уступілі, у хаце адной, у депутата...»

⁵ «Не хацелі ў калхоз ідці. Кароў паадбіралі. З Докшыц як прыехаў Зінкевіч, стукніць кулаком аб стол, так і гэтак, усіх на Сібір сашлём, хто ў калхоз не пойдзець. І пайшлі усе. Гэта ў 49-м гаду (Докшыцкі р-н)».

⁶ «А ў калхозе гады тры нічога не палучалі. Там гірсы нейкай на плячах прынасець, пуды тры, а калі б не сваё, дык паздыхалі. А за хлебам у Дунілавічы, па паўбулачкі давалі хлеба. А тады зачалі спекуліраваць, хто чым.»

додни. К маю 1950 г. только в Поставском районе в колхозы было объединено 32 единоличных хозяйств (5 %), а в сентябре — 87% (*Памяць* 2001, 462).

В воспоминаниях жителей западного региона современной Витебской области часто фигурирует личность председателя колхоза или бригадира. Следует отметить, что колхозное руководство оценивалось в зависимости от того, какую позицию в те годы занимала семья, наличия соседско-родственных связей, а также происхождения (местный или пришлый). Например, жительница деревни Петровщина Поставского р-на вспоминает, что первый председатель колхоза был дружен с её мужем и предупредил о грядущем раскулачивании, тем самым спас её семью от высылки в Сибирь (Грибко 2017)⁷. Дело в том, что семья обрабатывала 17 га земли, примечательным является её рассказ о том, как они делили землю: муж интервьюируемой обратился к бывшему помещику, чтобы тот, будучи грамотным человеком, помог разобраться со всеми нюансами (Грибко 2017)⁸. Политическое недоверие к населению Западной Беларуси предопределило кадровую политику в структуре колхозно-совхозной системы. Для работы в советской властной вертикали направлялись специалисты разных уровней со всей республики. На руководящие должности преимущественно выдвигались местные активисты, бывшие партизаны и подпольщики. Кадровые назначения того времени среди населения западного региона современной Витебской области отложились в памяти населения (*Губский* 2018, 246)⁹.

⁷ «А як жа ў нас на Сібір з вёскі павывазілі. Гэта ж мы кулакі былі. Толькі адно нас і спас. Тут быў прадседацель і з маім яны былі ў арміі Польскай, такі добры. Ён у Дунлавічах быў. Харошы такі быў мужчына. На майго такі кажа: “Ты знаеш, Грыбок, як небудзь дзялі зямлю на тры браты (аднаго забілі, але ж засталася жонка і двое дзяцей). Дзялі зямлю! Падзеце на Сібір. Вы ж кулакі.»

⁸ «Тады мой паляцеў у Міхаліны, а яго брат быў вельмі добры каваль. Таму пану ў Міхалінах рабіў ўсё. Дзе ж тут грамаднага ўзяць?! Нада ж і дакументы зрабіць, і ўсё. Да пана, а ён сагласіўся. Ноччы прыехалі і раздзялілі гэтую зямлю на трох. Болей як па 5 га. Власць устанавілася, у сельсавет, гэтыя ўсе дакументы парабілі на трох і мы асталіся.»

⁹ «Ставілі прадседацель калхоза не таго ў каго 100 га зямлі, 4 коней, каровы, а ставілі пастуха, які не мог каня запрагчы. Ну, а тады сталі з Вастока прыязжаць (Шарковщинский р-н).»

Драматичной страницей в рамках коллективизации был процесс раскулачивания, что нашло отражение в воспоминаниях респондентов. В результате раскулачивания пострадали наиболее дееспособные группы населения, что стало причиной социального и психологического дисбаланса. Напряженная социально-политическая ситуация в западных районах Витебщины была связана и с довольно активным антисоветским сопротивлением в данном регионе, воспоминания о котором стали частью устной истории. Некоторые партийные, советские и комсомольские работники боялись выезжать в сельскую местность «из-за активной деятельности бандформирований» (*Памяць* 2001, 458). Документы Поставского парткома в декабре 1947 года фиксировали следующее: «в результате активизации националистических формирований, в таких сельсоветах как Груздовский, Мягунский, Савицкий, Новосёлковский-1 и Новосёлковский-2, Свилельский, по сути, парализована деятельность партийно-советского актива» (*Памяць* 2001, 459). Материалы устной истории содержат не только информацию о вооруженных отрядах, которые противостояли советской власти, но и интересные факты о их ликвидации. Последнее было достаточно сложным, так как местное население сдержанно реагировало на усилия партийно-советского руководства по решению данной проблемы, особенно в условиях ускоренной коллективизации и не спешило осведомлять представителей власти. Поэтому для борьбы с вооруженным подпольем привлекались истребительные отряды, сотрудники МГБ, воинские части. Например, житель деревни Груздово Поставского р-на, отвечая на вопрос о послевоенном бандитизме, рассказал фактически про операцию спецслужб. Он вспоминал, что в соседнюю деревню прислали председателя колхоза, который на самом деле оказался сотрудником спецслужб (Альфер 2017)¹⁰. В результате ему удалось выяснить

¹⁰ «За ім слядзілі, ужо зналі НКВД, што ён тут і выследзілі. Прыслалі ў суседнюю деревню прадседацеля калхоза, а ён у КГБ служыў. Ваенны чалавек. Ну, яму трэба было ўсё разузнаць і разнюхаць. Яны троху зналі, ну не ўсе. Ён хаваўся у гэтай бабы, у Забалацы. І вот НКВД солдат з Пастаў патрэбавалі, акружылі гэтую хату і гэты прадседацель тожэ быў. Не знаю якое званне было, можа майор ці больше. А гэты бандюга на печы ляжаў у гэтай хаце, на печы, укрывшыся...ну, тады бандюга мусіць паняў, што дзела нячыстае і тады ўжо саскочыў з печы і на ваеннага. Ну, ваенны тожа спасобны чалавек, ну і качаліся ў хаце, то адзін, то другі наверх. Убіць не мог ні адзін, ні другі. Тады салдаты, каторыя стаялі на дежурстве, на дворы, пайшлі на помашч і скруцілі таго.»

место дислокации главаря банды и арестовать его. Существование вооруженных отрядов некоторые респонденты объясняли страхом перед новой властью за какую-то противоправную деятельность в прошлом (*Полацкі этнаграфічны зборнік* 2011, 264)¹¹.

Воспоминания жителей западного региона современной Витебщины о жизни белорусской деревни, принудительной коллективизации первых послевоенных лет, стратегии выживания в новых условиях предоставляют уникальную возможность создать многообразное представление о событиях, которые происходили в рассматриваемый период и недостаточно раскрыты в современной историографии.

Список источников и литературы

(Альфер 2017) Воспоминания Альфера Антона, д. Груздово Поставского района 13 августа 2017 года; аудиозапись (1 час, 12 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Василевская 2017) Воспоминания Василевской Любви, д. Ляховщина Поставского района 7 октября 2017 года; аудиозапись (1 час, 29 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Гиль 2017) Воспоминания Гиль Прасковьи, д. Теляки Поставского района 13 августа 2017 года; аудиозапись (46 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Головко 2017) Воспоминания Головко Анны, д. Миськие Поставского района 13 августа 2017 года; аудиозапись (42 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Грибко 2017) Воспоминания Грибко Марии, д. Петровичи Поставского района 7 октября 2017 года; аудиозапись (1 час 21 минута на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Журомский 2017) Воспоминания Журомского Бронислава, д. Попелики Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (24 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Каркоз 2017) Воспоминания Каркоз Виктории, д. Комаи Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (51 минута на русском языке) хранится в личном архиве автора.

¹¹ «Вайна акончылася, а банды былі, каторыя баяліся чаго-та, знаеце, награлі, як гэта можна сказаць, напроць савецкай власці, пашлі ў кусты. Эта ж ясна кождому.» (Шарковщинский р-н).

(Кисилёва 2017) Воспоминания Кисилёвой Чеславы Филиповны, д. Калиты Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (32 минута на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Койра 2017) Воспоминания Койры Фелиции, д. Ковали Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (1 час 3 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Куницкая 2017) Воспоминания Куницкой Ванды, пос. Лынтупы Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (35 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Лобанова 2017) Воспоминания Лобановой Валентины Семёновны, д. Василины Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (45 минут на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Лукашевич 2017) Воспоминания Лукашевич Ядвиги, д. Переслега Поставского района 7 октября 2017 года; аудиозапись (22 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Петровская 2017) Воспоминания Петровской Фелиции, д. Свирдуны Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (29 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Сакович 2017) Воспоминания Сакович Леокадии, д. Сороки Поставского района 7 октября 2017 года; аудиозапись (14 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Теляк 2017) Воспоминания Теляк Тамары, д. Теляки Поставского района 13 августа 2017 года; аудиозапись (24 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Урбанович 2017) Воспоминания Урбанович Елены, пос. Лынтупы Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (1 час 11 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Федарович 2017) Воспоминания Федорович Виктории, д. Попелики Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (52 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

Губский А.В., Сумко Е.В. (2018) Послевоенная коллективизация в памяти жителей Шарковщины. *Актуальные вопросы изучения и преподавания истории, социально-гуманитарных дисциплин и права: материалы международной научно-практической конференции*. Отв. ред. А.А. Космач. Витебск. С. 246–248.

Памяць: Гіст.-дакум. Хроніка Пастаўскага раёна (2001). Минск: БЕЛТА. 688 с.

Полацкі этнаграфічны зборнік. Народная проза беларусаў Падзвіння: у 2 ч. (2011) Уклад. У. А. Лобача. Наваполацк: ПДУ. Ч. 2. 368 с.

Elēna Sumko

**Pēckara realitāte Vitebskas apgabala rietumu reģiona iedzīvotāju atmiņās
(lauka pētījuma rezultāti)**

Atslēgas vārdi: mutvārdu vēsture, Vitebskas apgabala rietumu reģions, kolektivizācija, kulaku likvidēšana, ikdienas dzīve

Kopsavilkums

Rakstā atspoguļoti lauka pētījuma, kas veikts 2017. gada vasarā Vitebskas apgabala Postavu rajona teritorijā, rezultāti. Vitebskas apgabala rietumu reģions – daļa no mūsdienu Vitebskas apgabala – starpkaru periodā piederēja Polijai. Rietumbaltkrievijas reģiona iedzīvotāju atmiņas par pēckara realitāti ir specifiskas. Atgriešanās miera laiku apstākļos notika, ne tikai pārvarot pēckara postījumus, bet arī turpinoties reģiona sovietizācijai. Reģiona iedzīvotāju atmiņās atspoguļojas attieksme pret kolektivizācijas īstenošanu, padomju varas kultūras un reliģisko politiku, ikdienas dzīvi.

Alena Sumko

**Post-War Reality in the Memories of
Residents of Western Vitebsk Region**

Key words: oral history, Western Vitebsk region, collectivization, everyday life

Summary

The paper presents the results of a small study conducted in the summer of 2017 in the field of oral history in Postavy district of Vitebsk region. Western Vitebsk region is a part of modern Vitebsk region that in the interwar period was a part of Poland. Memories of the post-war reality of the inhabitants of this region have their own specifics. The return to peaceful life took place against the background of not only overcoming the post-war devastation, but also the continuing Sovietization of the region. The attitude to the implementation of collectivization, religious and cultural policy of the Soviet power, everyday practices, tactics of survival were reflected in the memories of the inhabitants of the region.

Гинтаутас Сургайлис

Бои Литовской армии с Красной армией в Илукстском уезде в 1919 году

Ключевые слова: Вооружённые силы Литвы, Красная армия, Даугава, Даугавпилс

Почти с первых дней восстановления независимости Литве так же, как Латвии и Эстонии, пришлось с оружием в руках отстаивать свое право на существование в качестве независимого государства. Уже в начале 1919 года Литва была втянута в войну за независимость, и в течение двух лет ей пришлось воевать с тремя противниками: с Советской Россией, со сформированными в Германии отрядами Бермондта-Авалова и с Польшей.

Деятельность литовских войск в Илукстском (Ilūkste) уезде в 1919–1920 годах анализировал Эрикс Екобсонс, но он не рассматривал боевые действия летом и осенью 1919 года. В общем контексте данную тему в своих научных трудах анализировали Витаутас Лесчюс и Казис Алишаускас, деятельность отдельных пехотных полков довольно детально рассматривал Гинтаутас Сургайлис и др. Однако материалы Центрального государственного архива Литвы содержат также неизвестную информацию, которая легла в основу данной статьи.

В мае после занятия литовскими войсками Купишкиса была начата подготовка к новой военной операции — в надежде вытеснить большевистские войска с севера Литвы. 6 июня Паневежская группа перешла в наступление. Наступление было успешным, красноармейцы отступили, и литовские войска приблизились к границе с Латвией. 8 июня главнокомандующий литовской армии генерал Силвестрас Жукаускас (*Silvestras Žukauskas*, 1860–1937) дал разрешение Паневежскому отдельному батальону перейти латвийскую границу. Основанием для принятия такого решения был договор о взаимопомощи между правительствами Литвы и Латвии от 1 марта 1919 года (Čerėnas 1986, 347).

В приказе главнокомандующего было подчеркнуто, что литовские войска должны соблюдать лояльность по отношению к местным жителям, для того, чтобы они в литовских солдатах видели освободителей, а не завоевателей, подобных большевикам.

Выполняя приказ, Паневежский батальон продвинулся вперед и занял некоторые населенные пункты Латвии — такие, как Дингелкалнс (*Diņģelkalns*), Асаре (*Asare*) и др. На территории к северу и северо-востоку от дороги Асаре — Бебрене (*Bebreņe*) — Илуксте воины Паневежского батальона встретили латышских партизан, действовавших против красноармейцев, — «Зеленую гвардию». 10 июня, когда Паневежский батальон полностью перешел на латышскую территорию, организаторы латышской «Зеленой гвардии» — офицеры Я. Инданс (*Jānis Teodors Indāns*, 1895–1941) и Стелтманс — прибыли в штаб Паневежского батальона, где провели переговоры о совместных действиях против красноармейцев. Я. Инданс попросил разрешения действовать против красноармейцев на той же территории, что и Паневежский батальон. Так как «Зеленая гвардия» остро нуждалась в боеприпасах, Паневежский батальон обязался им помочь. Несколькими днями позже, 13 июня, этот партизанский отряд, уже называвшийся «Аугшкурземским партизанским полком» (*Augškurzemes partizāņu pulks*), был официально передан Паневежской группе литовских войск (Jėkabsonas 1999, 97). К сожалению, он не всегда успешно принимал участие в боях с красноармейцами (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 103. Л. 15–16).

К 10 июня перешедшие латвийскую границу литовские войска изгнали красноармейцев из Ассерна (*Asares muiža*), Рубинена (*Rubenės muiža*), Калтенбрунна (*Kaldabruņās muiža*), Илгена (*Iļģu vai Ilgas muiža*) и некоторых других мест (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 141. Л. 69).

11 июня конная разведка Паневежского батальона под командованием офицера Е. Виллера достигла Екабпилса, где встретила с подразделениями латвийской армии. Латыши встретили литовских разведчиков очень тепло и дружески (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 105. Л. 15.).

11 июня противник от обороны перешел в контрнаступление. В тот день красноармейцы атаковали железнодорожную станцию Эглайне (*Eglaine*), а 12 июня перешли в генеральное наступление. В результате наступления красноармейцев Второму пехотному полку пришлось отступить. 13 июня после упорных боев красноармейцам удалось занять Лаши (*Laši*) и Эглайне (Lesčius 1998, 133).

В такой неблагоприятной ситуации 15 июня командующий Паневежской группой офицер Стасис Настопка (*Stasys Nastopka*, 1881–1938) приказал частям Паневежской группы отступить на линию озер Сартай (*Sartai*) — Субате (*Lielais Subates ezers*), перейти к обороне и готовиться к дальнейшему наступлению (ЦГАЛ. Ф. 384. Оп. 3. Д. 346. Л. 90).

Чтобы собрать более точные сведения о противнике, командующий Паневежской группой 20 июня приказал Паневежскому батальону провести разведку боем. 21 июня в 18.30 подразделения, принимавшие участие в разведке, вышли на исходные позиции. Группы конной разведки отправились по направлениям Бебрене-Илуксте, Каралишки, Лудвигава. 22 июня в 2 часа ночи артиллерия открыла огонь по Двиете (*Dviete*) и другим местам скопления красноармейцев, а пехотинцы перешли в наступление. Противник после неожиданной атаки растерялся и начал отступать. Литовцы заняли Двиете и Илуксте (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 105. Л. 12).

Но около 12 часов противник пришел в себя и, поняв, что это не генеральное наступление, а только разведка боем, начал подтягивать подкрепление из районов Яунгринвалде (*Jaungrīnvalde*) и Пилскальне (*Pilskalne*) и около 13 часов перешел в контрнаступление. Командир Паневежского батальона в 14 часов 30 минут отдал приказ батальону отступать в направлении Бебрене (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 103. Л. 19). Цель разведки была достигнута — были собраны ценные данные о противнике.

24 июня к командующему Паневежской группой Стасису Настопке прибыл официальный представитель латвийской армии для установления связи между обеими армиями (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 888. Л. 33).

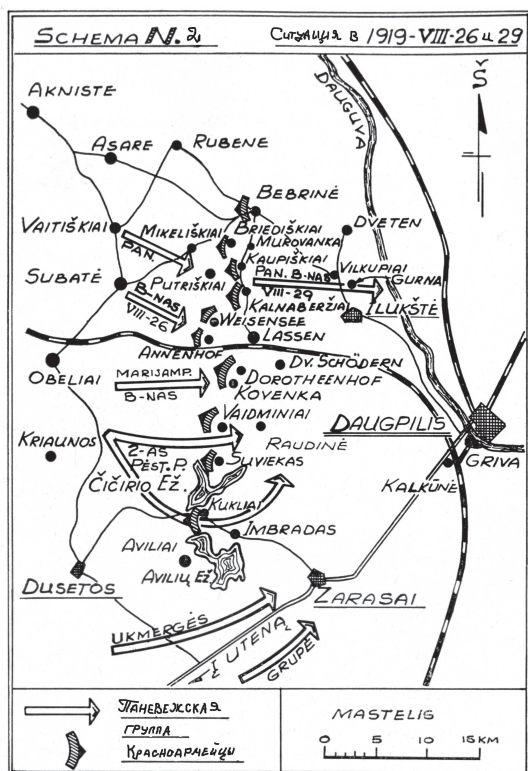
2 июля был получен приказ главнокомандующего литовскими войсками генерала С. Жукаускаса, согласно которому Паневежская группа должна была перейти в наступление и не позже чем 7 июля занять Илуксте, Двиете, дойти до Даугавы и достичь общей линии Калдабруна (*Kaldabruņa*) — Силене (*Silene*) — Сувекас (*Suvekas*). Действия Паневежской группы должна была поддерживать Укмергская группа, пока еще действовавшая на территории Литвы (Lesčius 1998, 139).

Наступление, начавшееся 8 июля, успехом не увенчалось. Красноармейцы упорно сопротивлялись. Более хорошие результаты были достигнуты 9 июля. Литовскими войсками были заняты Бебрене, Людвиновский фольварк (*Ludvinovas muiža*), железнодорожная станция Эглайне, Яунгринвальдское и Вецгринвальдское (*Vecgrīnvaldes muiža*) поместья, Илуксте, Двиете и некоторые другие населенные пункты (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 103. Л. 20-21; Mūsų žinynas 1922, 95).

10 июля красноармейцы перешли в концентрированное наступление на позициях Шарлоте (*Šarlote*) — Марьянова (*Maņanova*) и вышли в тыл Второго пехотного полка. Последнему пришлось с боями вырываться из окружения. Командующий группой не имел другого выбора, как только

приказать группе отступить на линию озер Сартай – Субате и там перейти к обороне (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 4. Л. 15).

В связи с подготовкой к новому наступлению произошли некоторые изменения в организации литовских войск. Войска были сосредоточены в 1-ой и 2-ой бригадах, фронтовые части пополнены новыми солдатами, оружием, боеприпасами. Подготовившимся к наступлению бригадам главнокомандующий литовскими войсками 22 августа 1919 года отправил телеграмму № 101, в которой приказал 23 августа перейти в наступление по всему фронту и занять Даугавпилс. Второй бригаде была поставлена задача форсировать Даугаву и занять Даугавпилскую крепость. Первой бригаде – занять Калкунскую железнодорожную станцию и, переправившись через Даугаву, занять Даугавпилский железнодорожный вокзал (ЦГАЛ. Ф. 384. Оп. 3. Д. 346. Л. 126).

Илл. 1. (Variakojis 1965, 50)

Под руководством главнокомандующего генерала С. Жукаускаса ночью с 23 на 24 августа началось наступление. 26 августа были заняты Зарасай (*Zarasai*) и Смелине (*Smėlynė*), и в тот же день в наступление перешла и Вторая бригада. Она должна была занять линию Субате—Силене—Сувекас. Части бригады, по существу, повторили июльское наступление, только на этот раз успешно. В первый день наступления бригады красноармейцы упорно сопротивлялись, переходя на некоторых участках в контрнаступление. Особенно упорно сопротивлялся батальон латышских коммунистов. 26 августа нападавшему звену даже пришлось на некоторое время отступить из Анмуйжского поместья. 27 августа особенно упорные бои шли около Марьяновы, в то время как поместье Шарлоте, поселок Шишковский (*Šiškova*) и поместье Свенте (*Svente*) красноармейцы оставили без боя (ЦГАЛ. Ф. 384. Оп. 3. Д. 346. Л. 161-162).

28 августа литовские войска продолжали наступление. Красноармейцы ожесточенно сопротивлялись около поместья Шедере (*Šėderes muiža*) в районе деревни Сусекли (*Susekli*). В Илуксте была сосредоточена большая группировка противника, поэтому, когда литовская артиллерия открыла по ней огонь, красноармейцы понесли большие потери. В этот день литовскими войсками были заняты Шедере, Яунгринвалде и несколько других населенных пунктов. Но главной победой литовцев было то, что красноармейцы были выбиты из большинства укрепленных окопов Первой мировой войны, а также то, что литовцы, заняв несколько стратегических точек, заставили красноармейцев начать переправляться на правый берег Даугавы (ЦГАЛ. Ф. 384. Оп. 3. Д. 346. Л. 161-162; Ф. 929. Оп. 3. Д. 105. Л. 27-28).

29 августа был решающим днем для изгнания красноармейцев за Даугаву. Утром, около 9 часов, красноармейцы попробовали улучшить свое положение и перешли в контрнаступление из поселков Урбанишки (*Urbaniški*) и Бундишки (*Bundiški*). Литовским солдатам на некоторое время пришлось оставить поместье Свенте, но Второму пехотному полку, бросившему в бой резервы, удалось вновь его занять. Другое ожесточенное сражение произошло около деревни Гурна (*Gurna*), где красноармейцы также оказали упорное сопротивление, стараясь защитить мост через Даугаву, но их сопротивление было сломлено. Бегущие через мост красноармейцы подожгли его, и мост сгорел. Около 18 часов передовые литовские части вышли к берегам Даугавы, а вечером 30 августа укрепились на линии Илуксте—Свенте, уничтожая оставшиеся мелкие части противника (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 105. Л. 28; Д. 76. Л. 37).

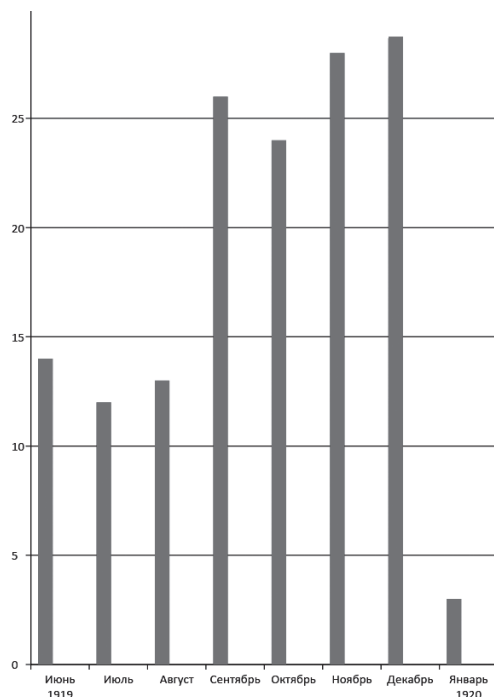
В то время части Первой литовской бригады вели интенсивные бои за Калкунскую (*Kalkūni*) железнодорожную станцию, которая была взята в 12 часов. Красноармейцы отступили для обороны в предместье Даугавпилса Гриву (*Grīva*) (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 1. Д. 37. Л. 98-99). Литовский Вильнюсский батальон получил приказ взять Гриву. Учебный взвод батальона ворвался в городок, но был встречен упорным сопротивлением (Aliašauskas 1972, 308). Литовским солдатам пришлось отступить.

**Илл. 2. Парад литовских войск после успешной Зарасайской операции.
Сентябрь 1919 г. (ЛЦГА)**

После успешной Зарасайской военной операции литовские войска укрепились на левом берегу Даугавы. Дальнейшие бои утратили маневренность и перешли в позиционную стадию. Будучи трудно преодолимым естественным препятствием, Даугава заставила обе стороны на долгое время остановиться на занимаемых позициях, укрепиться и вести борьбу, в основном, артиллерийским и пулеметным огнем. Однако при этом обе стороны несли немалые потери. Когда Даугава замерзла, случались довольно частые столкновения разведчиков — до тех пор, пока 3 января 1920 года латвийские и польские войска под командованием польского полковника Е. Ридз-Смиглы (*Edward Rydz-Śmigły*, 1886—1941) всем фронтом не начали наступление на Даугавпилс и заняли город. 4 января 1920 г. литовско-красноармейский фронт был упразднен, советско-литовская война фактически закончилась.

**Илл. 3. Боевые действия
Литовской армии против
красноармейцев
на территории Латвии
(количество дней)**

Литовские войска вели борьбу с Красной армией на территории Латвии с 8 июня 1919 г. до 3 января 1920 г., то есть 210 дней. Более или менее интенсивные бои и столкновения с красноармейцами происходили в течение 149 дней. Таким образом литовские войска внесли свой вклад в общую борьбу Балтийских стран за свою независимость.

**Илл. 4. Червонка,
кладбище литовских
солдат**

Список источников и литературы

Архивные материалы Центрального государственного архива Литвы (далее – ЦГАЛ):

Ф. 384 (Министерство охраны края Литвы);

Ф. 929 (Штаб армии Литвы).

Ališauskas, K. (1972) *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. 1918–1920, t. 1*, Chicago, 490 p.

Čepėnas, P. (1986) *Naujųjų laikų Lietuvos istorija, t. 2*, Chicago, 840 p.

Lesčius, V. (2004) *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 498 p.

Variakojis, J. *Karaliaus Mindaugo pulkas*. Karys, Brooklyn, 1965, 120 p.

Jėkabsons, Ė. (2006) Lietuvos kariuomenė Iūkštės apskrityje 1919–1920 metais. *Karo archyvas*, t. 21, p. 41–66.

Jėkabsonas, E. (1999) Latvijos ir Lietuvos santykiai 1919–1921 metais, *Lietuvos archyvai*, t. 12, p. 96–114.

Panevėžio bataliono veikimo aprašymas (1919 m. liepos 6-12 d.). *Mūsų žinynas*, 1922, Nr. 1, p. 94–98.

Gintauts Surgailis

Lietuvos armijos kaujas ar Sarkano armijų Iūkštės apriņķi 1919. gadā

Atslēgas vārdi: Lietuvas Bruņotie spēki, Sarkanā armija, Daugava, Daugavpils
Kopsavilkums

Beidzoties Pirmajam pasaules karam un sabrūkot impērijām, izveidojušies labvēlīgi apstākļi Latvijas, Lietuvas, Igaunijas un citu valstu neatkarības atjaunošanai vai iegūšanai. Taču tas nesakrita ar kaimiņvalstu plāniem. Uz Krievijas impērijas drupām tapusi Padomju Krievija, kas sevi uzskatīja par impērijas pēcteci, uzsāka agresiju rietumu virzienā un 1918. gada beigās ieņēma Latvijas un Lietuvas teritoriju, tādējādi aicinot uz revolūciju Eiropā. Tas bija nopietns izaicinājums jaunajām valstīm – veidot savus bruņotos spēkus un cīnīties pret daudz spēcīgāku ienaidnieku vienlaikus. Ienaidnieks bija kopējs, tādēļ 1919. gada 1. martā Lietuva un Latvija noslēdza savstarpējās palīdzības līgumu, kas paredzēja koordinēt militārās darbības pret Sarkano armiju. Vēl pirms tam, 1919. gada februārī, Lietuvas Bruņotie spēki sāka cīņu, spiežot Sarkano armiju Latvijas virzienā, un 8. jūnijā iegāja Latvijas teritorijā. Sīvas

kaujas ar Sarkano armiju Latvijā notika 1919. gadā vasarā – 10.–15. jūnijā, 7.–12. jūlijā un 23.–30. augustā, kad tā bija izspiesta Daugavas labajā krastā. Tomēr lietuviešiem neizdevās izpildīt galveno uzdevumu, t. i., pārņemt kontroli pār Daugavpils cietoksni, jo upe kalpoja par dabisku šķērslī, kas norobežoja ienaidnieku un ļāva tam droši apmesties pretējā krastā. Karojošās puses iesaistījās ilgajā ierakumu karā ar ložmetēju un artilērijas izmantošanu, kas noveda pie lieliem zaudējumiem. Kad Daugava sasala, 1920. gada 3. janvārī, latviešu un lietuviešu militārie spēki poļu pulkveža Edvarda Ridza-Smigļija vadībā frontāli uzbruka boļševikiem un ieņēma Daugavpili. Nākamajā dienā karš starp lietuviešiem un lieliniekiem bija beidzies. Cīņas Latvijas teritorijā ilga no 1919. gada 8. jūnija līdz 1920. gada 4. janvārim; šajā laikā dzīvību zaudēja vairāk nekā 100 lietuviešu karavīru.

Gintautas Surgailis

The Fights between the Lithuanian Armed Forces and the Red Army in Ilūkste Region in 1919

Key words: Lithuanian Armed Forces, Red Army, Daugava, Daugavpils

Summary

The end of World War I and the collapse of the old empires brought favourable circumstances for Lithuania, Latvia, Estonia, and other countries to restore or declare their independence. However, it was not according to their neighbours' plans. One of them, the Soviet Russia that emerged from the ruins of the Russian Empire and considered itself its descendant, started marching westwards at the end of 1918 by occupying Lithuanian and Latvian territories, thus calling for revolution in Europe. It was a serious challenge for the young states to develop further, form their armed forces, and fight against much greater enemy with joint forces. As the enemy was common, on 1 March 1919 Lithuania and Latvia signed a mutual assistance agreement providing for coordinated military actions against the Red Army. In February 1919, the Lithuanian Armed Forces started fights by pushing the Red Army towards Latvia and on 8 June they entered the Latvian territory.

Fierce fights with the Red Army in Latvia took place in the summer of 1919, i.e. 10–15 June, 7–12 July, and 23–30 August till it was forced to the right bank of the river Daugava. However, Lithuanians failed to accomplish the main task, i.e. to take control of Daugavpils fortress due to the natural obstacle, the river Daugava that separated them from the enemy and allowed them to safely settle on the opposite bank. Both sides got engaged in a long

trench warfare involving machine-guns and artillery leading to great losses. When the Daugava froze, scouts held frequent meetings till 3 January 1920, when Latvian and Lithuanian troops led by Polish Colonel Edward Rydz-Smigły attacked the Bolsheviks by frontal assault and seized Daugavpils. Next day, on 4 January, Lithuanian forces were separated from the Red Army and the war between Lithuanians and Bolsheviks was over.

The fights in the Latvian territory lasted from 8 June 1919 to 4 January 1920, i.e. 201 days, including 149 days for major and minor confrontations causing the loss of more than 100 Lithuanian soldiers during the fights.

Vitālijs Šalda

Latviešu biedrības Pēterburgā (19. gadsimta otrā puse – 1914. gads)

Atslēgas vārdi: latvieši, Pēterburga, biedrības, latviešu diaspora Pēterburgā, kultūra, labdarība

Iepriekšējā rakstā (Šalda 2018, 382–397) par latviešu dzīvi Pēterburgā stāstīts par pirmās reliģiski nacionālās latviešu organizācijas – Evaņģēliski luteriskās Jēzus baznīcas latviešu draudzes izveidi. Šoreiz aizsāktā tēma tiks turpināta ar jau nākamās paaudzes sabiedrisko organizāciju – dažādu biedrību darbības apskatu. Raksts sagatavots galvenokārt uz tā laika latviešu presē, kalendāros un atsevišķu publicistu izdevumos atrodamo ziņu pamata.

1862. gada oktobrī Krišjānis Valdemārs (1825–1891) rakstīja, ka Pēterburgā un Kronštatē dzīvo ap 5 000 latviešu (Valdemārs 1997, 90). Kopā pilsētā toreiz dzīvoja ap 540 tūkstošu iedzīvotāju (*Народная энциклопедия*). 1883. gadā, kad visā Pēterburgā bija ap 930 tūkstošu iedzīvotāju (*Народная энциклопедия*), par latviešu skaitu tajā vērtējumi bija pretrunīgi. Pastāvēja viedoklis, ka latviešu esot līdz 10 000, gan arī – ka tas esot pārspīlējums un latviešu ir tikai ap 3 000. Pēc 1881. gada Tautas skaitīšanas datiem, pilsētā “latviski runātāju skaits bija 2 853” (Milda 1895, Nr. 69). 1904. gadā toreiz students, vēlāk senators Kārlis Ducmanis (1881–1943) vērtēja, ka “latviešu Pēterburgā ne mazāk kā 12 000” (K. D. 1904). Cits autors rakstīja, ka pavisam latviešu, pēc pilsētas domes statistikas ziņām, esot ap 25 000 – tiesa, viena (mazākā) daļa pārkrievojusies (-ms. 1909).

Arī pētnieku dati nav precīzi. Vilberts Krasnais (1908–1942) uzskatīja, ka 1914. gadā Pēterburgā dzīvoja ap 10 000 tautiešu (Krasnais 1938, 13). Akadēmiķis Jānis Stradiņš raksta, ka 20. gadsimta sākumā Pēterburgā un tās apkaimē mīta apmēram 15 000 latviešu (Stradiņš 2003). Avīze “Baltijas Vēstnesis” par latviešu sastāvu Pēterburgā izteicās: “Mums Pēterburgā ir latvieši, varam sacīt, no portfeļu nēsātājiem ministrijās līdz malkas un ūdens nēsātājiem sētās, no miljonus valdošiem līdz tādiem, kas ar tarbiņu apkārt staigā ...” (S. 1883) Līdzīgi par latviešu sabiedrisko stāvokli Pēterburgā pāris gadus vēlāk rakstīja toreizējais students Jānis Pliekšāns (1865–1929): “Sadzīves un izglītības ziņā Pēterburgas latvieši ieņem dažnedažādus stāvokļus, iesākot ar zemākajiem un beidzot ar jo ievērojamajiem. Liela daļa šejienes latviešu ir atra-

dusi vietas fabrikās un pelnās savu pārtiku vai kā strādnieki, vai arī kā uzraugi. Arī šejienes viesnīcās un restorānos, kā visulielākajos, tā arī vidējos, visur atradīsim latviešus. Vairāk izglītoti latvieši, kuri apriņķa skolas vai ģimnāzijas apmeklējuši, ieņem vietas gan tirgotāju kantoros, gan dažādās akciju biedrībās un dzelzceļu valdēs.” (S. 1886; Rainis 1983, 7–8).

Kā turīgākos latviešus Pēterburgā varēja nosaukt sviesta un siera veikala īpašnieku K. Vilnīti, kungu apģērba veikala īpašnieku A. Kalnvasaru, alus bodes īpašnieku A. Kļavu, J. Āboliņu, kuram piederēja lampu un petrolejas veikals, u. c. (Pēterburgas Kalendaris.. 1888, 52). 20. gadsimta sākumā tiem varēja piebiedrot vēl viņa tirgotājus brāļus Štālus, piena produktu tirgotājus Grūbi un Gulbi; ievērojami audzis bija tabakas un citu sīkpreču tirgotāju – latviešu skaits. Daudz bija latviešu amatnieku: skroderu, kurpnieku, galdnieku u. c. Lielākā daļa no viņiem gan strādāja “sveštautiešu veikalos, it sevišķi fabrikās” (Divdeviņš 1902). Vāciskā “*Rigaer Tageblatt*” speciālā rakstā par latviešiem Pēterburgā, kuru pārdrukāja arī latviešu avīzes, rakstīja: “Lielākā daļa latviešu nodarbojas kā amatnieki, burtliči, fabriku strādnieki, aģenti, komisionāri, kantoristi, komiji un – ķelneri un sulaiņi. Vietējie lielrūpnieki latviešu fabrikas strādniekus ļoti ciena un fabriku direktori nereti izsakās, ka viņi latvietim labprāt maksājot 2 reiz vairāk, nekā krievu strādniekam. Tāpēc arī latvieši šejienes fabrikās ātri tiek uz priekšu: īsā laikā viņi no vienkārša strādnieka uzkuļas par uzraugiem, meistariem un tā tālāk. [...] Šie uzraugi, meistari, desmitnieki ātri kļūst patstāvīgi un atver paši savas darbnīcas.” (Latvieši Pēterburgā 1909) Taču latviešu prese arī brīdināja: “[...] daļai tautas brāļu šē Pēterpili labi klājas. To starpā atrodamī veikalnieki un tirgotāji [...]. Bet lielākā daļa gan pieder amatnieku, sulaiņu, šveicaru un strādnieku kārtai [...]. Tiesa, ka Pēterburgā var dažkārt pelnīt vairāk nekā dzimtenē, bet cepti baloži šē mutē vis nelaižas. [...] lai visi tādi jaunekļi, kas domā tik ar savu sparību vien viegli atrast maizi un laimi, ne domāt nedomā ar tukšu kabatu šurp nākt. Pēterburga pilna tādu vietas meklētāju. [...] 90. gadu sākumā vismazākā summa, ar kuru Pēterpili varētu gadu knapināties, bija 250 rbļ.” (Auziņu Kārlis 1891) Tomēr, neraugoties uz dažādiem biedinājumiem, latviešu migrantu skaits Pēterburgā nemitīgi pieauga.

Saprotams, ka 19. gadsimta otrajā pusē, apstākļos, kad Baltijā un visā Krievijā dibinājās dažādas sabiedriskas organizācijas, šī kustība nevarēja neskart arī Pēterburgu un tajā dzīvojošos latviešus. 19. gadsimta 60. gados, kā pēc 20 gadiem rakstīja avīze “Baltijas Vēstnesis”, “Latvijā sāka mosties sevišķs, līdz tam tur itin svešs gars, proti, tautības mīlestība”. Šai idejai pieaugot, “viņas diženākais auglis” bijušas “Pēterburgas Avīzes”, bet reizē ar to

Pēterburgā “izcēlās to pašu latviešu starpā Lasīšanas biedrība”, kā “otrs centrs šejienes latviešiem”. Lai gan biedrības dzīve līdz ar “Pēterburgas Avīzēm” “vēlāk apklusa, tad tak biedrošanās ideja neizzuda, bet laiku pa laikam atkal no jauna parādījās.” (S. 1883) Acīmredzot tik tiešām zināma sakarība starp tāda jaunlatviešu kustības centra kā “Pēterburgas Avīzes” un visai necilas vietējas biedrības izcelsmi pastāvēja, lai gan nosaukt to par otru centru, lai arī tikai “šejienes latviešiem”, diez vai ir pareizi.

Notikumu secība bija šāda. Jau 1862. gada 14. augustā seši Pēterburgas latvieši, sapulcējušies kādās dzimšanas dienas svinībās, nolēma dibināt biedrību, “kurā dabūtu savas tautas rakstus lasīt”. Tāpēc tika nolemts ziedot šai biedrībai grāmatas, aicināt citus tautiešus sekot šim paraugam. Ar toreizējā Jēzus draudzes mācītāja J. fon Rihtera (*Julius Wilhelm Theophil von Richter*, 1808–1892) gādību Pēterburgas gubernators 1863. gada 13. janvārī atļāva nodibināt “Latviešu lasīšanas biedrību”, kuras pārraudzība tika nodota Jēzus draudzes padomei. Ar K. Valdemāra pamudinājumu Pirmās ģildes tirgotājs Kārlis Bušs ziedoja 100 rubļu, par kuriem viens no biedrības dibināšanas iniciatoriem Dāvis Grīntāls atveda no Rīgas latviešu grāmatas. Par šādu aktivitāti viņam darba devēji vācieši “atrāvuši darbu”, bez tam policija viņu uzraudzījusi kā musinātāju un reiz pat viņa papīrus caurlūkojusi, bet nekā aizliegta neatradusi.

Biedrība nodarbojās arī ar saimniecisku darbību, īrēja telpas, kurās par samaksu atļāva apmesties un saņemt ēdienu pilsētā ieceļojušajiem latviešiem. Taču šī darbība lielus ienākumus nenesa, jo bieži iebraucēji tautieši, padzīvojuši Pēterburgā, to slepus pameta, tā arī nenomaksājuši rēķinus. Divi lielākie nemaksāšanas gadījumi bija 1865. gadā, kad tā izrīkojās 60 dundadznieku migrantu, kas caur Pēterburgu devās uz K. Valdemāra pirkto muižu Novgorodas guberņā un 109 Raunas pagasta iedzīvotāji ceļā uz Kostromas guberņu. Par šādu naktsmāju došanu, kas biedrībai oficiāli nemaz nebija atļauta, bija sašutuši arī Jēzus draudzes mācītāji (acīmredzot biedrība izmantoja Jēzus baznīcai piederošās telpas). 1865. gada rudenī biedrības sapulcē ieradās trīs luterāņu mācītāji, D. Grīntālam bija “sadrūšanās” ar tiem, bet paris mēnešus vēlāk, tā paša 1865. gada rudenī, draudzes patrons ģenerālmajors barons Vilhelms fon Korfs (*Wilhelm von Korff*) un pērminderi¹ līdz ar policijas ierēdņiem aizveda “grāmatu skapīti ar visām grāmatām un pasludināja, ka biedrība ir slēgta” (Knoke 1903, 2).

¹ Pērminderis (no lejasvācu *vormunder* ‘aizbildnis’) – draudzes pārstāvis baznīcas draudzes pārvaldē.

Sešus gadus Pēterburgā latviešu sabiedriskas organizācijas nebija; 1872. gadā latvieši 1863. gadā izveidotās vācu amatniecības biedrības “Palme” sastāvā un telpās nodibināja Latviešu nodaļu. Tajā darbojās tādas pazīstamas personības kā Auseklis (1850–1879), Aleksandrs Vēbers (1848–1910), Frīdrihs Grosvalds (1850–1924), kuri stājušies kā pilāri pārējo latviešu priekšā (S. 1883).

Biedrības “Palme” Latviešu nodaļa darbojās četrus gadus un sarīkoja 88 lielākus un 66 mazākus pasākumus, starp tiem 12 teātra izrādes un 9 dziesmu vakarus. Ienākumi galvenokārt tika izmantoti labdarībai. 1875. gadā biedrības Latviešu nodaļai bija 17 pastāvīgu biedru, kā arī daži t. s. galvinieki – valde, kas maksāja biedra naudu “Palmes” biedrībai. Diemžēl izraisījās sadursme ar biedrības vācu vadību, jo, kā rakstīja jau nākamās paaudzes latvietis Rūdolfs Knoke (1873?–1918), vāciešos pēc uzvaras pār Franciju auga uzpūtība, latviešos arī norisa “tautisko centienu brašākie laiki”, tāpēc arī bijis daudz strīdu. 1875. gadā Latviešu nodaļu slēdza, jo “Palmes” vadība atļāva nodaļas biedriem darboties biedrībā tikai tad, ja visi iestātos tajā, katrs maksātu biedra naudu 18 rubļu gadā un pakļautos “Palmes” kārtībai (Knoke 1903, 4–6). Turpmākos trīs gadus latviešiem atkal nebija savas biedrības.

1878. gada 19. februārī pulciņš vietējo latviešu pēc jau pieminētā D. Grīntāla ierosinājuma nolēma dibināt savu “labdarīgu biedrību”, jo tādas esot gandrīz visām tautām. Tika sastādīti statūti pēc Rīgas Latviešu labdarības biedrības statūtu parauga. Tie tika apstiprināti 1878. gada 12. oktobrī, ko var uzskatīt par Pēterburgas Latviešu labdarības biedrības dibināšanas oficiālo datumu. Pēterburgas Latviešu labdarības biedrība no “Palmes” biedrības Latviešu nodaļas mantoja bibliotēku, arī 125,75 rubļus.

1879. gadā Pēterburgu apmeklēja žurnālists, tolaik “Baltijas Zemkopja” izdevējs Māteru Juris (1845–1885), kurš ar saviem iespaidiem par pilsētu dalījās laikrakstu publikācijās. Kā ievērojamākos latviešu kopienas darbiniekus viņš nosauca Latviešu labdarības biedrības dibināšanas iniciatorus D. Grīntālu, Mārtiņu Remiķi (1845–1921), Kārli Baumanī (1835–1905) (Juris Andrejevičs 1879).

Darbības sākumperiodā biedri pulcējās privātos restorānos, tad 1880. gadā, kad biedrība bija savākusi ap 1 000 rubļu, nolēma īrēt “īpašu lokālu”, ierīkot tur skatuvi, lasāmo galdu, rīkot teātra izrādes, koncertus, jautājumu un atbilžu vakarus. Tas arī tika izdarīts, taču lielie īres izdevumi (2 100 rubļu gadā) neļāva izvērst darbību. Turklāt daudzi biedrības locekļi bija vilušies: “viens bija cerējis atrast lielu pilnīgu bufeti, otrs lielāku zāli, trešais biljardu un bumbotavu u.t.t.”, “biedru starpā ieviesās necerēta remdenība”. Par laimi, Igaunų

labdarīgā biedrība ar 1881. gada janvāri izīrēja Latviešu labdarības biedrības telpas saviem pasākumiem. Atradās arī citi īslaicīgi īrnieki. Tomēr pēc trīssarpus gadu lietošanas nācās atteikties no lokāla. Savus sarīkojumus biedrība turpmāk rīkoja dažādos traktieros, zālēs, sapulces vadīja privātdzīvokļos. 1903. gadā par dažādu telpu īri tika samaksāti 350 rubļu. Jau 1886. gadā radās projekts pirkt zemi, celt namu, taču tam biedrība nespēja savākt kapitālu (Knoke 1903, 9–10). Jautājums par pastāvīgu telpu iegādi tika pārrunāts ļoti bieži, taču arvien izrādījās, ka tikt pie tām biedrība nespēj (Pēterburgas Latviešu Labdarības.. 1903, Nr. 83). Attiecībā uz Latviešu labdarības biedrību 1886. gadā J. Pliekšāns rakstīja: “Jautājums nu ir, vai biedrība var atnest no viņas gaidītos labumus, ja viņai nav sava pastāvīga korteļa. Man šķiet, ka, sevišķi lielā pil-sētā, tas neiespējams” (Petrapiliets 1886; Rainis 1983, 12).

Presē par biedrību tika izteikti gan atzinīgi, gan arī kritiski vārdi. Piemē-ram, mūziķis Ernests Vīgners (1850–1933) 1885. gadā rakstīja: “Šejienes Latviešu labdarības biedrība ik svētdienas izrīko jautrības vakarus, kas gan ne katru reizi tiek pilnam apmeklēti, bet tomēr kā saite – lai gan vāja – satura tautiešus svešumā” (Līgošu Ernests 1885).

Lai gan biedrība bija dibināta labdarībai, sākumposmā tai vienkārši trūka līdzekļu, lai to izvērstu. Vairākkārt sapulcēs pat tika spriests par to, lai mainītu statūtus, sauktos par Pēterburgas latviešu klubu (Knoke 1903, 14). Tikai 10 gadu laikā biedrība iekrāja 3 000 rubļu kapitāla, kas ļāva arī palielināt izde-vumus. Iespējams, ka lielāku pievēršanos labdarībai sekmēja biedrības vadītāja M. Remiķa kļūšana 1887. gadā par vietējās Jēzus baznīcas padomes priekš-sēdētāju. Tā “Pēterburgas kalendāris 1890. gadam” apsveica ar to, ka biedrība un draudze nonāca “zem vienas vadības”, un rakstīja, ka nepieciešams, lai tās darbotos kopīgi kā “divas darbīgas rokas” (Pēterburgas kalendāris.. 1889, 22). Arī 1903. gadā, jau rezumējot Latviešu labdarības biedrības 25 gadu periodu, “Latviešu Avīzes” konstatēja, ka sākotnēji biedrība vairāk līdzinājās klubam, tikai ar laiku plašāk izvērsdama tieši labdarības darbu, skolojot bāriņus un nabadzīgu vecāku bērnus, uzturot bibliotēku (1903. gadā tajā bija 564 sējumi), “piekopjot dziedāšanu un teātri” (Pēterburgas Latviešu Lab-darības.. 1903, Nr. 84).

Tomēr joprojām izskanēja arī kritiskas piezīmes. Tā 1894. gadā avīze “Dienas Lapa” kritizēja Labdarības biedrību par pievēršanos vienkāršu izpriecas sarīkojumu rīkošanai, par priekšlasījumu un jautājumu izskaidro-šanas vakaru trūkumu, “kur būtu vienots derīgs ar patīkamu”. Tika apgalvots, ka tos iznīcinājusi “mūsu pilāru ledainā vienaldzība” (SV. 1894). Šāda kritika pret pilāru biedrību t. s. “demokrātiskajā” latviešu presē parādījās arī vēl

pēc desmit gadiem. Tā “Ņevas Viļņi” jau Pirmā pasaules kara laikā rakstīja, ka “sākot ar 1903./4. gadu biedrība ir gājusi sistemātiski uz leju. Nekur tagad vairs nevar novērot to enerģiju, ar kādu tā agrāk strādāja”. Apgalvojums tika pamatots ar biedrības materiālā stāvokļa pasliktināšanos, tās īpašumā esošā kapitāla tērēšanu biedrības pastāvēšanas nodrošināšanai, bet labdarībai ziedoto līdzekļu samazināšanos. Tika pat apšaubītas biedrības pastāvēšanas tiesības, izmantojot iekrāto kapitālu nevis labdarībai, bet savas eksistences nodrošināšanai (V. Lh. 1915). Pēc autora ieskatiem, ne vienmēr kritika bija pamatota.

Pirmo 25 gadu laikā biedrību vadīja ģimnāzijas inspektors un Krievijas preses galvenās pārvaldes latviešu izdevumu cenzors M. Remiķis – 10 gadus, ģimnāzijas skolotājs D. Pelcs (Kažoku Dāvis, 1850–1913) – 8, ceļu inženieris T. Ļeņikovs – 3, advokāts T. Bredenfelds – 2,5, inženieris-ķīmiķis A. Rode – 1 gadu, īsu laiku arī ierēdnis S. Veilands. 1903. gada beigās par “biedrības priekšnieku” ievēlēja advokātu M. Ukstiņu. Sākumā biedrībā latvieši iestājās “aiz patriotisma, lai satiktos ar tautiešiem, [...] vēlāki, kad biedrība izrikoja par lētu ieejas maksu dejas vai viesīgus vakarus, tad iestājās daudz tādu, kas tikai gribēja padejot”. Iestājās arī cittautieši, kas bija pazīstami ar latviešiem. Diemžēl nav datu par viņu skaitu.

Biedrībā sastāvošo locekļu skaits bija svārstīgs. Piemēram, 1879. gada sākumā to bija 141, 1890. gadā – 44, 1903. gadā – 138 (no tiem 23 sievietes). Biedru maksas nebija mazas. 1879.–1880. gadā tās sastādīja kungiem – 6 rubļus, dāmām – 3 rubļus, tika vēl paaugstinātas, taču pēc tam, 1892.–1903. gadā, acīmredzot biedru pieplūduma mazināšanās rezultātā (tika novērots, ka biedru iestājās vairāk, kad biedru nauda bija zemāka) atkal samazinātas līdz 4 rubļiem kungiem un 2 rubļiem dāmām. No biedru maksām 25 gadu laikā tika iekasēti 10 838 rubļi. Dāvinājumos šai laikā biedrība saņēma 3 600 rubļu. Labdarībai pavisam bija ziedoti 13 393 rubļi. T. s. “biedreņu komisija”, kura nodarbojās ar trūcīgo aprūpi, šim nolūkam bija izmantojusi 1 612 rubļus, iegūtus no dažādām labdarības izsolēm, koncertiem u. tml. Labdarības koncerti u. c. deva ievērojamus līdzekļus Jēzus baznīcas bāreņu uzturēšanai.

Pie biedrības kopš 1879. gada darbojās jaukts koris sākotnēji Jurjānu Andreja (1856–1922), tad arī citu mūziķu vadībā. Tā dziedātāji 1888. gadā piedalījās III Vispārējos latviešu dziedāšanas svētkos Rīgā. Pēc apskuma perioda koris darbību atjaunoja 1893. gadā jau Jāzepa Vītola (1863–1948) u. c. vadībā. Epizodiski tas uzturēja sakarus arī ar latviešu dziedātājiem Rīgā. Tā, kad 1904. gada 3.–4. decembrī Rīgas Latviešu dziedāšanas biedrība svinēja 25 gadu jubileju, J. Vītols to apsveica Pēterburgas Latviešu labdarības biedri-

bas vārdā un nolasīja arī tās kora atsūtītu “krāšņu adresi” ar visiem kora dalībnieku parakstiem. Rīgas Latviešu dziedāšanas biedrības locekļi kā atbildi nosūtīja uz Pēterburgu savu biedru kopēju fotogrāfiju, uzņemtu pēc jubilejas koncerta. Pēterburgas Latviešu labdarības biedrības koris uz to savukārt rakstīja, ka fotogrāfija “mūs iepriecināja neizsakāmi un gluži negaidot” (LNA LVVA, 6 479. f., 1. apr., 297. l., 167., 175. lp.; 299. l. 102. lp.).

Biedrības rīkotajās teātra izrādēs piedalījās arī Rīgas mākslinieki – Dace Akmentiņa (1858–1936), Jēkabs Duburs (1866–1916) u. c. (Knoke 1903, 8–15, 18, 20); Pēterburgas Latviešu Labdarības.. 1903. Nr. 84.).

Atsevišķas Latviešu labdarības biedrības iniciatīvas pārauga patstāvīgās struktūrās. Tā 1883. gada aprīlī biedrība sarīkoja teātra vakaru, ar kura peļņu atbalstīja piecus trūcīgus latviešu studentus – kopā tika piešķirti 90 rubļu. Labdarības biedrība, pieņemot, ka tādi pabalsti arī turpmāk nepieciešami, nodibināja īpašu Jaunekļu pabalsta kasi, kurai līdzekļus vāca no dāvinājumiem. 1908. gadā tā jau bija nostrādājusi 25 gadus un izdeva plašu kases pārskatu. 10 528 rubļu aizdevumi bija izsniegti 418 studentiem. Aizdevumi bija jāatdod, vēlākais 6 gadu laikā, maksājot 6% gadā (1900. gadā 6% vietā tika noteikti 5%). 25 gados dāvinājumi sastādīja 3 879 rubļu. Arī paši studenti no 1886. līdz 1893. gadam ik gadus rīkoja pa vakaram, ienākumus no kuriem – kopā 455 rubļu – nodeva kasei. Tiesa, latviešu studentu skaits Pēterburgā auga, trūcīgo arī, kase nespēja tiem daudz palīdzēt. Turklāt 1/4 aizdevumu nācās norakstīt zaudējumos, no tiem apmēram pusi tāpēc, ka aizņēmumus ņēmušie bija miruši, un otru pusi tāpēc, ka daļa šos aizņēmumus izmantojušie nenomaksāja parādus (*Pēterb. Latv. Labd. Biedr. Jaunekļu* .. [1908], 11).

No 1895. līdz 1900. gadam Pēterburgas Latviešu labdarības biedrība izdeva drukātus darbības pārskatus. 1903. gadā uz 25 gadu darbības gada dienu tika izdots plašāks pārskats par visu šo periodu (Knoke 1903). Arī pirms Pirmā pasaules kara, kad tajā sastāvēja ap 100 biedru, tika konstatēts: “Visplašāk darbojas Labdarības biedrība, ap kuru grupējas galvenie Pēterburgas latviešu sabiedriskie spēki” (Kn. 1913); “visrosīgākā un no daudz maz plašāku aprindu redzes stāvokļa skatoties vissimpātiskākā no Pēterburgas latviešu biedrībām ir Labdarīgā biedrība, kura cenšas strādāt arī kulturālo darbu, rūpējas par izrikojumiem u.t.t.” (K.G. 1914).

1893. gadā Latviešu labdarības biedrības biedru vidū radās dažādas domstarpības, par kuru raksturu autoram sīkākas ziņas diemžēl neizdevās atrast, un no tās izstājušies nodibināja Pēterburgas Latviešu Savstarpējās palīdzības biedrību. Sākotnēji starp abām biedrībām pastāvēja “pastāvīga nesaticība”. Tikai 20. gadsimta sākumā tā mazinājās, un daži sastāvēja abās

biedrībās (Knoke 1903, 18). Labdarīgās biedrības jubilejā kopīgi uzstājās abu biedrību apvienotais koris (Saltīrums 1903).

Kā 1894. gadā rakstīja “Dienas Lapa”, Pēterburgas Latviešu labdarības biedrības “dalībnieki ir pa lielākai daļai mūsu intelīģences reprezentanti – mūsu sadzīves pilāri”, bet “Savstarpējās palīdzības biedrības galvenākie dalībnieki ir mazākie ļaudis, kā, piemēram, sulaiņi, šveicari, zemākie ierēdņi u. c.”. Savstarpējās palīdzības biedrība tāpat rīkoja dažādus pasākumus, ierīkoja savu lasāmo galdu, kur atradās “latviešu lasītākie laikraksti”, tomēr tika kritizēta par neaktivitāti, par “priekšlasījumu vai jautājumu izskaidrošanas vakaru trūkumu, kur būtu vienots derīgs ar patikamu”: “Kas nu vēl iet, tie ir dziedāšanas un deju vakari pie latviešu kultūrvēsturiskas “krietnas bufetes”, arī pārmetumi mūsu pilāriem, ka “tautiska mīlestība” tiem ir tikai “tautiska godkāriba” (SV. 1894).

Iespējams, ka šāda kritika arī veicināja to, ka Savstarpējās palīdzības biedrība jau 1895. gada 18. martā sarīkoja pirmo jautājumu un atbilžu vakaru. Vispirms tika nolasīts referāts “Sarunas par dabas zinātnēm”, pēc tam tika izskaidroti jautājumi: kādām biedrībām ir nākamība? kamdēļ tik daudz latviešu atstāj savu mīļo tēviju un dodas svešumā? ar ko izskaidrojama laucinieku lielā plūšana uz pilsētām? kam vairāk smadzeņu – sievietēm vai vīriešiem? Aprīlī, kad notika nākamais jautājumu vakars, jautājumi bija: vai zinības atnes cilvēcei kādu labumu? vai bērniem var pārņemt vecāku noziegumus? vai vecākiem ir tiesības sūdzēties par bērna nepaklausību? kāda nozīme tautas skolotājam pie tautas? Atbilžu atstāstījums laikrakstā “Dienas Lapa” liecina, ka faktiski to idejiskā virzība bija identiska jaunstrāvninieku propagandas virzienam Latvijā, kurš 1894.–1897. gadā sasniedza ziedu laikus. Secinājums, iespējams, korespondenta pielabots, bija: “Jauki gan ir vārdi, tautiets, tauta, bet diemžēl, taisni tie, kas šos vārdus visbiežāki lieto, tie tautu vismazāk pazīst un patiesi mīl, turpretim tie, kas šos vārdu ne mutē neņem, lai spīdētu ar savu vārdu tautiskumu, tiem daudzreiz sirds asiņo, redzot, ka ar šiem vārdiem šmauc ļaudis” (Milda. 1895. Nr. 69; 89).

Jāsecina, ka Pēterburgas Latviešu Savstarpējās palīdzības biedrība, kuras dalībnieki bija “mazākie ļaudis”, bija Jaunās strāvas ietekmēta. Jaunās strāvas legālās darbības varmācīga apturēšana (1897) acīmredzot lika apklust arī biedrības aktivitātēm šai virzienā. 1903. gadā biedrībā bija “ap 70 biedru un jaukts koris” (-oo-do- 1903). Vēl pēc gada K. Ducmanis konstatēja, ka Pēterburgas Latviešu Savstarpējās palīdzības biedrība “nespēlē tādu centrālu lomu šejienes latviešu dzīvē kā Labdarības biedrība”. Pieminot jautājumu vakarus, viņš rakstīja: “Bet kā jau tas latviešu sadzīvē parasts, šķelšanās un pa pusei

personīgu strīdu gars arī šajos simpātiskajos sarīkojumos spēlējis savu postošo lomu un tagad jau labi sen, kamēr no šiem jautājumu vakariem vairs nekā nedzird” (K. D. 1904).

Arī Pēterburgas Latviešu Savstarpējās palīdzības biedrībā pēc gadiem radās domstarpības – 1904. gada 11. septembrī nodibinājās Pēterburgas Latviešu Saviesīgā biedrība, kas sākotnēji bija Pēterburgas Latviešu Savstarpējās palīdzības biedrības nodaļa. Starp to un biedrību kopumā izvērtās “pastāvīga berzēšanās un rīvšanās”, kuras noveda pie tā, ka 1908. gada pavasarī Savstarpējās palīdzības biedrības “pīlāri”, lai sarautu sakarus ar Saviesīgo biedrību, nolēma pilnībā atdalīties, saukties par “Latviešu biedrību Pēterburgā” un pārvākties citās telpās. Šīs biedrības žurnāls vēlāk rakstīja, ka tā ir dibināta 1893. gada 18. februārī “zem Pēterburgas Latviešu Savstarpējās Palīdzības biedrības nosaukuma”. Tad arī Saviesīgā biedrība, kas savu vēsturi skaitīja no 1904. gada 11. septembra, izstrādāja savus statūtus, kuri oficiāli tika reģistrēti 1910. gada 23. martā. Tādējādi Pēterburgas Latviešu Savstarpējās palīdzības biedrības vietā izveidojās divas: Pēterburgas Latviešu Saviesīgā biedrība un Latviešu biedrība Pēterburgā.

Saviesīgās biedrības mērķis atbilstoši statūtiem bija “dot saviem biedriem un viņu ģimenēm iespēju pavadīt no darba brīvo laiku omulīgi, patīkami un lietderīgi”. Biedrība īrēja telpas pilsētas centrā, kur rīkoja saviesīgus pasākumus, atļāva tās izmantot arī citām latviešu organizācijām. Pēc avīzes “*Nevas Viļņi*” atzinuma, ar to biedrība “daudz maz uzturēja vietējos latviešos tautisku pašapziņu un atturēja no galīgas pārkrievošanās”. Taču telpas bija mazas, lielāku pasākumu rīkošanai nederēja, arī dārgas (ap 4 000 rubļu gadā), tāpēc tās nācās bieži izīrēt “cittautiešiem dažādu izpriecas un deju vakaru sarīkošanai”. Lai segtu lielos izdevumus telpu uzturēšanai, biedrība izmantoja statūtos paredzētās tiesības atļaut savās telpās spēlēt kārtis. Kā rakstīja jau minētā avīze “*Nevas Viļņi*”: “Pie tādiem apstākļiem biedrība nevar būt par latviešu lietas veicinātāju šā vārda plašākā nozīmē.” (Petrogradas latvieši un latviešu biedrības 1915; Apskats iz latviešu dzīves 1913; xy. 1914; ab. 1914) Arī laikraksts “*Dzimtenes Vēstnesis*” 1913. gadā rakstīja, ka “Saviesīgā biedrība, cik var spriest, noslīdējusi līdz tā saukto “*bufetes biedrību*” līmenim, par kādu kulturālu darbību viņā neko nedzird” (K.G. 1914).

Pierādījās, ka nacionālo biedrību darbība Pēterburgā lielā mērā ir atkarīga no tām vajadzīgo telpu ieguves. Tāpēc arī Latviešu biedrības Pēterburgā vadība galvenās pūles veltīja sava biedrības nama uzcelšanai. Jau 1908. gadā Latviešu biedrība Pēterburgā izsūtīja visām Pēterburgas latviešu biedrībām (Labdarības biedrībai, Dziedāšanas biedrībai, Izglītības biedrībai “*Dzīve*” un Saviesīgai

biedrībai) priekšlikumu “apkopoties”, paturot katrai savu patstāvību. Galvenais mērķis bija “kopīgiem spēkiem tikt pie kopīga nama”. Taču minētās biedrības nevarēja vienoties par “savstarpējās patstāvības robežām, par kopīgas darbības saturu u. c.”, un projekts netika īstenots. Latviešu biedrība Pēterburgā “piemita dažus gadus dzelzceļnieku klubā”, bet 1910. gada augustā ieguva tiesības celt sev namu rajonā Novaja Derevņa (*Новая Деревня*), kurš toreiz administratīvā ziņā nepiederēja Pēterburgas pilsētai. Biedrības mantas kopvērtība sniedzās līdz 2 110 rubļu. Vēl 615 rubļu ienāca no ziedojumiem nama būvei. Lielākā daļa no celtniecībai vajadzīgajiem 11 līdz 13 tūkstošiem rubļu bija jāaizņemas (Jaunā Dienas Lapa 1913). Nācās spert neordināru soli – aizņemties no saviem biedriem, kuru biedru maksa bija 6 rubļi gadā, summu ne mazāku par 10 rubļiem, par kuru biedrība maksāja procentus un par kuras atdošanu lēma biedrības kopsapulce (*Apskats iz latviešu dzīves* 1910, 13).

1911. gadā Latviešu biedrības Pēterburgā nams bija gatavs, taču celtniecības rezultātā biedrībai bija radušies ievērojami parādi (ap 10 000 rubļu). Nams bija koka, divos stāvos, ar nelielu zāli un skatuvi. Tas atradās patālu no pilsētas centra, bet “ievērojot ērto tramvaja satiksmi, aizsniedzams lēti un ātri” (Kn. 1913.). Tiesa, pastāvēja arī cits kritisks viedoklis.

Biedrībā darbojās vairākas nodaļas: savstarpējās palīdzības, zinātniski literāriskā, sabiedriski ekonomiskā un labdarības. Tās “lasāmajā galdā” bija pieejami ne tikai galvenie Latvijā iznākošie latviešu laikraksti un žurnāli, bet arī profesionāli orientētie, kā arī nelielie provinces (Liepājas, Ventspils, Kuldīgas) periodiskie izdevumi (*Apskats iz latviešu dzīves* 1909). Līdz Pirmajam pasaules karam biedrībā darbojās nedaudz vairāk kā 140 cilvēku (*Apskats iz latviešu dzīves* 1912; Kn. 1913).

Pēc preses atzinuma, 1905. gada notikumi aktivizēja arī vietējos Pēterburgas latviešus, viņu vidū radās “progresīvākas strāvas”. Jaunas vēsmas parādījušās ar latviešu izglītības biedrības “Dzīve” nodibināšanu 1907. gada novembrī. Tajā darbojās “vietējie latviešu strādnieki un demokrātiskā inteliģence” (-ms. 1909). Padomju laikā tika atzīts, ka tā darbojās KSDSP Pēterburgas organizācijas Latviešu grupas vadībā. Biedrība organizēja lekciju ciklus par tautsaimniecību, nacionālo jautājumu, Latvijas vēsturi, strādnieku sociālo apdrošināšanu, medicīnas, literatūras un mākslas jautājumiem, kuras lasīja III Valsts domes deputāts Andrejs Priedkalns (1873–1923), pazīstamais advokāts Pēteris Stučka (1865–1932), vēsturnieks un žurnālists Kārlis Landers (1883–1937) u. c. (*Dzīve* 1982, 716). Īsā laikā biedru skaits tajā pieauga līdz 400, pagāja pirmais darbības gads, “izgaisa visas jaukās cerības un labās

izredzes”: “Arī jaunā biedrība krita par upuri vispārējam sabiedriskam nogurumam un drūmai gara reakcijai. Arī šie ieviesies “vecais” saviesīguma gars un nomācis visus jaunos pasākumus. Biedrībā pārsvaru guvuši tie, kas mīl labas izpriecas. Literāri – zinātniskā komiteja gan kopojusi labākos spēkus – jau nosauktos darbiniekus, arī vairākus studentus, bet valde atsacījusies gādāt atļauju kursiem, lekcijām. Tad nu latviešu progresīvākā daļa no “Dzīves” atrāvusies.” (-ms. 1909) Taču pēc pusgada “Jaunā Dienas Lapa” deva jau detalizētāku stāvokļa analīzi. Izrādījās, ka tādiem darbības apsūkuma cēloņiem kā “vispārējs sabiedrisks nogurums un drūma gara reakcija” pēc 1905. gada revolūcijas sakāves bija jāpievieno arī administratīvie šķēršļi darbībai (aizliegums izmantot telpas, kuras neesot apskatījuši būvkomisija, bet kurās citas biedrības noturēja savas sapulces) un arī latviešu labējo spēku uzbrukumi presē, kā rezultātā “Dzīve” arī pārdzīvoja “grūtu krīzi” (Sp. 1909). Gala rezultātā izglītības biedrība “Dzīve” 1911. gadā tika likvidēta.

1908. gada 28. februārī Jēzus baznīcas tirdzniecības skolas telpās nodibinājās jauna – Latviešu dziedāšanas biedrība. Tai bija 43 biedri. Sapulce arī noteica “pasīvo” biedru gada maksu – 10 rubļu, “aktīvo” (dziedošo) – 5 rubļu apmērā. Vēlāk biedrībā sastāvēja 52 aktīvi un 59 pasīvi biedri. Par biedrības “mākslas daļas” vadītāju tika ievēlēts Pēterburgas konservatorijas profesors Jāzeps Vītols (1863–1948). Arī šai biedrībai radās grūtības ar piemērotu telpu sameklēšanu, nācās iznomāt Jēzus baznīcas tirdzniecības skolas zāli kopā ar dažām istabām par 300 rubļiem gadā. Biedrība darbojās aktīvi. Jau pirmajā pastāvēšanas gadā J. Vītola un viņa palīga Harija Ores (1885–1972) vadībā tika iestudētas 33 dziesmas, sarīkoti vairāki mākslinieciski vakari, kurus kuplināja arī latviešu mākslinieki – vijolnieki Jānis Lazdiņš (1875–1953) un Augusts Dombrovskis jun. (1878–1937), pianists Pauls Šuberts (1884–1945), dziedātāja Malvīne Vignere-Grīnberga (1871–1949) u. c. (*Pēterburgas Latviešu dziedāšanas..* [1909] 5–10); ab. 1914).

No otras puses, Dziedāšanas biedrība tika uzskatīta par aristokrātiskāko no Pēterburgas latviešu biedrībām, “kurā pulcējas bagāto aprindu priekšstāvji un kura ved savu noslēgtu dzīvi, [...] un taisni šī noslēgtība, domājams, jau ir tā, kas imponē lielākajai daļai viņas naudīgo biedru” (K. G. 1914). Pēc autora domām, šāds viedoklis presē varēja izskanēt tāpēc, ka biedrība principiāli turējās tālu no politikas, visus spēkus pievēršot muzikālajam darbam.

Bez jau nosauktajām un t. s. infantiešu biedrībām, par kurām nākas runāt atsevišķi, Pēterburgā pirmskara periodā pastāvēja vēl vairākas nelielas latviešu apvienības. Piemēram, starp Pēterburgas 11 korporācijām darbojās arī 1896. gada 18. decembrī dibinātā latviešu studentu korporācija “*Frater-*

nitas Petropolitana” (Pēterburgas latviešu korporācijas.. 1961). 1901. gadā un pēc tam 1909. gadā tika dibināts Pēterburgas Latviešu skolēnu pulciņš ar mērķi “iepazīstināt biedrus ar savu tautu un viņas centieniem”. Pulciņš rīkoja saviem biedriem “obligatoriskus referātus iz zinātnes un latviešu literatūras”. 1909. gadā tajā bija 24 t. s. vecākie biedri, 12 biedri un 5 kandidāti (*Apskats iz latviešu dzīves* 1910, 10. marts, 21). Taču šīs apvienības aptvēra tikai dažus desmitus biedru un plašāku sabiedrisku darbību neizvērsa.

Kopumā nacionālo biedrību darbību Pēterburgā latviešu prese vērtēja pretrunīgi. No labējo laikrakstu puses parasti skanēja atzinīgi vārdi. Piemēram, “Rīgas Avīze” 1903. gadā priecējās, ka Pēterburgas latviešu sadzīvē “kopš beidzamiem 3–4 gadiem [...] iestāties no visām pusēm ar prieku apsveikts miera laiks [...] Nodibinājušās jaunas biedrības [...] Mierīgi viena otrai blakus strādādamas, turpina savu gaitu divas vecākās Pēterburgas Latviešu biedrības – Labdarīgā un Savstarpējā palīdzības biedrība” (J. V. 1903). 1909. gadā “Kuldīgas Vēstneša” korespondents Padurnieks izteicās, ka “Pēterburgas latvieši ar savu sabiedrisko dzīvi”, pēc viņa domām, var būt “par priekšzīmi ne tikai tautiešiem, kuri dzīvo citās Krievijas pilsētās, bet arī tautiešiem, kuri dzīvo Baltijā” (*Apskats iz latviešu dzīves* 1909, 27). Tajā pašā laikā kritiskāki autori redzēja arī trūkumus. K. Ducmanis aizrādīja, ka no visiem Pēterburgas latviešiem mazāk nekā simtā daļa darbojās biedrībās, lai gan atzina: “Nevar tā kā žēloties, ka Pēterburgas latvieši “nepurinātos” un necenstos sekot vispārīgi latviešu tautas garīgai dzīvei tajos veidos, kādos tai ir iespējams parādīties.” (K. D. 1904) Savukārt publicists un grāmatizdevējs Ansis Gulbis (1873–1936) aizrādīja, ka “mūsu sabiedriskā dzīve vēl aizvien prasa daudz izdevumu, no kuriem lielākā daļa paliek bufetēs” (Gulbis 1904). Bija arī cilvēki, kas atzina, ka daļa latviešu “noslēgušies savās biedrībās, [...] šāda noslēgšanās pie Pēterburgas latviešiem tomēr atnes maz labuma. Viņu biedrības un izrikojumi ieņem patiesi nožēlojamu stāvokli, salīdzinot ar vietējam labākam krievu biedrībām un teātriem, kuri taču ir pieejami visiem par lētu maksu” (-ms. 1909).

Vairāku, bet mazskaitlīgu (nevienu no biedrībām, izņemot aizliegto “Dzīvi”, biedru skaits nekad nerasniedza pusotru simtu) un nespējīgu aptvert latviešu diasporas Pēterburgā lielāko daļu biedrību pastāvēšana rosināja jautājumu par nacionālo spēku koncentrāciju. 1902. gadā “Pēterburgas Avīzes”, atzinīgi vērtējot jau izvērsto palīdzību latviešu trūkcietējiem (katrs nespējnieks ik mēnesi saņēma ap 3 rubļu), ierosināja: “Būtu ļoti jauki, ja visi, kas par nabagu kopšanu rūpējas, vienotos un pulcinātu mūsu vientuļus nespējniekus zem savas pajumtes. Kopšanas uzdevumā varētu dalīties: vieni dotu telpas, otri uzturu.”

Taču šis “Pēterburgas Avižu” ierosinājums sagādāt Pēterburgas latviešu trūkcimietējiem jaunu “pastāvīgu dzīvokli”, pagaidām palika nerealizēts, jo dažādās biedrības nespēja apvienot spēkus arī šāda cēla mērķa sasniegšanai (Dzīvoklis Latviešu trūkcimietējiem Pēterburgā 1902). Tikai 1908. gadā pie Jēzus baznīcas latviešu draudzes tika nodibināta t. s. Pēterburgas Latviešu Evaņģēliski luteriskā paspārne, kura uzņēmās šo sociālās aizgādniecības darbu.

Piemērotu telpu trūkums lika katrai atsevišķai biedrībai lielākus sarīkojumus organizēt nomātās zālēs, kas izmaksāja “ap 300 rbļ. par vakaru”. Lai segtu lielos izdevumus, ieejas maksa teātra izrādēm, koncertiem tika “nolikta ļoti augsta, kamdēļ mazturīgiem latviešiem šos izrīkojumus nav iespējams apmeklēt” (ab. 1914). Pēterburgā dzīvojošo latviešu skaits bija nepietiekams, lai garantētu lielu apmeklētāju skaitu ikvienam latviešu biedrību sarīkojumam. Tāpēc arī labi iecerētie pasākumi nenesa gaidīto peļņu, bet nereti nācās pat rēķināt zaudējumus. Tas objektīvi izvirzīja jautājumu par spēku apvienošanu telpu jautājuma atrisināšanai.

Jau runāts par neizdevušos Latviešu biedrības Pēterburgā mēģinājumus apkopot biedrību spēkus kopīga nama iegādei 1908. gadā. 1913. gada oktobrī Latviešu labdarības biedrības 35 gadu jubilejas svinībās Jēzus baznīcas padomes priekšsēdētājs īstenais valsts padomnieks Andrejs Blauss aicināja visas latviešu biedrības apvienoties “uz autonomiem pamatiem un nomāt kopējas telpas” Jēzus draudzes uzceltajā jaunajā namā. Taču priekšlikumam oponentēja Latviešu biedrības Pēterburgā priekšnieks Jānis Lūsis, kurš aicināja citas biedrības meklēt pajumti šīs biedrības namā Novaja Derevņa. 1914. gada sākumā A. Blauss atkārtoja savu priekšlikumu, kritizējot Latviešu biedrības Pēterburgā namu, kurš atrodoties pilsētas malā, “kur paši biedrības locekļi un labvēļi nevar vis bieži notikt”. Presē gan tika aizrādīts, ka tas “pat ērtāki sasniedzams, nekā Blaua proponētais centrs”, taču reizē tika atzīts, ka nams bija mazs un nepiemērots visu biedrību apvienošanai, turklāt celts tikai uz 12 gadiem nomātas zemes. A. Blauss vēlreiz rosināja visas biedrības “kopotiem spēkiem” nomāt “pienācīgas telpas, kuras varētu atrast Jēzus baznīcas draudzes namā [...] Attiecīgo telpu pārbūve iznāksot ap 5 000 rbļ. un īres nauda arī ap 5 000 rbļ.”. Taču atzīstot, ka biedrību darbības zināma apvienošana ļautu tām sasniegt “daudz vairāk, nekā atsevišķi rīkojoties [...] ja latviešu biedrības apvienotos, varētu nodibināt plašu un viegli pieejamu bibliotēku [...] izdot savu avīzi pāris reizes nedēļā”. “Dzimtenes Vēstneša” korespondents arī konstatēja, ka “šo biedrību elementi ir tik dažādi, ka nezina vai izdosies viņas apvienot pat uz autonomijas principa pamata” (K. G. 1914). Īsi pirms Pirmā pasaules kara tika nolemts dibināt “sevišķu līdzekļu vākšanas komiteju” no

visu Pēterburgas latviešu biedrību pārstāvjiem, tika gatavots tās statūtu projekts (ab. 1914), taču kara sākums atlika šo iniciatīvu.

Par nespēju apvienoties kopīgu telpu iegādei laikraksts “Latvija” konstatēja: “Par šķērsli tam ir savstarpēja rīvšanās, sacensība un skaudība. Katra biedrība grib spēlēt pirmo lomu, un pie tādiem apstākļiem vispārēja produktīva darbība maz domājama.” (ab. 1914) Jau 1915. gadā avīze “*Невас Виļņи*” vēlreiz uzsvēra: “Bez pienācīgām telpām nopietna biedrības darbība nav domājama [...] Daudz maz labākas un biedrību dzīvei piemērotas telpas te maksā tik šausmīgi dārgi, ka it neviena biedrība, kāda lai arī tā nebūtu, cik enerģiski un sparīgi viņa arī nerikotos, viena nevar segt visus ārkārtīgos izdevumus. Tādēļ vienīgā izeja – visām vietējām biedrībām jāapvienojas un kopotiem spēkiem jāiegādājas savas piemērotas patstāvīgas telpas” (Petrogradas latvieši un latviešu biedrības 1915).

Arī nelielais pastāvošajās biedrībās iesaistīto biedru skaits objektīvi izvirzīja domu par to apvienošanās nepieciešamību. Jau 20. gadsimta sākumā “Pēterburgas Avīzes” konstatēja, ka “Pēterburgā, kur samērā tik daudz izglītotu latviešu, nevar nodibināties pilnīgi rosīga sabiedriskā dzīve, [...] viss ir sasniedzams tikai ar nesatricināmu vienību un neapnikstošu centību. Un lūk taisni šo pēdējo īpašību mums latviešiem šē plašajā galvaspilsētā trūkst. Ja viens vai otrs mūsu starpā rodas un mēģina ko derīgu uzsākt, tad citi tai vietā, kur vajadzētu steigties palīgā ar padomiem un darbiem tādu pasākumu pabalstīt, stāv klusi nomaļus un gaida izdevību, kur varētu “sadot” (Pēterburgas Latviešu teātra lietā 1901). Arī kara priekšvakarā nu jau “Dzimtenes Vēstnesis” par latviešu biedrībām atzīmēja: “Cik mazs šajās biedrībās biedru skaits, tikpat šaura arī viņu darbība, un visā biedrību dzīvē stipri parādās klubu raksturs” (Kn. 1913).

No mūsdienu viedokļa raugoties, bargajai kritikai diezin vai var pievienoties. Krievijas impērijā valdošie politiskie apstākļi nebija labvēlīgi izvērstai sabiedrisko organizāciju darbībai. Tikai daļa no Krievijas galvaspilsētā nokļuvušajiem latviešu migrantiem vēlējās, par spīti visiem šķēršļiem, uzturēt sakarus ar savu nāciju, saglabāt un attīstīt tās kultūru, jo šurp bija devušies, lai nodrošinātu sev un savām ģimenēm pārticību, nevis lai par katru cenu atbalstītu “tautiskos centienus”. Tikai daļa latviešu bija atsaucīgi nacionālajām organizācijām. Tieši šo daļu tautiešu pulcināja tolaik pastāvošo latviešu biedrību entuziasti. Viņu pašu vidū nebija vienprātības, taču to arī nevarēja no viņiem prasīt. Pārāk dažādi politiskie, ekonomiskie strāvojumi pastāvēja Krievijas sabiedrībā, arī tās nacionālajos mazākumos, lai nacionālās biedrības, kuras kā galveno mērķi izvirzīja tieši nacionālā kultūras darba izvēršanu, varētu

vienot itin visus savus iespējamus līdzjutējus. Tomēr savu biedrību pastāvēšana ļāva nacionāli domājošajiem Pēterburgas latviešiem uzturēt kā savstarpējus sakarus, tā saikni ar latviešu tautu un tās kultūru.

Avotu un literatūras saraksts

- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA) 6479. f. (Latvijas mūzikas un dziedāšanas biedrības. 1809–1941), 1. apr., 297., 299. l. ab. (1914) Latviešu tautas nams Pēterburgā. *Latvija*. 1. maijs, Nr. 98.
- Apskats iz latviešu dzīves*. (1909) Latviešu Biedrības Sv. Pēterburgā žurnāls, 30. oktobrī. Nr. 5.
- Apskats iz latviešu dzīves*. (1910) Latviešu Biedrības Sv. Pēterburgā žurnāls. 20. februāris. Nr. 9.
- Apskats iz latviešu dzīves*. (1910) Latviešu Biedrības Sv. Pēterburgā žurnāls. Nr. 10.
- Apskats iz latviešu dzīves*. (1913) Latviešu Biedrības Sv. Pēterburgā žurnāls. 9. februāris, Nr. 42.
- Auziņu Kārlis. (1891) Kāds vārds par Pēterburgas latviešiem. *Tēvija*. 6. februāris. Nr. 6.
- Divdeviņš [Spunde Ed.]. (1902) Iz Pēterburgas latviešu dzīves. *Baltijas Vēstnesis*, 23. janvāris, Nr. 19.
- Dzīve. (1982) *Latvijas padomju enciklopēdija*, 2. sēj. Rīga.
- Dzīvoklis Latviešu trūkcietējiem Pēterburgā. (1902) *Pēterburgas Avīzes*, 15. decembris. Nr. 100.
- Gulbis, A. (1904) Vēstules no Pēterburgas. *Latvietis*. 7. jūlijs. Nr. 54.
- xy. (1914) Iz Petrogradas latviešu dzīves. *Liepājas Atbalss*. 2. maijs. Nr. 98.
- Jaunā Dienas Lapa*. (1913) Pielikums. 23. februāris.
- Juris Andrejevičs [Māteru Juris]. (1879) Vēstules iz Sv. Pēterburgas. *Baltijas Zemkopis*, 26. decembris. Nr. 52.
- J. V. (1903) Par Pēterburgas latviešu sabiedrisko darbību. *Rīgas Avīze*. 7. oktobris. Nr. 228.
- K. D. [Kārlis Ducmanis] (1904) Vēstules no Pēterburgas. *Latvietis*. 2. oktobris. Nr. 79.
- K. G. (1914) Iz Pēterburgas Latviešu kolonijas dzīves. (Divi uzsaukumi). *Dzimtenes Vēstnesis*, 21. marts. Nr. 66.
- Kn. (1913) Latviešu biedrība Pēterburgā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 23. februāris. Nr. 45.

Knoke, R. A. (1903) *Pēterburgas Latviešu Labdarīgās biedrības darbības pārskats no 1878. – 1903. gadam*. Pēterburga.

Krasnais, V. (1938) *Latviešu kolonijas*. Rīga.

Latvieši Pēterburgā. (1909) *Latvija*, 30. marts. Nr. 70.

Ligošu Ernests [Vīneru Ernests]. (1885) No Pēterburgas. *Baltijas Vēstnesis*. 9. maijs. Nr. 104.

Milda. (1895) Vēstule iz Pēterburgas. *Dienas Lapa*. 24. marts. Nr. 69.

Milda. (1895) Vēstule iz Pēterburgas. *Dienas Lapa*. 19. aprīlis. Nr. 89.

-ms. (1909) Vēstule no Pēterburgas. *Dzīve*. 21. februāris. Nr. 21.

No Pēterburgas Latviešu biedrības dzīves. (1912) *Apskats iz latviešu dzīves*.

Latviešu Biedrības Sv. Pēterburgā žurnāls. 19. maijs, Nr. 56.

-oo-do- (1903) Pēterburgas latviešu biedrības un sabiedrīgā dzīve. *Pēterburgas Avīzes*, 20. novembris. Nr. 83.

Pēterburgas Latviešu dziedāšanas biedrības gada pārskats par 1908–09. [1909] Rīga, 5.–10. lpp.

Pēterburgas Kalendars uz 1889. gadu. (1888) Pēterburga.

Pēterburgas kalendars 1890. gadam. (1889) Pēterburga.

Pēterburgas latviešu korporācijas 65 gadi. (1961) *Laiks*, 20. decembris. Nr. 101.

Pēterburgas Latviešu Labdarības biedrības 25 gadu svētki. (1903) *Latviešu Avīzes*, 17. oktobris. Nr. 83, 84.

Pēterb. Latv. Labd. Biedr. Jaunekļu pabalsta Kases pārskats par pirmiem 25 gadiem, no 2. aprīļa 1883. g. līdz 23. aprīlim 1908. g. [1908] Pēterburga.

Pēterburgas Latviešu teātra lietā. (1901) *Pēterburgas Avīzes*, 31. decembris. Nr. 4.

Petrapiļi [Pliekšāns J.] (1886) Vēstule no Pēterpils. *Dienas Lapa*, 27. decembris. Nr. 75.

Petrogradas latvieši un latviešu biedrības. (1915) *Nevas Viļņi*, 3. marts. Nr. 18.

Rainis. (1983) *Kopotī raksti*. 18. sēj. Publicistika. Raksti par literatūru. Rīga.

S. (1883) Pēterburgas latvieši un viņu biedrība. *Baltijas Vēstnesis*, 10. marts. Nr. 55.

S. [J. Pliekšāns] (1886) Vēstule iz Pēterpils. *Dienas Lapa*, 20. novembris. Nr. 45.

Saltūrs [Grīnfelds Jānis]. (1903) Iz Pēterburgas latviešu dzīves. *Baltijas Vēstnesis*, 19. decembris. Nr. 286.

Stradiņš, J. (2003) Pēterburga Latvijas kultūras un politiskajā vēsturē (Ievadreferāts Latvijas Zinātņu akadēmijas sēdē “Pēterburga un Latvija kultūrvēs-

- turisko sakaru skatījumā” 2003. gada 4. aprīlī). *Zinātnes Vēstnesis*, 14. aprīlis: 7 (257). Pieejams: <http://www.lza.lv/ZV/zv030700.htm> (17.02.2016)
- SV. (1894) No Pēterpils. *Dienas Lapa*. 10. oktobris. Nr. 229.
- Sp. (1909) No Pēterburgas. *Jaunā Dienas Lapa*, 15. oktobris. Nr. 238.
- Šalda, V. (2018) Jēzus baznīcas latviešu draudze Pēterburgā. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI Zinātniskie lasījumi*. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 382.–397. lpp.
- Valdemārs, K. (1997) *Lietišķā un privātā sarakste*. 1. sējums. Krišjāņa Valdemāra vēstules. Rīga.
- V. Lh. (1915) Petrogradas latvieši un latviešu biedrības. *Nevas Viļņi*. 13. februāris. Nr. 13.
- Народная энциклопедия «Мой город»*. Санкт-Петербург. Pieejams: http://www.mojgorod.ru/gor_spb/spb/index.html (27.06.2016)

Vitalijs Šalda

**Latvian Societies in St. Petersburg
(from the 2nd half of the 19th century to 1914)**

Key words: Latvians, Petersburg, associations, Latvian diaspora in St. Petersburg, culture, charity

Summary

In the 2nd half of the 19th century, the capital of the Russian Empire attracted many people who were looking for a workplace and better living conditions. In spite of different fears about the stiff competition on the labour market, expensive life, the number of Latvian migrants in St. Petersburg increased constantly. The first Latvian organization in St. Petersburg was Latvian parish in the Evangelical-Lutheran Christ Church (1835) The next stage of the development of Latvian organizations took place in 1862 when there was the first attempt to build a union. However, it was only in 1878 that there was established St. Petersburg Latvian Charity Union, which was active until Bolsheviks came to power in Russia. A number of other unions were established later as a result of the disintegration of previously existing organizations wherein the subjective factor had a huge influence. The existence of several unions was disturbing factor and in the final result did not allow for obtaining common premises for the union. Unions organized a small part of Petersburg Latvians, but gave an opportunity to nationalistically minded Petersburg Latvians of sustaining interconnections and bonding with the Latvian people and its culture.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

The Parliamentary Activity of the Livonian Exiles in 1792

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Livonian exiles, Constitution of 3 May 1791, *sejmik*

The final years of the existence of the Polish-Lithuanian Commonwealth witnessed an intensive parliamentary life influenced by the changed socio-political situation within the country as well as geopolitical factors. The researchers of parliamentarism consider the period of the Four-Year *Sejm* (1788–1792) the epoch of essential changes which did not only bring radical reforms establishing a constitutional monarchy in Poland and Lithuania but also developed a qualitatively new approach towards self-government, which is primarily linked with the creation of civil-military commissions. Civil-military commissions set up in all administrative units – districts – by the decision of the *Sejm* of 1790, which also had to involve the representatives of the townspeople from 1791, became the first institutions of local self-government that were elected in district *sejmiks* and did not depend on a single social class.

The impact of geopolitical factors on parliamentary life and the political consolidation of the nobility was revealed in the course of the *sejmiks* of the Polish-Lithuanian Commonwealth convened in February 1792. Facing the threat from the Russian Empire, the *sejmiks* of the Grand Duchy of Lithuania demonstrated solidarity and unanimous approval of the Constitution of 3 May 1791, thus confirming their readiness to strive for the strengthening of the state and the assurance of its existence. Out of 34 *sejmiks*, which had to be convened in the Grand Duchy of Lithuania in the spring of 1792, Piltene *sejmik* was the only one that did not take place. It was due to the activities of the opposition, which was against the reforms, as well as the general specific situation of the district's nobility who tended to associate themselves with the Duchy of Courland rather than the Polish-Lithuanian Commonwealth (Szczygielski, 1994, 329).

Despite the numerous studies dedicated to the Constitution of 3 May 1791 and the implementation of the decisions adopted by the Four-Year *Sejm*, the abundant historiography also has nothing to say about the course of the Livonian *sejmik* which gathered in Ilūkste in February 1792 (Bardach 1992,

23–32; Butterwick 2012, 748–749, 751; Sobczak 1995, 167–168; Glemža 2012, 18–27). The positions of the nobility attending the *sejmik* were construed hypothetically based on the speech of Lithuanian *Sejm* Marshal, Kazimierz Nestor Sapieha given at the *Sejm* of 15 March 1792 (Szczygielski 1994, 331).

The records of the documents of Livonian *sejmik* found in the registry book of the Lithuanian Tribunal as well as the study of the correspondence from the personal archives of Castellan of Trakai and Livonian Starosta Kazimierz Konstanty Plater (1746–1807) opened opportunities to re-address the problem of the stance of the Livonian nobility (Rolnik 2009, Šmigelskytė-Stukienė 2016). Based on the analysis of the parliamentary life of the local nobility during the period of the Four-Year *Sejm*, this paper aims to approach the parliamentary activity of the Livonian exiles in a broader context of *sejmik* development with a special focus on the positions taken by the Livonian nobility in respect of reforms. The study will not cover the research on the positions of the nobility of the Duchy of Courland who enjoyed an independent status and did not fall into the domain of parliamentary life of the Polish-Lithuanian Commonwealth (Zajas 2013, 118–119). The present research centres on Livonian exiles, i.e. the nobles of the Livonian Voivodeship (otherwise known as the Duchy of Livonia), which was lost during the first partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth. With their estates located in both the former territories of the Commonwealth and a small part of Livonia, the so called ‘Livonian meadow,’ that was still part of the Commonwealth, the Livonian nobility recovered their right to participate in the parliamentary life of the Commonwealth and to elect 6 representatives to the *Sejm* as far back as 1778. Two representatives from Poland, two representatives from the Grand Duchy of Lithuania, and two representatives from Livonia were elected (Szczygielski 1994, 326). It should be noted that, after the reform of administrative division and the Law on *Sejmiks* were adopted in 1791, the Livonian *sejmik* was assigned to the Grand Duchy of Lithuania. Besides, it established two *sejmiks* in Livonia – the *sejmik* of Livonian exiles and the *sejmik* of Piltene district, which was directly subordinate to the Commonwealth (*Volumina Legum* 1889, 233–240).

In February 1792, the *sejmiks* had to convene in conformity with the Law on *Sejmiks* enacted on 24 March 1791. The Law eliminated landless nobility from the *sejmik* activity. Only those nobles who possessed land in that district and paid taxes had the right to vote. All tenant nobles and nobles under 18 years of age were deprived of the right of decision-making. In order

to apply to one or another position, age limit was even higher – the age of at least 23 years was required (*Volumina Legum* 1889, 333–334). From February 1792, landless nobility who were usually dependent on lords and used to provide political backup for them could no longer participate in *sejmiks*. In addition, the possibility for the children of the nobility with little land to apply to various positions was limited, though it had been quite a common practice before.

The introduction of the book of landed nobility had to ensure the elimination of landless nobility from *sejmik* gatherings. Local institutions of self-government – civil-military commissions – had to start keeping such books, in which all landowners in the district had to be registered (Sobczak 1995, 168). However, the law did not provide for the introduction of such books in case of exiles, including the nobility from Livonia (Inflanty), the Duchy of Courland, and Piltene district.

Nevertheless, the Law on Administrative Division of the Polish-Lithuanian Commonwealth adopted in November 1791 provided for the registration of the exiles from the Duchy of Livonia into the books of landed nobility in the future. The right to participate in the *sejmik* activity in the future had to be provided for those nobles who represented “the old families of Livonia under the books of the knights (‘rytterbank’) and those who were entered into the books of landed nobility.” (*Volumina Legum* 1889, 334).

The Law on Administrative Division governed the venue for the gathering of the *sejmiks* of exiles and the right to become their members. The law stipulated that the exiles of the Livonian Voivodeship and the nobility of Courland would gather to the general *sejmik* on the territory of Courland, in Ilūkste, “in the house designated for that purpose,” whereas the nobility of Piltene district would convene the *sejmik* in Hazenpote (Aizkraule). As mentioned before, the Piltene *sejmik* was the only one to which the nobility did not gather. However, with reference to the letters addressed by Livonian nobles to Kazimierz Konstanty Plater, it cannot be firmly concluded that the passiveness of the nobility of Piltene district in respect of the *sejmik* was driven by the stance of Livonian Starosta Plater.

Livonian Starosta Plater took an active interest in *sejmik* affairs, in particular the *sejmik* of the Duchy of Livonia, the organization of which was discussed in the seat of the Plater family in Krāslava. The nobleman from the Braslaw district, Michał Ogiński, and the client Bielikowicz were entrusted the *sejmik* preparatory work. Ogiński asked Plater for instructions on the manner of *sejmik* organization and was convinced that there would be much work to

do at the *sejmik* (LVIA, 1276. f., 2. ap., 194. b., 14. l.). Candidacies of the would-be officers of district institutions were also coordinated with Plater: by the common agreement of Plater and Livonian Castellan Józef Zyberk, King's Chamberlain Dominik Łabuński had to become the record-keeper of the Livonian books of landed nobility (LVIA, 1276. f., 2. ap., 194 b., 54. l.).

The archival sources enable a detailed reconstruction of how the *sejmik* of the Duchy of Livonia proceeded. We know from the documents of the *sejmik* that on the date prescribed by law, i.e. on 14 February 1792, "the senators, dignitaries, officers, noblemen, citizens" of the Duchy of Livonia gathered to the location where the *sejmik* had to take place. By complying with the new legal requirements, they elected the *sejmik* management, completed all the required procedures and elected their deputy to the Lithuanian Tribunal on the same day. Chamberlain Tadeusz Weyssenhoff was elected the deputy of Tribunal. The economic *sejmik* took place on the following day, whereas on 16 February the IIūkste *sejmik* moved to the issue of election of land court judges and other local officers (eldership inspector) (LVIA. SA f., 185. b., 570–571v. l.).

The noblemen of the Duchy of Livonia took an initiative to elect 6 civilian military commissars by a unanimous vote. Michał Benisławski, Józef Oskierko, Wincenty Weyssenhoff, Raymund Łabuński, Jan Schroden, and Józef Sokółowski were elected the commissars. It is interesting to note that, due to the specific situation of exiles, the Law on Establishment of Civil-Military Commissions should not apply to them. The first job assigned to civil-military commissars was the registration of landed nobility into the Livonian book of landed nobility, though law did not regulate the introduction of such a book to exiles as well.

The correspondence addressed to Livonian Starosta Plater shows that, at the beginning of 1792, the Livonian nobility were tormented by strong doubts. With the pressure from the Commonwealth and Russia, the Livonian exiles did not only doubt the success of registration of the nobility into the books of landed nobility. Tensions between the Livonian exiles and Curonian nobles were sensed as well. Voivode of Brest Jan Zyberg expressed his doubts in the following words: "Whereas the noblemen of Courland showed no intention to join our gatherings, it means that they will not be registered in the register of landed nobility as well." (LVIA, 1276. f., 2. ap., 194. b., 58. l.). Livonian Chamberlain Józef Zyberg was also sceptical about Curonian nobles. He observed that "the gracious lords of Courland showed no intention to

exercise their right of contributing to [the implementation of] the Constitution, except for three of them observing everything at a distance. They did not attend our gathering [i.e. the *sejmik*] anymore.” (LVIA, 1276. f., 2. ap., 194. b., 66. l.).

In addition to economic and administrative affairs, another important issue on the agenda of the Livonian exiles gathered to the *sejmik* in Ilūkste was their oath in support of the Constitution of 3 May. King Stanislas August Poniatowski had addressed Livonian Chamberlain Zyberg by his personal letter on this matter. The King hoped that Zyberg would take an oath to the Constitution together with the whole *sejmik* (LVIA, 1276. f., 2. ap., 194. b., 66–66v. l.). However, the incitements arriving from Warsaw ran into the wall of doubts of the Livonian exiles. As shown by the letters from Livonian Chamberlain Zyberg to monarch Stanislas August and Starosta Plater, the exiles gathered to the *sejmik* were driven to abstain from the oath to the Constitution of 3 May by the caution associated with the fate of their estates (LVIA, 1276. f., 2. ap., 194. b., 62. l.). Most of Livonian noblemen had estates on both sides of the border; they therefore tried to maintain loyalty to the local government (LVIA, 1276. f., 2. ap., 194. b., 64–65. l.). For the sake of security, the *sejmik* agreed not to take an oath to the Constitution but to write a letter of gratitude to their deputies elected to the *Sejm*. Interestingly, the wording was selected in the letter of gratitude so carefully that the Constitution of 3 May was not once mentioned in the text. The *sejmik* of the Livonian exiles expressed its delight about the report on the job already accomplished by the *Sejm*, marvelled at the magnitude of works of the “Father of the Nation, the Most Gracious King of All Kings” by declaring their respect and gratitude for the fruits of labour achieved by the whole legislative corps. Special gratitude was expressed for the enactment of the law granting the privilege of the *sejmik* to the Livonian exiles (LVIA, 1276. f., 2. ap., 194. b., 56. l.).

Together with the above address, the second letter expressing the aspirations that were far more down-to-earth was also sent from the participants of the *sejmik* to the deputies of the Duchy of Livonia in Warsaw. The members of the *sejmik* obliged their representatives at the *Sejm* to make every effort that an exclusive right for the Livonian exiles to acquire the nearby state elderships of Braslaw, Opsa, Daugėliškis, Kupiškis, Pienionys, Anykščiai, and Vabalninkas was established by law “as a gift for their loyalty” (LVIA, 1276. f., 2. ap., 194. b., 57. l.).

In summary, we can state that the specific legal status of exiles in the Polish-Lithuanian Commonwealth resulted in the specificity of their parliamentary life in 1792. Not all the regulations of the Four-Year *Sejm* could be directly applied and the issues debated differed from other gatherings as well.

At the Livonian *sejmik* convened in Ilūkste in 1792, the Livonian exiles abstained from voting on the Constitution of 3 May, as they feared the loss of their estates outside the monarchy. They limited themselves to expressing gratitude to King Stanislas August and the deputies from the Duchy of Livonia for their work, as well as for the ability to meet even though their domains were not within the borders of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Nevertheless, the research points to the fact that numerous actions were undertaken to introduce the reforms of the Four-Year *Sejm* in Livonia by local governments even though these territories were outside the jurisdiction of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

References

Copy of the letter of Józef Zyberk to King Stanislas August Poniatowski of 18 February 1792, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (hereafter – LVIA), 1276. f. (Pliaterių fondas), 2. ap., 194. b., 64–65. l.

Copy of the letter of Livonian nobility to the deputies of Parliament of the Polish-Lithuanian Commonwealth of 15 February 1792, LVIA. 1276 f., 2. ap., 194 b., 56–56v.l.

Copy of the second letter of Livonian nobility to the deputies of Parliament of the Polish-Lithuanian Commonwealth of 15 February 1792, LVIA. 1276. f., 2. ap., 194. b., 57. l.

Letter of Józef Zyberk to Kazimierz Konstanty Plater of 18 February 1792. LVIA. 1276. f., 2. ap., 194. b., 66. l.

Letter of Józef Zyberk to Kazimierz Konstanty Platera, 18 II 1792, Iłłusztą, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 194, l. 62.

Letter of Łabuński to Kazimierz Konstanty Plater of 13 February 1792. LVIA, 1276. f., 2. ap., 194 b., 54–54v.l.

Letter of Michał Ogiński to Kazimierz Konstanty Plater of 18 January 1792, LVIA, 1276. f., 2 ap., 194. b., 14–14v. l.

Record of the Laudum of the *sejmik* of Livonia, LVIA. SA f. (Senieji aktai), 185. b. (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas), 570–571v. l.

Volumina Legum (1889) t. IX. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1889. 506 p.

Bardach, J. (1992) Konstytucja 3 maja a “Zaręczenie obojga narodów” 1791 roku. *Studia juridica*, Vol. 24: 23–32.

Butterwick, R. (2012) *Polska rewolucja a Kościół katolicki. 1788–1792*, Kraków: ARKANA. 988 p.

Glemža, L. (2012) The May Third Constitution and the Grand Duchy of Lithuania. *Lituanus. The Lithuanian Quarterly*. Vol. 58/4: 11–40.

Rolnik, D. (2009) Między Rzeczypospolitą a Rosją, interesem własnym i posługą obywatelską. Wybory nie tylko polityczne Kazimierza Konstantego Platera (1749–1807). In: *Pogranicza. Ludzie pogranicza*, red. W. Brenda, J. Kielbik. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Pp. 69–90.

Sobczak (1995) Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja. In: *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej poświęconej dziesiątej rocznicy śmierci Uczzonego (Poznań 7–8 X 1994)*. Poznań: Instytut Historii UAM. Pp. 165–182.

Szczygielski, W. (1994) *Referendum trzciemajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. 426 p.

Šmigelskytė-Stukienė, R. (2016) O Referendum Konstytucji 3 Maja raz jeszcze: sejmiki egzulanckie i inflanckie 1792 roku. *Studia Historyczne*. T. LIX/ 2 (234): 233–247.

Zajas, K. (2013) *Absent culture: the case of Polish Livonia*. [Polish studies: transdisciplinary perspectives, Volume 4]. Frankfurt am Main: Peter Lang. 410 p.

Ramunė Šmigelskītė-Stukienė

Inflantijas trimdinieku darbība: 1792. gads

Atslēgas vārdi: Žečpospolita, Inflantijas trimdinieki, 1791. gada 3. maija konstitūcija, *sejmik*

Kopsavilkums

Žečpospolitas pirmās dalīšanas laikā (1772) Inflantijas kņaziste (Latgale, Poļu Inflantija, *Inflanty Polskie*) tika pievienota Krievijas impērijai. Inflantijas šļahtas nezaudēja sakarus ar Žečpospolitu, kur piederēja zemes īpašumi. Tā kā neliela Inflantijas daļa (“Inflantijas loks”) arī pēc dalīšanas palika Žečpospolitas sastāvā, 1778. gadā trimdiniekiem tika dota iespēja piedalīties Polijas un Lietuvas apvienotās valsts politiskajā dzīvē un vēlēt Seimam sešus pārstāvjus. No 1788. līdz 1792. gadam Žečpospolitas Seims izskatīja jautājumu

un pieņēma likumu par seimiku reformu, kas būtiski ietekmēja Inflantijas trimdinieku seimiku darbu. 1792. gadā Inflantijā bija jāsasauc divi seimiki: Inlantijas trimdinieku seimiks Ilūkstē un Piltenes novada seimiks Aizkrauklē. Saskaņā ar administratīvo iedalījumu Inflantijas šļahtas seimiki tika pakļauti Lietuvas lielkņazistes jurisdikcijai.

Rakstā, pamatojoties uz arhīva materiāliem, tiek analizēta Inflantijas trimdinieku seimika darbība Ilūkstē 1792. gada 14.–16. februārī. Seimiku koordinēja Inflantijas stārasts Kazimirs Konstantīns Plāters. Vēstures dokumenti liecina, ka inflantieši trimdinieki atbalstīja Lielā (Četrģadu) Seima reformas, kuru mērķis bija modernizēt valsti. Tajā pašā laikā trimdinieku seimika dalībnieki, baidoties zaudēt zemes īpašumus Krievijas impērijā, atturējās balsot par 1791. gada 3. maija konstitūciju.

Манвидас Виткунас, Гинтаутас Забела

Военная археология в Литве: новейшие исследования

Ключевые слова: военная археология, Литва, места битв, партизанские бункеры, воинские захоронения

Военная археология — область военной истории и часть общей археологии, изучающая по вещественным источникам деятельность людей в военной сфере в прошлом. В военной археологии используются приемы и методы общей археологии, но вместе с тем она имеет и свою специфическую методику.

В Литве ежегодно проводятся сотни археологических исследований. Например, за несколько последних лет Департаментом культурного наследия при Министерстве культуры Литовской Республики ежегодно выдается примерно 500 разрешений на проведение археологических раскопок. Часть из них (примерно 10–15) бывает напрямую связаны с военной археологией. Разные данные, имеющие значение в изучении военной истории Литвы, приносят и десятки других археологических раскопок, во время которых исследовались замки, городища, древние погребения (с предметами вооружения и наличием травм на скелетах похороненных людей) и другие археологические объекты. В последнее время прослеживается тенденция всё большего интереса учёных и широкой общественности к военной археологии.

Объекты исследования военной археологии в Литве можно разделить на несколько основных групп: 1) места сражений (поля битв, боевых столкновений); 2) схроны (общепринятое название в Литве — «бункеры») и землянки литовских партизан антисоветского сопротивления; 3) фортификационные объекты (крепости, форты, полевые укрепления); 4) места захоронения погибших во время боевых действий, а также места захоронения жертв массовых репрессий.

Очень часто во время одной экспедиции исследуются объекты нескольких типов (например, во время обследования полей битв проводится и поиск захоронений погибших воинов или во время археологических раскопок партизанских схронов обследуется и близлежащая территория, где проходили или могли проходить боевые столкновения).

С военной археологией в некотором плане связана и подводная археология. В части акватории Балтийского моря, находящейся под юрисдикцией Литовской Республики, обнаружены остатки нескольких затонувших военных кораблей разных эпох.

Исследования мест боевых действий охватывают широкий хронологический спектр — от средневековых сражений до мест боев Второй мировой войны и боевых столкновений литовских партизан с советскими оккупантами. Основным методом исследования полей битв является археологическая разведка с помощью металлоискателей и приборов спутниковой системы навигации для определения точных координат. Археологические раскопки проводятся лишь в случае обнаружения структур, связанных с военными действиями. Главной задачей археологической разведки является локализация точного места битвы. Для этого нужно найти археологическую структуру или, по меньшей мере, две находки, которые напрямую связаны с боевыми действиями, принадлежность которых к противостоявшим сторонам не вызывает сомнения. Перед археологической разведкой предполагаемого поля битвы обязательно надо провести анализ исторических, иконографических, картографических источников. Как показывает опыт, археологические исследования полей битв являются очень трудоёмкими, длятся несколько лет и должны проводиться систематично (Zabiela 2017, 269–280).

В последние годы планомерно проходили археологические исследования мест двух знаковых битв средневековой Литвы — битвы под Сауле (*Saulė*) в 1236 г. (между войском Ордена меченосцев и литовским войском под предводительством князя Викинтаса (*Vykintas*, ? — ок. 1253) и битвы под Пабайскас (*Pabaiskas*; Укмергский район) в 1435 г. (между войсками Швитригайлы (*Švitrigaila*; *Свидригайло*, ок. 1370 г. — 1452) и его союзников (включая Ливонский орден) с одной стороны и войсками князя Жигимантаса Кястутайтиса (*Žygimantas Kęstutaitis*; *Сугизмунд Кейстутович*, ~1365 — 1440) с другой стороны).

Место битвы под Сауле известно лишь приблизительно. Большинство историков, опираясь на письменные источники, локализируют это сражение в окрестностях города Шяуляй (*Šiauliai*), на территории средневековой земли Сауле. Но точное место битвы пока не установлено. Археологические исследования предполагаемых мест сражения начаты в 1997 г., но тогда результатов не принесли. В 2015 г. проведена довольно масштабная археологическая разведка на площади в 40 гектаров с применением металлоискателей и приборов спутниковой навигации около

села Яунюнай (*Jauniųnai*; Йонишкский район). Обнаружены археологические находки, но они датируются или более ранним, или более поздним периодом, нежели время битвы (XIII век) (Zabiela 2016, 37–48). В 2016 г. поиски места битвы под Сауле были продолжены (Илл. 1.) уже на территории Радвилишкского района, в другом предполагаемом месте данной битвы (Илгуочяй; *Ilguočiai*). Здесь на территории 20 га были найдены около 100 единиц пуль и гильз, относящихся к боям XX века, два железных топора (датируемые VI и XVIII веком), но явных следов битвы под Сауле не обнаружено (Baranauskas, Zabiela, 2016; Kaniava, Baubonis, Zabiela 2016, 429–432; Zabiela 2017b, 470–472).

**Илл. 1. Поиски места битвы Сауле (1236).
Археологическая разведка в Илгуочяй (Радвилишкский район)**

В случае с битвой под Пабайкас 1435 г. вопрос локализации в принципе решён — из письменных источников известно, где проходила битва. На поле сражения ещё в 15 веке была воздвигнута часовня, а потом — и костёл, рядом с которым выросло местечко Пабайкас. Имя местечку дала сама битва (от польского слова «*pobojowisko*» — «место битвы»). Эпизодические попытки археологическими методами исследовать место данной битвы предпринимались ещё в последней четверти XX века, а в 2006 г.

начаты методические исследования поля битвы. Целью исследований было ознакомление с топографией поля боя, поиск артефактов и поиск захоронений воинов (Zabiela, Baranauskas, Kliaugaitė 2006, 493–495). В 2011 г. данные исследования были продолжены (Bugys 2011, 573–575), а в 2012–2015 годах проходили систематические поиски захоронений погибших воинов. Во время археологической разведки поля боя артефактов, напрямую связанных с битвой 1435 г., не было найдено. Это отчасти связано с эпизодическим характером исследований, небольшой исследованной площадью (по сравнению с общей территорией предполагаемого поля сражения) и объективными факторами (часть поля боя урбанизирована, очень сильно загрязнена металлическими отходами в 20 веке). Более результативными были поиски захоронений. Обнаружены два ранее неизвестных могильника (в Пабайскас и в деревне Ракаучизна (*Rakaučizna*), а также полностью сохранившиеся захоронения в могильнике XV века в деревне Гайцюнай (*Gaičiūnai*), который ранее считался полностью уничтоженным во время земельных работ. Также проверены места нескольких других предполагаемых древних захоронений (Vitkūnas 2017, 232–268). Таким образом, хотя главный результат и не достигнут — артефакты с поля битвы и захоронения погибших воинов не найдены, удалось обнаружить несколько ранее не известных археологических памятников. В будущем планируется продолжить археологические исследования в Пабайскас.

Надо признать, что попытки локализации мест древних сражений являются очень трудоемкими, требуют больших усилий, времени и человеческих ресурсов. В других странах чаще всего такие исследования увенчивались успехом лишь после долгих лет упорной работы.

Также проводятся археологические исследования мест более поздних боевых действий. Например, в 2013 г. начаты, а в 2016 г. продолжены археологические исследования (Илл. 2.) мест бывших позиций немецких войск, размещенных летом 1944 г. на восточной окраине города Вильнюса (современная территория лесопарков Бельмонтас (*Belmontas*) и Сапегине (*Sapeginė*)). Инициаторами данного мероприятия стали исследователи событий Второй мировой войны на территории Литвы, столкнувшиеся с противоречивыми историческими источниками (в одних утверждалось, что немцев из занятых позиций выбили советские войска, в других — что партизаны польской Армии Крайовой (пол. *Armia Krajowa*) или что немцы просто оставили позиции без боя) (Vitkūnas, Bugys 2014, 489–493). Применение археологических методов позволило прояснить, как проходили

боевые действия на отдельных участках укрепрайона, какие места подверглись артобстрелу и прямой атаке пехотинцев, где солдаты вермахта держали оборону наиболее упорно, из каких участков немецкие войска ушли без боя.

Илл. 2. Исследования позиций немецких войск 1944 г. в лесопарке Бельмонтас (г. Вильнюс). Сапёр Литовских вооружённых сил извлекает артиллерийские снаряды

Исследования мест боевых действий Второй мировой войны проходят и в других местах Литвы. В 2013 г. в лесу Вадай (*Vadai*) (Кайшиадорский район) проводилась археологическая разведка мест боевых действий лета 1944 г. Обнаружен окоп с останками двух погибших немецких солдат (Ivanovaitė 2014, 476–477).

В последние годы усиленное внимание уделяется археологическим исследованиям мест борьбы литовских партизан с советскими оккупационными войсками и репрессивными структурами. Чаще всего исследуются партизанские схроны («бункеры») и подступы к ним, гораздо реже — места боевых столкновений. Среди таких пока что единичных исследований можно выделить проведенные в 2010 г. археологические исследования хорошо известной в Литве битвы в Кальнишке (*Kalniškė*; Лаздияйский район), где в мае 1945 г. примерно 90 литовских партизан сражались с 220-ым пограничным полком НКВД. Особенным успехом увенчалась

произведённая в 2014–2016 гг. археологическая разведка места сражения под деревней Ужпелкяй (*Užpelkiai*; Радвилишкский район), где в августе 1949 г. произошёл бой между частями Министерства госбезопасности (МГБ) и партизанами. Найденные артефакты (патроны, пули, гильзы, фрагменты обмундирования, партизанское кольцо с изображением Витиса (*Vytis* — Погоня)) позволили точно локализовать место боестолкновения (Petrauskas, Vaitkevičius, Petrauskienė, Kuckailis 2015, 587–592; Petrauskas, Vaitkevičius, Petrauskienė, Kuckailis 2016, 498–510; Petrauskas, Vaitkevičius, Petrauskienė, Kuckailis 2017, 444–450).

Во время антисоветской партизанской войны (активная фаза которой длилась со второй половины 1944 г. до 1953 г., а последние партизаны погибли в 1965 г.) в рядах сопротивления участвовало около 50 тысяч партизан, из которых более 20 тысяч погибло (Jankauskienė 2014, 211–265). Во время партизанской войны в лесах и усадьбах было оборудовано большое количество партизанских схронов, называемых бункерами. Они были очень разные по своей величине, способу оборудования, маскировке. Часть бункеров имели запасные выходы на случай обнаружения и окружения. Большая часть бункеров так и не были найдены чекистами. Известны десятки случаев, когда партизаны, попавшие в окружение и не имевшие возможности прорваться, застрелились или подорвали себя гранатами, чтобы не попасть в руки оккупантов.

Примерно с 1990 г. энтузиастами начаты раскопки мест партизанских бункеров, десятки из них были восстановлены, стали посещаемыми объектами. К сожалению, это делалось, как правило, без участия археологов. Лишь с 2010 г. начаты методические и систематические археологические раскопки бункеров. Знаковыми оказались раскопки бункера в Даугелишском (*Daugėliškis*) лесу (Расейнский район), где в июле 1950 г. попала в окружение группа партизан, 5 из которых погибли. Во время раскопок бункера (Илл. 3.) и на близлежащей к нему территории было собрано довольно большое количество находок — 1059, включая оружие, боеприпасы, личные вещи бойцов, а также фрагменты черепов, пробитые пулями. Известно, что двое партизан, не имея возможности прорваться из окружения, застрелились. Сопоставляя археологические данные с документами и показаниями свидетелей событий, удалось детально реконструировать ход драматических событий, произошедших в Даугелишском лесу 22 июля 1950 г. В результате тщательных комплексных исследований в 2017 г. вышла в свет монография «Партизанский бункер в Даугелишском лесу». Несомненно, это издание станет фундаментальным ориен-

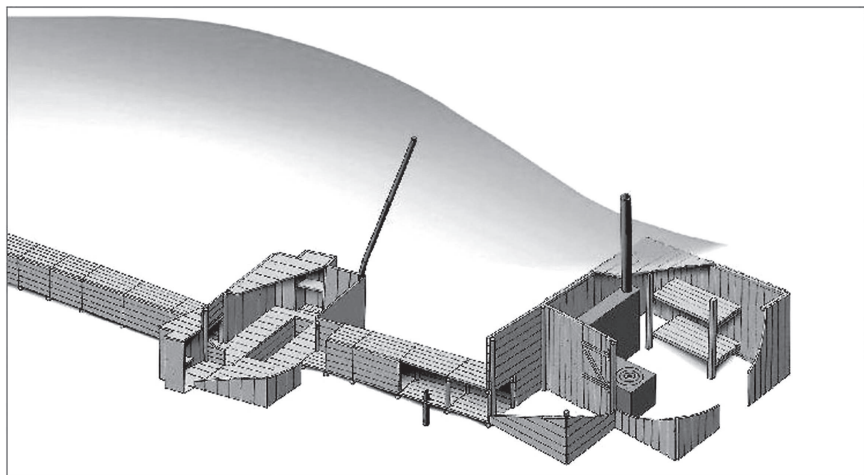
тиром для других исследований наследия партизанской войны с советскими оккупантами в Литве (Petrauskienė, Petrauskas, Vaitkevičius 2017).

Илл. 3. Исследования партизанского бункера в лесу Даугелишкис (Расейняйский район)

В 2010 г. в Радвилишкском районе были проведены раскопки партизанских бункеров в деревнях Минайчяй (*Minaičiai*) и Баландишкис (*Balandiškis*) (Vėlius, Žygelis 2013, 177–234). Здесь в феврале 1949 г. проходили знаковые события — встреча руководителей партизанского движения всех регионов Литвы. После проведения археологических раскопок, позволивших воссоздать точный план бункеров, они были восстановлены, стали посещаемыми объектами.

Первые профессиональные раскопки партизанских бункеров позволили разработать и уточнить методику научных исследований такого рода. Сейчас почти ежегодно на территории Литвы проходят раскопки нескольких партизанских бункеров, и до 2018 года их исследовано около 10. В 2014 г. особенно информативными оказались раскопки большого по своим размерам и сложного в конструкционном отношении бункера штаба партизанской области «Короля Миндаугаса» (*Karaliaus Mindaugo*; или «Горной» — *Kalnų*) в лесу близ села Буткишкис (*Butkiškis*; Аникщяйский район) (Vėlius 2015a, 592–600) (Илл. 4.).

**Илл. 4. Реконструкция бункера штаба партизанской области
«Короля Миндаугаса» («Горной») в лесу близ села Буткишкис,
Аникшийский район. Художница Рута Габриеле Велюте**

На данный момент в Литве археологическими методами исследовано два десятка партизанских бункеров, а также некоторые места лесных стоянок (где бойцы партизанского движения жили в палатках) и усадьбы, где проходили значимые для партизанского движения события (Petrauskas, Vaitkevičius 2013, 642–651; Petrauskas, Vaitkevičius 2014, 482–489). Исследованиям вооруженного сопротивления советским оккупантам уделяется большое внимание ученых и широкой общественности. Появились и научные публикации, посвященные методике исследования мест вооруженных конфликтов новейших времен археологическими методами (Petrauskienė, Petrauskas 2014, 221–253).

Свидетельства и воспоминания партизан, данные археологических раскопок, а также и другие источники (например, схемы, составленные сотрудниками госбезопасности) позволяют не только изучить конструкцию бункеров, условия жизни партизан, но и достоверно восстанавливать эти памятники партизанской войны.

Археологическими методами исследуются и долговременные фортификационные постройки разных эпох. Большое внимание археологи в Литве уже с XIX века уделяют исследованиям городищ и замков, но эти раскопки, очень важные для исследований военной истории, являются

частью общей археологии. Собственно, военная их часть из общей массы археологического материала пока что не выделялась (Zabiela 1995). К исследованиям военной археологии можно отнести исследования полевых фортификационных сооружений, укрепленных военных лагерей позднего периода Великого княжества Литовского (например, укрепленной дворянской усадьбы или укрепленного военного лагеря XVI–XVII вв. в Мирабелис (*Mirabelis*, Купишкский район) (Muralis 2016, 215–217), а также укреплений XIX–XX вв.) Археологическими методами исследовались сооружения Каунасской (Ковенской) крепости конца XIX – начала XX вв. (Žalnierius, Balčiūnas 2015, 603–609; Žalnierius, Balčiūnas 2016, 487–496), бомбоубежища времен Второй мировой войны в Клайпеде (Derkintis 2011, 513–515).

Раскопки и эксгумация останков солдат, погибших во время боевых действий, а также убитых или по другим причинам скончавшихся в лагерях для военнопленных, также являются объектом военной археологии. В случае с поздними, датируемыми XX веком воинскими захоронениями, ещё несколько лет назад археологи участвовали лишь в раскопках могил, случайно обнаруженных во время строительных и других земельных работ, а плановая эксгумация проводилась чаще всего без участия археологов. Сейчас раскопки и эксгумация проводятся со строгим соблюдением правил и методики археологических исследований.

Самое большое воинское захоронение было обнаружено во время строительных работ и исследовано в 2001–2002 гг. в городе Вильнюс. В массовом захоронении (Илл. 5.) солдат Великой армии Наполеона обнаружены останки не менее 2 724 индивидов (Kuncevičius, Poškienė 2012, 160–164).

В других местах города Вильнюса обнаружены многочисленные захоронения воинов разных эпох (с XVII до XX века) (Katalynas, Vitkūnas 2013, 345–388). В 2017 г. на горе Гедиминаса (*Gedimino kalnas*) в Вильнюсе обнаружены захоронения участников восстания 1863–1864 гг., казненных властями Российской империи, среди них – Зигмонтас Серакаускас (лит. *Zigmantas Sierakauskas*; пол. *Zygmunt Sierakowski*, 1827–1863) и Константинас Калинаускас (лит. *Konstantinas Kalinauskas*; бел. *Кастусь Каліноўскі*, 1838–1864) – героя не только Литвы, но и Беларуси). Данные исследования, проводимые исследовательской группой Национального музея Литвы, пока что не окончены, предварительные результаты не опубликованы. Судя по историческим данным, всего может быть

захоронен 21 повстанец. До конца 2017 г. на горе Гедиминаса были обнаружены останки 11 жертв¹.

Илл. 5. В массовом захоронении солдат Великой армии Наполеона (1812) в г. Вильнюсе обнаружены останки не менее 2724 индивидов

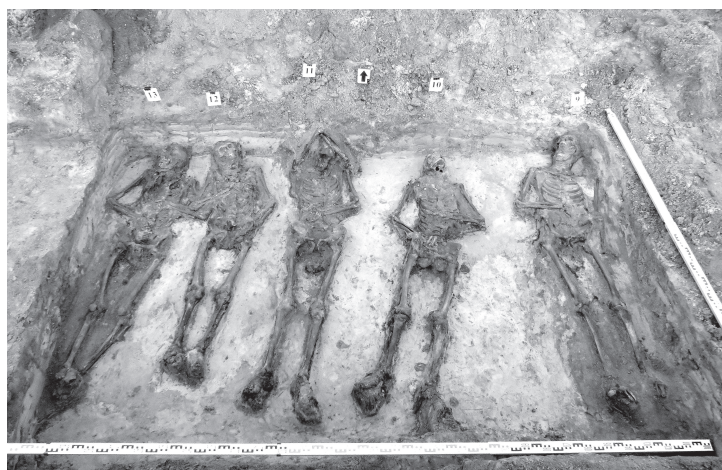
В 2016 г. в деревне Паалёсе (*Paaliöse*; недалеко от города Электренай (лит. *Elektrėnai*)) проводились небольшие раскопки предполагаемого захоронения жертв Первой мировой войны (Vingis 2017, 514–517).

Особенно многочисленны захоронения солдат, погибших на территории Литвы во время Второй мировой войны. Большая часть тел погибших советских солдат была захоронена на воинских кладбищах еще во время советской оккупации. Но до сих пор обнаруживаются единичные и групповые захоронения. Одно из самых больших массовых захоронений (32 индивида) советских солдат в последние годы обнаружено и исследовано в 2013 г. под Клайпедой (Lisauskaitė 2014, 480–482). Останки солдат перезахоронены на воинском кладбище.

По-другому обстоят дела с захоронениями немецких солдат (включая военнопленных, оказавшихся в советском плену). Во времена совет-

¹ Предварительные результаты были представлены музеем на публичных чтениях 15 марта и 12 апреля 2018 года.

ской оккупации их могилы предавались забвению, любые визуальные знаки памяти (кресты, таблички) уничтожались. С восстановлением независимости Литовской Республики во взаимодействии с немецкой организацией — Союзом по уходу за могилами военнослужащих (нем. *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.*) начаты работы по поиску захоронений немецких солдат, эксгумации и перезахоронению их останков (Илл. 6.). Долгое время они велись без должного порядка. С 2015 г. все эти работы проводятся строго по правилам археологических раскопок, под руководством профессиональных археологов. Это дало положительный результат — эксгумации проводятся очень аккуратно, составляются детальные отчеты. Идентификационные жетоны и имеющие значение для родных личные вещи погибших (например, обручальные кольца) передаются немецкой стороне, а имеющие музейную ценность предметы — музеям Литвы. Другие вещи (фрагменты одежды и т. п.) закапываются вместе с останками во время перезахоронения на воинском кладбище.

Илл. 6. Исследования и эксгумация захоронений немецких солдат, погибших в 1944 г. (село Тулькиняй, Шяуляйский район)

Также на территории юго-восточной Литвы, в Вильнюсском уезде, уже несколько лет проводятся поиски и эксгумация останков бойцов польской Армии Крайовой, погибших во время Второй мировой войны и после нее. Раскопки проводит экспедиция польского Института наци-

ональной памяти (польск. *Instytut Pamięci Narodowej*), с литовской стороны участвует археолог профессор Илона Вашкявичюте (*Ilona Vaškevičiūtė*). Ученым помогают добровольцы, интересующиеся историей Вильнюсского края (Lewandowska 2017). Данная экспедиция продолжила работу в Литве и в 2018 году.

Ещё одна группа раскопок, которую стоит отнести к военной археологии — захоронения военнопленных. В 2016 г. проводились раскопки в бывшем лагере военнопленных под городом Шилуте (*Šilutė*), в деревне Армаленай (*Armālenai*). Во время Второй мировой войны рядом, в поселке Мацаikai (*Macikai*), находился лагерь для военнопленных (как красноармейцев, так и воинов стран Запада, а с 1945 г. — один из лагерей советского ГУЛАГа). Во время раскопок найдены ямы, в каждой из которых похоронено примерно по 10 человек. Всего, судя по аэрофотографиям конца войны, в лагере и вокруг него было 63 массовых захоронения (Balsas, Kraniuskas 2017, 494–497).

В городе Каунас, на территории бывшей военной крепости, в 2016 г. обнаружены останки 111 немецких военнопленных, умерших в лагере в 1945–1947 г. (Antropikaitė, Čičiurkaitė 2017, 483–487).

Во время археологических раскопок также неоднократно были обнаружены захоронения литовских партизан, погибших в бою или попавших в плен и замученных советскими репрессивными структурами. Тела убитых партизан чекисты чаще всего закапывали на пустырях, иногда сбрасывали в колодцы. Тела партизан, после боя оставшиеся на месте битвы, хоронили их боевые братья или местные жители. Одно из таких захоронений обнаружено в деревне Мишкинишкес (*Miškiniskės*; Игналинский район) в 2014 г. (Vėlius 2015b, 600–603).

Выводы

1. Военная археология в Литве утверждается среди других направлений археологии, постепенно расширяются объемы и тематический спектр исследований. Археологические данные являются важным источником для исследований военной истории, помогают уточнить и дополнить данные о конкретных боевых действиях.
2. Во время поисков массовых захоронений все чаще используются неdestructивные методы, используются георадар и другие технические средства. Их значение с каждым годом увеличивается.
3. Основные, на данный момент самые популярные направления развития военной археологии в Литве — изучение мест битв, исследова-

ния партизанских бункеров, эксгумация солдат, военнопленных, жертв массовых репрессий (с применением археологических методов исследования). В меньшей мере исследуются фортификационные сооружения нового и новейшего времени.

4. Особенной чертой военной археологии является привлечение в экспедиции широкого круга партнеров. В экспедициях, кроме ученых, участвуют члены поисковых клубов, военные, ученики и студенты, члены патриотических организаций и другие волонтеры разного возраста, а также представители зарубежных организаций.

Список литературы

- Antropikaitė, D., Čičiurkaitė, I. (2017) II Pasaulinio karo vokiečių belaisvių kapinės Kaune. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2017. P. 483–487.
- Balsas, D., Kraniauskas, R. (2017) Armalėnų II Pasaulinio karo belaisvių masinio laidojimo vieta. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 494–497.
- Baranauskas T., Zabiela G. (2016) *Saulės mūšio pėdsakų paieškos*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. 63 p.
- Bugys, P. (2011) Pabaisko mūšio vietos žvalgymai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2012. P. 573–575.
- Derkintis, E. (2011) Slėptuvė Klaipėdoje. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2011. P. 513–515.
- Ivanovaitė, L. (2014) Žvalgomieji tyrimai Vadų miške. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 476–477.
- Jankauskienė, E. (2014) 1944–1953 m. Lietuvos partizaninis karas su Sovietų Sąjunga. In: *Lietuvos karai*. Sud. G. Vitkus. Vilnius: Eugrimas, 2014. P. 211–265.
- Kaniava A., Baubonis Z., Zabiela G. (2016) Žvalgymai Jauniūnuose. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 429–432.
- Katalynas, K. Vitkūnas, M. (2013) Karių kapai Vilniuje, rasti archeologinių tyrimų metu. In: *Karo archyvas*. T. 28. Moksl. red. ir sud. G. Surgailis. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. P. 345–388.

Kuncevičius, A., Poškienė, J. (2012) The 2002 Excavation of the Vilnius Mass Grave of Soldiers from Napoleon's Grande Armée. In: *Archaeological Investigations 1990–2010 in Independent Lithuania* Edited by G. Zabiela, Z. Baubonis, E. Marcinkevičiūtė. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 160–164.

Lewandowska, I. (2017) *IPN zakończył pierwsze prace na Litwie*. <http://kurierwilenski.lt/2017/08/04/ipn-zakonczy-l-pierwsze-prace-na-litwie/> (2017.08.04)

Lisauskaitė, B. (2014) II Pasaulinio karo kapavietė Jakuose. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija P. 480–482.

Muralis, V. (2016) Mirabelio įtvirtinta dvarvietė. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 215–217.

Petrauskas, G., Vaitkevičius, V. (2013) Lietuvos partizanų ryšininkų Sąjū sodybos Balandiškyje tyrimai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2013. P. 642–651.

Petrauskas, G., Vaitkevičius, V. (2014) Lietuvos partizanų ryšininkų Sąjū sodybos Balandiškyje tyrimai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 482–489.

Petrauskas, G., Vaitkevičius, V., Petrauskienė, A., Kuckailis, E. (2015) Užpelkių kautynių vietos žvalgymai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 587–592.

Petrauskas, G., Vaitkevičius, V., Petrauskienė, A., Kuckailis, E. (2016) II Pasaulinio ir Lietuvos partizaninio karo vietų žvalgymai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2016. P. 498–510.

Petrauskas, G., Vaitkevičius, V., Petrauskienė, A., Kuckailis, E. (2017) Lietuvos partizaninio karo vietų žvalgymai Radviliškio rajone. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 441–450.

Petrauskienė, A., Petrauskas, G. (2014) Naujausių laikų karinių konfliktų archeologija: Lietuvos partizaninio karo tyrimų atvejis. In: *Lietuvos archeologija*. T. 40. Ats. red. L. Kurila. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Die medžio leidykla. P. 221–253.

Petrauskienė, A., Petrauskas, G., Vaitkevičius, V. (2017) *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške*. Raseinių krašto istorijos muziejus. 248 p.

Vaškevičiūtė, I., Zabiela, G. (2016) Contemporary period mass grave sites in Vilnius. In: *A hundred years of archaeological discoveries in Lithuania*. Edited by G. Zabiela, Z. Baubonis, E. Marcinkevičiūtė. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 504–514.

Vėlius, G. (2015a) Karaliaus Mindaugo (Kalnų) partizanų srities štabo bunkeris. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2015. P. 592–600.

Vėlius, G. (2015b) Partizanų kapavietė Miškininkės kaime. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 600–603.

Vėlius, G., Žygelis, D. (2013) Pokario Lietuvos partizanų bunkeriai Mėnaičių ir Balandišio k. (Grinkiškio sen., Radviliškio r.). In: *Lietuvos archeologija*. T. 39. Ats. red. L. Kurila. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Diemedžio leidykla. P. 177–234.

Vingis, V. (2017) Spėjama Paaliosės I Pasaulinio karo karių kapinių vieta. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 514–517.

Vitkūnas, M. (2017) Pabaisko apylinkių archeologiniai paminklai. In: *Pabaisko mūšis ir jo epocha*. Sud. I. Vaškevičiūtė. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. P. 232–268.

Vitkūnas, M., Bugys, P. (2014) II Pasaulinio karo lauko fortifikacijos įrenginiai Belmonte ir Sapieginėje. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 489–493.

Vitkūnas, M., Bugys, P., Černiauskas A. (2017) Žvalgymai Belmonto miške Vilniuje. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 517–523.

Zabiela, G. (1995) *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius: Diemedis. 335 p.

Zabiela, G. (2016) Viduramžių mūšių vietų Lietuvos teritorijoje archeologinis aspektas. In: *1260-ieji: Durbės mūšio kontekstai*. Sud. E. Spudytė. Telšiai, Klaipėda: Druka. 2016. P. 37–48.

Zabiela, G. (2017a) Mūšių vietų archeologija. In: *Pabaisko mūšis ir jo epocha*. Sud. I. Vaškevičiūtė. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. P. 269–280.

Zabiela, G. (2017b) Žvalgymai Ilguočiuose. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 470–472.

Zabiela, G., Baranauskas, T., Kliaugaitė, V. (2006) Pabaisko mūšio vietos archeologiniai žvalgymai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 493–495.

Žalnierius, A., Balčiūnas, D. (2015) Kauno tvirtovės VI fortas. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 603–609.

Žalnierius, A., Balčiūnas, D. (2016) Kauno tvirtovės VI forto tyrimai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*. Vyr. red. G. Zabiela. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. P. 487–496.

Manvīds Vitkūns, Gintauts Zabela

Militārā arheoloģija Lietuvā: jaunākie pētījumi

Atslēgas vārdi: militārā arheoloģija, Lietuva, cīņu vietas, partizānu bunkurs, militārie kapi

Kopsavilkums

Militārā arheoloģija pēc materiālās kultūras paliekām pēta pagātnes militāros konfliktus. Pētījumu objekti ir iedalāmi četrās grupās: cīņu vietas, bunkuri, fortifikācijas būves un apbedījumu vietas.

Lietuvas militārā arheoloģija aptver periodu no viduslaikiem (13. gadsimts) līdz padomju okupācijas perioda sākumam (20. gadsimta 40.–50. gadi). Pielietojot arheoloģiskās metodes viduslaiku posma pētījumos, ekspedīcijās tika mēģināts atrast Saules (1236. gads) un Pabaiskas (1435. gads) kauju laukus; apzinātas 1944. gada vasarā notikušo kauju vietas Viļņas pilsētas robežās, kā arī 1944.–1953. gada militāro sadursmju vietas starp Lietuvas partizāniem un padomju okupantiem. Plašāki ir pēckara (1944.–1953. gads) Lietuvas partizānu bunkuru pētījumi. Līdz 2018. gadam Lietuvā tika apzināti apmēram 10 bunkuru, galvenokārt arheologu Gintauta Veliusa un Gedimīna Petrauska vadībā. Militārie nocietinājumi (pilskalni) Lietuvā tiek pētīti kopš 19. gadsimta beigām. Lielākoties izrakumi attiecas ne tikai uz militāro, bet arī uz vispārējo arheoloģiju. Izteiktākas militārās aizsardzības iezīmes ir 16.–20. gadsimta nocietinājumiem, lai gan Lietuvā to ir maz, izrakumi ir tikai sākti. Starp karavīru masu kapu pētījumiem būtiska ir Albinasa Kunceviča

vadībā veiktā masu apbedījumu izpēte Viļņas ziemeļu daļā. Te ir atrasti apmēram 3 000 Napoleona armijas karavīru, kas krita kaujās Viļņā 1812. gada ziemā, apbedījumu. Kopš 2015. gada uzsākta sistemātiska Otrā pasaules kara laikā bojā gājušo vācu karavīru apbedījumu vietu izpēte, kas saistīta ar karavīru mirstīgo atlieku pārapbedīšanu militārajās kapsētās.

Līdz šim pieticīgie militārās arheoloģijas sasniegumi Lietuvā ļauj papildināt zināšanas par militāro konfliktu svarīgām detaļām, kas nav fiksētas citos avotos.

Manvydas Vitkūnas, Gintautas Zabiela

Military Archaeology in Lithuania: recent research

Key words: military archaeology, Lithuania, battlefields, bunkers of partisans, mass burials of soldiers

Summary

Military archaeology researches military conflicts of the past based on the material culture traces found in the soil or under water. Its objects can be divided into 4 main groups: battlefields, bunkers, fortifications, and burials. In Lithuania, military archaeology covers the period spanning from the Middle Ages (the 13th century) till the beginning of the Soviet Occupation Period (1950s). As for the Middle Ages, military archaeology methods were applied when searching for the locations of the Battle of Saule (1236) and Pabaiskas (1435). The research of the battlefields of the 20th century is represented by the investigation of the area of the Vilnius (Belmont, Sapieginė) battle, which took place in summer 1944. Locations of the bunkers of the Lithuanian post-war partisans who waged guerrilla warfare against the Soviets in 1944–1953 have been researched more intensively. Methodological framework for such research was established by the year 2010 excavations of the Daugėliškiai bunker (Raseiniai District, Western Lithuania) destroyed in 1950. As for 2018, locations of about 10 bunkers have been researched (most of the excavations have been helmed by G. Vėlius and G. Petrauskas). Fortifications (hill-forts) have been researched since the early 20th century, but the relevant military archaeology aspects have often been overlooked. Fortifications of the modern and recent times, namely the 16th – 20th century, which have the most explicitly defensive character, are scarce in Lithuania and their research is only taking the first steps.

As for the investigation of the mass burials of soldiers, the burial of the Napoleon's Great Army soldiers who died in Vilnius in winter 1812 located

in the northern part of the city should be mentioned. It was researched by A. Kuncevičius in 2002–2003. Remains of about 3 thousand individuals were unearthed. Since 2015, systematic and methodical research of the burials of WWII (1941–1944) German soldiers related to their transfer to graveyards has begun. Research of the burials of the prisoners of war in Kaunas and Armalėnai (Western Lithuania, near Šilutė) has also been initiated recently. Although rather modest so far, military archaeology findings in Lithuania add new important and otherwise inaccessible details to the history of military conflicts of this region.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Ilga Apine

Habilitēta vēstures doktore
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
institūts
anna_f@inbox.lv

Tatjana Bartele

Vēstures doktore
RISEBA (Latvija)
tmb@inbox.lv

Kristīne Bekere

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
fakultāte
Latvijas Zinātņu akadēmijas
Baltijas stratēģisko pētījumu
centrs
kribek@inbox.lv

Edgars Ceske

Vēstures doktors
Turaidas muzejrezervāts
(Latvija)
ceske@inbox.lv

Jevgeņijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā universitāte
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiute

Humanitāro zinātņu doktore
Vitauts Dižā universitāte
(Lietuva)
sandra.grigaraviciute@leu.lt

Gaļina Jakovļeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitāte (Baltkrievija)
gnyakovleva@mail.ru

Pāvels Jeziorskis

Humanitāro zinātņu doktors
Polijas Zinātņu akadēmijas
Vēstures institūts
paj111@wp.pl

Ēriks Jēkabsons

Vēstures doktors
Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas fakultāte
Eriks.Jekabsons@lu.lv

Vītauts Jokubausks

Humanitāro zinātņu doktors
Klaipēdas Universitāte (Lietuva)
pilsotas@yahoo.com

Alesja Korsaka

Vēstures zinātņu kandidāte
Polockas Valsts universitāte
(Baltkrievija)
ale-korsak@yandex.ru

Iveta Krilova

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitāte
nikki75@inbox.lv

Sigists Lūžis

Filoloģijas maģistrs
Vitauts Dižā universitāte
(Lietuva)
sluzys@yahoo.com

Vladislavs Malahovskis

Vēstures doktors
Rēzeknes Tehnoloģiju
akadēmija (Latvija)
vladism@inbox.lv

Arvīds Malonaitis

Humanitāro zinātņu doktors
Lietuvas Edukoloģijas
universitātē
malonaitis@inbox.lt

Maksims Moisejevs

Vēstures zinātņu kandidāts
Maskavas Arheoloģijas muzejs
(Krievija)
maksi-moiseev@yandex.ru

Jevgeņija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Vispārējās vēstures institūts
ezis08@gmail.com

Alise Ozola

Vēstures maģistre
Latvijas Nacionālā arhīva
Latvijas Valsts vēstures arhīvs
alise.ozola@outlook.lv

Guntis Pakalns

Filoloģijas doktors
Latvijas Universitātes aģentūra
“Literatūras, folkloras un
mākslas institūts”
1859@inbox.lv

Silva Pocīte

Humanitāro zinātņu doktore
Klaipēdas Universitātē (Lietuva)
silva.pocyte@gmail.com

Andis Rasums

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitātē
Aizsardzības ministrija
(Latvija)
andis.rasums@inbox.lv

Terēza Rončka-Jeziorska

Humanitāro zinātņu kandidāte
Polijas Zinātņu akadēmijas
Literatūras studiju institūts
teresa.raczka@gmail.com

Gaļina Sedova (māsa Jefrosinija)

Teoloģijas maģistre
Latvijas Pareizticīgā Baznīca
ort.loza@gmail.com

Mindaugs Sereičiks

Humanitāro zinātņu doktors
Klaipēdas Universitātē
(Lietuva)
sereicikas.m@gmail.com

Raitis Simsons

Vēstures maģistrs
A/s “Rietumu Banka” (Latvija)
raitiss@btv.lv

Henrihs Soms

Vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
henrihs.soms@du.lv

Elita Stikute

Pedagoģijas doktore
Latvijas Universitātes
Pedagoģijas, psiholoģijas un
mākslas fakultātē
elita.stikute@lu.lv

Kaspars Strods

Arhīvniecības maģistrs
Latgales Kultūrvēstures muzejs
(Latvija)
kaspars.strods88@inbox.lv

Gintauts Surgailis

Humanitāro zinātņu doktors
Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija (Lietuva)
Gintautas.Surgailis@mil.lt

Jeļena Sumko

Vēstures zinātņu kandidāte
Polockas Valsts universitāte
(Baltkrievija)
Sumko Elena@mail.ru

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitāte
vitsalda@gmail.com

Ramune Šmigelskīte-Stukiene

Humanitāro zinātņu doktore
Lietuvas vēstures institūts
(Lietuva)
smigelskyte.stukiene@gmail.com

Manvīds Vitkūns

Vēstures doktors
Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija (Lietuva)
manvydas.vitkunas@gmail.com

Gintauts Zabela

Humanitāro zinātņu doktors
Klaipēdas Universitāte
(Lietuva)
gzabiela@gmail.com

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija